ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПРАЦІ І ЗАЙНЯТОСТІ
НАСЕЛЕННЯ МІНІСТЕРСВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ І НАН
УКРАЇНИ

Під редакцією Кулікова Ю.М.

ЕКОНОМІКО-ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛІТИКИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

Монографія

Одеса – 2017

УДК 330.56:332.122
ББК

Рецензенти: Г.В.Назарова, д-р екон. наук, проф. (Харківський національний університет ім. Семена Кузнеця)
М.Д.Романюк, д-р екон. наук, проф. (Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника)

Під ред. Ю.В.Кулікова

Економіко-інституціональні засади удосконалення політики формування доходів населення

Монографія / МОН України. Одеський нац. економічний унів-тет, НДІ праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України− Одеса, 2017. − …. с.

Авторський колектив: к.е.н., доц. Богданова Т.І., асп. Бережна О.Ю. к.е.н., доц. Збрицька Т.П.; к.е.н., доц. Іванова Л.В; к.е.н., с.н.с. Ільєнко Н.О.; к.е.н., ст.викл. Йолкіна О.В.; ст. викл. Карпенко Н.В.; к.е.н., проф. Кірьян Т.М.; викл. Колесник О.І.; кер. авт. колективу д.е.н., проф. Куліков Ю.М.; к.е.н., викл. Крівцова М.С.; н.с. Латік В.В.; д.е.н., проф. Никифоренко В.Г.; к.е.н., ст.викл. Новицький М.В.; ст. викл. Перепельчук Т.В.; асп. Сало Я.В.; к.е.н., викл. Сафонов В.В.; к.е.н. викл. Семикіна А.В.; к.е.н., доц. Сорока О.В.; викл.. Табанова А.Ю.; н.с. Терехова О.Л.

У монографії надано авторське бачення визначальних теоретичних позицій щодо методології та методики дослідження економіко-інституціональних умов формування доходів населення в державній і регіональній соціальній політиці. Проведено аналіз та оцінка економіко-інституціональних умов формування доходів населення, у тому числі з врахуванням специфіки Одеської області. Визначено пропозиції, напрями та шляхи регуляторного впливу економіко-інституціональних умов на удосконалення політики формування доходів населення.

Рекомендовано до видання рішенням Вченої ради Одеського національного економічного університету. Протокол № 4 від 28 листопада 2017 р.

ЗМІСТ

стор.

Вступ 6

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження політики доходів населення 8

1.1. Розподільчі відносини у контексті моделі сталого соціально-економічного розвитку 8

1.2. Категоріальний апарат формування доходів населення 26

1.3. Методологія дослідження формування регіональної політики доходів населення регіону 40

Розділ 2. Аналіз та оцінка економіко-інституціональних умов формування доходів населення Одеської області 59

2.1. Рівень, динаміка і структура доходів населення 59

2.1.1. Рівень і динаміка доходів населення 59

2.1.2. Оцінка структури доходів та витрат населення регіону ... 66

2.1.3. Диференціація доходів населення у контексті подолання бідності та формування середнього класу 82

2.2. Гідна заробітна плата як чинник стабільного зростання доходів населення регіону 90

2.2.1. Вивчення тенденцій зміни основних індикаторів, що формували стан заробітної плати на протязі 2011 – 2015 рр 90

2.2.2 Співвідношення темпів росту продуктивності праці та середньої заробітної плати у динаміці формування її гідності 101

2.2.3 Гендерний аспект формування заробітної плати в регіоні 120

2.2.4. Аналіз заборгованності із заробітної плати за 2011-2015 рр 132

2.3. Нормативно-інституціональні умови формування доходів населення 142

2.3.1. Аналіз змін у законодавстві України, що сприяють формуванню доходів населення регіону 142

2.3.2. Прожитковий мінімум як базовий соціальний стандарт у формуванні доходів населення 150

2.3.3. Динаміка рівня прожиткового мінімуму та його структури 160

2.3.4. Співвідношення соціальних стандартів у формуванні пенсійного забезпечення як складової доходів населення 175

Розділ 3. Пропозиції щодо регуляторного впливу економіко - інституціональних умов на регіональну політику доходів населення 197
3.1. Реалізація економіко - інституціональних умов у напрямі зростання трудових доходів населення регіону 197
3.1.1. Розширення інституціонально-законодавчих і економіко-інформативних повноважень регіону у формуванні і розподілі доходів населення 197
3.1.2.Реформування оплати праці шляхом орієнтації на високу вартість людських ресурсів 208
3.1.3. Компенсаційна політика у мотивованому зростанні трудового доходу населення регіону 225
3.2. Економіко – інституціональні чинники зайнятості у підвищенні доходів населення 235
3.2.1. Інституціональні аспекти неформальної зайнятості у балансі трудового і підприємницького доходу 235
3.2.2. Підвищення зайнятості та її ефективності у зростанні доходів населення 257
3.3. Регіональна політика доходів у подоланні бідності населення та формуванні середнього класу 275
3.3.1. Соціальний захист найбільш вразливих верств населення регіону 291
3.3.2. Доходи домогосподарств у формуванні середнього класу регіону. Гендерна політика 307

Висновки 332

Список використаних джерел 338

Перелік умовних позначень, символів, одиниць, скорочень і термінів

ВВП – валовий внутрішній продукт
ДН – доходи населення
ОПГ – особисте підсобне господарство
ПДН – політика доходів населення
ППДН – парадигми політики доходів населення
НД – національний доход
МЗП – минимальна заробітна плата
ДМЗП – встановлена державою мінімальна заробітна плата
СДН - середньодушові доходи населення
СНЗП – середньомісячна номінальна заробітна плата
СРЗП – середньомісячна реальна заробітна плата
ПМ – прожитковий мінімум
ФОП – фонд оплати праці
ІГР – індекс гендерної рівності

ВСТУП

Сучасні тенденції світового розвитку та трансформаційні процеси, які відбуваються в Україні, вимагають концептуального переосмислення і парадигмальних змін у політиці доходів населення країни і регіонів, пошуку нових підходів у розумінні природи розподільчих відносин в сучасних ринкових умовах.

Сьогодні, в умовах недостатніх темпів економічного зростання, потрібний пошук систематичного співвідношення в розподільчих відносинах, коли неможливо різко відійти від інерції патерналістської моделі політики доходів у соціальній сфері, але підвищення рівня соціального захисту за дефіциту доходної частi бюджету послаблює інвестиційну складову. Ще більшість перекосу відбувається у розподільчих відносинах на первинному, виробничому рівні через стійко складений пріоритет інтересів роботодавця.

Тому в сучасних умовах соціально-економічного реформування урядом України приділяється першочергова увага первинній ланці економіки при зростанні у базовому інституціонально-економічному середовищі ролі регіонів. В сучасній парадигмі політики доходів населення визначено необхідність посилення праці сполучення державного і регіонального регулювання доходів населення, з акцентуванням уваги на реалізацію її активних форм, починаючи із забезпечення гідної заробітної плати, як першооснови розподільчих відносин і джерела первісних доходів.

Проте, не дивлячись на достатньо великий обсяг і високу якість існуючих науково-дослідних робіт цього напряму, у практиці їх реалізації ще не відбулося відходу від застарілих штампів і стандартних уявлень у існуючій політиці доходів, у якій досі панує патерналістська методологія соціального захисту в умовах обмеженого ресурсу, яким сьогодні є ВВП і доходи населення країни і регіону.

Тому творчим колективом вчених Одеського національного університету і науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики і НАН України було проведено дослідження, що було спрямовано на пошук сучасних нестандартних методологічних і практичних підходів до визначення шляхів реалізації активної політики доходів як в країні, так і Одеському регіоні.

В роботі проаналізовано теоретико-методологічні засади політики доходів населення; досліджено особливості розподільчих відносин у контексті сталого соціально-економічного розвитку; розроблено методичний підхід щодо особливостей дослідження регіональної політики доходів.

Досліджено економічні умови формування доходів населення; проаналізовано стан заробітної плати, як чинника зростання доходів населення регіону; проведено оцінювання нормативно-інституціональних умов реформування доходів населення.

Обґрунтовано пропозиції щодо реалізації економіко-інституціональних умов у напрямі зростання трудових доходів населення регіону; визначено економіко-інституціональні чинники зайнятості у зростанні доходів населення; узагальнено пропозиції щодо регіональної політики доходів найбільш вразливих верств населення.

Результати роботи призначені для використання державними та регіональними органами влади і управління для забезпечення постійного зростання доходів населення за рахунок формування відповідних економіко-інституціональних умов. Теоретико-методологічні положення та методичні розробки, що пропонуються в монографії, на нашу думку, будуть доцільними для використання науковцями, викладачами, аспірантами та усіма, хто займається проблематикою підвищення доходів населення в Україні.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Розподільчі відносини у контексті моделі сталого соціально-економічного розвитку

Сучасній науці і практиці відомо, що в основі всіх економічних теорій знаходяться розподільчі відносини, які базуються на соціально-економічному становищі країни та є основною складовою політики доходів населення, провідною ланкою суспільного та людського розвитку. Аналіз еволюції економічної думки свідчить, що у цій сфері накопичено чимало визнаних світовою спільнотою здобутків. Проте у повсякденному житті людина у ринкових умовах постійно стикається з необхідністю вирішення особистих питань: на який реальний дохід можна розраховувати, як можна ним розпоряджатися, чи збережуться у банку накопиченні нею гроші, яке економічне становище очікує її завтра тощо.

Подібні знання багато в чому залежать від розвиненості розподільчих відносин, оцінки їх людиною як справедливі. Розподільчі відносини повинні визначати, як найефективніше можна використовувати обмежені ресурси, до яких відносяться ВВП і доходи населення, щоб задовольнити потреби людини. З огляду на це, розвиток теорії розподільчих відносин має розглядатися у контексті політики доходів населення, яка в умовах глобалізації може бути визнана як економічно ефективна та соціально справедлива. Додержання оптимального сполучення ефективної економіки та соціальної справедливості у розподільчих відносинах забезпечують соціальну солідарність, соціальну відповідальність влади, бізнесу, кожного громадянина, злагоду й добробут населення. При цьому базисом суспільного розвитку була й залишається економіка, виробництво матеріальних благ. Але двигуном цього розвитку є соціальна політика з її механізмами й важелями державного регулювання доходів населення, успішного керування суспільством.

Отже, в умовах будь-якого суспільного устрою економічна теорія розглядає розподільчі відносини під кутом зору почуття кожною людиною соціальної справедливості, що зрештою формує суспільну свідомість стосовно справедливості у задоволенні зростаючих потреб «людини біологічної» (природна справедливість) і «людини соціальної» (справедливість за правилами та нормами).

Перші засади розподільчих відносин було сформульовано і покладено у поняття загальної політики (грец. – «politiko's»), що означало мистецтво управління державою, більше як дві тисячі років тому. Тобто проблема одержання своєї винагороди за свою працю проходить через століття, починаючи з античного періоду, залишаючись важливішим принципом усіх історично складених концепцій суспільного устрою, в тому числі у сучасних доктринах побудови соціальної держави.

Перші джерела, що визначають підходи до винагороди за працю, вчені знаходять у папірусах давнього Єгипту, в староіндійському трактаті «Артхашастрі», у працях Сократа (469-399 до н.е.), Ксенофонта (430-354 до н.е.), Платона (біля 427-347 до н.е.), та особливо Аристотеля (384-322 до н.е.), в яких було зроблено перші спроби теоретично усвідомити економічне улаштування суспільства. Сократ першим здійснив спробу класифікації форм державного управління, у тому числі віддав належне демократичному устрою. Він намагався обґрунтувати моральність розуму, сутність пізнання чеснот людини. У Сократа мораль зливається зі знанням. Основною чеснотою він вважав стриманість і справедливість. Сократ суттєво розвиває діалектичний підхід всебічного розгляду політики добробуту суспільства [1]. Ксенофонт, як учень Сократа, у праці «Гієрона» виклав програму перетворення «тиранії» у «правильну державну форму управління», з подальшими пропозиціями виходу Афін з економічних труднощів у своєму творі «Про доходи» [2, 3, 4]. Платон, торкаючись взаємозалежності «влада-підвладні», приділяв уваги можливості справедливого розподілу створених матеріальних цінностей за працею [5]. Аристотель у своєму трактаті «Політика» (про улаштування держави) прагнув знайти закон утворення та зміни цін (тобто закон вартості). Він вперше встановив дві сторони товару – споживчу і цінову вартість, ставив питання: чим визначаються співвідношення розподілу та обміну, хоча відповісти на нього, звичайно, не зміг [6].

Меркантилізм (лат. mercanti-торгувати) – система послідовних ранніх і пізніх концепцій XV-XVIII ст., які визначали пріоритет державного втручання в економіку через різні форми протекціоналізму стосовно вітчизняних виробників задля створення національного багатства, укріплення державного бюджету і можливості реалізації програм соціальної спрямованості. На протязі тривалого існування економічний механізм меркантилізму був спрямований на покращення торгового балансу, що відображав не тільки зростання національного доходу, але й ріст добробуту населення.

Сучасні досягнення свідчать, що в країнах з політикою меркантилізму, спостерігався прискорений приріст населення і національного доходу, хоча активність торговельного балансу все більше залежала від світових фінансових криз [7, с.66]. Яскравими представниками меркантилізму у свій час були:

на ранньому етапі (теорія монетарної системи або грошового балансу) – Г.Скаруффі (1519-1584), У.Стаффорд (1554-1612) та ін.[8];

на пізньому (теорія активного торговельного балансу) – Томас Ман (1571-1641), А.Монкретьєн (1575-1621), Ж.Б.Кольбер (1619-1683), І.Т.Посошков (1652-1726) та ін.

Наведемо ті положення вчення меркантилізму, які мають актуальність у теперешній час. Так, Томас Ман, на підставі вивчення сутності і недоліків

раннього меркантилізму, доходи(багатство) пов'язував з торговельно-підприємницькою діяльністю, з підприємницьким талантом людини. Він робить спробу пошуку взаємозв'язку між грішми, прибутком, капіталом. Тим самим він заснував кількісну теорію грошей. Багатство людини й нації Т.Ман бачить у грошовій формі, захищаючи думку в книзі «Богатство Англии во внешней торговле» (1664), де він відстоює активний торговельний баланс, як умову створення національного доходу. Цей твір марксизм визнає як Євангеліє меркантилізму[9]. Найбільш вагомий внесок у розвиток меркантилізму, як економічної науки, зроблено автором терміну «меркантилізм» Антуаном де Монкретьєном у його «Трактаті політичної економії» (1615), який дав економічній науці назву політична економія. В ньому він розглядав економіку як об'єкт державного господарства і управління, вважаючи джерелом національного багатства зовнішню торгівлю, особливо експорт промислових товарів. Він віддавав належне кваліфікованій праці, зокрема, ремісникам, виступав проти розкішу дворянства [10, С.26-29]. І.Т. Посошков вже у той час пояснює чинники зростання державних доходів «от чего содеевается напрасная скудость и отчего умножиться может изобильное богатство», головними причинами яких є різні зловживання та «любителі неправди» [11, С.178].

Меркантилісти вперше обґрунтували тезу про досконале законодавство, віддавали належне кваліфікованій праці, як творцю нормативної економіки під керівництвом уряду. У пізній період у політиці доходів вони приділяли уваги добробуту населення і принципам розподілу національного багатства. Проте активізацію виробництва вони бачили у скороченні витрат на робочу силу [12].

Рання класична економічна школа. Її становлення розглядають під кутом зору наукових творів Уільяма Петті (1623-1687), Джона Локка (1632-1704), Пьєра Буагільбера (1646-1714) та ін.

У своєму «Трактаті про податки та збори» гл.1 «Про різні види державних витрат», У.Петті стверджує про необхідність утримання сиріт, немічних людей, та котрі потребують отримання роботи [13, С.18]. Не дивлячись на його сильні позиції у меркантилізмі, наукове кредо У.Петті пов'язано з класичною шкалою у політекономії. Це проявилось, насамперед, в учінні про вартість. Основи трудової теорії вартості, яка бере свій початок саме від нього, явились відправною віхою, від якої відбулись подальші дослідження внутрішніх залежностей виробництва. У.Петті відрізняв ринкові та природні ціни, що змінюються в залежності від ринкового співвідношення попиту і пропозиції. Але він, розглядаючи вартість лише у грошовій формі, не дослідив мінового еквіваленту співвідношення двох видів товарів, які мають мінову вартість і споживчу вартість. При цьому У.Петті визначав зарплату як вартість, що зводиться до середніх фізіологічних потреб дорослої людини. Робоча сила в нього є головним фактором руху виробництва.

Дж.Локк вважав нерівність в розподілі багатства штучним через надлишок власності у особи. У своєму творі «Деякі міркування про наслідки зниження відсотка та підвищення цінності грошей»(1691) він робить важливіший крок у розумінні вартості, доданої вартості та відсотка у загальній теорії вартості. Дж.Локк досліджує детермінанти попиту і пропозиції, відводячи грошам функції мірила вартості та застави [14, С.137-405].

Предметом дослідження П.Л.Буагільбера був також закон вартості. У науковій праці «Міркування про природу багатства, грошей і податків»(1707) він, як попередник фізіократів, мінову вартість товару довів до її вимірювання робочим часом, а у багатстві бачив сукупність споживчих вартостей. Як теоретик, П.Баугільбер проголосив лозунг «вільне виробництво – вільна торгівля», що визначало його розрив з меркантлізмом і стало у подальшому принципом класичної школи у політекономії. Але йому була притаманна помилкова думка про звільнення капіталістичного виробництва від влади грошей, їх відрив від товарної продукції. Тому його, як і У.Петті, можна віднести до засновників «трудової теорії вартості» [15].

Фізіократія (фр.physiocrates – природа, сила, влада), тобто «планування природи», є французька школа економістів, що була заснована Франсуа Кєне (1694-1774) біля 1750р. Прибічникам цієї концепції у політичній економіці були Р.Кантільон (1680-1734), Клод Гельвецій (1715-1771), В.Мірабо (1715-1789), Жак Тюрго (1727-1781), Дюпон де Немур (1739-1817) та багато інших мислителів. У своїй головній праці «Економічна таблиця» (1758) Ф.Кєне провів аналіз суспільного відтворення з позицій встановлення балансових пропорцій між натуральними та вартісними складовими суспільного продукту з його розподілом між господарюючими суб'єктами Франції XVIII ст. [16].

Р.Кантільон вперше використав (ще до Ж.Б.Сея) термін «підприємець». Він поділив суспільство на два основних класи – наймані працівники з фіксованою зарплатою, та людей з нефіксованим доходом. Він є засновником поняття «мінімальна зарплата», яке потім стає «соціальною гарантією» [цитовано за С.М.Злупко, 17].

У «Міркуваннях про створення і розподіл багатства» (1770) Ж.Тюрго розподілив населення за рівнем доходу на класи по їх відношенню до виробництва сукупного продукту, вважаючи головним джерелом нерівності несправедливість, безпечність та марнотратство [18; 19,с.101-131].

Отже, фізіократи вважали, що саме виробництво породжує додану вартість та є джерелом багатства. Суспільний продукт воні розподіляли на макрорівні на підставі аналізу економічної сітки сукупних величин пофакторного формування національного доходу і його споживання різними верствами населення. Цей принцип у його значно удосконаленому вигляді досі застосовується для збалансування макроекономічних показників, у тому числі у балансовій моделі розвитку суспільного виробництва, який дозволяє

визначати вартість кінцевого споживання, удосконалювати розрахунки прожиткового мінімуму. Тобто розподіл доходів у суспільстві розглядається фізіократами з позицій відношення господарюючих класів до створеного суспільного продукту. Проте вони розглядали заробітну плату, виходячи з мінімальної потреби працівника, пояснюючи їх обмеженість безробіттям і конкуренцією на ринку праці [20].

Утопічний соціалізм. Його представниками на протязі тривалого часу були: Т.Мор (1478-1535), Т.Кампанела (1568-1639), К.А.Сен-Сімон (1760-1825), Р.Оуен (1771-1801), Ш.Фур'є (1772-1837), А.І.Герцен (1812-1870). Вони у своїх творах бачили вади суспільної системи, заснованої на приватній власності, у кризах і анархії виробництва. Головною метою «утопістів» було знищення надмірної експлуатації і нерівності в доходах населення. Представники цього напряму визнавали величезну роль виховання та впливу навколишнього середовища на формування людини. Засоби реалізації своєї ідеї рівності й справедливості вони пов'язують із справедливим, у своїй основі зрівняльним, розподілом знову створеного національного багатства [21,22,23,24,25,26,27].

Трудова теорія вартості. Її попередниками прийнято вважати У.Петті та П.Буагільбера. Трудова теорія вартості у її остаточному вигляді сформульована А.Смітом (1723-1790), удосконалена Д.Рікардо (1772-1823) та розвинута К.Марксом(1818-1883) у концепції розширеного відтворення робочої сили.

А.Сміт у своєму знаменитому творі «Дослідження про природу і причини багатства народів», де він породжує «людину економічну», розкриває сутність формування причин зростання продуктивності праці, порядок розподілу продукту праці між різними класами народу. Він пояснює умови нерівності заробітної плати, у тому числі в залежності від трудності та дорожнечі вивчення конкретної професії [28].

У своєму творі «Дослідження про природу і причини багатства народів», у гл. X «Про заробітну плату та прибуток при різних застосуваннях праці й капіталу» А.Сміт вперше розглядає людину з позицій капіталізації його праці: «людина, яка завдяки великим витратам праці вивчила яку-небудь із тих професій, що потребують надзвичайної спритності й майстерності, може бути порівняна з такою ж дорогою машиною. Слід очікувати, що праця, котрій вона навчається, відшкодує працівникові понад звичайної заробітної плати за просту працю усі витрати на навчання, але з прибутком на капітал, не меншим суми витрат» [28,С.163-204]. А. Сміт вважав, що капітал складається не тільки із засобів праці, але із набутих і корисних здібностей усіх мешканців або членів суспільства. Тобто набуття цих здібностей, включаючи вартість утримання людини упродовж її виховання, навчання або учнівства, завжди потребує дієвих витрат, які є капіталом(людським капіталом), що ніби реалізується в його особистості [29, С.306-396].

Таким чином, А.Смітом вперше розглядаються положення щодо вартості робочої сили, виходячи з її відтворення, а також стосовно залежності розподілу продукту праці між різними верствами населення, виходячи з головних причин: вільний ринок, висока продуктивність праці, які створюють багатство народу. У перенесенні на сучасність випливає актуалізація проблеми політики доходів населення, у її взаємозв'язку з виробничою сферою, зі створенням ВВП і формуванням державного бюджету.

Д.Рикардо у своєму широко відомому дослідженні «Начала політичної економії та оподаткування» сформулював теорію вартості, як потім її розуміли послідовники його учіння (глава 1), визначив правила, які управляють розподілом заробітної плати, прибутку і ренти між власниками робочої сили, основного капіталу та землі (гл.2-6). Аналіз розподілу доходу у його гіпотезі відносно зниження ставки прибутку веде до стагнації, тому що ніякий капітал у такому разі не зможе більше принести прибутку, ніяка додаткова праця не буде потрібною, тобто населення досягне свого максимального рівня доходу. Та тільки зовнішня торгівля (гл.7) може бути способом зупинити таке падіння прибутків, а податки повинні якомога менше заперечувати природному функціонуванню ринкової економіки (глава 10-18). У контексті даного дослідження інтерес представляє гл.18 «Податки на користь бідних», в якій її автор відносить їх до прибутку фермерів і фабрикантів. Т.Рикардо відкриває формулу вартості капіталу, яка залежить не тільки від його кількості, але і впливу на нього якісної праці. За Д. Рікардо природною ціною праці було визнано таку, щоб працівники мали засоби для існування і продовження свого роду та відтворення якісної робочої сили, але без збільшення чи скорочення їх чисельності. Аналізуючи співвідношення у факторному розподілі доходу на заробітну плату, прибуток і ренту, він вперше виходить на поняття заробітної плати як з природної ціни праці згідно зростаючої вартості життєвих благ кваліфікованої робочої сили, так і поняття її як ринкової ціни робочої сили [30,С.399-473].

К.Маркс відкрив економічні закони сучасного для його часу капіталістичного суспільства. Розрізняючи просту і складну працю, К.Маркс затверджує концепцію розширеного відтворення робочої сили на засадах підвищення заробітної плати [31,с.155]. Отже, з позиції марксизму – головна властивість робочої сили заключена в її виключної ролі у створенні додаткової вартості, яка привласнюється роботодавцем і розподіляється, виходячи зі ступеня експлуатації найманого працівника.

Отже, творці трудової теорії вартості послідовно розвивають її концептуальні положення, вводять до наукового обігу поняття «людини економічної» та «людини трудящої». При цьому концепція «економічної людини» творцями трудової теорії вартості починає упроваджуватися у практику виробничих відносин, а посилення соціальної складової поступово перетворює їх на людські відносини між «людиною трудящою» та

роботодавцем. У таких відносинах на основі зростання матеріальних стимулів до праці об'єктивно починають формуватися мотиви соціальних потреб. При цьому природна ціна праці зростає, вступаючи в суперечність з ціною праці, що фактично складена на зовнішньому ринку праці. Сучасним породженням трудової теорії вартості є концепція собівартості виробленої продукції(послуг) та норма прибутку.

Таким чином, згідно трудової теорії вартості надлишок доданої вартості, окрім вартості споживчих благ, необхідних для нормативного відтворювання здатності до праці відповідної інтенсивності та кваліфікації, залишається у власника засобів виробництва. При цьому набір споживчих благ відповідає суспільно визнаним соціальним стандартам прожиткового мінімуму. Трудовими відносинами цього індустріального типу виробництва передбачається збільшення винагороди, якщо індивідуальна продуктивність праці окремого працівника була більше середньо необхідної. Але підвищення винагороди сукупного працівника, на яку зорієнтований роботодавець, стає можливим у разі економічного зростання країни в цілому.

Подібна картина, на нашу думку, сьогодні склалася в українській ринковій економіці, коли система матеріальної мотивації зорієнтована на очікування більш високих виробничих можливостей у суспільстві в цілому. Тому роботодавець, навіть у приватному і тіньовому секторах економіки, встановлює винагороду за працю з огляду на статистичні дані по країні, які з інерцією відображають картину, що склалася на той час на зовнішньому ринку праці, тобто з орієнтацією на суспільно необхідні витрати праці. В цьому відбувається спадкоємність найгіршої прояви трудової теорії вартості у підприємницькій діяльності, хоча в нормуванні праці залишається її первісна роль.

Теорія факторів виробництва. Її засновником вважається Ж.Б.Сей (1767-1832), а послідовниками були: Джеймс Мілль (1773-1836), М.Сеніор (1790-1864), Ф.Бастіа (1801-1850) та інші відомі вчені. Теорія факторів виробництва відповідала на основне питання, яке ставило в глухий кут теоретиків трудової теорії вартості. Цим питанням був саме розподіл знову створеної вартості. У прихильників даної теорії вартість знову створеного продукту розподілялася між всіма його учасниками. У ній визначено, що прибуток є природним породженням капіталу, рента – наслідком використання землі, заробітна плата – винагорода за використання робочої сили. Ними ставиться вперше, але до кінця не вирішується питання про трудовий доход найманого керівника-підприємця, як винагорода за його підприємницькі здібності, талант керуючого, дух порядку і відповідальності за об'єднання і використання всіх факторів виробництва [32,С.230-258].

Джеймс Мілль (старший), як автор наукової праці «Елементи політичної економії» (1821), відстоював позиції утилітаризму в економіці, тобто її корисності, а у розподільчих відносинах віддавав належне «середньому класу», бачив в ньому справжнього господаря держави. Він

відкидав концепцію природного і стояв на позиції суспільного права у розподільчих відносинах, вплинув на формування трудової теорії вартості [33].

А.Сеніор у «Нарисах політичної економії» (1836) висунув «теорію помірності», згідно якої вартість знову створеного продукту він визнавав як витрати всіх факторів виробництва, та умови формування і розподілу доходів населення [34].

Ф.Бастіа був найбільш стійким прибічником теорії чинників виробництва у своїй «Економічній гармонії» доповнив дану теорію концепцією гармонії інтересів праці й капіталу.Він розглядав працівника крізь призму трудового доходу. Сьогодні положення цієї концепції використовуються у методології формування компенсаційного пакету в оплаті праці найманого працівника і найманого керуючого [35].

Отже, у теорії факторів виробництва, хоча і розглядаються окремо всі виробничі фактори, але щільно аналізується лише прибуток, який розподіляється на позичковий відсоток для власника основного капіталу та підприємницький доход як трудовий доход найманого керуючого. На їх думку витрати виробництва, як основа мінової вартості цін на вироблену продукцію, є новою вартістю, що створюється не лише живою, але й минулою, уречевленою працею. Цим дане положення відрізняється від марксистської теорії додаткової вартості [36,С.65-81]. Зауважимо, що більшість з прихильників економічної теорії факторів виробництва стояли на позиції зростання прибутку за рахунок продажу товарів за ціною вищою за їх вартість(цінова політика доходів).

Теорія межових величин (маржиналізму). Маржиналізм (від лат.marginalis – що знаходиться у края) бере початок у надрах класичної економічної теорії. Розрізнюється два етапи у розвитку маржиналізму. Його перший етап, що охоплює XIXст., пов’язаний з іменами Томаса Мальтуса (1766-1873), Дж.Мак-Куллоха (1789-1836), Дж.Ст.Мілля-молодшого (1806-1873), Л.Вальраса (1834-1910), К. Менгера (1840-1921) та ін.

У становленні першого етапу маржиналізму велика роль належить вченням Т.Мальтуса і Дж.Мак-Куллоха, які виявились якби його передтечею. В їх працях приділено уваги економічній рівновазі через зайнятість, заробітну плату й добробут населення. При цьому певна кількість задіяного у виробництві капіталу, за їх розумінням, дає можливість одержати найманим працівникам нормативний фонд оплати праці, прив’язаний до певного обсягу та асортименту вироблених споживчих товарів і послуг. Тому покращення добробуту пересічного працівника поставлено в залежність від скорочення чисельності найманих працівників, що стає можливим при підвищенні його професійно-кваліфікаційного рівня. У такому разі суспільство визнає доцільність більш широкого набору споживчих благ для нормального відтворення робочої сили, виходячи з концепцій фонду зарплати та вартості робочої сили. У даному контексті слід нагадати, що Т.

Мальтус у своєму творі “Опыт закона о народонаселении” пише: “Нужно совершенно не понимать моего учения для того, чтобы считать меня врагом размножения населения. Враги, с которыми я борюсь, – это пороки и нищета. Для того, чтобы ослабить действие этих грозных противников, я предлагаю установить между населением и средствами существования такое отношение, которое не вызывало бы борьбы между ними” [37, С.111].

Дж.Ст.Мілль вперше дав нове трактування класичній ринковій економіці. Якщо ранні класичні теорії виходили з формування вартості й ціни робочої сили залежно від витрат праці, то він розумів їх створення виключно зі зміни потреби у конкретному товарному продукті(послузі), коли додається їх «нова порція», тобто виходячи з межової корисності. Слід відмітити особливу значущість Дж.Ст.Мілля у розробці концепції доходів населення, яка відсторонює несправедливість розподільчої політики між класами суспільства [38,С.250-345].

Він послідовно висуває тезу про належність високої кваліфікації до складу національного багатства країни, про такий ланцюжок залежності відносно особистості або окремої професійної групи: підвищення кваліфікації – зростання продуктивності праці – підвищення доходу працюючої людини.

Неокласична економічна теорія. Згідно даної теорії у довгостроковому часі економіка забезпечує стабільність виробництва ВВП внаслідок гнучкості товарних цін і зарплати. *Вона відома як другий етап розвитку маржиналізму.* Її автором визнано Альфреда Маршалла (1842-1924), який спільно з У.Джевонсом (1835-1882) розглядав ціну товару як результат взаємодії ціни попиту і пропозиції. Він ціну товару визначає величиною межової корисності товарів(послуг) та межових витрат(хрест Маршалла). У його загальній неокласичній концепції вартість товарної продукції стала функцією чотирьох факторів виробництва, включаючи трудовий доход підприємця та враховуючи об’єктивні умови спадної продуктивності праці та капіталу [39,С.379-405].

Прибічниками та спадкоємцями неокласичної школи стали: Дж.Кларк (1847-1938), В.Парето (1848-1923), Ф.Візер (1851-1926), М.Туган-Барановський (1865-1919), І.Фішер (1867-1947), А.С.Пігу (1877-1959), Й.Шумпетер (1883-1950), Н.Кондратьєв (1892-1938), В.Леонтьєв (1905-1999), М.Фрідмен (1912-2006) та ін.

У контексті даного дослідження найбільший інтерес представляє точка зору Дж.Кларка, В.Парето та А.С.Пігу. Дж.Кларк у книзі «Розподіл багатства» довів, що всі фактори виробництва підпорядковані принципу межової корисності, а доходи, які створюють праця і капітал, визначаються продуктивністю останніх витрат відповідного фактору виробництва [40]. Він вважав, що інтерес збільшувати витрати на будь-який фактор виробництва вичерпує себе, якщо вони починають перевищувати доход підприємця. Тобто в основу неокласицизму покладений закон межової продуктивності. Згідно зі

сформульованою Дж.Кларком теорією граничної продуктивності, праця і капітал виступають як рівнозначні фактори в створенні вартості й ціни продукту. Занижений рівень трудового доходу на макрорівні він пояснював зростаючою трудоємністю. Дж.Кларк обґрунтував, що розміри доходу працівника визначаються граничним продуктом, який створюється при вирішенні роботодавцем дилеми: зменшити або збільшити обсяги ресурсу праці, якщо усунення останньої одиниці праці й приросту доходу від створеного нею продукту визначає вплив праці на обсяг всього створеного продукту. Ця різниця у витратах представляє оцінку граничного продукту, виробленого працівником.

В.Парето (1848-1923) відомий за «принципом Парето», або принципом 20/80, виявив структуру розподілу доходів серед домогосподарств, як залежність між питомою вагою втрачених ресурсів і одержаних результатів. Це співвідношення застосовується при оцінці ступеня диференціації доходів населення, коли 20% населення одержують 80% сукупного доходу і навпаки. При цьому адаптивні сподівання формулюються на підставі минулого стану.

А.С.Пигу (1877-1959) у «Теорії економічного добробуту» (1924) обґрунтовує висновок, що держава повинна не тільки забезпечувати добробут всіх верств населення через механізм справедливих розподільчих відносин, але й сприяти суспільному та людському розвитку. В межах неокласичної теорії ним розроблена концепція економіки добробуту у державі загального благоденства. В даній концепції належне віддається державному регулюванню ефективної зайнятості та захисту населення від втрати доходу [41].

Слід зауважити, що лише Й.Шумпетеру через півтора століття після Ж.Сея вдалося до кінця розкрити економічну сутність праці підприємця як рівноцінного фактору виробництва. У нього підприємницький прибуток стає результатом особистісних людських якостей підприємця, що використано у виробництві та знайшло своє реальне втілення в доході підприємства і як наслідок – відображення у первинному розподілі доходів[42].

Найбільш відомими українськими представниками неокласицизму є М. Туган-Барановский і його учень Н. Кондратьєв, як автори «інноваційних циклів». Вже в 25-літньому віці М. Туган-Барановский опублікував статтю «Навчання про граничну корисність господарських благ як причини їхньої цінності», де за допомогою численних прикладів концептуально довів можливість об'єднання трудової теорії вартості і теорії граничної корисності благ. Спільним ланцюгом такого об’єднання є людська праця. У подальшому він обґрунтував свою теорію заробітної плати, розмір якої він визначав продуктивністю праці й силою захисту робітничого класу стосовно капіталіста, що знаходить своє відображення в соціально-трудових відносинах [43,С.28-79;44,45].

Отже, якщо у класиків у центрі аналізу виробництва знаходиться робоча сила як товар і джерело винагороди у вигляді додаткової вартості, то

у неокласиків винагорода за працю розглядається з точки зору людського фактора, рівнозначного з іншими факторами виробництва. Проте перевазі людському фактору в порівнянні з фізичним капіталом при формуванні особистого доходу та його розподілі на цьому етапі розвитку суспільства ще не віддається. Нагадаємо, що згідно класичної економічної теорії, рівновага економіки забезпечується механізмами гнучких товарних і ресурсних цін та відсотковою ставкою.

Прибічники неокласицизму вважають, що ринковий механізм здатний забезпечувати рівноважну економіку без втручання держави, а механізм ринкового саморегулювання за їх розумінням має такі основні складові:

сукупні витрати можуть бути достатніми для виробництва потенційного ВВП через важелі ринкового регулювання цін і зарплати. Сутність регулюючого ринкового потенціалу заключна в тому, що обсяги реалізованої сукупної продукції залежать як від величини сукупних витрат, так і рівня товарних цін;

досягнення рівноваги потоку «доходи-витрати», тобто між пропозицією грошей з боку домогосподарств і попитом на них завдяки відсотковій ставці, а саме – балансу між заощадженнями домогосподарств та попитом на них з боку підприємців.

Згідно неокласицизму постає питання оцінки саме капіталізованої, тобто використаної у процесі виробництва частини вартості робочої сили, виходячи з необхідності задоволення людських потреб в межах очікуваної мотивованої поведінки працівника, але в залежності від результатів ефективної трудової зайнятості. Таким чином, відповідно до неокласицизму винагорода за працю залежить від зростання граничного продукту, коли його розмір у схожих професіях стає пропорційним зростанню продуктивності праці. Концепції неокласики, як другого етапу маржиналізму, відповідає ринковий регуляторний механізм, який встановлює пропорційну залежність між індивідуальною продуктивністю праці та матеріальною винагородою працівника за схемою: підвищення кваліфікації працівника – зростання продуктивності праці - скорочення чисельності працюючих та зменшення розриву між максимальною і граничною продуктивністю праці – зростання вартості робочої сили через зростання ціни попиту на неї та збільшення рівноважної ціни праці й ставки заробітної плати на зовнішньому ринку праці. При цьому визначення раціонального співвідношення витрат живої й минулої праці стає реальністю. А зі зростанням споживчих потреб людини до високоякісного продукту(послуг), зростають вимоги роботодавця до кваліфікованої і рідкісної робочої сили, що формує високий попит на неї. Вперше на світовому рівні міжнародна спільнота починає активно шукати шляхи боротьби з бідністю, зростає значущість оздоровлення нації, її культури та освіти.

Кейнсіанський і неокейнсіанський напрямок економічної думки. Представники «регульованого капіталізму», так званого кейнсіанського та

неокейнсіанського напрямку в економічної теорії висували різні концепції, спрямовані на докази необхідності державного втручання в економіку та шляхи його здійснення. Ідея державного втручання в економіку була висловлена меркантилістами ще на початку XVIIIст. Бернардом Мандевілем (1670-1733) та Джоном Ло (1671-1729). Головна думка Б.Мандевіля у книзі «Дослідження про природу суспільства» (1723) вперше обґрунтовано пов'язана з реалізацією через всеосяжну зайнятість такої державної політики доходів, яка сприяє створенню умов для ефективного попиту з боку всього населення, що забезпечить зростання пропозиції та економіки в цілому. Тому Дж.Кейнс вважав Б.Мандевіля і Т.Мальтуса своїми попередниками [46].

Дж. Ло у «Трактаті про природу багатств» (1707) бачив ключ до економічного розвитку в державному регулюванні достатньої кількості грошей, як факторі зросту ринкової пропозиції товарів і послуг. Йому належить ідея централізації та асоціації капіталів. Він був провісником акціонерних товариств, та доброчинної ролі помірної інфляції [47].

Дж.Кейнсу (1883-1946) у 30-ті роки ХХст. вдалося остаточно сформулювати теорію державної регульованої економіки. Її сутність полягає у тому, щоб стимулювати платоспроможний попит, який має хронічну тенденцію відставання від виробництва(пропозиції). Цьому сприяє активна інвестиційно-інноваційна політика, яка під тиском держави проводиться в країні завдяки пільговим кредитам у виробництво. Тобто Дж.Кейнс проблему економічного зростання розглядав з позиції збільшення обсягів інвестицій та повної зайнятості за допомогою ефекту мультиплікатору, що забезпечує зростання доходу населення та обсягів споживчих витрат в країні. У своїй основній праці «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» (1936) Дж.Кейнс, як апологет принципу соціальної справедливості, стояв на позиції, що найбільш значною вадою суспільства, в якому живе людство, є його нездатність забезпечити повну зайнятість, а також довільний і несправедливий розподіл багатства і доходів [48,С.137-432; 49]. Він розробляє передаточний механізм ефективної зайнятості через зміну пропозиції грошей з боку держави, але цільовим призначенням на інвестиційно-інноваційну активізацію економіки, на створення нових робочих місць з високими вимогами до професійної кваліфікації працюючого та гідною зарплатою. Його стійкими послідовниками були Л.Стрейчи (1880-1932), У.Беверідж (1879-1963), які робили спроби об'єднати кейнсіанство із ліберальною доктриною.

У 50-тих роках ХХст., як наслідок критики теорії Дж.Кейнса, виникло неокейнсіанство(теорія економічного зростання). Яскравими його представниками є: Е.Хансен (1887-1975), Р.Харрод (1900-1978), Є.Домар (1914-1997) та ін. Так, Е.Хансен відкриває залежність національного доходу і добробуту населення від економічних циклів, визначає при цьому роль економічної політики держави у взаємозв'язку із забезпеченням повної зайнятості [50]. Р.Харрод обґрунтував теорію економічного зростання та

систему державного регулювання заощаджень, їх використання для підвищення ефективної зайнятості та підвищення рівня доходу громадян [51, 52].

Отже, в основу кейнсіанства і неокейсіанства покладена необхідність формування високого сукупного попиту при посиленні економічної ролі держави, її регулюючої ролі. При цьому проблема ефективної зайнятості вирішується шляхом активізації інвестиційної політики, спрямованої на створення нових робочих місць, освіту, підвищення ціни робочої сили на виробництві. На так звану «свободу монополістів» вони пропонують державний контроль і регулювання цін на їх продукцію. Неокейнсіанці вважають, що загальне підвищення схильності до споживання буде підвищувати дохід у помноженому розмірі, все рівно як у разі зростання інвестицій. Неокейнсіанська економічна теорія з її розширеним розумінням взаємодії соціальних інститутів (державних, ринкових і громадських), при рішучій ролі законодавчих актів, повинна стати найбільш актуальною доктриною у становленні засад сучасної державної політики доходів населення в Україні (див. далі різні концепції, похідні від класичних економічних теорій регульованої економіки).

Неолібералізм в економіці (економіка соціального ринкового господарства). Ця економічна теорія виникла у Німеччині, і сьогодні розповсюджена в Європі та особливо заслуговує на увагу в Україні. Її творцями вважаються Л.Ерхард (1897-1977), В.Ойкен (1896-1950), Ж.Рюефф (1896-1978), А.Мюллер-Армак (1901-1978) та ін.. Л.Ерхард, відомий як автор концепції соціального ринкового господарства і «конструктор» нового господарчого порядку, у творі «Добробут для всіх» (1956) стояв за вивільнення економіки від бюрократії як крок до відродження свобідного конкурентного ринку, відміну його державної регламентації, ліквідування монополій [53,54,55].

В.Ойкен є автором концепції «ідеальних типів господарських систем». Він розробив методологію соціального ринкового господарства, обґрунтував поняття соціально орієнтованої економіки і основні принципи економічної політики, які забезпечують такий господарський порядок, який гарантує права, свободи та гідність кожної людини. В.Ойкен не стверджує абсолютної ролі держави в ринковій економіці. Ринок повинен бути націленим на ефективність, а держава – на підтримку принципів його ефективності [56].

А.Мюллер-Армак зі своїми прибічниками відстоює сполучення принципів вільного ринку з принципами державної соціальної компенсації. Під його керівництвом обґрунтувано у 1946р. поняття «соціальне ринкове господарство» та в остаточному вигляд «Концепцію соціального ринкового господарства» (1947), як синтез між гарантованою законом свободою в економічній сфері та забов’язаннями держави щодо забезпечення соціальної справедливості та захищеності своїх громадян [57]. Положення цієї концепції сьогодні використовуються у політиці доходів населення країн ЄС.

Отже, неолібералізм стояв за необхідність симбіозу активного, але розумного втручання держави в економіку, насамперед, у соціальну сферу при додержанні фундаментальних принципів ринкового хазяйства. Теорія соціально ринкового господарства базується на сильній, соціально орієнтованій економіці і політиці: соціальний захист маргінальних прошарків суспільства, підтримка вільної конкуренції, демонополізація виробництва, наділення працівників власністю. Неолібералізм ставить на чолі соціальної політики людину праці й досягнення соціальної справедливості у формуванні трудових доходів та розподілі доходів всіх верств населення через удосконалення реформаторським шляхом соціальних і трудових відносин. При цьому залишається достатній вплив держави на підтримку вільної конкуренції.

Неоконсервативний напрям у економічній теорії. Він виник у 60-70 роки ХХст. і являється своєрідним поверненням до класичної економічної школи. Невипадково, що її засновником став Мільтон Фрідмен (1912-2006), лауреат Нобелівської премії (1976). Саме цей вчений вважав вирішальним чинником коливань ВВП та довгострокової інфляції – пропозицію грошей, яка хоча і регулюється державою, проте відсоткова ставка формується ринком. М.Фрідман запропонував темпи приросту грошової готівки на рівні 3% на рік, для безготівкових грошей – 1%. Тобто загальний приріст грошей має бути у межах 4-5%, що обумовлює аналогічну середньорічну інфляцію [58,С.787-831]. Дана пропозиція використовується у прогнозі доходів населення.

К.Бруннер (1916-1989) є автором поняття «монетаризм», та автором книги «Монетарна революція в грошовій теорії» (1970), в якій він встановлює залежність формування доходів від обсягу грошової маси в обігу [59].

Таким чином, неоконсервативна течія в економіці стверджує збереження вільного ринку та свободу підприємництва за умови рівноправності всіх його учасників, помірної регулюючої ролі держави. В основу цього економічного напряму покладена зворотна залежність між інфляцією і безробіттям(крива Філіпса). Проте звісно, що підвищення споживчих цін є наслідком зростання грошової маси, що не забезпечена товарним наповненням. Тому неоконсервативна теорія є саме монетаристською течією, яка визнає помірне втручання держави, але в межах достатньої свободи ринку.

Школа неокласичного синтезу. Його основи були запропоновані ще у 1937р. Дж.Хіксом, підтримані у 40-50рр. ХХст. Ф.Модільяном та остаточно сформульовані лауреатом Нобелівської премії (1970 р.) П.Самуєльсон (1915-2009). Він, як і його послідовники У.Нордхауз, К.Р.Макконелл і С.Л.Брю та інші дійшли висновку про необхідність одночасного взаємозалежного використання методологій класичного ринку та частини кейнсіанського підходів щодо міри державного регулювання економіки. Сполучення цих

протилежних економічних моделей у єдину концепцію дозволяє об'єднати класичну політекономію, неокласику, неолібералізм, монетаризм, кейнсіанство (неокейнсіанство), використовуючи переваги кожного з напрямів розвитку економічної думки. Дотримуючись принципу сполучення класичних економічних концепцій та регульованої економіки, представники даної економічної школи пропонують різні, в залежності від стану макроекономіки, шляхи-вирішення проблеми зайнятості та формування трудових доходів населення, як першооснови забезпечення добробуту всього населення [60, 61].

Таким чином, з перенесенням на українську сучасність принципів «неокласичного синтезу» посилюється роль всіх рідкісних ресурсів. До них відносяться особливі здібності «людини розумної», використання яких забезпечує гідний трудовий доход, що забезпечується сполученням ринкових і державних регуляторних механізмів та є запорукою формування державної політики доходів населення за принципом справедливості.

Теорія людського капіталу. Реальна світова економіка сьогодні зорієнтована на висновки, які зроблені лауреатами Нобелівської премії з економіки Т.Шульцем (1902-1998), Г.Ст. Беккером (1930), А.Сеном в частині обґрунтування моделі сучасного суспільного розвитку, що заснована на пріоритетності інститутів, формуючих людський капітал, зокрема, здоров'я, продуктивні здібності людини (освіта, професійна компетентність, мобільність, мотивація) як першооснови добробуту населення [62,63,64,65]. Тобто людський капітал виступає на рівні з фізичним, підприємницьким і земельним капіталом.

Умовою ринкової рівноваги у даній концепції виступають не рівність матеріальної винагороди й граничного продукту праці, а механізм рівноваги дисконтових видатків на професійно-кваліфікаційну підготовку персоналу з додатковими надходженнями, одержаними протягом трудового життя людини за результатами такої підготовки. Виходячи з концептуальних положень щодо формування та використання людського капіталу, виникає діалектична залежність між продуктивною працею і доходом. А саме – сьогодні в Україні низький трудовий доход гальмує зростання продуктивності праці, не окупає інвестиційних витрат щодо накопичення людського капіталу, породжує проблему ефективного використання знову створеного людського капіталу. Тому теорія людського капіталу базується на концепції високої вартості робочої сили [66].

Теоретиками людського капіталу описано і такий зворотній механізм, який, на жаль, сьогодні перебільшує в українській економіці, коли зростання заробітної плати відбувається під впливом нетрудових чинників, що не стимулює підвищення кваліфікації та рідкісну працю. При цьому виникає реакція пристосування працівників, коли вони знижують інтенсивність і напругу праці, наслідком цього є падіння продуктивності праці та негативна реакція – зменшення інвестицій в освіту й підвищення кваліфікації з їх боку.

Такий механізм перешкоджає розвитку економіки країни за трудовою моделлю «висока кваліфікація – висока продуктивність праці – високий трудовий доход – висока кваліфікація», що пропонована Г.С.Беккером [63].

Економічна теорія інституціоналізму. Інституціоналізм – своєрідний напрям в економічній науці. Його прихильники в основу аналізу беруть не тільки економічні проблеми, а зв'язують їх із соціальними, психологічними, правовими і навіть політичними проблемами. Завдяки законодавчим нормам права вона дозволяє створювати необхідні стимули для ефективної зайнятості, що є запорукою високої продуктивності праці та гідного трудового доходу, справедливого розподілу доходу населення. Інституціоналізм є економічною теорією постіндустріального розвитку. Розвиваючи концептуальні положення цієї теорії, яку розробили Р.Коуз (1910-2013), А.Алчіан (1914-2013), Д.Норт (1920), О.Уільямсон (1932) та інші зарубіжні вчені, сучасний інституціоналізм завдяки розвинутим державним, ринковим, громадським інститутам, законодавчим і неформальним нормам орієнтований на врахування як ринкових, так і державних механізмів з метою оптимального використання наявних ресурсів, що формує ефективну зайнятість і забезпечує зростання доходів населення [67, 68, 69, 70,71].

Вітчизняні науковці О.Амоша, Е.Лібанова, Т. Кірян, А.Колот й інші вчені працюють над методологією, яка дає можливість подолати обмеження у застосуванні теорії інституціоналізму в розподільчих відносинах на мікро-макрорівнях. В основу сучасного інституціоналізму ними покладено рівне право на мотивовану поведінку всіх учасників соціально-трудових відносин при прийнятті рішень під впливом індивідуальних мотивів і стимулів до праці в межах діючого нормативно-законодавчого підґрунтя та суспільного права, яке при цьому оцінюється на його відповідність міжнародним соціальним стандартам.

Так, А.Колот стверджує, що у методології сучасних соціально-економічних відносин "інституціоналізм як напрямок економічної думки орієнтований на людину, її вільну економічну діяльність на основі залучення мотиваційного потенціалу" [72, С.8-14]. Тобто, методологія інституціоналізму потребує оцінки рангу значущості й задоволеності зовнішніми мотиваторами та їх складовими і не тільки стосовно конкретної людини, але й пересічного громадянина або сукупного працівника для виявлення шляхів удосконалення розподільчих відносин на макрорівні. Це дозволяє на думку співробітників НДІ праці бачити та використовувати інституційні механізми, методи й способи вирішення завдань соціальної політики у сфері регулювання доходів населення [73].

Слід зауважити, що в Україні визначена переважна значущість матеріальних мотиваторів через їх значно нижчий рівень у порівнянні з розвинутими країнами. Такий висновок кореспондує з дослідженнями, зробленими багатьма українськими вченими і науковими школами [74,75,76]. Тобто мотиваційний вектор, що історично склався в українському

суспільстві, значно відрізняється від сформованого у країнах ЕС-15, гальмує формування конкуретоспроможного ринку праці. У розвинутих країнах перебільшує значущість мотиваторів, пов'язаних із сприятливими умовами праці, професійно-кваліфікаційним та кар'єрним зростанням, що сприяє соціально-економічному розвитку країни, становленню «людини соціальної», підвищеному добробуту населення, за таких умов реалізується модель економічного устрою, коли ринкові механізми забезпечують здебільшого економічну ефективність, а додержання в суспільстві принципу соціальної справедливості реалізується переважно через інституціональні механізми, неокласичного синтезу. При цьому стає можливим мінімальне втручання держави у механізми самоорганізації ринку, але не послаблюючими конкурентоздатність економіки при активній соціальній політиці.

На заключення слід підкреслити, що у практиці економічного аналізу в залежності від складених макроекономічних умов, необхідно використовувати переваги різних економічних концепцій. Так, з раніше наведеного слід, що як за ранніми так і пізніми класичними економічними теоріями, дослідники віддають належне вільному ринку, коли турбуючись про власні інтереси, людина примножує і власний добробут, і багатство суспільства. Індивідуум при цьому спрямовується невидимою рукою ринку до мети, яка зовсім не входила до його намірів. Переслідуючи свої власні інтереси, він часто більш дієво служить інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо намагається це зробити. Якщо окремі індивіди прагнуть до необмеженого збагачення і почнуть збільшувати з цією метою ціни, їх інтереси певною мірою гармонізує конкуренція, що є регулятором особистого егоїзму й досягнення економічної рівноваги. Отже, в теоріях вільного ринку, особливо його більш ранніх концепціях, була створена модель «економічної людини», яка у подальшому отримала суттєвий розвиток, трансформуючись у «трудящу людину» з відповідним збагаченням природи трудових доходів. При цьому, трудовий дохід стає результатом складених виробничих і соціально-трудових відносин з приводу як протилежності, так і спільності економічних інтересів між роботодавцями та найманими працівниками. З одного боку, трудовий дохід працівника визначається вартістю його робочої сили. З іншого, джерелом оплати праці, як ціни робочої сили, стає вартість продукту праці, тобто дохід підприємства, який залежить від виробництва потрібного для суспільства граничного продукту. Об'єктивна протилежність інтересів обумовлена суперечністю між прибутком роботодавця і вартістю робочої сили. А спільність інтересів роботодавців і найманих працівників визначається їх загальною зацікавленістю у високих результатах свого підприємства.

Що стосується неокласичних та інших новітніх концепцій, то їх ринкові та державні регуляторні механізми встановлюють залежність матеріальної винагороди, виходячи з межової корисності створеного продукту, коли його нова ціна визначається зменшенням потреби в ньому в

разі, коли додається нова порція конкретного продукту праці. В сучасних умовах така ринкова ситуація склалася в українській економіці у зв'язку із низьким споживчим попитом населення через низький рівень доходів, у тому числі серед працюючого населення.

Концепція людського капіталу об'єктивно присутня в основі побудови соціальної держави, але рівноважна низька ціна робочої сили на ринку праці потребує прискореного його формування та більш ефективного використання.

В Україні ще не створено достатній економічний потенціал при низькій соціальній згуртованості нації, коли статусна рента та левова частина доходу від бізнесу залишається в руках роботодавців і бюрократії, зростає роль інституціонального підходу. На етапі трансформаційних змін в економіці України його застосування забезпечує розвиток ринкових відносин та лібералізацію економічних відносин, знижує рівень корупції та тіньової економіки, сприяє рівновазі сукупного попиту та пропозиції в економіці, активно впливає на політику доходів населення.

Виходячи з позицій інституціональної економічної теорії, економіко-правові та соціальні аспекти у відносинах розподілу сукупних доходів населення набувають все більшого значення при заключенні Генеральної угоди, галузевих і регіональних угод та колективних трудових договорів, які не повинні бути формальними актами. Але колективні й інші форми трудових договорів повинні спрямовуватись на розвиток людського капіталу, виходячи із складених сьогодні пріоритетів у мотивації праці. Тобто за своєю природою економіко-правовий інституціоналізм, спираючись на законодавчі та неформальні норми і еталони соціальної поведінки, потребує справедливого розподілу доходів населення. При цьому зростає роль не тільки державних, але й регіональних регуляторних механізмів, поступово змінюються акценти в мотивації до праці від задоволення матеріальних – до нарощування соціальних потреб. Тому, виходячи з положень інституціоналізму, необхідно задіяти такі стимули до праці, які забезпечать мотивовану продуктивну трудову діяльність. Саме неоінституціональна економічна теорія дозволяє оптимізувати сполучення матеріальних потреб людини із нормами законодавчого та суспільного права за принципами ефективної економіки та соціальної справедливості.

Отже, першооснову формування добробуту населення, необхідно бачити у специфіці розподільчих відносин, у сучасній природі трудових доходів і не тільки виходячи з вартості(ціні) робочої сили але й з умов виробництва продукту праці. Пошук компромісу знаходиться у використанні симбіозу концепцій трудової теорії вартості в інтеграції трудової теорії вартості й теорії маржиналізму, неокласичного синтезу, людського капіталу та інституціоналізму. Така теза є загальною методологічною настановою у сучасній політиці доходів, що орієнтована на побудову соціальної держави.

Узагальнюючи теоретичні положення щодо розподільчих відносин,

підкреслимо, що за своїм сутнісним розумінням вони являють собою багаторівневий і багатоспрямований процес розподілу знову створеного суспільного продукту. Знаходячись у центрі будь-якої економічної теорії, механізм ефективних розподільчих відносин не може бути обмежений «чистим використанням» однієї з них у теперішній трансформаційній український економіці. Безпосередньо впливаючи на політику доходів населення, ефективний механізм розподільчих відносин необхідно шукати у «симбіозі» економічних теорій і концепцій, орієнтуючись при цьому на дані табл.1.2.1(див. далі). Такий підхід дозволяє побачити парадигмальні зрушення, які видбуваються у методології і практиці вітчизняної політики доходів у теперішній час.

1.2. Категоріальний апарат формування доходів населення

Для розробки сучасної парадигми формування доходів населення вважаємо за необхідне спочатку розглянути теоретичні основи понять «парадигма», проаналізувати розвиток теорії доходів в економічній науці та еволюцію системи формування доходів.

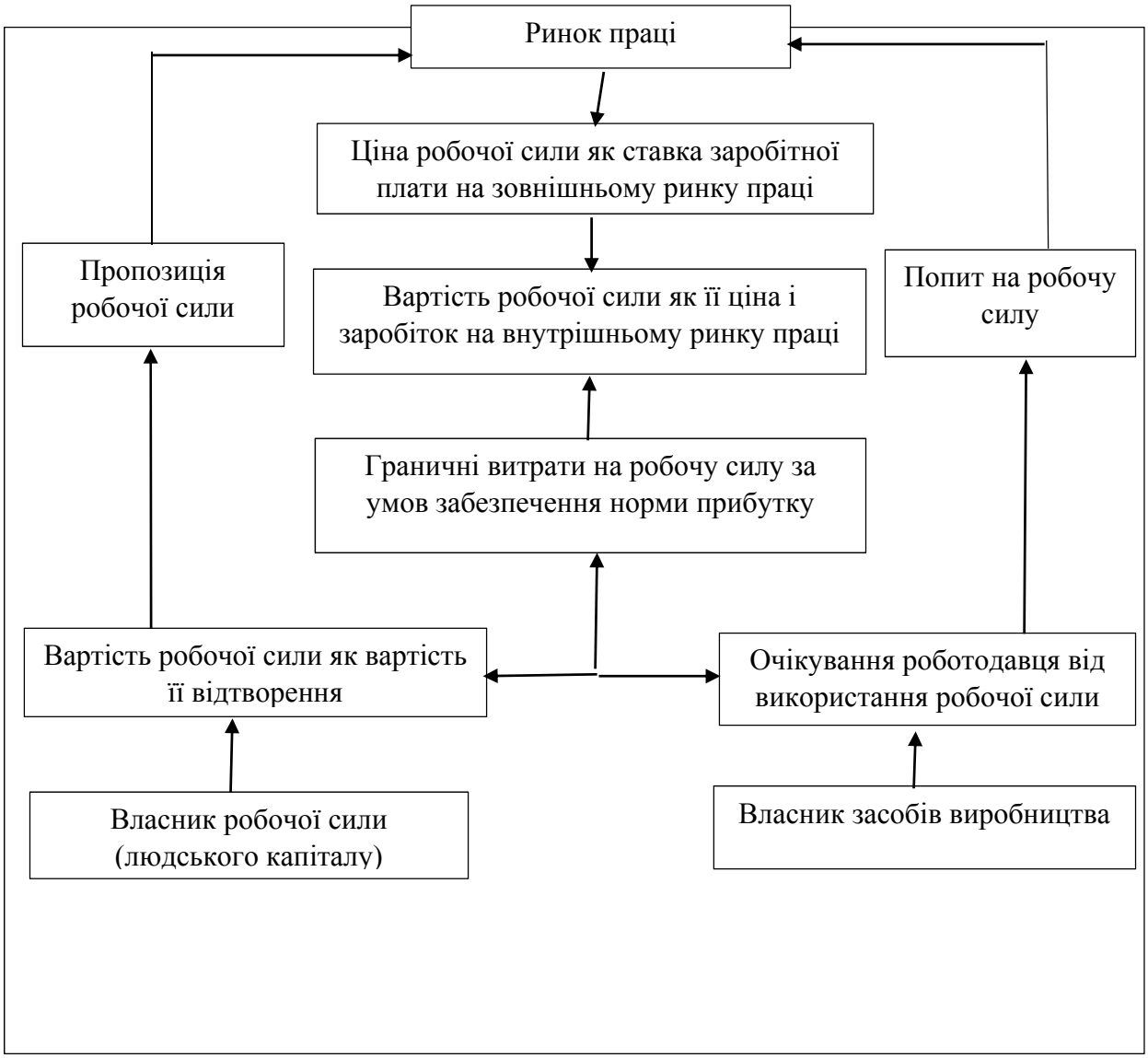
Парадигма (від грец. приклад, модель, зразок) – сукупність фундаментальних наукових установок, уявлень і термінів, що приймається науковим співтовариством і консолідує (об'єднує) більшість його членів, забезпечує спадкоємність розвитку науки і наукової творчості. У методології науки парадигма являє собою сукупність цінностей, методів, технічних навичок та засобів, прийнятих у науковому співтоваристві в рамках усталеної наукової традиції у певний період часу. Свій вияв вона знаходить у наукових працях, наукових школах та гуртках, підручниках тощо певної групи дослідників із спеціалізованою і подібною науковою підготовкою, єдиних у розумінні цінностей науки і об’єднаних науковим етносом з певними нормативно-ціннісними настановами. Вживання терміна «парадигма» у методології науки було закріплено Т.С. Куном, який звернув увагу на те, що історія науки не була лінійним процесом, а являла собою зміну наукових парадигм, які досить жорстко регламентують як вибір проблем, так і методи їх вирішення протягом досить довгих періодів часу [18].

Для більш глибокого вивчення будь-якого явища чи процесу необхідний цілісний підхід до об’єкта вивчення, у тому числі розгляд еволюції його розвитку. Тільки вивчивши раніше накопичені знання і, поєднавши їх з сучасними науковими результатами, можна отримати сучасне, вдосконалене уявлення про об’єкт вивчення.

Розподільчі відносини в економіці є фазою суспільного відтворення, яка знаходиться між виробництвом і споживанням. Слід розрізняти два етапи формування доходів населення. Перший з них пов'язаний з первинним розподілом знову створеної вартості у сфері виробничої діяльності, що формує доход її безпосередніх учасників. Другий етап обумовлений

вторинним розподілом через державні, регіональні, місцеві національного доходу (ВВП) через державні механізми формування бюджету відповідного рівня, позабюджетні фонди соціального страхування та їх наступного розподілу.

Історично склалося так, що факторний розподіл основних видів доходів базується на формах власності, якими є фінансовий капітал і земля. А власник робочої сили у взаєминах з власником так «званого реального капіталу» претендує лише на заробітну плату. Він може бути також одержувачем соціального пакету, але, як прийнято вважати, - за рахунок роботодавця, а точніше власника. Необхідно зауважити, що навіть у неокласичних концепціях, власник людського капіталу дотепер розглядається володарем робочої сили, що має інституційне право тільки на заробітну плату. Вона формується на внутрішньому ринку праці, виходячи з граничних витрат на робочу силу за умов забезпечення норми прибутку для роботодавця (рис. 1.2.1).

Як видно з рис. 1.2.1, вартість робочої сили, що формує її пропозицію, є величиною вартості її відтворювання. Вартість робочої сили для роботодавця визначається граничними виробничими видатками на зарплату персоналу за умови необхідності витрат на виробництво продукту праці, амортизацію засобів виробництва та одержання норми прибутку. Попит на робочу силу формується під впливом очікуваних з боку роботодавця можливостей її використання на своєму підприємстві. При цьому ціна робочої сили має двоїсту оцінку. На зовнішньому ринку праці вона існує як кон'юнктурна ставка, тобто орієнтир заробітної плати. На внутрішньому ринку праці ціна робочої сили існує у формі фактичної заробітної плати за виконану роботу в залежності від реальних результатів діяльності підприємства та особистого внеску працівника у кінцеві результати діяльності підприємства.

Необхідно підкреслити, що у концепціях первинною розподілу доходів до економічних виробничих чинників багатства авторами розширюється їхній склад.

Імплементація політики доходів населення у систему сучасного соціального розвитку потребує її озброєння сучасною методологією дослідження, починаючи з визначення основних її понять та їх розуміння, виходячи із сучасності. Тим більше, що періодична література часто надає застаріле уявлення про категоріальний апарат політики доходів, а в науковій літературі багато протиріч стосовно методології даної проблеми.

У даному контексті визначимо, що доход населення є соціально-економічною категорією, яка відображає ринково-економічні стосунки у суспільстві в частині існуючого порядку пофакторного розподілу і подальшого використання знову створеного суспільного продукту. У широкому розумінні доход населення в ринкових умовах представляє сукупність грошових і натуральних надходжень громадян у результаті формування, розподілу, перерозподілу і споживання вироблених у суспільстві благ. З точки зору політичної економії під загальним поняттям «доход населення» в ринкових умовах розуміється частка привласненого знову створеного суспільного продукту кожним окремим класом, соціальною групою або конкретною особою, на яку вони мають інституційне право.

У попередньому аналізі було доведено, що не існує окремої економічної теорії, щоб історично доповіла як у сучасних трансформаційних умовах можна реалізувати наступний алгоритм політики доходів суспільства новоіндустріального типу:

зростання освітнього рівня людини;

підвищення класу професійної кваліфікації персоналу;

висока зайнятість населення, ефективна зайнятість персоналу підприємства(організації);

висока продуктивність праці, гідна зарплата та високий трудовий дохід, як першооснова формування доходів всіх верств населення;

економічне зростання країни, ефективні соціальні програми та розвиток людини.

Виходячи з даної цільової настанови, необхідно бачити у існуючій методології політики доходів основні еволюційні зміни, які об'єктивно притаманні їй, мають відповідний парадигмальний характер. Тому, як це було висловлено раніше, необхідно визначитись у використанні необхідних економічних теорій і концепцій або їх сполученні з метою усунення виникаючих проблемних питань у існуючій політиці доходів.

В якості преамбули щодо методології дослідження політки доходів слід акцентувати увагу на тому, що у вітчизняній практиці, на відміну від прийнятої нами моделі соціального устрою новоіндустріального типу, сьогодні панує модель соціального розвитку, яка задовольняє насамперед, потреби великого бізнесу та привладної еліти і не забезпечує балансу матеріальних інтересів більшості населення країни. Відповідно до цієї моделі сформувалася типова підприємницька поведінка, заснована на низький вартості робочої сили, тобто на економії витрат на оплату праці, на прагненні учасників соціально-трудових відносин забезпечити лише номінальне (достатнє для даних умов) використання трудового потенціалу персоналу, його вмінь, зусиль, здібностей при мінімальній зарплаті за даним рівнем технології і організації виробництва. Наслідком такої економічної моделі є стабільно низька інноваційна активність людини та економіки в цілому, пасивна соціальна політика при надмірній бюрократизації всього управлінського апарату, що в решті обумовлює низький рівень якості життя всього населення країни.

Можна припустити, що одним з важливих чинників такого явища є недостатньо ефективна політика доходів населення, враховуючи при цьому, що у рейтинговій оцінці основних індикаторів розвитку людини за методологією ПРООН, на відміну від країн ЄС, доходи населення в Україні стійко займають перше рангове місце.

Вперше думка визначити найманого керуючого-підприємця творцем і одержувачем трудового доходу належить засновнику факторів виробництва Ж.Б.Сею у його «Трактаті політичної економії» (1803р.). Лише на початку XX ст. Й.Шумпетеру в рамках неокласичної теорії, вдалося до кінця розкрити економічну сутність підприємницької функції і людські особливості підприємця як рівноправного фактору виробництва, який створюючи підприємницький доход, має право на особистий трудовий доход у вигляді зарплати та частки прибутку[42]. З часом це положення стає загально прийнятим. Але воно досі не поширюється на власника людського капіталу, який дотепер розглядається володарем робочої сили, маючим інституційне право претендувати тільки на заробітну плату.

З розвитком теорії і практики людського капіталу відбувається вдосконалення відносин між власниками різних видів капіталу в бік лібералізації соціально-трудових відносин. За таких умов власник людського

капіталу стає рівноправним учасником виробничого процесу. У такому разі доцільно замість поняття «робоча сила» у факторному аналізі формування доходів використовувати поняття «людський капітал» з його інтелектуальною складовою, а за власником цього різновиду капіталу визнати признати право на одержання трудового доходу у вигляді заробітної плати і тієї частки прибутку підприємства, що одержана завдяки цьому виду капіталу. Тобто, людський капітал, як сукупна продуктивна здібність людини до ефективної праці, має виступати на рівні з іншими формами власності.

В умовах побудови інформаційного суспільства на все більшу увагу потребує поняття «інформаційний капітал» як економічний чинник і форма власності. Як форма власності на рівні виробничої і суспільної діяльності, інформаційний капітал забезпечує його володарю одержання платежів за користування інформацією, так звані «роялті».

З наведеного вище факторний розподіл основних видів доходів в залежності від форм власності структурно може бути представлений у вигляді, як це подано на рисунку 1.2.2.

Наведена на рис.1.2.2 структура є джерелом формування (особистих) доходів різних категорій осіб і груп населення, які є одержувачами доходів, по відношенню до яких повинно здійснюватися диференційоване оподаткування в межах діючої інституціональної політики доходів.

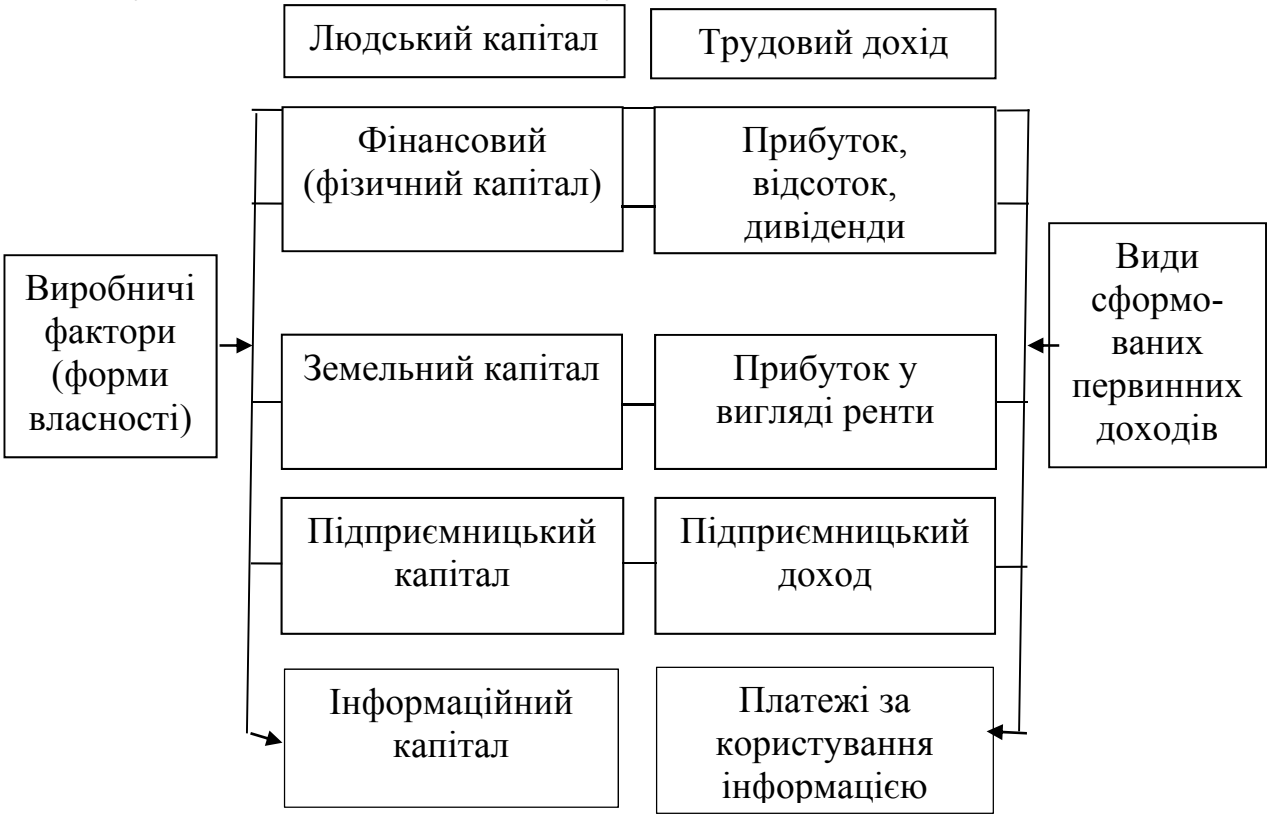

Рис.1.2.2. Структура факторного розподілу первинного доходу в залежності від форм власності

Джерело: розроблено авторами

Дані доходи за своєю природою відносяться до категорії первинних доходів. Вони є об'єктивним базисом щодо формування макроекономічного рівня доходів населення. При цьому еволюція взаєморозвитку факторів виробництва обумовлює парадигмальні зрушення у праві власників різних видів капіталу на одержання частки доходу та прибутку, від чого залежить формування і розподіл ВВП і бюджету, а також формування державних фондів соціального страхування.

Тобто, зміна у відносинах між роботодавцями і найманими працівниками при визначенні трудового доходу і компенсаційного пакету повинна знаходити своє відображення у реагуванні політики доходів населення, яка за своїм призначенням спрямована на регулювання економічних зв'язків між членами суспільства з приводу розподілу виробленого в країні сукупного продукту в його вартісній формі.

Практика свідчить, що в частині трудових доходів інвестиційного походження у виробничій сфері спостерігається системна дискримінація, зокрема у вигляді ігнорування прав власників якісного та рідкісного людського капіталу та акціонерів. Тому звернемо увагу на загальну структуру розподілу доходів найманого працівника на трудові та інвестиційні доходи (рис.1.2.3).

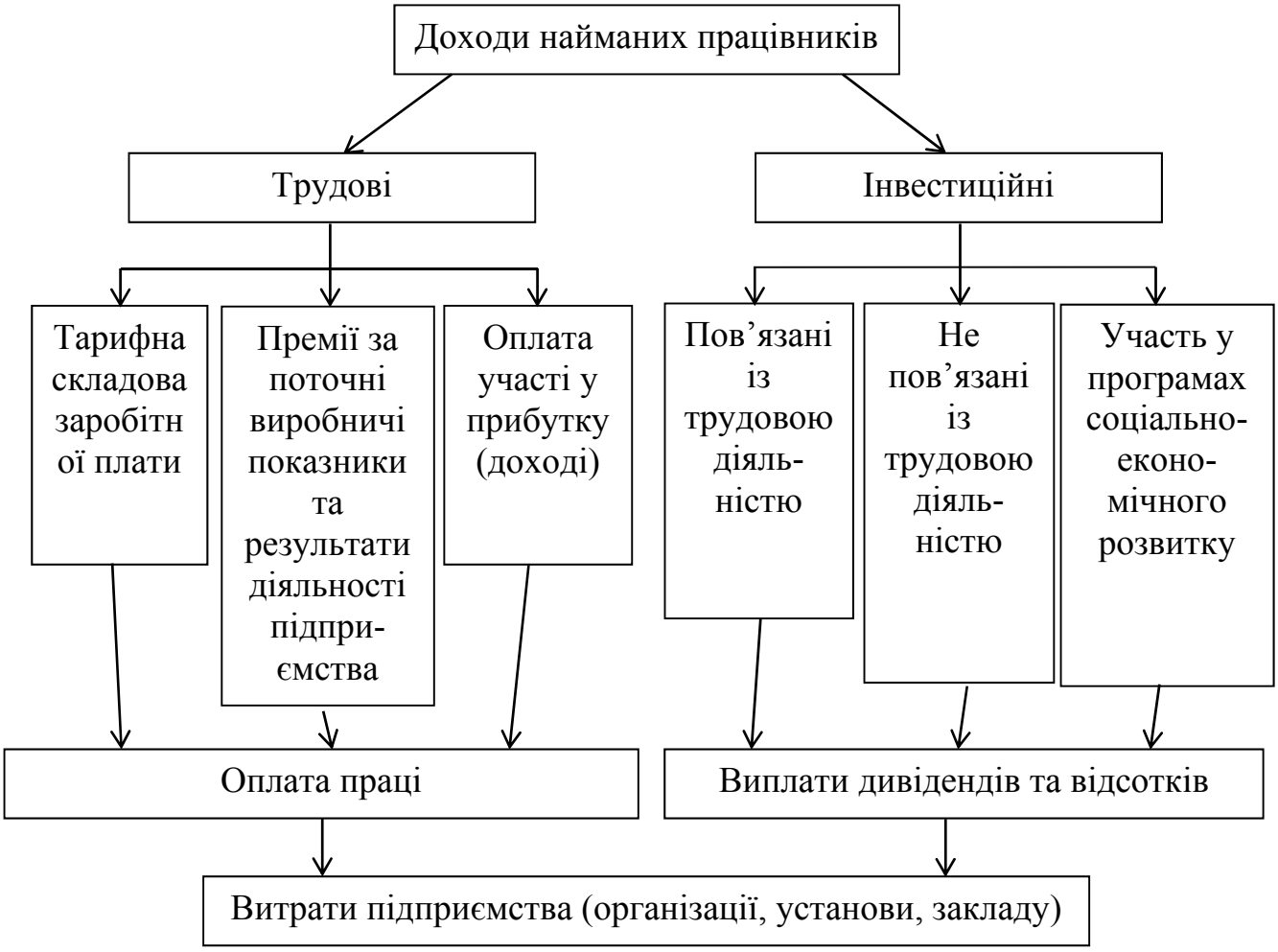

Рис.1.2.3 Структура розподілу доходів працівника на трудові та інвестиційні

Джерело: Розроблено авторами

Основними джерелами особистих доходів населення країни в ринкових умовах є:

трудові доходи працівників(оплата праці в грошовій та натуральній формах за відпрацьований час, заохочувальні доплати і надбавки, компенсаційні виплати, пов'язані як за умовами праці, так і участю у доходах і прибутку, премії за виробничі показники та одноразові заохочувальні виплати тощо);

доходи від підприємницької діяльності (прибуток, одержаний за видами економічної діяльності згідно з Класифікацією видів економічної діяльності);

доходи від індивідуальної трудової діяльності (змішаний доход домогосподарств, в тому числі доход від особистого підсобного господарства;

доходи фізичних осіб, пов'язані з виробництвом сільськогосподарської продукції; від продажу товарів; від реалізації платних побутових послуг тощо);

доходи від власності (рента, відсотки тощо);

поточні та капітальні соціальні трансферти (пенсії, стипендії, допомоги, страхові платежі, страхові відшкодування тощо);

інші надходження (спадщина, аліменти, гонорари).

Загальна ринкова класифікація доходів населення за основними ознаками їх формування може бути представлена у вигляді табл.1.2.1.

Найбільший інтерес у табл.1.2.1, з точки зору проведення даного дослідження, представляє розподіл доходів за економічними способами їх привласнення на трудові і нетрудові. Факторний розподіл основних видів первинних доходів, що структурований на рис.1.2.1. свідчить, що сьогодні трудові доходи персоналу підприємства (термін – найманий працівник у даному випадку лунає як застарілий) формуються не тільки від безпосередньої участі у праці, що знаходить своє відображення у тарифній частині зарплати та преміювання за показники виробничої діяльності, але й виплат з прибутку, як володарю людського капіталу. Дане уявлення про природу трудових доходів стає все більше поширеним [77, С.39-43].

При цьому трудовий доход, на наш погляд, необхідно вважати сучасною формою економічної реалізації персоналом підприємства права своєї власності на ресурс праці, яким є людський капітал. Виходячи зі сказаного, структура трудового доходу персоналу підприємства у відповідності до сучасних соціально-трудових відносин повинна складатися не тільки з фонду оплаті праці, але й з частки прибутку підприємства, як заробіток за високу кваліфікацію та рідкісність праці (рис.1.2.4).

Таблиця 1.2.1

Класифікація доходів населення за ознаками формування

Ознаки класифікації доходів населення		
За економічною сутністю	За економічним змістом	За ступенем вартості
Трудові доходи (оплата праці; доходи від підприємницької діяльності; доход від індивідуальної трудової діяльності) Нетрудові доходи - економічно обґрунтовані (доходи, що не суперечать правовим нормам та нормам моралі в суспільстві): соціальні трансферти (допомоги, пенсії, стипендії, соціальні виплати тощо); доходи від власності; дивіденди; відсотки по облігаціям та іншим цінним паперам; інвестиційні доходи тощо Економічно необґрунтовані (доходи, які отримані від протизаконних фінансово-господарських операцій; від діяльності, яка суперечить суспільним нормам моралі та етики, яка принижує гідність людини; від кримінальних дій)	Грошові (заробітна плата; підприємницький доход; доходи від продажу продукції особистого підсобного господарства; пенсії; стипендії; соціальні допомоги; дивіденди; доходи від власності; доходи від продажу цінних паперів; приріст по вкладам на банківських рахунках тощо) Натуральні (надходження в натуральному вигляді від особистого підсобного господарства для власного споживання; вартість натуральних послуг лікувально-профілактичного, культурно-побутового та соціального характеру за рахунок регіональних бюджетів, коштів підприємств тощо)	Брутто-доходи (сума доходів, яка отримана із всіх джерел, з включенням коштів, які призначені для сплати податків та обов’язкових платежів) Нетто-доходи (сума коштів, яка залишається після сплати податків і обов’язкових платежів, яку домогосподарство або окрема людина може витратити на товари та послуги без використання заощаджень та інших джерел) Реальні доходи (вартість придбаних матеріальних і культурно-побутових благ з урахуванням цін на товари та послуги)

Джерело: Авторське уявлення

Дана точка зору викладена авторами у статті [78], яка у деяких моментах збігається з думкою Т.М.Кір’ян [79,С.3-9], особливо в частині структури трудового доходу працівника як носія людського капіталу та спільно розроблена в межах виконання госбюджетної теми у 2012 році [80].

Точка зору, що знаходить відображення на рис.1.2.4, відрізняється від загальноприйнятої, згідно якої дані виплати з прибутку вважають соціальним пакетом, що визначаються власником основного капіталу на свій розсуд, як матеріальне заохочення.

Рис.1.2.4. Сучасна структура трудового доходу персоналу підприємства

Проте практика свідчить, що особливо премії і бонуси здебільше мають своєю метою створити біля керівника коло довірених осіб, за більшості через так звані корпоративні зустрічі.

Ніякого відношення до колективних трудових договорів та оцінки рідкісної, висококваліфікованої праці вони не мають. Тому більш конструктивною є думка українських вчених, наприклад, С.Цимбалюк, стосовно загальної структури компенсаційного пакету, в якому основна частина соціального пакету знаходиться у сфері впливу колективно-договірних відносин [81,с.3-10].

Нетрудові доходи можуть бути як економічно обґрунтовані, так і необґрунтовані економічно. До перших з них відносяться: соціальні

трансферти (пенсії, соціальні доплати, стипендії); доходи від власності; дивіденди, відсотки по цінним паперам та облігаціям; доходи від вкладеного капіталу в економіку. Необґрунтовані економічно є доходи, які отримані від протизаконних фінансово-господарських або кримінальних дій, а також такі, що суперечать нормам суспільної моралі. Слід зауважити, що в умовах трансформаційної економіки відбуваються значні асиметрії у бік перебільшення частки тіньової економіки, тобто зростання економічно необґрунтованих доходів. Тому дані стосовно доходів і зарплати пересічного громадянина занижені, що потребує ретельного обліку не тільки здобутків, але й видатків громадян, та їх врахування у статистичних звітностях.

В політиці доходів необхідно враховувати їх формування серед населення за економічним змістом та розподілом на грошові та натуральні. Грошові доходи складають наступні види:

оплата праці: заробітна плата, премії, компенсаційні виплати з прибутку, винагороди в грошовій формі за основним та додатковим місцем роботи за мінусом прибуткового податку;

доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості за мінусом видатків, пов’язаних з цією діяльністю;

доходи від власності: дивіденди по акціях та інших цінних паперів, депозитні відсотки, доходи від здачі в оренду нерухомості (житла, дач, земельних ділянок);

грошові доходи від продажу сільскогосподарчої продукції, виробленої в особистому підсобному господарстві (ОПГ) та отриманої в порядку самозаготівель;

грошові доходи від продажу нерухомості, особистого та домашнього майна: квартир, дач, гаражів, земельних ділянок, автомобіля, меблів, товарів мистецтва;

пенсії, стипендії: учням ПТУ, студентам вищих та середніх навчальних закладів, аспірантам, ординаторам;

грошові державні допомоги: по безробіттю, малозабезпеченим сім’ям, на дітей, по догляду за інвалідами;

аліменти на утримання неповнолітніх дітей та батьків похилого віку.

Натуральні доходи – це доходи від особистих господарств, які йдуть безпосередньо на споживання їх власників, натуральні виплати й надходження із громадських фондів корпоративних домогосподарств і суспільних фондів споживання, вартість натуральних послуг лікувально-профілактичного, культурно-побутового, а також вартість натуральних послуг лікувально-профілактичного, культурно-побутового та соціального характеру.

Зауважимо, що у соціально призначених видах аналізу, виділяють поняття соціального доходу, до якого відносяться надходження з державного бюджету у вигляді соціальних трансфертів, а також із суспільних та

благодійних фондів споживання. Видами таких доходів можуть бути: компенсації безробітним, соціальні пенсії, виплати по соціальному страхуванню, допомоги малозабезпеченим, багатодітним тощо.

В умовах економічної рецесії, що є характерною для теперішнього суспільного розвитку, в політиці доходів важливо визначитися у оптимальній структурі розподілу ВВП на:

заробітну плату;

прибуток та змішаний доход;

одержані доходи від власності;

соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти.

Актуальність оптимального планування цього співвідношення випливає, з одного боку, через необхідність виконання соціальних зобов'язань держави в частині соціального захисту населення. З іншого, активна політика доходів передбачає відстеження тенденцій у динаміці зміни частки заробітної плати та прибутку (змішаного доходу) як передумови інвестицій у розвиток людського капіталу та впровадження інноваційних технологій. Дане завдання визнано найактуальнішим у політиці доходів населення багатьма українськими вченими і фахівцями [82,С.39-41;83,С.46-48].

Даній проблемі присвячена колективна монографія науковців та викладачів НДІ праці і зайнятості населення та Черкаського державного технічного університету [84].

За ступенем вартості розрізняють:

загальні (брутто-доходи), до яких відносяться нарахована номінальна заробітна плата або валовий прибуток домогосподарства без сплати податків та обов'язкових платежів;

наявні (нетто-доходи), які залишаються у розпорядженні працівника або домогосподарства;

реальні доходи, що враховують зміну споживчих цін.

Отже, з викладеного випливає, що одним із сучасних парадигмальних зрушень, яке необхідно враховувати у політиці доходів є перехід розуміння поняття заробітної плати від біологічно обумовленої вартості робочої сили до визначення її як ціни, що складається в залежності від її якості, рідкісності та результатів праці, що знаходить своє відображення у обсязі реалізованої продукції і формує доход і чистий прибуток підприємства (організації). Водночас ідентифікація робочої сили з капіталізованою формою людського капіталу розширює можливість справедливого первинного розподілу доходів.

Політика доходів населення може бути оцінена картиною формування сукупного доходу домогосподарств, структурою складу та напрямами його використання (рис.1.2.5.).

Рис.1.2.5. Структура складу та напрями використання сукупного доходу в сімейному бюджеті домогосподарств (розроблено авторами)

На наш погляд, склад сімейного бюджету домогосподарств в учбовій і періодичній літературі представлений не конкретно, взагалі. Більш докладно і систематизовано він може бути представлений у наступному вигляді, що необхідно враховувати у даному дослідженні при зіставленні на макрорівні співвідношення валового прибутку, змішаного доходу із сплатою праці з метою оптимізації їх частки в структурі ВВП.

З рис.1.2.5 можна зробити висновок, що видами доходів домогосподарств є: оплата праці найманих працівників; валовий прибуток(змішаний доход) роботодавців, які є власниками некорпоративних підприємств і домашніх господарств, де або використовується, або не використовується праця найманих працівників; доход самостійно зайнятих

працівників; кошти від продажу продукції ОПГ та вартість натуральних надходжень від ОПГ; сукупні соціальні трансферти.

Витрати домогосподарств – це кінцеві споживчі витрати на харчування, придбання непродовольчих товарів та оплату послуг, поточні податки на доходи та майно, інші поточні та капітальні трансферти, сплачені населенням, фінансові вкладення тощо.

Валовий прибуток (змішаний доход) домогосподарств за міжнародними стандартами визначається як валовий доход, одержаний від підприємницької діяльності за виключенням витрат, пов'язаних з її здійсненням (проміжного споживання), податків на виробництво та імпорт, а також внесків на соціальне страхування.

Слід нагадати, що взагалі трансферт означає економічну операцію, яка має на меті надання (отримання) товару, послуг, активів (фінансових або не фінансових) однією інституціональною одиницею для іншої без отримання будь-якого вартісного еквіваленту у вигляді іншого товару, послуги, активу. Капітальні трансферти це безкоштовна передача капітальних активів і права власності на них. Поточні трансферти включають: поточні податки на доходи, майно тощо; внески на соціальне страхування; соціальні допомоги та ін. (див. табл. 1.2.1).

Система соціальних трансфертів через оптимізацію їх частки у ВВП забезпечує соціальну справедливість у суспільстві, політичну стабільність і економічне зростання, сприяє створенню соціальної держави.

Допомоги є одним з основних видів поточних соціальних трансфертів, які домогосподарства одержують у грошовій формі у зв'язку з хворобою, безробіттям, житловими умовами, одержанням освіти або сімейними обставинами, а також у разі страхового відшкодування, одноразової допомоги, компенсацій і т.п.

До грошових форм соціальних трансфертів відносяться: пенсії, допомоги, стипендії, дотації. У натуральній формі це: отримання продуктів харчування, технічних засобів пересування, протезування, працевлаштування громадян, які частково втратили працездатність, утримання непрацездатних у будинках для людей похилого віку та інвалідів.

Законодавство передбачає також послуги соціально-побутового характеру: оплата житлово-комунальних послуг, проїзд у громадському транспорті, санаторно-курортне, медичне обслуговування та лікування, соціальна і трудова реабілітація інвалідів тощо.

Послуги соціально-побутового характеру як різновид соціальних трансферті, по суті, можна вважати пільгами населення, основною рисою яких є їх безоплатність або надання за зниженою вартістю. За різними джерелами, пільгами сьогодні користуються біля 40% населення, а окремі громадяни мають дві чи більше пільг.

Важливішим джерелом доходів населення є пенсії. В Україні нараховується біля 33% пенсіонерів від загальної чисельності населення

країни. Виплата пенсій являє собою форму матеріального забезпечення при настанні старості, передчасній втраті працездатності, у зв'язку з втратою годувальника за рахунок коштів, що відраховуються у Пенсійний фонд. До складу пенсій включаються:

трудові пенсії – виплати у зв'язку з досягненням пенсійного віку, за вислугу років, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника;

соціальні пенсії – виплати інвалідам з дитинства, інвалідам та пристарілим при відсутності в них права на трудову пенсію;

пенсії військовослужбовцям і членам їх родин – пенсії, які виплачуються органами соціального захисту інвалідам з числа військовослужбовців термінової служби, а у випадку загибелі (смерті) – непрацездатним членам їхніх родин;

пенсії соціального призначення, які виплачуються або за рахунок Пенсійного фонду солідарної системи, або з бюджету.

Особливістю вітчизняної пенсійної системи є перебільшення в ній солідарного типу пенсійного забезпечення, коли молодь працює, здійснює обов'язкові податкові платежі від Фонду заробітної плати у Пенсійний фонд, а застраховані особи одержують пенсію в залежності від трудового стажу, відрахувань у Пенсійний фонд із Фонду заробітної плати (розміру заробітної плати), діючих соціальних стандартів та, нажаль, іноді незрозумілих особистих заслуг. Через старіння населення та обмеженість Пенсійного фонду перед пенсійною системою вже сьогодні стоять такі невідкладні завдання, як удосконалення пенсійного законодавства, визначення пенсійного віку, об'єднання Пенсійного Фонду з Державним бюджетом, ліквідування множинності пенсійних підсистем спеціального призначення та ін.

Навіть завчасне ознайомлення з діючою системою соціальних трансфертів дозволяє сформулювати її такі характерні особливості:

нестача джерел фінансування для виконання державою соціальних зобов'язань;

невідповідність фактичних соціальних виплат прийнятим європейським соціальним стандартам споживчого кошику та прожиткового мінімуму;

відсутність адресності у соціальних виплатах та їх надання особам, які на це не заслуговують.

Названі характерні риси системи соціальних трансфертів диктують необхідність вирішення оптимальної задачі: з одного боку – нестача фінансів, з другого – їх даремне витрачання.

На заключення стосовно сучасного розуміння політики доходів населення зауважимо, що викладене у даному підрозділі необхідно для формування загальної структури парадигми політики доходів населення, подальшого аналізу її складових на предмет їх відповідності завданням побудови соціальної держави.

1.3. Методологія дослідження формування доходів населення регіону

В основі методології даного дослідження повинна бути сучасна парадигма (від грец. – приклад, зразок) політики доходів населення. Але для цього спочатку необхідно розробити загальну структуру її складових. Поняття парадигми політики доходів населення представляє собою достатньо усталену системну структуру, складові якої не тільки відображають суспільні стосунки та соціально-трудові відносини, характерні для конкретного етапу соціально-економічного розвитку країни, але й можуть активно впливати на них. Тому існуюча парадигма може гальмувати соціально-економічний розвиток країни, якщо її складові є інерційними, відповідаючи застарілим або хибним уявленням про політику доходів. Проте конструкція парадигми доходів населення може бути прогресивною, активно сприяти соціально-економічному розвитку суспільства, побудові соціальної держави. Розглядаючи завдання щодо формування алгоритму загальної структури парадигми політики доходів населення (ППДН), слід розуміти, що цей етап являється першим у методології проведення даного дослідження. Другий етап пов'язаний з порівнянням відповідності складових існуючої парадигми тим змінам, які необхідні в умовах інформаційного розвитку економіки знань. Цей етап буде виконаний у аналітичному розділі дисертації, після чого розробляється склад сучасної парадигми політики доходів населення.

Насамперед, необхідно наголосити, що ППДН об'єктивно має двоїсту природу, яка породжує її сутнісне розуміння та формує зміст. Розуміння сутності цієї парадигми, що обумовлює її об'єктивний внутрішній стан, глибинні взаємозв'язки в ній, як цілісній системі, пов'язаний зі спрямованістю її мети на виконання конкретних завдань, які відповідають реальному стану економіки і суспільному розвитку. Підставою для цього є ринкові принципи та цільові функції у проведенні державою політики доходів населення. Зміст цієї парадигми визначається механізмами, методами та формами розподілу доходів серед різних верств населення завдяки додержанню певних принципів і функцій, які висловлюють її сутність (рис.1.3.6).

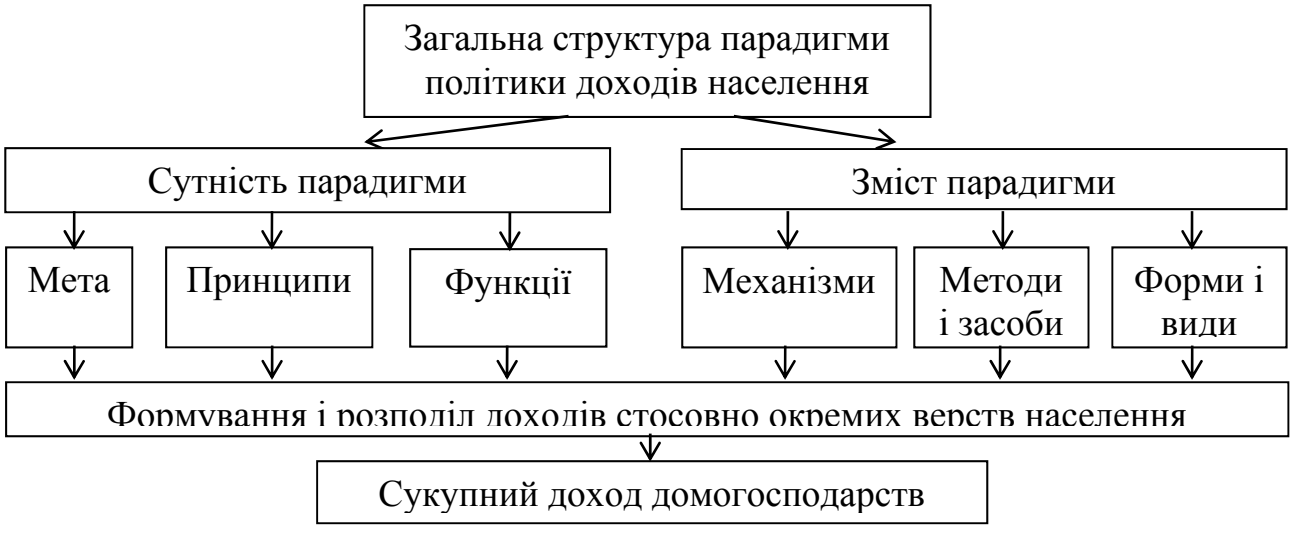

Рис. 1.3.6. Алгоритм формування загальної структури парадигми політики доходів населення

Джерело: Розроблено авторами

Маючи загальну структуру ППДН, методологія подальшого дослідження у встановленні ступеня відповідальності її складових стратегічним завданням побудови соціальної держави Україна. Наприклад, апріорі можна припустити, що мета політики доходів на даному етапі соціально-економічного розвитку країни відбувається у заходах щодо попередження зменшення їх рівня і подальшого підвищення рівня життя населення відповідно до послідовного економічного зростання.

Виникає питання стосовно достатності існуючого стану політики доходів перспективам соціально-економічного розвитку, зокрема, Стратегії національної модернізації Україна-2020, Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. Такого методологічно підходу необхідно притримуватися при аналізі складових ППДН, у аналітичному розділі.

Звертаючись до алгоритму формування загальної структури парадигми політики доходів населення, її сутнісне та змістовне розуміння є у наступному. Сутність сучасної парадигми політики доходів повинна ґрунтуватися на певних інституціональних принципах:

соціалізація політики доходів на засадах економічної ефективності моделі суспільного устрою;

пріоритет активної політики доходів, заснованої на створенні стимулів для ефективної трудової діяльності, як основи трудового доходу, формування державного бюджету та фондів соціального страхування;

соціальна справедливість, що заснована на розподілі доходів, яка враховує сполучання витрат і результатів праці й модифікується у розподіл за граничної продуктивності праці;

реалізація права кожного громадянина на економічну діяльність, що приносить йому доход;

соціальна солідарність усіх верств населення, соціальне партнерство, демократизація соціально-трудових відносин;

реалізація права на гідну працю й гідну винагороду;

індивідуальна відповідальність за своє матеріальне становище, право на працю і гідну винагороду;

субсідарність, як прагнення людини до самовизначення та самореалізації;

соціальна взаємовідповідальність держави, корпоративного сектору економіки та кожного громадянина, що забезпечує соціальну злагоду в суспільстві;

реалізація права на соціальний захист і професійні об’єднання тощо;

гласність, прозорість і демократизація соціально-трудових і суспільних відносин;

соціально-економічна ефективність, в якій базисна роль належить

сильній економіці, яка створює умови для становлення соціальної держави. Тобто соціальна надбудова виконує управлінську функцію, аби спрямовувати економіку в потрібне русло людського розвитку.

Основні цільові функції, що визначають сутність парадигми політики доходів населення наведені в табл.1.3.1.

Таблиця 1.3.1

Функції парадигми політики доходів населення

Назва функції	Цілепокладання
Програмно-стратегічна	Розробка програм соціалізації та гуманізації економіки, обґрунтування Концепції якості життя населення в частини забезпечення його матеріального добробуту
Перерозподільча	Формування і розподіл засобів на оплату праці та доходи, створення стимулів та мотивів до праці на різних рівнях управління
Нормотворча	Обґрунтування та розробка нормативно-законодавчих актів, соціальних гарантій, стандартів і нормативів у сфері праці
Мобілізуюча	Залучення, концентрація і оптимальне використання ресурсів щодо вирішення найважливіших проблем у політиці доходів населення
Консолідуюча	Виявлення і узгодження інтересів соціальних партнерів: роботодавців та колективів підприємств, галузей, регіонів в особі профспілок
Оптимізаційна	Визначення найбільш раціональних варіантів формування розподілу державного бюджету

Цільове призначення функцій парадигми політики доходів населення, що характеризують її сутність, відбувається у наступному:

формування первісних доходів (заробітна плата, прибуток корпорації, відсоток і рента), що складають структуру ВВП за категоріями доходу (оплата праці; податки; валовий прибуток та зміщаний доход);

здійснення вторинного розподілу доходів (їх нормативно-законодавче формування та інституціональний розподіл через держбюджет) шляхом диференціації оподаткування різних груп отримувачів доходу та визначення виду і розміру соціальних виплат населенню;

сприяння підвищенню доходів бідного і маржинальних верств населення, створення умов для нормального відтворення робочої сили, нагромадження та розвитку людського капіталу;

усунення диспропорцій, пов’язаних з неоднаковими виробничими умовами щодо ефективної зайнятості, зниження соціальної напруженості у суспільстві.

Успішне вирішення цих завдань сприяє досягненню стратегічної мети політики щодо грошових доходів – це відчутне підвищення рівня життя всіх верств населення.

Змістовне наповнення парадигми політики доходів населення складають механізми, методи (засоби), форми виявлення та реалізації її сутності, виходячи з реального стану соціально-економічного розвитку країни.

В основі реалізації державної політики доходів знаходяться механізми їх перерозподілу через державний бюджет і позабюджетні фонди соціального призначення шляхом оподаткування одержувачів доходу, а також соціальних виплат бідним і непрацюючим верствам населення. Згідно цьому слід розрізняти наступні механізми реалізації політики доходів:

первинного розподілу основних видів доходу в залежності від ринкових виробничих факторів;

розподілу за працею в залежності від її витрат або результатів;

розподілу за здібностями, в залежності від кваліфікації і рідкісності праці;

розподілу за посадою, який відбиває вплив бюрократичного державного апарата управління на державний бюджет, суспільні і благодійні фонди;

зрівняльного розподілу, який здійснюється державою у форс-мажорних обставинах, коли необхідно забезпечити можливості виживання людини. Цей механізм в загальних рисах відповідальний за заборгованість виплат. Він прописаний у рекомендаціях МОП та законодавстві України, але такий механізм досі не працює.

Якщо розглядати спільну дію наведених механізмів, то сукупний доход суспільства розподіляється на: зарплату і гонорар; підприємницький доход; дивіденди і відсоток на капітал; трансфертні соціальні платежі. Це дозволяє формувати структуру доходів населення у вигляді: заробітної плати; прибутка та змішаного доходу; доходу від власності; соціальних допомог та інших поточних соціальних трансфертів.

Так, відносно особи сукупний доход за своїм рівнем розподіляється на квінтилі й децилі, що за розміром доходу розподіляє населення на 5 або 10 рівних частин. Якість розподілу оцінюється коефіцієнтами диференціації доходу та його концентрації за допомогою кривої Лоренца та індекса Джині. Саме аналітична картина особистого розподілу доходу дає змогу оцінити ступінь соціальної ринкової спрямованості політики доходів населення за її кількісними та якісними індикаторами.

Сполучення цих механізмів і методів повинно бути спрямоване на вирішення наступних завдань політики доходів населення:

створення правових і економічних засад щодо реалізації принципів і основних функцій політики доходів населення;

забезпечення прискореного суттєвого зростання доходу населення, доведення найближчим часом його рівня до розміру в країнах ЄС-27;

перебудова політики доходів населення на пріоритетну активну роль у неї виробничо-трудової сфери ефективного формування трудових доходів;

утворення мотивуючих умов для розвитку людського капіталу на виробництві, які стимулюватимуть персонал підприємства (організації) до ефективної праці;

активізація економічної поведінки людини на протязі його життя шляхом справедливого регулювання доходів серед різних верств населення та їх індексації у обсязі прожиткового мінімуму при зростанні споживчих цін;

підвищення значущості колективно-договірних умов і партнерських відносин у додержанні тарифних угод соціальних гарантій, стандартів і нормативів з праці, а також при встановленні розмірів основної і додаткової заробітної плати;

удосконалення податкового регулювання доходів населення.

При проведенні подальшого дослідження, на наш погляд, необхідно враховувати деякі методологічні положення. Насамперед, враховуючи існуючі різночитання у розумінні знову створеної вартості або знову створеного сукупного суспільного продукту, нагадаємо, що як наслідок радянської методології досі спостерігається плутанина у поняттях «національний доход» (НД) і валовий внутрішній продукт (ВВП). В радянські часи і декілька пізніше було прийнято, що показник створеного національного доходу (як сума вартості чистої продукції галузей матеріального виробництва) та показник валового внутрішнього продукту (як сукупна вартість кінцевих товарів у матеріально-речовинній формі) співвідносилися між собою як частка до загального. При цьому національний доход розглядався як сукупна вартість вироблених матеріальних благ за винятком вартості витрачених у виробничому процесі засобів виробництва. Сьогодні аналогом тодішнього створеного національного доходу в українській економіці є показних валового внутрішнього продукту (ВВП). Відповідно до міжнародної системи національних рахунків, на яку вже давно перейшла статистика України, цей показних відрізняється від показника національного доходу в його колишньому розумінні. Раніше вважали, що національний доход створюється тільки в галузях матеріального виробництва. Сьогоднішній показник ВВП «ширше» тодішнього національного доходу (приблизно на 20-30%):

по-перше, він включає знову створену вартість у сфері матеріального виробництва й додану вартість у галузях нематеріального виробництва, тобто сукупну виробничу вартість товарів і послуг;

по-друге, ураховує відрахування на споживання основного капіталу (амортизацію), що становить у загальній сумі ВВП приблизно 15%.

Але з погляду даного дослідження, сучасний показник ВВП не тотожний показникові створеного національного доходу, не відбиває сукупність суми коштів, що підлягають розподілу як доходи індивідів й організацій. Тому, що частка ВВП, яка йде на амортизацію, за своїм економічним змістом є перенесеною вартістю й не підлягає розподілу як доходу. Таким чином, до розподілу йде частина ВВП, яка стосується грошового висловлення знову створеної вартості в галузях як матеріального, так і нематеріального виробництва.

Слід зауважити, що не дивлячись на величезні здобутки світової і вітчизняної економічної думки, у політиці доходів ще живі економічні догми, за якими приховано небажання глибокого визнання сутності проблеми. Однією з таких, найбільш розповсюджених догм, є твердження, що успішний розвиток суспільного виробництва може бути досягнутий за умови постійного та неухильного перебільшення темпів росту продуктивності праці у порівнянні з темпами росту заробітної плати. Вона дісталась нам у спадок від трудової теорії вартості, коли продуктивність праці вимірювалась витратами праці на одиницю продукції або кількістю продукції, виробленої в одиницю часу. Потім апологетами соціалістичного устрою економіки дане положення економічної теорії було піднесено до рангу об’єктивного макроекономічного «Закону випереджаючих темпів зросту продуктивності праці у порівнянні з темпами зросту заробітної плати». Цей закон був визначений у І-ому томі Економічної енциклопедії, де наведено його обґрунтування з таким акцентуванням: «Тільки при даному співвідношенні забезпечується додержання оптимальних пропорцій між споживанням і накопиченням у національному доході» [86, С.493].

На нашу думку, на мікрорівні, в розрахунках норм праці, коли її продуктивність вимірюється у натуральних показниках, таке співвідношення може бути застосовано як орієнтир. Що стосується макрорівня, то на суспільну продуктивність праці впливає багато факторів: конкурентна та маркетингова ситуація, цінова політика тощо. Тому аналіз цього співвідношення потребує його порівняння з показниками репрезентативної динаміки економічного зростання. Можна навести багато доказів, коли цей, так званий закон, не працює, коли співвідношення між цими темпами можуть бути різними в залежності від конкретної ситуації у економіці.

З одного боку, чітким є положення, що при випередженні темпів росту продуктивності праці у порівнянні з темпами росту заробітної плати об'єктивно знижується питома вага заробітної плати у структурі ВВП. Таке відносне відставання є інерційним. Воно не знижує абсолютний розмір зарплати, а створює умови для її подальшого зростання, якщо при цьому підвищувати заробітну плату на випередження. У протилежному підході до регулювання рівня зарплати як наслідок посилюється ступінь експлуатації

найманого працівника. Виникає альтернатива: низька зарплата не стимулює споживання, гальмує попит і розвиток виробництва, провокує дефіцит товарів та інфляцію.

З другого боку, необґрунтоване випередження темпів росту заробітної плати у порівнянні з темпами росту продуктивності праці приводить до перевищення грошової маси над масою товарів на споживчому ринку, що також провокує інфляцію, надмірний рівень якої (більше 10%) буде стримувати економічне зростання.

За прийнятою світовою методологією стійке зниження в динаміці частки оплати праці у ВВП означає прагнення роботодавців до інтенсифікації праці найманих працівників при незмінній технологічній базі. Тобто, якщо перебільшують в економіці фактори екстенсивного зростання, а саме таке положення склалося і поки що панує в українському народному господарстві, то зростання частки валового прибутку і змішаного доходу та зменшення питомої ваги оплати праці найманих працівників у структурі ВВП може свідчить про зростаючу їх експлуатацію.

Звідси другою догмою є вимоги до постійного, неухильного зростання питомої ваги заробітної плати у структурі ВВП та її перебільшення у порівнянні з часткою прибутку та змішаного доходу. При цьому бажаною часткою зарплати у структурі ВВП з посиланням на зарубіжний досвід автори називають 50-55 %. По-перше, така питома вага прибутку та змішаного доходу в структурі ВВП не є модальною для всіх розвинутих країн. По-друге, в умовах реалізації інноваційно-інвестиційної моделі сьогодні більшість країн ЄС з метою підвищення конкурентоздатності ідуть на зниження частки зарплати в структурі ВВП.

Тобто у розвинутих країнах реальним є таке співвідношення, коли завдяки реалізації інноваційно-інвестиційної моделі економічного зростання, в структурі ВВП на певному етапі суттєво зростає валовий прибуток та змішаний дохід, а звідси – їх частка у ВВП. При цьому знижується частка оплати праці у ВВП, а середньомісячна заробітна плата найманого працівника може навіть зростати. Саме така картина склалася у багатьох країнах ЄС, починаючи з 2001 року, коли спостерігається тенденція незначного, але стійкого збільшення питомої ваги валового прибутку, змішаного доходу та скорочення частки оплати праці у структурі ВВП. Таке здійснюється заради інноваційного розвитку та підвищення конкурентоспроможності європейських товарів і послуг.

Занадто формальним і догматичним є твердження, що роботодавець у будь яких умовах зацікавлений у надмірній експлуатації найманого працівника у мінімізації його трудового доходу. Як відомо трудовий дохід стає результатом складених виробничих і соціально-трудових відносин з приводу як протилежності, так і спільності економічних інтересів між роботодавцями та найманими працівниками. З одного боку, трудовий дохід працівника визначається вартістю його робочої сили. З іншого, джерелом

оплати праці, як ціни робочої сили стає вартість продукту праці, тобто дохід підприємства, який залежить від виробництва потрібного для суспільства граничного продукту. Об'єктивна протилежність інтересів обумовлена суперечністю між прибутком і трудовим доходом працівника.

Звідси аналітичним штампом є така точка зору, коли вона висловлюється вченими відносно надмірної експлуатації найманого працівника через занадто низьку питому вагу витрат на оплату праці в структурі операційних витрат конкретного підприємства, безвідносно до його належності до різних галузей економіки і регіонів та специфіки виробництва. Окрім того, що підприємства суттєво відрізняються матеріально-енерго-трудоємністю, важливим у даному аналізі є не тільки ресурсозбереження, але й менеджмент і маркетинг, стратегія і концепція розвитку, а також можливості упровадження передового досвіду. Слід довести, що у методології дослідження ступеня експлуатації найманого працівника на макрорівні важливо порівняти ступінь відставання середнього досягнутого рівня продуктивності праці в Україні з відставанням номінальної зарплати пересічного українського працівника від його зарубіжних колег. Проте макрорівневі дані про продуктивність праці у офіційній статистиці відсутні через методичні труднощі у розрахунку цього показника. Тому можна паралельно порівнювати досягнуту заробітну плату у абсолютному вимірюванні з обсягом ВВП на зайняту особу, а якщо і таке неможливо, то в розрахунку на душу населення. Ці розрахунки доволі об'єктивно дають можливість підкреслити головну роль працюючої людини у створенні цілісної картини доходів населення. Для оцінки ступеня експлуатації найманого працівника на рівні підприємства необхідне зіставлення динаміки розподілу чистого доходу (середньорічна заробітна плата найманих працівників у порівнянні із сумою чистого прибутку, одержаного підприємцем після виплати всіх податків і обов'язкових платежів).

Апріорі можна припустити, що низький рівень доходів населення склався при низькій частці дивідендів, низькій питомій вазі фонду оплати праці у ВВП та витрат на оплату праці в операційних витратах з реалізованої продукції. Сьогодні ще не відіграють належного значення такі важливі ринкові складові доходів, як прибуток від підприємницької діяльності, від операцій з нерухомістю та цінними паперами через нерозвиненість фондового ринку, доходів від податків на багатство, розкіш тощо. Ступінь та тенденції суттєвого розшарування населення за рівнем доходу при його надмірно низькому реальному вимірюванні, негативне співвідношення у валовому (сукупному) доході домогосподарств між споживанням і накопиченням набувають все більшої значущості у контексті оцінки міри наближення України до соціальних стандартів розвинутих країн.

За результатами дослідження потрібно мати уявлення про тенденції зміни питомої ваги соціальних трансфертів (пільги, субсидії, допомоги) у сукупному наявному доході домогосподарств, їх адресність та спрямованість

на бідні верстви населення, вплив на зменшення нерівності у майновому розшаруванні населення. Важливим є знання різниці між доходами населення, яке належить, наприклад, до першого і п'ятого квінтилів.

Треба сформувати думку відносно того, чи дійсно, з точки зору деяких економістів у нашій економіці в цілому, як наслідок трудової теорії вартості, перебільшує модель заниженої вартості робочої сили у сукупності з тейлорівською системою жорсткого контролю за трудовим процесом.

Якщо розглянути цю проблему з точки зору неокласики, взаємодія попиту і пропозиції робочої сили на ринку праці відображає взаємозв'язок між продуктивністю праці та вартістю робочої сили. Звідси виникає пояснення однієї з причин низьких доходів і заробітної плати в Україні через залежність низького рівня граничної продуктивності праці від неконкурентоспроможного фізичного капіталу, що обумовлює формування доходів, розмірів заробітної плати та знижує ціну попиту на працю. Тобто роботодавця задовольняє низькокваліфікована робоча сила з низькою зарплатою.

Важливо знати, чи склалися сьогодні можливості для досягнення більш високих результатів виробничої діяльності та одержання відповідної винагороди для окремих професійних груп і конкретних працівників високої кваліфікації й рідкісної праці. Необхідно мати уявлення - наскільки ефективно згідно неокласичних концепцій працює механізм: кваліфікація працівника – скорочення чисельності – зростання продуктивності праці – збільшення рівноважної ціни праці й ставки оплати праці?

В дослідженні виникає питання відносно кейнсіанської моделі регульованої економіки у частині вирішення проблеми ефективної зайнятості шляхом: сприятливої для підприємців інвестиційної політики й відповідного впливу держави на банківську систему в напрямку встановлення прогресивного відсотка по кредиту в економічне зростання та пріоритетів у фінансуванні реального сектора економіки.

Необхідно під кутом зору теорії неокласичного синтезу зробити оцінку ефективності сполучення ринкових і державних регуляторних механізмів. Зокрема, потрібно з'ясувати ефективність політики доходів населення у напряму мотивації працюючого населення до продуктивної праці, його соціального захисту.

У сучасних умовах підвищується роль людського капіталу в досягненні добробуту всього населення. Тому в розвинених країнах існує позитивна залежність між інвестуванням в людський капітал та доходами його носія. Аналіз динаміки професійного навчання (перенавчання), підвищення кваліфікації на виробництві і заробітної плати дозволяє бачити між ними кореляційну залежність. Тобто важливо знати, чи працює взаємозалежність: кваліфікація – продуктивність праці – трудовий доход – підвищення кваліфікації. Чи виправдано у теперішній економіці обгін темпів зросту заробітної плати у порівнянні з темпами росту продуктивності праці, який

може бути припустимим у разі стабільного зростання основних параметрів людського капіталу, зокрема, його накопичення і ефективного використання.

З позицій інституціональної теорії необхідно проаналізувати динаміку розподілу чистого доходу (середньорічна заробітна плата найманих працівників + маса чистого прибутку одержаного підприємцем після виплати всіх податкових платежів). Це також дозволить визначитись у ступеню експлуатації найманої праці. В методології дослідження необхідно ширше використовувати інституціональні методи для виправлення положення, яке склалося в українській економіці відносно, наприклад, низької частки доходу у ВВП, фонду оплати у доходах та питомої ваги витрат на оплату праці в операційних витратах з реалізованої продукції й інших економічних диспропорціях.

У дослідженні заробітної плати, як основного джерела первинних доходів населення, потрібно підтвердити висунуту за результатами проведеного теоретико-методологічного аналізу гіпотезу, що діюча в Україні модель типової поведінки партнерів соціально-трудових відносин, що заснована на низькій вартості робочої сили, знаходиться у протиріччі із завданнями постіндустріального розвитку суспільства та побудови соціальної держави. В основі цієї моделі сформувалося прагнення соціальних партнерів забезпечити лише номінальне використання людського капіталу при мінімально необхідній зарплаті за даним рівнем технологій і організації виробництва. Тобто така модель базується переважно на трудовій теорії вартості робочої сили при надмірній бюрократизації управлінських функцій і жорсткому контролі за трудовим процесом, орієнтованої на просте відтворювання робочої сили. При цьому виникає завдання ефективного застосування економічних теорій, моделей і концепцій: теорії факторів виробництва або маржиналізму, концепції спадної продуктивності праці, кейнсіанського підходу або неокласичного синтезу в державному регулюванні економіки.

З позицій об’єктивної оцінки вартості та ціни робочої сили особливо важливим є питання стосовно розширення можливостей теорії людського капіталу та інституціоналізму, насамперед, його нормативно-законодавчої складової. Кожне з цих завдань потребує самостійного дослідження. Проте їх вирішення суттєво полегшується, якщо використовувати принцип спадкоємності по відношенню до раніше проведених авторами даного звіту дослідженнях, виконаних у репрезентативній динаміці.

Отже, еволюція природи трудових доходів, яка визначається історичним розвитком економічних теорій, переконливо свідчить, що дія регуляторних механізмів у сфері формування та розподілу доходів спрямована на ефективне використання факторів економічного зростання. Саме економіка є фундаментом соціального розвитку, запорукою зростання трудових доходів, формування доходів всіх верств населення країни. Тому на підставі сформульованих методологічних засад в дослідженні необхідно

акцентувати увагу на вивченні найбільш значущих показників та індикаторів, які впливають на процеси формування і розподілу доходів. До них відносяться:

рівень, динаміка, темпи зростання ВВП в Україні протягом останніх 10 років;

структура і динаміка ВВП за категоріями кінцевого використання з розподілом на чистий експорт товарів і послуг, валове нагромадження основного капіталу, кінцеві споживчі витрати;

динаміка розподілу ВВП за категоріями доходу: оплата праці найманих працівників, валовий прибуток і змішаний дохід, податки за виключенням субсидій на виробництво та імпорт;

динаміка загальних і наявних доходів населення України з виділенням наявних доходів на особу та реального індексу наявних доходів;

дохід по регіонах України за останній рік в еквіваленті доларів США;

динаміка середньомісячних доходів домогосподарств, структура їх сукупних ресурсів та структура грошових доходів домогосподарств, а також структура грошових і негрошових доходів у сукупних ресурсах домогосподарств України.

Слід зауважити що з метою моніторингу доходів населення необхідно використовувати методологічні вказівки щодо розрахунку доходів та витрат населення України (наказом Держкомстату України №113 від 07.03.02р.). Вони базуються на стандартах Системи національних рахунків, прийнятої міжнародними організаціями (Комісія Європейських співтовариств, Міжнародний валютний фонд, Організація економічного співробітництва та розвитку, Організація об'єднаних націй, Світовий банк) у 1993 році, стосовно визначення доходів та витрат для складання рахунків сектора домашніх господарств. Дані методичні вказівки визначають структуру доходів та витрат населення, їх обсяг, як в цілому по Україні, так і по регіонам, оцінку наявних доходів населення, що використовуються для споживання, заощадження та нагромадження.

Зрозуміло, що за більшістю показники української економіки є значно нижчими за країни ЄС-15. Проте необхідно знаходити паростки нового у соціально-економічному розвитку. Але розраховувати на негайне подолання існуючого відставання в ньому, різке зростання продуктивності праці, трудової і суспільної активності населення без суттєвої активізації інноваційно-інвестиційної політики, без формування якісного людського капіталу не варто. Тому важливим є використання як вже одержаних, так і тих результатів економічного зростання, які очікуються у найближчій перспективі задля суттєвого корегування та активізації політики доходів у бік працюючого населення з метою відчутного підвищення заробітної плати, а

звідси – зростання соціальних трансфертів, підвищення рівня доходів населення.

Імплентація регіональної політики формування доходів населення у систему соціально - економічного розвитку регіону потребує її озброєння сучасною методологією дослідження. З огляду на інтегрування в ЄС, орієнтирами політики України у сфері соціально – економічного розвитку регіонів є збалансування державних, територіальних і галузевих пропорцій в частині доходів населення як основи його якісного життя незалежно від місця проживання. Слід нагадати, що у 2010 р. Європейською Радою було затверджено Стратегію соціально – економічного розвитку ЄС на період до 2020 р. Загальновідомо, що в ній викладено сучасне бачення перспектив соціальної ринкової економіки Європи у XXI столітті та висунуто три базові пріоритети:

інноваційний розвиток економіки на основі інтелектуального зростання;

ефективне використання ресурсів із спрямованістю на створення сталої, економічної конкурентоспроможної економіки;

високий рівень занятості працездатного населення, вирівнювання соціальних і регіональних відмінностей.

У даному контексті нагадаймо, що сьогодні в українському суспільстві обговорюється проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)». В ньому йдеться про досягнення мети, пов’язаної з прагненням розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну та правову державу. Тому закріплюється матеріальна і фінансова основа місцевого самоврядування. Зокрема визначається, що основою самоврядування є земля, рухоме і нерухоме майно, природні ресурси, місцеві податки і збори, частина загальнодержавних податків та інші доходи місцевих бюджетів. Сьогодні набуває актуальності Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р., № 156-VIII. Закон визначає основні правові, економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та організаційні засади державної регіональної політики як складової частини внутрішньої політики України. Основою соціально – економічного розвитку стає регіональна стратегія та плани заходів щодо її реалізації з розробкою інвестиційних програм (проектів).

При цьому зростає значущість механізмів регіональної політики соціально-економічного розвитку, якими є:

міжбюджетні трансферти з державного бюджету місцевим бюджетам;

фінансові ресурси суб’єктів регіональної політики, державних та приватних партнерів та міжнародних інститутів;

капітальні видатки державного бюджету та державні цільові програми;

регіональні угоди соціально – економічного розвитку, програми і заходи, у тому числі в частині зростання добробуту населення, включаючи інвестиційні проекти в межах фонду регіонального розвитку.

При цьому фінансово – економічними джерелами регіональної політики є:

кошти державного бюджету України, зокрема державного фонду регіонального розвитку;

кошти місцевих бюджетів;

благодійні внески та інші кошти не заборонені законодавством;

кошти міжнародних організацій, у тому числі у вигляді грантів.

Програми соціально – економічного регіонального розвитку ґрунтуються на принципах:

відповідності регіональній стратегії розвитку планам заходів з її реалізації;

конкурентного відбору програм (проектів) регіонального розвитку;

ефективності використання залучених ресурсів;

спроможності об'єктів та суб'єктів, на фінансування яких залучаються кошти державного фонду регіонального розвитку, самостійно забезпечувати подальше власне фінансування або утримуватися за рахунок коштів місцевих бюджетів;

адекватної фінансової та іншої участі органів місцевого самоврядування, на території юрисдикції чи в інтересах яких реалізуються відповідні заходи, програми чи проекти.

Курс на децентралізацію і демократизацію державного управління та суспільного устрою підвищує роль інституту формування доходу населення регіону, його ефективності в залежності від створення і розподілу валового регіонального продукту (ВРП). Валовий регіональний продукт у ринкових цінах визначається як суми валової доданої вартості усіх видів економічної діяльності, включаючи чисті податки на продукти. Валова додана вартість розраховується як різниця між випуском та проміжним споживанням кожного виду економічної діяльності, зменшена на величину оплати послуг фінансових посередників. Вона містить у собі первинні доходи, що створюються учасниками виробництва.

Чисті податки – це податки на продукти за виключенням субсидій на продукти.

Податки на продукти – це податки, які справляються пропорційно кількості або вартості товарів і послуг, вироблених, реалізованих чи імпортованих виробничою одиницею – резидентом. До них відносяться податки на додану вартість, акцизний збір, імпортні та експортні мита, податок з реклами, готельний збір, єдиний податок на підприємницьку діяльність, збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства, митні

збори, відрахування від плати за транзит природного газу, нафти та аміаку через територію України тощо.

Субсидії на продукти – це перш за все, субсидії, які надаються пропорційно кількості або вартості продуктів та послуг, реалізованих на внутрішньому ринку або експортованих виробничою одиницею-резидентом. Вони включають відшкодування із державного та місцевих бюджетів підприємствам у порядку державного регулювання цін на сільськогосподарську та іншу продукцію. Другий різновид таких субсидій призначається для покриття поточних збитків підприємств (зокрема, житлово-комунального господарства, установ культури тощо), поліпшення їхнього фінансового становища шляхом поповнення оборотних коштів або компенсації окремих витрат.

Отже, формування сукупних доходів населення регіону обумовлено, з одного боку, державною політикою, з іншою регіональними можливостями створення ВРП. При цьому функціями інституту формування доходів населення в частині соціально – економічного розвитку регіону є:

капіталізація ресурсів праці (людський капітал);

формування інвестиційного потенціалу регіону;

мотивації продуктивної трудової діяльності;

забезпечення внутрішнього споживчого попиту;

захищеності від коливань ринкової кон'юнктури та соціалізація регіонально – економічного простору.

Слід звернути увагу на особливості формування доходів населення в Україні. Після розпаду СРСР була реалізована економічна політика якогось «крайнього лібералізму», заснованого на розумінні пріоритетів «вільного ринку». Тобто такого ринку, коли важливо лише те, що ти щось продаєш і зовсім не важливо, що ти виробляєш. Звідси затверджений ресурсовитратний економічний механізм дешевої робочої сили та продажу промислової і сільськогосподарської сировини.

Що стосується соціальної політики, то пострадянська інерція соціального лібералізму була продиктована зрівняльною формулою рівноправ'я «кожній сестрі по однаковій сержі, хоча б і алюмінієвій». Звідси соціальний стандарт прожиткового мінімуму ніяк не відповідає реальним потребам людини з орієнтацією на якийсь умовний « споживчий кошик». Тому відбувається періодичне підвищення мінімальної зарплати, як соціальної гарантії, що заганяє працівника ц неформальну занятість через небажання, або неможливість роботодавця її додержуватись. А середній розмір пенсії, орієнтованої на прожитковий мінімум для пересічного пенсіонера при різкому підвищенні комунальних тарифів і галопуючій інфляції, ставить стару людину (це діти війни, це люди, які пережили післявоєнний голод і розруху ті відбудовували народне господарство) на межу виживання. Тому в методології дослідження необхідно приділити увагу відповідності показників доходу населення

соціальним стандартам з орієнтацією останніх на європейські стандарти з метою реальної оцінки добробуту населення та якості його життя за показником матеріального статку.

Тому розумною позицією в нашій інверсійній економіці стає її неоліберальна модель з елементами консерватизму по типу соціального ринкового господарства, яка притаманна, наприклад, діючій німецькій моделі соціального ринкового господарства. Тобто розмова йде про переважне значення інституційно – економічних механізмів формування доходів населення.

Слід підкреслити, що в методології дослідження регіональної політики доходів слід розрізняти дві групи факторів формування середньодушових доходів населення (СДН).

Перша група регіональних факторів формування доходів населення визначається параметрами регіональної економіки і відбувається у показниках регіональної статистики. Виходячи з цього, методологією дослідження даної проблеми, необхідно передбачати проведення аналізу у наступних показників:

Характеристика регіону: географічне положення, природно – кліматичні ресурси, демографічна ємність території, стан використання виробничої інфраструктури, транспортно – комунікаційна система, фінансово – економічна структура, науковий та економічний потенціал, програми соціально – економічного розвитку, їх спрямованість на якість життя населення.

1. Стан соціально – демографічної ситуації в регіоні.
2. Ресурсна забезпеченість.
3. Результативність функціонування економічних суб’єктів регіону.
4. Індикатори, характеризуючи економічну статистику доходів населення.
5. Інституціональна (управлінська та нормативно – правова) характеристика.

Друга група регіональних факторів формування доходів населення визначається опосередковано особистісними факторами *формування середньодушових доходів через обстеження бюджетів домогосподарств.*

У зв’язку з викладеним, аналіз та оцінка статистичних індикаторів, що характеризують безпосередньо доходи населення регіону відбуваються у наступній послідовності. Наприклад, вивчаються статистичні дані ВРП за категоріями кінцевого використання, динаміка доходів населення регіону та в розрахунку на одну особу за період 2010 - 2015 рр. Надалі порівнюється прожитковий мінімум та середньодушовий наявний доход на особу в обраній динаміці. Потім аналізується структура доходів та витрат населення регіону в динаміці за 2010- 2015 рр. Структуру доходів складає: заробітна плата; прибуток та змішаний доход; доходи від власності (одержані); соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти.

Витрати та заощадження у складі: придбання товарів та послуг, доходи від власності (сплачені); поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти; нагромадження не фінансових активів; приріст фінансових активів.

Найбільш повно рівень матеріального добробуту різних соціальних груп населення регіону в обраній динаміці відображають результат обстеження домогосподарств. Вони можуть бути представлені у такій послідовності:

загальні середньомісячні номінальні доходи на одного члена домогосподарства, величина прожиткового мінімуму та співвідношення цих показників;

середньомісячні розміри загальних доходів міських та сільських домогосподарств;

структура сукупних ресурсів домогосподарств, зокрема, грошові доходи; вартість спожитої продукції, отриманої з особистого домогосподарства; різні пільги та субсидії та інші соціальні трансферти;

грошові середньомісячні доходи в розрахунку на одне домогосподарство та одного члена домогосподарства;

структура грошових доходів у сукупних ресурсах домогосподарств, включаючи: оплату праці; доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості;

доходи від продажу сільгосппродукції, домашнього майна, нерухомості, власності; пенсії; стипендії; допомоги, пільги, субсидії та інші трансферти; допомога від родичів та інших осіб;

негрошові доходи.

Враховуючи важливість у даному дослідженні інституціональних аспектів формування ДН, в даній динаміці аналізується прожитковий мінімум для різних верств населення та його структура; співвідношення мінімальної зарплати та прожиткового мінімуму; співвідношення МЗП та СНЗП (індекс Кейтса); співвідношення мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Важливим уявляється аналіз розмірів соціальної допомоги в грошових доходах домогосподарств з дітьми.

Особливе місце займає аналіз стану заробітної плати як основи формування доходу всіх верств населення, зокрема, тенденції змін основних її індикаторів згідно загальноприйнятої методології, порівняння із середньомісячною зарплатою в країнах ЄС та соціальними державними стандартами, як інституціонально-економічними умовами формування ДН.

Аналізується середньомісячна номінальна зарплата за видами економічної діяльності; працівників бюджетної сфери; жінок і чоловіків та у порівнянні з іншими регіонами, заборгованість із виплат заробітної плати.

З метою виявлення оптимального розподілу ВВП як передумови соціально – економічного розвитку регіону аналізується динаміка структури ВВП за категоріями доходу: оплата праці; валовий прибуток, змішаний доход; податки за виключенням субсидій на виробництво та імпорт. Робиться висновок стосовно доцільності такого розподілу.

Викликає інтерес аналіз витрат на оплату праці в операційних витратах, що дозволяє обґрунтувати висновки стосовно резервів її підвищення.

Сучасні реалії вказують на поглиблення в Україні майнового розшарування населення, що призводить до зростання соціальної напруженості в країні. Тому ступінь диференціації доходів (від латин. differentia - різниця) потребує постійного контролю та регулювання різниці між рівнем грошових доходів різних груп населення. Проблема диференціації особистих доходів знаходиться у полі зору світових спільнот. Її активно досліджують українські вчені С. Злупко, Т. Кір'ян, А. Колот, Е. Лібанова, В. Новіков, С. Панчишин, Л. Сенів, Х. Щерба та ін.

Методологія дослідження диференціації особистих доходів припускає визначення наступних показників.

Абсолютні структурні показники: квінтилі, децілі – це розподіл населення за розміром доходів на 5 або 10 рівних частин.

Відносні структурні показники

а) Коефіцієнти диференціації доходів. Вони показують у скільки разів мінімальні доходи 20% (10%) самого багатого населення перевищують максимальні доходи 20% (10%) найменш забезпеченого населення;

б) Коефіцієнт фондів – це співвідношення між середніми значеннями доходів усередині порівняльних груп населення або співвідношення між частками їх доходів у загальному обсязі доходів;

в) Крива Лоренца і коефіцієнт Джині – концентрації доходів. Крива Лоренца – співвідношення відсотків населення до відсотків його доходів, звідси – крива Лоренца. Коефіцієнт Джині – він визначається після графічної побудови кривої Лоренца, як відношення площі її відхилення від лінії абсолютної рівності ОА у доходах до площі трикутника ОАБ (рис. 1 х).

Індекс Джині (G) розраховується за формулою

$$G = 1 - 2\, P_i\, Y_i\, cum + P_i\, Y_i\,, \qquad (1.1)$$

де n – кількість груп населення; P_i – частка населення і-ої групи у загальній чисельності населення; $Y_i cum$ – кумулятивна частка доходу; Y_i – частка доходу (видатків) і-ої групи населення.

На наш погляд, якщо розподіл доходів стає надто нерівномірним, то ситуація в країні стає напруженою. У такому разі межею соціальної напруги стає ситуація, коли 40% найбіднішого населення отримує менше 15 % від сукупного доходу, а розрив у доході 10% найбільш і 10% найменш забезпечених домогосподарств, або населення в цілому перевищує у 10 разів.

Визначення ступеня внеску якогось джерела доходу в загальну нерівність розподілу доходів населення здійснюється методом декомпозиції за джерелами доходу. Для цього обираються найбільш суттєві джерела доходу. Наприклад, оплата праці, фіскальні трансферти населенню (пенсії, допомоги, пільги, субсидії на оплату житлово – комунальних послуг, оплату санаторно – курортних путівок, послуг зв'язку та транспорту тощо). Пропорційний внесок кожного джерела доходу в загальному диференціацію розраховується як

$$Sk(I) = \quad = \quad \text{для всіх } У\ e,\ e = (1,1,\ldots\ldots,1), \qquad (1.2)$$

де Y_i^k - дохід індивіда i (i = I,…..,N) з джерела k (k = 1, ….., K), У = (УI,....,УN) = ∑ k У k показує загальний розподіл доходів; S k (YI,….., Y k; k) - абсолютний внесок джерела k у загальну нерівність.

Із диференціацією населення за рівнем особистих доходів тісно корелюють показники бідності населення, через нестачу коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретній людині у конкретному суспільстві в конкретний період часу.

У світовій практиці існує три основних концепції визначення бідності: абсолютна, відносна, суб'єктивна. Перший, або об'єктивний метод «споживчого кошика» дає оцінку абсолютної бідності. Другий метод – статистичний, тобто відносний, як частка від рівня медіанного значення сукупних еквівалентних витрат. Третій – суб'єктивний, заснований на суб'єктивних оцінках людиною свого матеріального статку. До нього відноситься й метод оцінки людиною ступеня позбавлення (втрат) яких – небудь благ, або метод «депривацій». Він випливає з того, що тільки рівень доходів не являється надійним вимірюванням бідності. Показниками бідності також є: межа бідності, рівень бідності, глибина бідності, рівень злиденності.

Таким чином, викладене вище дозволяє визначити, що що першоосновою політики доходів населення являється проектування на сучасність еволюції наукової думки щодо їх трудової природи, методів формування та розподілу. В якості методологічної преамбули суспільного устрою економічна теорія розглядає філософське почуття людиною соціальної справедливості, що формує суспільну свідомість стосовно справедливості у задоволенні зростаючих потреб «людини біологічної» (природна справедливість) і «людини соціальної» (справедливість за правилами та законодавчими нормами). Проблема соціальної справедливості так чи інакше покладена у всі відомі доктрини й концепції соціального устрою, розв'язання якої передбачено всіма економічними теоріями. Тобто сполучення принципів соціальної справедливості та ефективності економіки є взаємообумовленими й основоположними у будь-якій моделі соціального устрою та політики доходів.

Тому авторами висловлена гіпотеза, що копіювання деяких, успішно функціонуючих світових моделей суспільного розвитку ускладнюється тим,

що сьогодні існуючий формат соціально-економічного устрою в Україні є специфічним. Він задовольняє, насамперед, потреби крупного бізнесу та провладної еліти, не забезпечує балансу матеріальних інтересів більшості населення. Відповідно до цієї моделі сформувалася типова підприємницька поведінка, заснована на низькій вартості робочої сили, як з боку попиту, так і її пропозиції, коли соціальних партнерів задовольняє номінальне використання людського капіталу за даним рівнем технології і менеджменту. Таке положення потребує реалізації невідкладних заходів, виходячи із природи трудових доходів.

Перш за все нами удосконалено до сучасних уявлень понятійний апарат політики доходів населення, розроблена схема первинного розподілу основних видів доходу в залежності від виробничих факторів, як форм власності, а також розроблена структура трудового доходу з включенням в нього не тільки заробітної плати, але й виплат з прибутку на підставі колективно-договірного соціального пакету. Звернено увагу на те, що сучасну природу трудових доходів необхідно бачити не тільки у вартості робочої сили, але в умовах виробництва продукту праці. Тому пошук компромісу у взаєминах роботодавців і найманих працівників знаходиться у царині їх суспільних інтересів, в інтеграції трудової теорії вартості та теорії маржиналізму, в застосуванні концепцій неокласичного синтезу, людського капіталу та інституціоналізму. Їх розумове сполучення дозволяє оптимізувати природні, насамперед, матеріальні потреби людини із нормами законодавчого та суспільного права за принципами ефективної економіки та соціальної справедливості.

Відповідно до викладеного розроблено алгоритм формування загальної структури парадигми політики доходів населення з визначенням сутності, змісту та необхідності подальшого аналізу на предмет відповідності існуючих її складових вимогам побудови соціальної держави.

Сформульовані авторми методологічні положення, які необхідно врахувати при аналізі стану і динаміки доходів України на макро- та мікрорівнях із розробкою алгоритму формування вартості та ціни робочої сили, задля обґрунтування висновків стосовно відповідності основних складових існуючої парадигми політики доходів населення вимогам побудови соціальної держави дозволяють обгрунтовати найбільш значущі показники та індикатори, які необхідно проаналізувати з метою оцінки стану існуючої політики доходів в країні.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ЕКОНОМІКО-ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Рівень, динаміка і структура доходів населення

2.1.1. Рівень і динаміка доходів населення

Доходи населення є найважливішим показником соціально-економічного становища людей, а особливості їх розподілу характеризують соціальну орієнтацію економічної системи, тому підвищення рівня життя населення України та подолання його регіональної диференціації є пріоритетним напрямом суспільного розвитку.

Статистика України визначає наявний дохід як максимальний обсяг грошових доходів, які можуть бути використані домашніми господарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг. Вони включають заробітну плату, прибуток, змішаний дохід, сальдо доходів від власності, соціальні допомоги, інші одержані поточні трансферти за виключенням сплачених, зокрема поточних податків на доходи та майно. Одним із впливових факторів, що обумовлюють рівень матеріальної забезпеченості населення є регіон проживання. В залежності від экономичных особливостей, рівня розвитку галузей виробництва, природних умов, тощо, наявний дохід населення є різним.

Останніми роками через ускладнення суспільно-політичної ситуації в Україні поглибились негативні тенденції в усіх сферах соціально-економічного життя населення, що виявилося у процесах формування і розподілу доходів населення України та її регіонів. Зростаюча інфляція, підвищення цін на споживчі товари та послуги, падіння реальної заробітної плати і доходів призвели до зниження купівельної спроможності населення, зростання масового безробіття, погіршення демографічної ситуації, і, як наслідок, до поглиблення соціально-економічної кризи. Тому в подальшому аналізі дані щодо оцінки рівня і динаміки наявних доходів населення наведено у доларовому еквіваленті, що дозволяє більш вірогідно бачити їх реальну картину (табл. 2.1).

Згідно даних таблиці 2.1 за період 2011- 2013 рр. включно доходи населення у доларовому еквіваленті України і її регіонах динамічно зростали. Проте, починаючі з 2014 року спостерігається різке їх падіння. Це обумовлено системною суспільно - політичною кризою, спадом економіки, початком воєнних дій, соціально-економічною кризою в країні та окупованих територій Донецької та Луганської обл.). В цілому по країні рівень наявного доходу населення у 2014 році (без даних АР Крим та окупованих територій Донецької та Луганської обл.) знизився порівняно з попереднім періодом на 36, 3%, а у порівнянні з 2011 роком – на 21,9%.

Таблиця 2.1

Наявні доходи населення України за регіонами на протязі 2011-2015 рр., дол. США

	2011	2012	2013	2014	2015	2015/ 2014	2015/ 2011
	млн. дол.	млн. дол.	млн. дол.	млн. дол.	млн. дол.	%	%
УКРАЇНА	124 088	143 835	152 122	96 859	60 977	-37,0	-50,9
Автономна Республіка Крим	4 491	5 101	5 609	-	-	-	-
Вінницька	3 923	4 436	4 671	3 180	2 106	-33,8	-46,3
Волинська	2 169	2 446	2 579	1 765	1 169	-33,8	-46,1
Дніпропетровська	10 149	11 934	12 515	8 850	5 734	-35,2	-43,5
Донецька	13 798	16 116	16 941	9 533	4 081	-57,2	-70,4
Житомирська	2 997	3 386	3 430	2 341	1 549	-33,8	-48,3
Закарпатська	2 351	2 695	2 818	1 837	1 237	-32,7	-47,4
Запорізька	5 339	6 068	6 326	4 495	2 851	-36,6	-46,6
Івано-Франківська	3 070	3 482	3 630	2 367	1 621	-31,5	-47,2
Київська	4 856	5 716	5 909	4 132	2 621	-36,6	-46,0
Кіровоградська	2 277	2 569	2 689	1 817	1 196	-34,2	-47,5
Луганська	5 978	6 809	7 200	3 711	1 519	-59,1	-74,6
Львівська	6 127	6 993	7 354	5 037	3 344	-33,6	-45,4
Миколаївська	2 969	3 367	3 498	2 301	1 529	-33,6	-48,5
Одеська	5 735	6 653	7 668	4 886	3 459	-29,2	-39,7
Полтавська	3 891	4 428	4 646	3 203	2 099	-34,5	-46,0
Рівненська	2 507	2 872	3 067	2 125	1 385	-34,8	-44,8
Сумська	2 844	3 244	3 356	2 271	1 524	-32,9	-46,4
Тернопільська	2 220	2 506	2 556	1 658	1 136	-31,5	-48,8
Харківська	7 514	8 539	8 952	6 042	3 896	-35,5	-48,2
Херсонська	2 405	2 697	2 924	1 866	1 290	-30,8	-46,4
Хмельницька	3 112	3 559	3 738	2 488	1 684	-32,3	-45,9
Черкаська	2 933	3 301	3 423	2 298	1 525	-33,7	-48,0
Чернівецька	1 816	2 054	2 209	1 413	979	-30,7	-46,1
Чернігівська	2 670	3 087	3 167	2 061	1 331	-35,4	-50,2
м. Київ	14 994	18 666	19 967	15 182	10 114	-33,4	-32,5
м. Севастополь	952	1 109	1 280	-	-	-	-

Джерело: Авторські розрахунки за даними Державної статистики України [Електронний ресурс].- Офіційний сайт.- Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/

У 2015 році наявні доходи населення України (у перерахунку на долари США) продовжили різку тенденцію до падіння як в цілому по країні, так і в розрізі регіонів. Так, наявний дохід всього населення країни за підсумками 2015 року знизився у порівнянні з 2014 роком на 37% (без урахування даних АР Крим та окупованих територій Донецької та Луганської обл.). У розрізі

регіонів найбільше зниження досліджуваного показника відбулося в Луганській обл. та Донецькій обл. (без урахування окупованих територій) – на 59% та 57,2% відповідно у порівнянні з попереднім періодом. Порівняно з аналогічним періодом 2011 року наявний дохід населення України у 2015 році упав на 50,9%, тобто більше, ніж на половину. Така тенденція спостерігається також і в регіональному розрізі. Найбільше зниження наявних доходів у 2015 році у порівнянні з 2011 роком відбулося в Луганській обл. та Донецькій обл. (без урахування окупованих територій) – на 74,6% та 70,4% відповідно.

Наявний дохід населення Одеської області у 2014 році у доларовому еквіваленті знизився порівняно з 2013 роком на 36,3% та опустився нижче рівня 2011 року на 14,8%.

У 2015 році у порівнянні з попереднім періодом наявні доходи населення Одеської області у доларовому еквіваленті продовжили тенденцію до зниження і упали на 29,2%. Порівняно з 2011 роком даний показник знизився на 39,7%.

Отже, аналіз наявних доходів населення за період 2011-2015 рр. як в цілому по країні, так і у розрізі регіонів, свідчить про тенденції поглиблення економічної кризи у сфері доходів населення за останні 2 роки.

У таблиці 2.2 наведено наявний дохід населення по Україні та за регіонами в розрахунку на одну особу (у доларах США).

Аналіз даних таблиці 2.2 свідчить про збереження тенденцій показника наявного доходу населення в розрахунку на одну особу аналогічно показнику наявного доходу населення за регіонами. Так, за період з 2011 по 2013 рр. спостерігається зростання наявних доходів населення в розрахунку на одну особу, як в цілому по країні, так і в розрізі всіх регіонів в гривневому та доларовому еквівалентах.

Починаючи з 2014 року досліджуваний показник, розрахований у доларах США, різко скоротився у цілому по країні та в усіх регіонах. У 2015 році доходи населення у розрахунку на одну особу продовжили тенденцію до падіння та знизилися в цілому по Україні порівняно з 2014 роком на 36,8%. За регіонами найбільше падіння відбулося в Луганській – 58,8% та Донецькій області – 56,8% (без урахування окупованих територій). В Одеські області даний показник за досліджуваний період знизився на 29,1%.

Досліджуючи рівень наявного доходу населення у розрахунку на одну особу за регіонами у % до середнього по Україні, необхідно звернути увагу на значну регіональну диференціацію доходів населення. Тобто сучасна ситуація у сфері доходів населення характеризується не тільки зниженням їх рівня, а й необґрунтованою розбалансованістю у розподілі на підприємствах, за галузями, на міжгалузевому і міжрегіональному рівнях.

Таблиця 2.2

Наявні доходи населення у розрахунку на одну особу у динаміці за регіонами у 2011-2015 рр. (у доларах США)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015/ 2014	2015/ 2011
	дол.	дол.	дол.	дол.	дол.	дол.	%	%
УКРАЇНА	2 328	2 715	3 155	3 344	2 252	1 423	-36,8	-47,6
Автономна Республіка Крим	1 950	2 287	2 597	2 853	-	-	-	-
Вінницька	2 017	2 395	2 720	2 879	1 970	1 311	-33,5	-45,3
Волинська	1 803	2 090	2 354	2 479	1 694	1 121	-33,8	-46,4
Дніпропетровська	2 612	3 049	3 601	3 792	2 694	1 756	-34,8	-42,4
Донецька	2 685	3 123	3 672	3 886	2 206	953	-56,8	-69,5
Житомирська	1 987	2 348	2 664	2 710	1 859	1 238	-33,4	-47,3
Закарпатська	1 599	1 882	2 152	2 244	1 460	982	-32,7	-47,8
Запорізька	2 547	2 972	3 393	3 553	2 538	1 620	-36,2	-45,5
Івано-Франківська	1 890	2 225	2 522	2 627	1 712	1 173	-31,5	-47,3
Київська	2 458	2 826	3 322	3 428	2 392	1 514	-36,7	-46,4
Кіровоградська	1 942	2 263	2 572	2 712	1 846	1 224	-33,7	-45,9
Луганська	2 248	2 620	3 007	3 203	1 664	686	-58,8	-73,8
Львівська	2 080	2 410	2 752	2 896	1 984	1 318	-33,6	-45,3
Миколаївська	2 140	2 515	2 863	2 987	1 973	1 316	-33,3	-47,6
Одеська	2 050	2 401	2 782	3 200	2 039	1 445	-29,1	-39,8
Полтавська	2 266	2 625	3 007	3 175	2 203	1 454	-34,0	-44,6
Рівненська	1 843	2 174	2 486	2 649	1 832	1 192	-34,9	-45,1
Сумська	2 125	2 458	2 826	2 949	2 013	1 363	-32,3	-44,5
Тернопільська	1 741	2 052	2 323	2 377	1 548	1 064	-31,2	-48,1
Харківська	2 324	2 734	3 113	3 266	2 210	1 430	-35,3	-47,7
Херсонська	1 874	2 215	2 496	2 719	1 743	1 211	-30,5	-45,3
Хмельницька	1 988	2 351	2 702	2 852	1 908	1 298	-32,0	-44,8
Черкаська	1 986	2 289	2 593	2 708	1 830	1 223	-33,2	-46,6
Чернівецька	1 701	2 007	2 266	2 433	1 554	1 076	-30,8	-46,4
Чернігівська	2 094	2 442	2 850	2 954	1 942	1 267	-34,8	-48,1
м. Київ	4 662	5 342	6 597	6 989	5 275	3 491	-33,8	-34,7
м. Севастополь	2 151	2 499	2 902	3 327	-	-	-	-

Джерело: Авторські розрахунки за даними Державної статистики України.

Непомірно високий рівень диференціації доходів посилює соціальну напругу в суспільстві та сприяє тіньовим розподільчим процесам[111].

Нерівність за доходами для суспільства з ринковими відносинами є природним, закономірним та необхідним явищем, оскільки нерівний майновий статус його членів вважається одним з потужних стимулів соціально-економічного прогресу за умови створення для кожного громадянина відносно однакових можливостей щодо реалізації свого

потенціалу [123, с. 23]. Однак у зв'язку з бідністю значної частини населення України надмірна диференціація за доходами набуває соціальної гостроти (рис.2.1).

В основі регіональної диференціації рівня життя населення лежить ряд чинників, обумовлених історичною трансформацією територій, особливостями галузевої структури економіки, природно-ресурсним, інвестиційним, інноваційним, фінансовим та соціальним потенціалом регіону. Надзвичайно важливою проблемою формування та розподілу доходів населення є забезпечення прийнятного рівня міжрегіональної диференціації, адже саме регіональна нерівність є найнебезпечнішою та найбільш несправедливою.

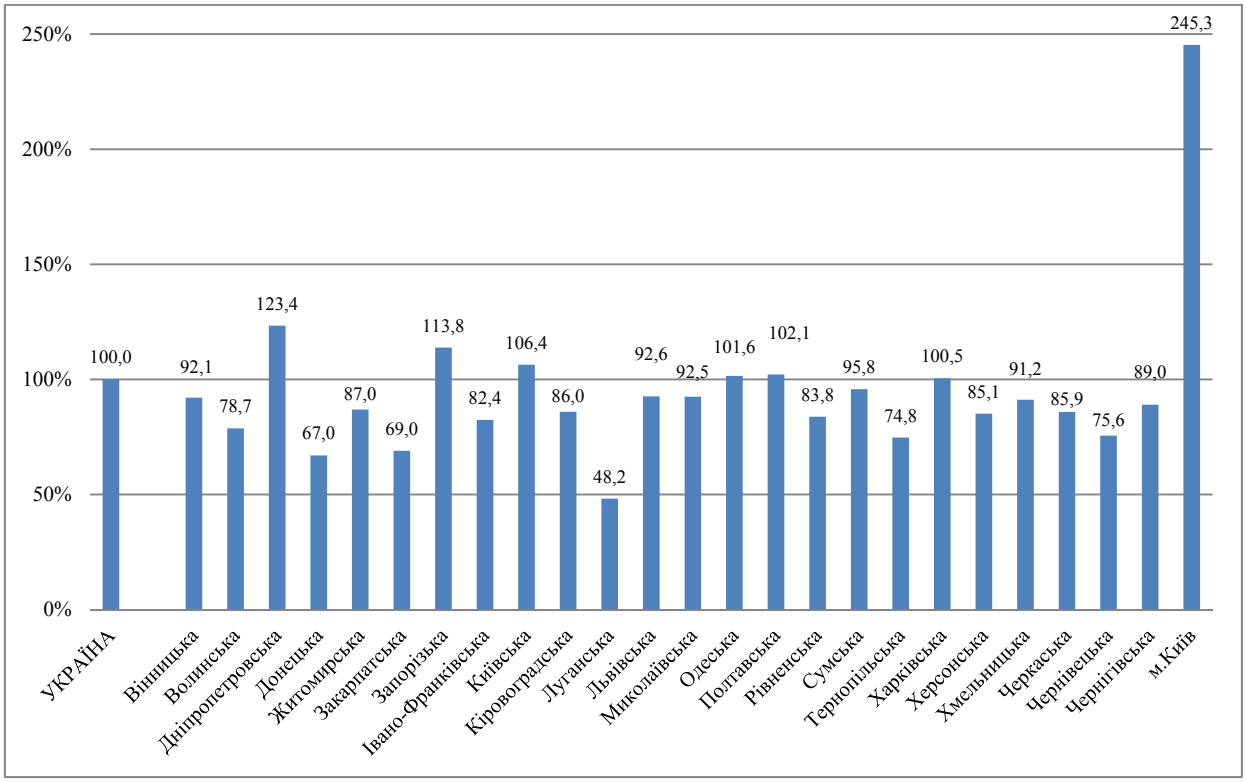

Рис. 2.1. Рівень наявного доходу населення у розрахунку на одну особу у відсотках до середнього по Україні у 2015 році (складено авторами за даними Державної статистики України)

Так, у 2015 році співвідношення між максимальними (м. Київ) і мінімальними (Луганська обл.) доходами на душу населення сягнуло п'ятикратного розміру (508,6%), тоді як за міжнародними стандартами розмах варіації за цим показником не повинен перевищувати 20%. Якщо не брати до уваги регіони, де на даний час ведуться бойові дії (Донецька та Луганська обл.), співвідношення між наявним доходом у розрахунку на одну особу в м. Києві та Закарпатській області за 2015 рік склало 3,6 рази або 355,5%.

В 2015 році наявний доход у розрахунку на одну особу був вищий за середній рівень по Україні лише у 28% адміністративно-територіальних одиниць України (без урахування АР Крим та тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської обл.) – це м. Київ (245,3%) та шість областей: Дніпропетровська (123,4%), Запорізька (113,8%), Київська (106,4%), Полтавська (102,1%), Одеська (101,6%), Харківська (100,5%).

Найнижчий рівень наявного доходу у розрахунку на одну особу у порівнянні із середнім по країні за вказаний період серед регіонів України зафіксовано у Луганській (48,2%), Донецькій (67%), Закарпатській (69%), Тернопільській (74,8%) та Чернівецькій (75,6%) областях.

За 2015 р. у 72% адміністративно-територіальних одиниць України рівень наявного доходу у розрахунку на одну особу був нижчим за середній по Україні (без урахування АР Крим та тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської обл.).

Середньомісячний наявний дохід у розрахунку на одну особу в Одеському регіоні у перерахунку на долари США за період з 2010 по 2015 рр. наведено на рис. 2.2.

Як показують дані, зберігається тенденція, характерна для наявних доходів у цілому по Україні. Тобто за період 2010 по 2013 рр. спостерігається стійке зростання середньомісячний наявних доходів населення у розрахунку на одну особу в нашому регіоні. У 2014 році у порівнянні з 2013 р. маємо різке падіння досліджуваного показника на 96.8 дол. США в місяць. Як згадувалося вище, причиною послужив спад економіки, інфляційні процеси та девальвація національної валюти.

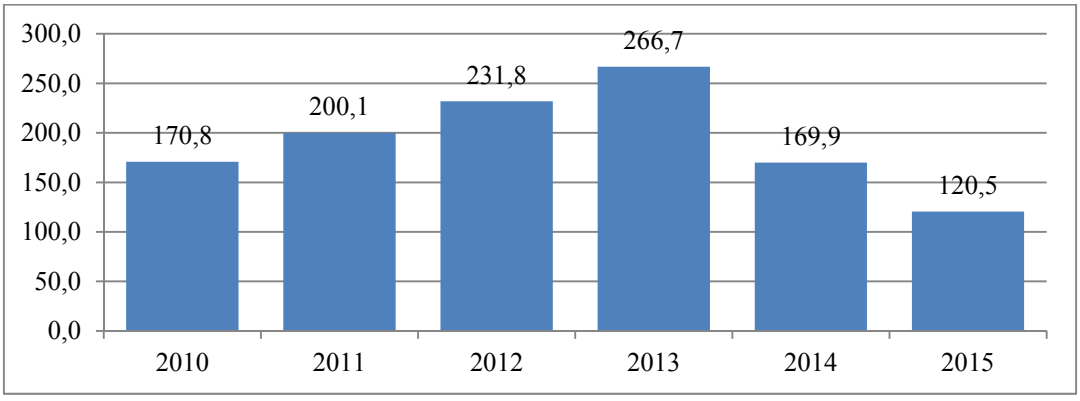

Рис. 2.2 Середньомісячний наявний дохід у розрахунку на одну особу в Одеському регіоні у перерахунку на долари США (складено автором за даними Державної статистики України)

У 2015 році негативні тенденції у сфері доходів населення Одеської області поглибилися і середньомісячний наявний дохід у розрахунку на одну особу склав 120 дол. та у порівнянні із середньомісячним доходом 2014 року знизився на 50 дол., а у порівнянні із 2013 роком середньомісячний середньодушовий наявний дохід знизився у звітному році на 147 дол.

Таким чином, за останні 2 роки (2014-2015 рр.) можна констатувати різке падіння рівня життя та доходів населення, як в цілому по Україні, так і в розрізі регіонів. Це призводить до зростання бідності, зубожіння соціально незахищених верств населення, посилення соціальної напруги в суспільстві.

Про зниження доходів населення свідчать також дані соціологічних досліджень. За дослідженням американського інституту суспільної думки Геллапа (Gallup), українці вважають, що рівень їхнього життя в 2015 році опустився нижче попередніх показників. Проведене серед тисячі українців соцопитування свідчить про найгірші дані за всю історію спостережень в країні [112].

За шкалою від 0 до 10 (де 10 є найкращим показником) в середньому українці оцінили свій рівень життя в 4.0. Оптимізм українців щодо свого майбутнього також знизився, як і в 2014 році. У 2015 році показник серед українців, які очікують позитивних змін у своєму житті протягом п'яти наступних років, впав до нового мінімуму - 5,2 бали (рис. 2.3).

Все менше українців відносять себе до числа "процвітаючих" людей. Так, у 2015 році до таких себе віднесли лише 9% українців, тоді як в 2011 році число таких респондентів складало 21% (рис. 2.5).

У той же час, згідно з дослідженням, у 2015 році в Україні зріс відсоток населення, яке заявляє про "страждання" та досягнув максимуму - 36% (рис. 2.3). Це найвищий показник серед інших країн пострадянських держав за підсумками 2015 року (опитування не проводилося в Криму, у Донецькій і Луганській областях).

Життя сьогодні (оцінка очікування позитивних змін).

Життя через п'ять років (оцінка свого майбутнього).

Рис. 2.3. Динаміка самооцінки рівня життя українцями за даними соціального дослідження американського інституту суспільної думки Геллапа (очікувані показники нового зниження рівня життя в Україні)

На сьогоднішній день, низький рівень доходів населення є однією з першочергових проблем розвитку економіки країни та її регіонів. Стратифікаційна економічна політика в регіонах повинна забезпечити створення передумов для викорінення бідності, а також формування середнього класу як основи соціально-економічної стабільності та зростання, про що розмова піде у подальшому.

2.1.2 Оцінка структури доходів та витрат населення регіону

Одним з найважливіших узагальнювальних показників економічного розвитку регіону, який відображає кінцеві результати діяльності резидентів регіону, що виробляють товари та послуги, є регіональний валовий продукт

За допомогою статистичного аналізу можливо визначити подальший економічний розвиток регіону як головної умови формування доходів населення та чинників, що на нього впливають.

Показник РВП характеризує можливості економіки щодо забезпечення добробуту суспільства в трьох аспектах: ефективності розподілу виробництва на продукти проміжного та кінцевого призначення; структури кінцевого попиту (споживання, нагромадження, зовнішньоторговельне сальдо); первинних доходів. Головною особливістю РВП є те, що він охоплює вартість тільки тих товарів і послуг, які вироблені на території даного регіону.

Дослідження динаміки РВП Одеської області розпочнемо з аналізу номінального та реального РВП (147, с.187-188, 191).

Номінальний РВП характеризує загальний обсяг виробництва, який вимірюється в поточних цінах, тобто в цінах, що існують на момент виробництва. Цей показник має постійну тенденцію до зростання, проте не завжди характеризує позитивну тенденцію в економіці регіону (табл.2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка обсягу валового регіонального продукту в Україні та Одеській області (у фактичних цінах)

Роки	ВРП в Україні, млн грн	Темп росту до попередньо го року,%	ВРП в Одеській області, млн грн	Темп росту до попередньо го року,%	Питома вага Одеського регіону, %	Темп росту до попередньог о року,%
2011	1 302 079	120,3	61 499	114,1	4,72	94,4
2012	1 459 096	112,1	64 743	105,3	4,44	94,1
2013	1 522 657	104,4	69 760	107,7	4,58	103,2
2014	1 586 915	104,2	74 934	107,4	4,72	103,1
2015	1 754 017	110,5	82 869,5	110,6	4,72	100,0

За даними табл.2.3 можна зробити декілька висновків, а саме:

темпи росту РВП в Одеському регіону передреволюційні роки були нижчими ніж по Україні в цілому, але вищими у 2013-2014 роках з урахуванням кризи в Криму і на Донбасі;

питома вага Одеського регіону у ВРП України за період 2011-2015 практично не змінилася, хоча останні 3 роки темпи її росту мають тенденцію до зниження.

Аналізуючи зміну динаміки номінального РВП визначити за рахунок чого відбулися ці зміни досить важко: чи зміни цін, чи виробництва. Тому розраховують реальний РВП, тобто загальний обсяг виробництва, який вимірюється в постійних (незмінних, базових) цінах, (приймається за базу), тобто на величину цього показника впливає лише зміна обсягів виробництва. Таким чином це показник, який характеризує економічну діяльність в реальному секторі економіки регіону. Розглянемо його більш детально за даними Державної служби статистики України (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Динаміка обсягу валового регіонального продукту в Україні та Одеській області (у порівняних цінах)

Роки	ВРП в Україні, млн. грн.	У % до попереднього року	ВРП в Одеській області			Питома вага ВРП Одесь-кого регіону, %	У % до попереднього року
			млн. грн.	у % до попереднього року			
				усього	у розрахунку на одну особу		
2011	1 369 787,0	106,6	62 790,5	99,6	100,2	4,58	94,4
2012	1 462 014,0	106,7	62 671,2	102,4	102,5	4,29	93,7
2013	1 522 657,0	104,1	73 736,3	96,8	96,6	4,84	112,8
2014	1 482 179,0	97,3	73 660,1	105,7	105,5	4,97	102,7
2015	1 573 353,0	106,2	75 162,6	98,3	98,3	4,78	96,2

За даними таблиці 2.4, можна зробити висновок, що на протязі останніх п’яти років обсяги виробництва в регіоні не мали чітко визначеної тенденції щодо зростання або зниження як в цілому в абсолютних величинах, так і у розрахунку на одну особу. Загальний висновок полягає в тому, що загально українські тенденції в економіці ідентично відбуваються і в Одеському регіоні.

У той же час, розгляд структури ВРП за кінцевим споживанням надає можливість виявити деки тенденції щодо окремих складових ВРП Одеського регіону (табл.2.5).

Аналіз таблиці 2.5 дозволяє зробити наступні висновки:

- індивідуальне кінцеве споживання у 2014 році за питомою вагою у фактичному кінцевому споживанні повернулось до показника 2010 року – 92,9%;
- індивідуальні кінцеві споживчі витрати сектору загального державного управління мають стійку тенденцію до зниження питомої ваги – з 14,5% у 2010 р. до 10,9% у 2014 р.;

- колективне кінцеве споживання (споживчі витрати сектору загального державного управління) також у 2014 р. повернулося до показника 2010 р.;
- валове нагромадження основного капіталу домашніх господарств хоча і зростало у 2012 – 2014 роках, але дуже повільно.

Таблиця 2.5

Окремі складові валового регіонального продукту за витратами

(млн.грн)

	2010 р.		2012 р.		2013 р.		2014 р.	
	всього	%	всього	%	всього	%	всього	%
Фактичне кінцеве споживання – усього	53498	100	77854	100	84391	100	93752	100
індивідуальне кінцеве споживання – усього	49701	92,9	72861	93,6	79838	94,6	87061	92,9
у тому числі кінцеві споживчі витрати домашніх господарств	41491	77,6	61749	79,3	69202	82,0	76267	81,3
індивідуальні кінцеві споживчі витрати некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства	450	0,7	302	0,4	443	0,5	601	0,6
індивідуальні кінцеві споживчі витрати сектору загального державного управління	7760	14,5	10810	13,9	10193	12,1	10193	10,9
колективне кінцеве споживання (споживчі витрати сектору загального державного управління)	3797	7,1	4993	6,4	4553	5,4	6691	7,1
Валове нагромадження основного капіталу домашніх господарств	1067		1607		1663		1694	

Очевидним є взаємозв'язок показників розвитку регіональної економіки і доходів населення регіону. Тому перейдемо до аналізу узагальнених показників, що характеризують динаміку доходів населення регіону. Використовуючи дані Держкомстату в Одеській області (147, с.109) спробуємо визначити тенденції, які мають місце у зростанні доходів населення регіону (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Динаміка доходів населення Одеського регіону

	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.	2015
Доходи всього,млн. грн. Темп росту, %	61435 116,1	70429 116,3	78285 111,2	80438 102,8	99071 123,2
Наявний доход на одну особу, грн. Темп росту,%	19135,0 117,6	22224,4 116,2	25571,8 115,1	24242,0 94,8	31567,6 130,2
Реальний наявний доход (у % до попереднього року)	107,7	113,9	115,4	83,8	85,8

Дані, що наведені у таблиці 4, дозволяють зробити такі висновки:

незважаючи на достатньо високі темпи зростання доходів населення регіону (крім 2014 р.), очевидним є те, що високі темпи інфляції призвели до падіння реальних (тобто з урахуванням інфляції) наявних доходів у 2013-2014 роках – відповідно на16,2% та 14,2%;

показники наявного реального доходу у розрахунку на одну особу дещо кращі за указані вище, особливо у 2015 році, який можна визначити як рубіжний у переході до стабілізації і поступового покращення рівня доходів населення регіону.

Зрозуміло, що динаміка і структура доходів населення мають дуже щільний зв’язок зі структурою сукупних ресурсів домогосподарств. Тому розгляд структури сукупних ресурсів домогосподарств в Україні і окремо в Одеському регіоні дозволить визначити більш чіткий висновок щодо якості життя населення регіону (див. табл.2.7, 2.8).

За останні 6 років спостерігалась нестабільна динаміка структури доходів домогосподарств Одеської області. За період 2010-2015 рр. відмічено збільшення частки заробітної плати з 55,0% у 2010 до 57,4% у 2015 р., тобто на 2,4 відсоткових пунктів (в.п.). Також за цей період спостерігається збільшення рівня соціальних допомог та поточних трансфертів: на 2,2 в.п. у 2015 р. в порівнянні з показником 2010 р. Найбільша частка цього джерела надходжень у структурі загальних доходів зафіксована у 2012 р. – 23,9%.

У 2015 р. в Одеській області у структурі доходів домогосподарств заробітна плата (57,4%) перевищує показник 2010 р. (55,0%). У нашій країні диверсифікація доходів відбувається не за рахунок само зайнятості (6,4% у 2010 р та 3,4% - у 2015 р.), а за рахунок зростання обсягу соціальних трансфертів (пенсій, стипендій, різних видів допомог) з 20,4% у 2010 р. до 22,6% у 2015 р. На соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти за останні 6 років припадає понад 20%. У 2015 р. частка пенсій, стипендій, соціальної допомоги в Одеській області складала 22,6%, в Україні – 25,2%.

Таблиця 2.7

Структура сукупних ресурсів за домогосподарств України
(без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя)

Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014[1]**	**2015[1]**
	3481,0	3853,9	4144,5	4470,5	4563,3	5231,7
Структура сукупних ресурсів домогосподарств						
Грошові доходи	89,1	88,9	91,0	90,8	91,2	89,4
- оплата праці	47,6	48,9	50,8	50,6	48,8	47,2
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	6,1	4,6	4,1	4,1	5,2	5,5
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3,4	3,1	2,8	2,8	3,2	3,4
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	25,8	25,5	27,1	27,1	27,0	25,2
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	6,2	6,8	6,2	6,2	7,0	8,1
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	5,0	4,8	3,8	3,9	4,6	5,1
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	0,6	0,6	0,6	0,4	0,4	1,3
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4
Інші надходження	4,8	5,2	4,1	4,4	3,4	3,8
Довідково: загальні доходи, грн.	3369,8	3708,2	4031,9	4331,0	4470,9	5122,0

[1] Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Таблиця 2.8

Структуру сукупних ресурсів домогосподарств Одеської області.

	2010	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	**3813,2**	**3757,89**	**4352,04**	**4672,58**	**5094,95**	**5487,28**
Грошові доходи	92,8	92,0	95,4	94,2	95,1	93,9
оплата праці	55,0	55,3	56,5	58,7	57,0	57,4
доходи від підприємницької діяльності та самозяйнятості	6,4	2,9	6,4	2,3	4,5	3,4
доходи від продажу сільського-подарської продукції	2,5	3,4	2,3	4,3	3,5	2,8
пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою[1]	20,4	23,8	23,9	23,4	23,2	22,6
грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	8,5	6,6	6,3	5,5	6,9	7,7

Закінчення таблиці 2.8

Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого пі дсобного господарства та від самозаготівель	3,9	4,5	2,6	3,3	3,1	4,0
Пільги та субсидіїбезготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	0,3	0,2	0,1	0,2	0,3	0,4
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку[2]	0,2	0,2	0,3	0,2	0,3	0,1
Інші надходження	2,8	3,1	1,6	2,1	1,2	1,6
Довідково: загальні доходи, грн.	3738,93	3668,48	4298,69	4607,71	5051,41	5449,48

Така, достатньо висока частка соціальних доходів в структурі сукупних ресурсів домогосподарств як в Україні в цілому, так і в Одеському регіоні зокрема, з одного боку свідчить про те, що держава піклується про своїх громадян, витрачаючи значну частку державного бюджету на утримання вразливих верств населення. З іншого – це створює ряд негативних наслідків, перш за все, навантаження на державу, що гальмує розвиток інших галузей економіки, які в перспективі змогли б покращити економічне становище в країні.

Збільшення трудових доходів домогосподарств від особистих підсобни х господарств (продажу сільськогосподарської продукції) може бути безпосереднім результатом несприятливої соціально-економічної ситуації в регіоні, пов' язаної із зростанням безробіття, неповної чи неформальної зайнятості. Регресивні зрушення у структурі сукупних доходів населення регіону обумовлюють і відповідні зміни у структурі витрат, зокрема скорочення частки витрат на товари тривалого користування та на цілі нагромадження.

Таким чином, залежно від характеру змін у співвідношенні основних джерел формування сукупних доходів домогосподарств Одеської області за останні 6 років їх можна згрупувати так: з усталеною висхідною динамікою – оплата праці, соціальні трансферти, доходи від продажу сільськогосподарської продукції; зі значною низхідною динамікою – доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, грошова допомога від родичів та інших осіб; з відносно стабільною динамікою – вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства, пільги та субсидії га оплату житлово-комунальних послуг.

Неефективна структура сукупних ресурсів домогосподарств через надмірну частку соціальних трансфертів, динаміка яких не залежить безпосередньо від рівня економічної активності їхніх одержувачів породжує

утриманські настрої серед працездатного населення, послаблює мотиваційні стимули до праці, гальмує розвиток трудового потенціалу.

Практика господарювання країн із різним економічним устроєм переконливо свідчить, що чим більше необхідного продукту розподіляється поза механізмом виплати заробітної плати, тобто чим менший обсяг необхідних для життя потреб задовольняється за рахунок трудового внеску, тим нижча роль заробітної плати як чинника-стимулятора.

Слід зазначити, що країни з розвинутою ринковою економікою постійно відстежують частку заробітної плати в сукупних доходах населення і проводять політику, спрямовану на підтримування її на високому рівні. У сукупних доходах населення частка заробітної плати становить: в Японії – 69%, Великій Британії – 65%, Німеччині – 64%, Франції – 58%. [125]. Отже, Україна відстає за значенням цього показника, що вимагає суттєвих кардинальних змін як в організації оплати праці, так і в процесах розподілу домогосподарств.

Динаміка структури сукупних ресурсів домогосподарств Одеського регіону за останні 6 років свідчить про значне зниження в структурі сукупних ресурсів, доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості: з 6,4% у 2010 р. до 3,4% в 2015 р., тобто майже у два рази. Загальна частка доходів від підприємницької діяльності, самозайнятості, від продажу сільськогосподарської продукції, з урахуванням вартості спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства за період 2010-2015 рр. становила: 12,8%, 10,8%, 11,3%, 9,9%, 11,1%, 10,2%.

Питома вага доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості залишилась низькою відносно аналогічних показників європейських країн. Внаслідок певних кроків з дерегуляції економіки та реформування умов ведення бізнесу Україна підвищила рейтингові позиції у Doing Business і у червні 2014 року посіла 96 місце серед 189 країн світу за загальним індексом ведення бізнесу [133], увійшовши до числа країн – активних реформаторів бізнес-середовища. Основні перешкоди на шляху досягнення покращень експерти пов’язують усе-таки зі складністю оподаткування.

За досягнутим рівнем сукупних доходів (4470,5 грн. на одне домогосподарство у місяць у 2013 р. в Україні та 4672,58 грн. в Одеській області; у 2015 р. ці цифри збільшилися до 5231,7 та 5487,28 грн. відповідно), заробітної плати та соціальних трансфертів населення регіонів України залишається бідним, з примітивною структурою споживання, орієнтованого здебільшого на задоволення першочергових потреб фізіологічного виживання. Зрозуміло, що абсолютна величина одержаних домогосподарствами доходів неспівмірна з аналогічними показниками домогосподарств європейських країн (табл. 2.9).

Фактичне кінцеве споживання включає вартість усіх товарів та послуг, придбаних домашніми господарствами-резидентами для індивідуального споживання незалежно від джерела фінансування, та вартість колективних

послуг, наданих органами державного управління суспільству в цілому або значним групам населення.

Таблиця 2.9

Чистий (еквівалентний) дохід домогосподарств європейських країн

(тис. євро на рік)

Країни	2008р.	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.
Норвегія	31,79	33,73	32,42	36,48	40,13	42,94
Швеція	20,57	21,23	19,73	22,50	24,64	26,41
Велика Британія	18,77	16,27	17,11	17,14	19,17	18,69
Франція	18,90	19,66	19,96	20,01	20,61	20,95
Німеччина	18,30	18,59	18,8	19,04	19,59	19,55
Греція	10,80	11,53	11,96	10,99	9,46	8,38
Словаччина	4,79	5,67	6,12	6,31	6,93	6,74
Польща	4,15	5,09	4,4	5,03	5,06	5,17
Латвія	4,75	5,36	4,47	4,16	4,44	4,70
Болгарія	2,18	2,83	3,02	2,91	2,86	2,92
УКРАЇНА	2,0	1,5	1,81	1,91	2,23	2,32

Джерело: за даними http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di04&lang=en

Витрати та придбання товарів та послуг для індивідуального споживання відносяться до індивідуальних кінцевих споживчих витрат, які включають:

витрати домашніх господарств на придбання споживчих товарів і послуг, включаючи витрати на неринкові товари та послуги, які реалізуються за економічно незначущими цінами;

витрати органів державного управління (включаючи фонди соціального страхування та позабюджетні фонди) і некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, з урахуванням умовно обчислених витрат на придбання споживчих товарів та послуг індивідуального характеру, що надаються домашнім господарствам у вигляді соціальних трансфертів в натуральній формі.

Множину кількісних і якісних факторів, що впливають на рівень та структуру витрат та споживання продуктів харчування, а також на їх зміни, можна звести до чотирьох основних груп (рис. 2.5).

Вагомий вплив на рівень споживання справляє соціально-демографічна структура населення, яка характеризується комплексом відносних та середніх показників (частка домогосподарств з дітьми до 18 років, середня кількість безробітних у розрахунку на одне домогосподарство, середній розмір домогосподарств за кількістю членів тощо).

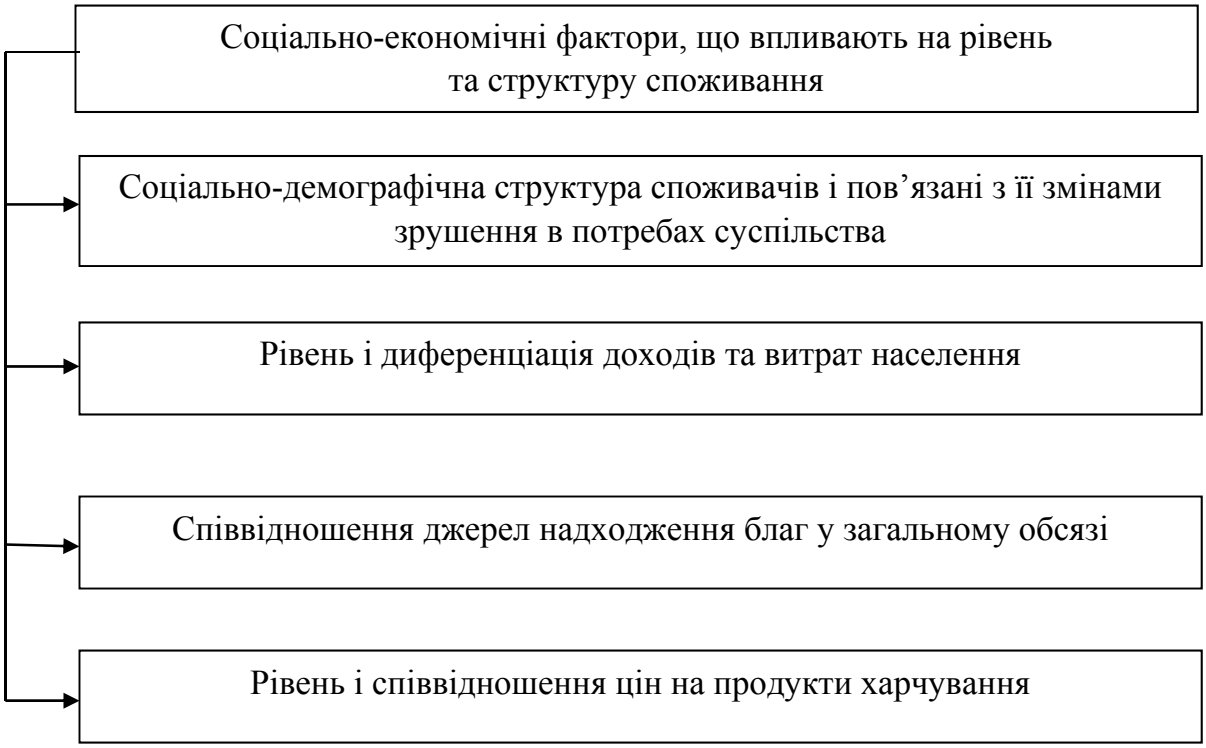

Рис 2.5. Групи факторів, що впливають на рівень та структуру споживання

Інформативними статистичними характеристиками рівня споживання продуктів харчування є показники диференціації доходів населення – показники ресурсів та витрат домогосподарств (середньомісячна заробітна плата, витрати на продукти харчування тощо). Співвідношення джерел надходження благ у загальному обсязі (заробітна плата, надходження з особистого господарства, соціальні трансферти тощо), рівень і співвідношення цін (індекс споживчих цін на харчові продукти, показники роздрібного товарообороту тощо) також справляють суттєвий вплив на рівень та структуру споживання продуктів харчування населенням України [124].

Витрати та заощадження домогосподарств включають витрати на придбання товарів та послуг, сплачені доходи від власності, поточні податки на доходи, майно та інші поточні трансферти, приріст фінансових активів у вигляді заощаджень у вкладах тощо. Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство за період 2011 – 2015 рр. в Україні склало: 3073,3 грн., 3458,0 грн., 3592,1 грн., 3820,3 грн., 4048,9 грн. відповідно (табл.2.10). В Одеській області: 3312,11грн., 3345,62 грн., 3530,25 грн., 3979,56 грн., 4985,04 грн.(табл. 2.11). Тобто, в Одеській області домогосподарства з дітьми протягом досліджуваного періоду у середньому за місяць витрачають більше коштів (окрім 2012 р.), ніж за той же період в Україні.

Таблиця 2.10

Структура сукупних витрат домогосподарств України
(без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя)

Показники	2010	2011	2012	2013	2014[1]
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3073,3	3458,0	3592,1	3820,3	4048,9
Структура сукупних витрат домогосподарств		Відсотків (%)			
Споживчі сукупні витрати	89,9	90,1	90,8	90,2	91,6
продукти харчування та безалкогольні напої	51,6	51,3	50,1	50,1	51,9
алкогольні напої, тютюнові вироби	3,4	3,4	3,5	3,5	3,4
непродовольчі товари та послуги	34,9	35,4	37,2	36,6	36,3
в тому числі					
одяг і взуття	6,0	5,7	6,1	5,9	6,0
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	9,2	9,6	9,9	9,5	9,4
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,3	2,2	2,3	2,3	2,3
охорона здоров'я	3,2	3,2	3,4	3,4	3,6
транспорт	3,7	4,0	4,3	4,3	4,3
зв'язок	2,7	2,6	2,8	2,8	2,8
відпочинок і культура	1,8	1,9	2,0	2,1	1,8
освіта	1,3	1,3	1,3	1,2	1,1
ресторани та готелі	2,4	2,5	2,5	2,5	2,3
різні товари і послуги	2,3	2,4	2,6	2,6	2,7
Неспоживчі сукупні витрати	10,1	9,9	9,2	9,8	8,4
Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг	7,6	8,0	8,3	8,0	8,1

[1] Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 році: стат. зб. – К. : Державний комітет статистики України, 2016. – 380 с.

Таблиця 2.11

Структура сукупних витрат домогосподарств Одеської області

Показники	2011	2012	2013	2014	2015
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3312,11	3345,62	3530,25	3979,56	4985,04
Структура сукупних витрат домогосподарств					
Споживчі сукупні витрати	95,0	95,2	92,8	95,1	93,9
продукти харчування та безалкогольні напої	58,9	56,1	54,1	56,2	57,5
алкогольні напої, тютюнові вироби	3,9	4,0	3,6	3,1	3,3
непродовольчі товари та послуги	32,2	35,1	35,1	35,8	33,1
в тому числі					
одяг і взуття	3,9	5,0	4,7	4,7	4,8
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	11,0	11,6	11,5	12,0	13,0
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	1,4	1,6	1,8	2,0	1,4
охорона здоров'я	2,3	2,2	2,4	2,6	2,3
транспорт	3,8	3,9	4,0	4,1	2,9
зв'язок	2,9	3,2	3,1	3,1	2,0
відпочинок і культура	1,7	1,9	2,2	1,9	1,6
освіта	1,6	1,7	1,5	1,1	1,3
ресторани та готелі	1,6	1,8	2,0	1,8	1,0
різні товари і послуги	2,0	2,2	2,0	2,5	2,6
Неспоживчі сукупні витрати	5,0	4,8	7,2	4,9,	6,1
Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг	9,7	9,8	10,2	10,7	11,4

Джерело: Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 році: стат. зб. – К. : Державний комітет статистики України, 2016. – 380 с.

Структура споживчих продуктів харчування в домогосподарствах Одеської області наведена в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах Одеської області

Спожив. продукт. харчування в домогосп. (в перерахунку на первинний продукт) у середньому на місяць у розрахунку на 1 особу	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік
М'ясо і м'ясопродукти (кг)	5,4	5,5	5,0	5,1	5,2	5,0
Молоко і молочні продукти (кг)	17,8	17,0	16,8	17,4	18,8	20,0
Яйця (шт.)	21	23	21	21	19	20
Риба, рибопродукти (кг)	2,2	2,3	2,1	2,0	2,1	1,6
Цукор (кг)	3,1	3,4	3,1	3,1	3,1	2,9
Олія та інші рослини жири (кг)	1,7	1,8	1,8	1,5	1,5	1,5
Картопля (кг)	7,3	7,8	7,2	6,2	6,4	6,3
Овочі та баштанні (кг)	10,5	12,0	11,9	10,0	9,5	10,0
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград (кг)	4,6	5,0	4,8	4,7	4,6	3,9
Хліб і хлібні продукти (кг)	9,3	9,6	9,4	9,0	9,0	8,6

Данні таблиці 2.12 свідчать про збіднення населення, що знаходить своє підтвердження у переважанні в структурі витрат таких продуктів, як овочі, молоко, хліб. В той час як м'ясо, риба, фрукти населення споживає в меншій мірі.

Диференціацію життєвого рівня населення Одеської області характеризують дані таблиці 2.13 у динаміці за 2010-2015 рр. децільними коефіцієнтами диференціації загальних доходів населення та фондів.

Таблиця 2.13

Диференція життєвого рівня населення Одеської області

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму:						
Тис. осіб	218,3	225,0	164,7	156,2	98,2	
У % до загальної чисельності населення	9,8	10,1	6,6	7,0	4,4	4,1
Довідково: середньорічний розмір прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	843,2	914,1	1042,4	1113,7	1176,0	1330
Децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	3,1	3,1	3,0	2,8	2,6	
Децильний коефіцієнт фондів (по загальних доходах), разів	6,6	4,0	4,8	4,4	4,1	

Структура джерел формування грошових доходів населення України в динаміці за 2001-2014 рр. представлена у таблиці 2.14.

Таблиця 2.14

Питома вага різних видів доходу в Україні у 2001–2014 рр.,%

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
заробітна плата	42,6	42,7	43,9	42,7	42,1	43,5	44,8	43,3	40,8	40,8	41,8	41,8	41,4	39,9
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	36,0	36,4	36,2	38,2	39,7	39,0	36,7	37,8	40,8	38,5	37,1	37,2	37,6	37,2
прибуток та змішаний доход	18,7	18,1	16,8	16,0	15,3	14,7	15,3	15,5	14,5	14,5	15,8	15,4	15,7	16,8
доходи від власності (одержані)	2,7	2,9	3,1	3,0	2,9	2,9	3,2	3,4	3,9	6,2	5,4	5,5	5,2	6,6

Джерело: Електронний ресурс: https://uk.wikipedia.org/wiki/Доходи_населення_України

Як свідчать наведені дані, найбільшу частку в структурі доходів населення України протягом усього періоду займають заробітна плата та соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти. Така ж картина спостерігається і в Одеському регіоні (табл.2.15).

Таблиця 2.15

Структура формування номінального доходу населення Одеської області у динаміці за 2012 - 2015 р.

Показники	2012		2013		2014		2015	
	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%
заробітна плата	28037	39,8	28710	36,7	31276	38,8	35877	36,2
соціальні допомоги та інші соціальні трансферти	26993	38,3	33138	42,3	30398	37,7	41322	41,7
прибуток та змішаний дохід	11708	16,6	12788	16,3	14354	17,8	17936	18,1
доходи від власності (одержані)	3691	5,3	3595	4,7	4491	5,7	3936	4,0
Всього	70429	100	78231	100	80590	100	99071	100

Порівняння структури грошових номінальних доходів по Україні та Одеської області (табл. 2.14, 2.15) свідчить про стійку динаміку збереження низької частки заробітної плати при високій питомій вазі соціальних трансфертів та незначній частці прибутку та змішаного доходу. Складне співвідношення у цих структурах показує на високу проблематичність соціальної сфери, слабкість інвестиційного потенціалу та явно занижену заробітну складову.

Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти у 2014 р. становили 30398 млн.грн. або 37,8% усіх доходів населення. Соціальні допомоги зросли за рік на 1,2% та досягли 15102 млн.грн.

Як складова цих виплат пенсія пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, теж зросла – її середньомісячний розмір за 2014р. зріс на 55 грн. і склав 1457,2 грн.

Характеризуючи поточні трансферти, слід виділити субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг та електроенергії, на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива. За даними статистики соціальних послуг, у 2014р. призначено субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг 51,5 тис. сімей. Порівняно з 2013р. кількість сімей, яким призначено субсидії, збільшилась на 13,7%. Загальна сума субсидій, призначених сім'ям для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, у 2014р. становила 6,2 млн.грн. проти 4,9 млн.грн. у 2013р.

Прибуток та змішаний доход у 2014р. зріс за рік найвищими темпами серед складових доходів населення – на 21,4% та становив 14354 млн.грн. (17,8% у доходах населення області), що уселяє надію на інвестиційне пожвавлення реальної економіки.

Слід зазначити, що окрім загальновідомих проблем у соціально-трудовій сфері, для Одеської області (як і для багатьох інших областей країни) характерна ще одна проблема – значне розходження доходів сільського та міського населення. Так, у першій групі населення вони помітно нижчі за доходи міських жителів. Це пояснюється різницею в оплаті праці сільської та міської груп населення, де розрив в оплаті праці на галузевому рівні становить 1,5-2 рази й більше. Тобто відбувається диспропорція доходів і витрат за територіальною та галузевою ознаками. Рівень життя сільського населення наближений майже до злиденного. Селяни менше витрачають свою заробітну плату на продукти харчування, однак різноманітність їх їжі невисока й незбалансована за поживністю. Паралельно у селян збільшуються інші витрати, які майже відсутні у міських жителів: на будівництво житла та утримання особистого господарства, без якого життя за даних умов було б просто неможливе [106]. Всі диспропорції, що сьогодні існують, зумовлюють необхідність активної ролі держави в регулюванні оплати праці та доходів населення, тільки держава може забезпечити справедливе й суспільно прийнятний розподіл в умовах ринкової економіки. Однак спроби впливати на диференціацію, тобто впливати на перерозподіл доходів небезпечні цілим рядом витрат. Отже, якщо не враховувати вплив дефлятора через зростання інфляції як попиту, так і пропозиції, то найбільш проблемний в економіці 2014 рік виглядає таким чином. В Одеській області заробітна плата, прибуток та змішаний доход, одержані доходи від властивості мають тенденцію до зростання у їх номінальному вимірюванні. Соціальні трансферти через скорочення бюджетних видатків у соціальній сфері декілька скоротилося, що вирівнює класику структури джерел формування грошових доходів. Загальновідомо, що динаміка розглянутих залежностей у доларовому еквіваленті спотворюється, але позитивні структурні зрушення при цьому залишаються.

Протягом останніх чотирьох років збільшується частка майже усіх складових номінального доходу населення Одеської області за виключенням частки доходів від власності, і якщо у 2014 р. їх частка складала 5,7%, то у 2015 р. – 4,0%. Це можна пояснити тим, що підприємництво, в першу чергу, малий та середній бізнес, все ще розвиваються в Україні, в перспективі частка пасивного доходу в структурі доходів населення повинна збільшуватися. Розвиток підприємництва повинен бути тісно пов'язаний зі змінами уявлень населення про підприємницьку діяльність, в тому числі розвитку активної верстви населення, здатної розвивати власний бізнес. Незначну частку цього сектора можна пояснити також тим, що через несприятливу політику уряду та недосконалість законодавчої системи велика частка прибутків від підприємницької діяльності та від нерухомого майна залишається в тіні. Розмір доходів та витрат населення Одеської області та порівняння їх з аналогічними даними по країні у 2014 та 2015 рр. наведений в таблицях 2.16, 2.17.

Таблиця 2.16

Доходи та витрати населення України та Одеської області за 2014 рік

	У фактичних цінах, млн.грн.		Зміна обсягів доходів та витрат населення регіону за (у % до 2013р.)		Структура доходів та витрат населення по області (у % до загального обсягу по Україні)
	Україна	Одеська область	Україна	Одеська область	
Доходи – всього	1516768	80438	102,6	102,8	5,3
з них					
заробітна плата	615022	30703	101,7	106,2	5,0
прибуток та змішаний дохід	254307	13956	108,8	118,0	5,5
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	562325	31640	…	…	…
з них соціальні допомоги	311360	15223	101,2	102,0	4,9
Витрати та заощадження – всього	1516768	80438	…	…	…
з них					
придбання товарів та послуг	1316757	87061	106,1	109,0	6,6
поточні податки на дох., майно та інші сплачені					
поточні трансферти	145736	10536	…	…	…
з них					
поточні податки на доходи, майно тощо	75446	4181	…	…	…
Нагромадж. нефінанс. активів	2912	-985	…	…	…
приріст фінансових активів	27868	-17186	…	…	…
Наявний дохід					
усього	1151656	58096	99,2	94,8	5,1
у розрахунку на одну особу, грн.	26782,1	24242,0	99,6	94,8	90,5[1]
Реальний наявний дохід	x	x	88,5	83,8	x

[1] У відсотках до середнього рівня по Україні.

Таблиця 2.17

Доходи та витрати населення України та Одеської області у 2015 році

	У фактичних цінах, млн.грн		Зміна обсягів доходів та витрат населення регіону за (у % до 2014р.)		Структура доходів та витрат населення по області (у % до загального обсягу по Україні)
	Україна[1]	Одеська область	Україна[1]	Одеська область	
Доходи – всього	1743979	99071	115,0	123,2	5,7
з них					
заробітна плата	680386	35877	110,6	116,9	5,3
прибуток та змішаний дохід	319943	17936	125,8	128,5	5,6
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	658465	41322	…	…	…
з них соціальні допомоги	339142	16734	108,9	109,9	4,9
Витрати та заощадження – всього	1743979	99071	…	…	…
з них					
придбання товарів та послуг	1566001	105974	118,9	121,7	6,8
поточні податки на доходи, майно та ін. сплачені поточні трансферти	148604	9225	…	…	…
з них					
Нагромадж. нефінанс. активів	3183	261	…	…	…
приріст фінансових активів	3017	-17250	…	…	…
Наявний дохід					
усього	1331735	75554	115,6	130,1	5,7
у розрахунку на одну особу, грн.	31082,7	31567,6	116,1	130,2	101,6[2]
Реальний наявний дохід	х	х	77,8	85,8	х

[1] Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції. [2] У відсотках до середнього рівня по Україні.

Як свідчать наведені дані, величина наявного доходу у розрахунку на одну особу у 2014 р. в Одеському регіоні складає 90,5%, а у 2015 р. перевищує рівень по Україні на 1,6% (складає 101,6%).

За даними регіонального управління статистики за підсумками досліджень умов життя домогосподарств Одеської області, її жителі витрачають на їжу більше половини всіх грошей.

Другою за вагомістю статтею витрат є оплата послуг ЖКГ - на це сім'ї Одеської області витрачають в середньому 13% всіх грошових коштів.

4,8% витрат припадає на придбання одягу та взуття, 2,9% складають витрати на транспорт, 2,5% - витрати на охорону здоров'я, 2% - оплата послуг зв'язку. На відпочинок і культуру середньостатистична сім'я витрачає 1,6% доходів щомісячно.

Варто зазначити, що частка витрат на харчування в загальній структурі витрат є ще одним показником, за яким оцінюють добробут населення: чим вище доходи населення, тим менше частка витрат на харчування (а точніше, тим більше частка витрат на все інше). Наприклад, в США сім'ї витрачають на їжу 6-7% всіх коштів, в розвинених країнах Європи - 10-15%, в Туреччині

і Східній Європі - близько 20%. У Росії і Білорусії цей показник за підсумками 2015 року склав 28,5 і 39,2% відповідно.

2.1.3. Диференціація доходів населення у контексті подолання бідності та формування середнього класу

В даний час в більшості випадків нерівність рівнів добробуту розглядається як соціально-економічна диференціація, і в якості її головної причини виступає диференціація доходів населення. Нерівність доходів є фундаментом ринкової економіки, обов'язковою умовою її ефективного функціонування, найсильнішим мотиваційним двигуном, закладеним в природі людини. Початок реформ, пов'язаних з переходом до ринкових відносин, призвів до розшарування суспільства за доходами, до збільшення відмінностей між прошарками та групами населення.

Відомо, що високий ступінь нерівномірності розподілу доходів в ринковій економіці перешкоджає її ефективному функціонуванню та викликає негативні соціальні наслідки. Ринковий механізм передбачає розподіл доходів між власниками факторів виробництва відповідно до граничного продукту, отриманого від конкретного фактора. Оскільки спочатку фактори розподілені серед суб'єктів економіки нерівномірно, то доходи також розподіляються нерівномірно [89].

Суспільство, в якому диференціація доходів є раціональною, відносно рівномірною, має найбільшу стійкість, тому що чисельність середнього класу в такому суспільстві є достатньо вагомою та соціальна мобільність є досить інтенсивною та дає сильні стимули до соціального просування і професійного зростання. Існує також обернена ситуація, як свідчить історичний досвід латиноамериканських країн, суспільства з різкою диференціацією доходів крайніх полюсних груп населення відрізняються соціальною нестійкістю, відсутністю сильних стимулів до професійного росту, значним ступенем криміногенності соціальних відносин [106].

Збільшення нерівності в доходах не тільки підсилює соціальну напруженість в суспільстві, а й підриває підприємницьку активність, знижуючи потенціал економічного зростання. Економічне зростання та бідність взаємозалежні: зниження рівня бідності визначається зростанням економіки, можливістю мати більш високі доходи стимулює економічне зростання. Диференціація доходів призводить до зростаючої поляризації суспільства, виникнення антагонізму між людьми (при декларуванні побудови солідарного суспільства), що негативно впливає на якість життя населення. Багато сучасні дослідників приділяють увагу оцінці впливу диференціації доходів населення на соціальні процеси, на подолання бідності.

Різні вимірювачі рівня бідності населення і показники диференціації населення за доходами і видатками відносяться до ключових індикаторів

якості соціальної політики, що проводиться і, зокрема, використовуються при побудові адресної соціальної допомоги малозабезпеченим верствам населення, націленої на максимальне (в рамках наявних коштів) зниження соціальної напруженості в суспільстві.

Існують різні фактори, що впливають на диференціацію доходів, які сформульовані і структуровані в табл. 2.18.

Таблиця 2.18

Фактори диференціації доходів населення

Фактори диференціації доходів	Приклади
Особливості соціально-економічного середовища	
Ринкова структура	Ринки недосконалої конкуренції, особливо олігополія та монополія; попит і пропозиція праці різної кваліфікації
Територіальні фактори	Нерівність між містом та селом, регіональні і галузеві відмінності
Економічні цикли	Безробіття
Нерівномірна адаптація населення до змін спектру економічних можливостей	Нерівномірний розподіл вигод від приватизації державного майна
Інституційна організація економіки	Інституційно-обумовлені переваги положення одних соціальних верств по відношенню до інших: статусна диференціація, наявність інститутів, що регулюють соціально-трудові відносини
Демографічні фактори	Вплив статі, віку, національності і відмінності в мобільності населення
Морально-етичні норми суспільства	Світогляд та цінності, вибір способів економічного і соціального поведінки
Система оподаткування	Прогресивне, пропорційне, регресивне оподаткування. Податки на власність і спадщину
Особливості індивідуального характеру	
Успадковані чинники	Вроджені здібності, спадок та інвестиційні можливості
Накопичений людський капітал	Освіта, ділові та професійні навички, ставлення до ризиків, здоров'я
Тип родини	Навантаження утриманцями
Зв'язки	Протекція, рекомендація, працевлаштування «своїх», надання неформальної характеристики робочому місцю
Особливості непередбаченого характеру	
Випадковість	Успіх, великі виграші, нещастя, фондові ринки
Соціальні, політичні та природні потрясіння	Неочікувана інфляція

Крім загальновизнаних факторів - ринкової структури, індивідуальних здібностей та ін., в сучасному світі все більшу роль в зростаючій диференціації доходів та рівня життя населення відіграють морально-етичні норми сучасного суспільства та регіональні відмінності в проживанні. Регіональні відмінності зумовлені природно-географічним положенням регіонів, їх економічною і соціально-демографічною специфікою. Високі доходи характерні для областей з широко розвиненою зовнішньою, в тому числі прикордонною торгівлею, з високим рівнем розвитку важкої індустрії, гірничо-металургійними комплексами.

В якості головних чинників соціально-економічної диференціації виступає диференціація доходів населення.

Різниця в оплаті праці та необґрунтована диференціація в розмірах заробітної плати являються одними з основних факторів соціальної стратифікації, які характеризують ступінь нерівномірності розподілу матеріальних і духовних благ між членами суспільства [113].

Диференціація оцінюється не тільки за рівнем доходів в цілому, але і за розміром домогосподарств та соціально-демографічними типами, зайнятості, співвідношення числа зайнятих та утриманців. Але, головними ознаками диференціації залишаються рівень оплати праці та інших первинних доходів і ступінь навантаження утриманців.

За результатами соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова, в Україні до «ядра» середнього класу відносять себе 14% респондентів. Ще 34,8% опитаних вважають, що є «периферією» середнього класу. Друга велика група - третина опитаних (30,7%) відносять себе до нижчого класу. До найменш кількісного, вищого класу, себе зараховують лише 1,4%. Не визначилися ще 19,1% респондентів [67]. Як відзначають в Центрі Разумкова, до «ядра» середнього класу відносяться ті, кому «в цілому вистачає коштів на життя», «на життя і основні покупки вистачає, проте не має можливості придбати автомобіль і квартиру», «можуть купити все, що завгодно».

Політико-економічна криза 2014 року, великий потік вимушених переселенців з Донбасу та Криму значно погіршили ситуацію з бідністю. Крім того, відсутність статистичної інформації щодо територій, непідконтрольних українській владі, не дозволяє навести цілком вичерпні та достовірні дані. Утім, відомо, що у 2015 році рівень абсолютної бідності (добові витрати менше 5,05 доларів США) мав зрости до 3,5%, бідність за критерієм споживання нижче фактичного прожиткового мінімуму – до 32%, рівень відносної бідності – до 30,6%, у т.ч. бідність серед дітей становила 29%, а серед працюючих осіб – 18,5%.

Згідно з даними нещодавнього дослідження рівня життя українців, який проводили експерти ООН, близько 80% наших громадян живуть за межею бідності. Тобто витрачають до 5 доларів на день (за нинішнім курсом, це близько 130 грн). Відповідно, згідно з мінімальною зарплатою (цей показник із травня 2016 року становитиме 1450 грн.), на добу навіть українець, що працює, може дозволити собі витрачати не більше 48 гривень (1,8 дол.). Ці показники є не набагато кращими за реалії найбідніших країн

Африки, де подібний рівень витрат людини перебуває в межах 1-1,2 дол./день [154].

Геополітичне положення Одеської області обумовлене як вигідним транспортно-географічним розміщенням, так і зростаючою активізацією її участі у великих європейських міжрегіональних організаціях - Асамблеї Європейських Регіонів і Робітничої Співдружності Придунайських Країн. Будучи частиною морського фасаду країни, Одеська область значною мірою сприяє активній участі України в роботі країн-членів Чорноморського Економічного Співробітництва.

Розглянемо ситуацію з грошовими доходами населення регіону і їх диференціацією на прикладі Одеської області.

Найважливішими індикаторами, що характеризують рівень суспільного добробуту, є показники доходів населення та їх використання.

Зростання номінальної заробітної плати у 2015 р. порівняно з 2014р. було зафіксовано у всіх видах економічної діяльності, його темпи коливалися від 12,2% в діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування до 48,5% у сфері інформації та телекомунікації.

Як і раніше, спостерігалась значна диференціація за розмірами заробітної плати серед різних видів діяльності. Так, співвідношення найвищого розміру середньомісячної заробітної плати (у фінансовій та страховій діяльності – 6595 грн.) та найнижчого її рівня (у сфері сільського, лісового та рибного господарства – 2278 грн.) становило 2,89 рази.

Найбільш високооплачуваними залишаються працівники сфери фінансової та страхової діяльності, сфери транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності, де заробітна плата перевищила середній показник по економіці області в 1,7–1,6 рази.

Співвідношення між розмірами середньомісячної заробітної плати одного штатного працівника за окремими видами економічної діяльності в Одеській області та в Україні наведено на рисунку 2.6.

Значно відстає рівень оплати праці працівників області від відповідного виду діяльності країни в сфері інформації та телекомунікації (в 0,8 рази), в установах фінансової та страхової діяльності (в 0,8 рази), в сфері оптової та роздрібної торгівлі; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (в 0,7 рази). Потрібно зауважити, що середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника на підприємствах транспорту, складського господарства, поштової та кур’єрської діяльності в Одеській області перевищує рівень оплати праці працівників у даній сфері в Україні (в 1,3 рази).

Рівень оплати праці працівників сфери освіти, охорони здоров’я та соціальної допомоги, державного управління й оборони; обов’язкового соціального страхування в Одеській області майже не відрізнявся від рівня, який склався в країні (98,6%, 99,4%, 95,7%, відповідно, від середнього рівня по Україні), що є результатом державного регулювання розмірів заробітної плати в бюджетній сфері економіки.

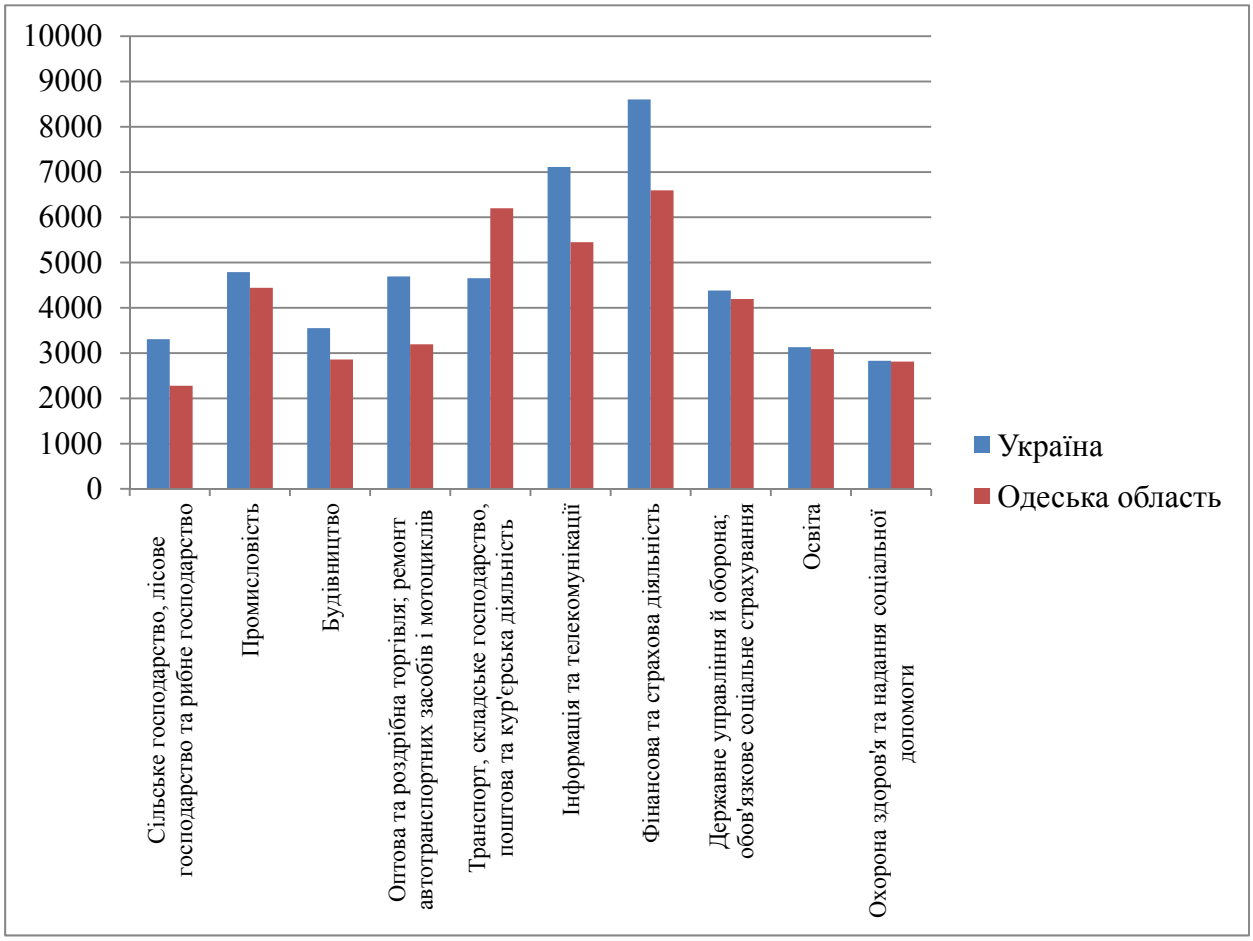

Рис. 2.6. Співвідношення середньомісячної заробітної плати одного штатного працівника по Одеській області та по Україні за окремими видами економічної діяльності у 2015 р.

Задля більшої деталізації аналізу спробуємо провести співставлення розподілу населення в Україні в цілому і в Одеському регіоні за даними таблиць 2.19 і 2.20.

За даними Держкомстату України, середньомісячна номінальна заробітна плата у 2015 р. складала 4195 грн., а середній прожитковий мінімум – 1163 грн. Оскільки під поняттям «середній клас» розуміємо соціальний прошарок суспільства, який повинен володіти сталим рівнем доходів, достатнім для задоволення широкого кола матеріальних і соціальних потреб, то для визначення частки середнього класу в суспільстві потрібно відсікти найбідніші та найбагатші верстви населення. Керуючись таким принципом, можна стверджувати, що населення з доходами, рівними середньомісячній номінальній заробітній платі, належало до найбагатших та складало 8,7% у 2015 р. Населення, рівень доходів якого складає 1200,1 – 2280,0 грн. претендує на входження до середнього класу, тобто, є потенційним середнім класом. Чисельність цієї групи населення в 2014 р. становила 58,8%, а в 2015 р. - 47,1%.

Таблиця 2.19

Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів[1]

(без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя)

Розподіл населення (%) за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів у місяць, грн.	2010	2011	2012	2013	2014[2]	2015[2]
до 480,0	0,7	0,2	0,4	0,1	0,1	0,1
480,1–840,0	7,8	4,8	3,2	2,3	1,4	0,9
840,1–1200,0	25,9	18,8	12,6	9,1	7,9	4,8
1200,1–1560,0	27,2	26,7	23,8	21,2	19,2	11,3
1560,1–1920,0	16,5	20,0	21,2	21,9	23,1	18,2
1920,1–2280,0[3]	21,9	29,5	14,5	16,6	16,5	17,6
2280,1–2640,0	…	…	9,3	10,5	11,7	15,9
2640,1–3000,0	…	…	5,6	6,8	7,8	11,4
3000,1–3360,0	…	…	3,1	4,3	4,6	6,7
3360,1–3720,0	…	…	2,1	2,0	2,5	4,4
понад 3720,0	…	…	4,2	5,2	5,2	8,7

Джерело: [111]

[1]Починаючи з 2011 року при розрахунках середньодушових показників, а також показників диференціації населення (домогосподарств) за рівнем матеріального добробуту розпочато використання шкали еквівалентності. Для забезпечення зіставності показників динамічних рядів було здійснено перерахунок даних за 2010р. з урахуванням шкали еквівалентності.

Таблиця 2.20

Розподіл грошових доходів за децильними (10%- ми) групами населення Одеської області у 2009 – 2013 рр.. [121]

	2009	2010	2011	2012	2013
Загальні доходи	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі за децильними (10%-ми) групами населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів					
Перша (з найменшими доходами)	3,0	3,3	4,2	3,7	4,4
друга	4,8	4,7	5,8	5,8	5,9
третя	6,2	6,1	7,2	7,0	6,7
четверта	7,0	7,2	7,1	7,3	7,2
п’ята	8,5	8,7	8,6	9,0	7,9
шоста	10,3	8,3	9,2	9,9	9,6
сьома	9,9	10,0	11,3	12,5	10,0
восьма	12,4	12,1	11,7	11,9	12,1
дев’ята	14,2	13,5	14,0	13,2	15,7
десята (з найбільшими доходами)	23,2	26,1	20,9	19,7	20,5
Коефіцієнт концентрації (індекс Джині)	0,292	0,304	0,244	0,236	0,252
Децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	3,8	3,5	3,0	3,1	2,9
Співвідношення загальних доходів 10% найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів), разів	7,4	7,9	5,0	5,3	4,7

Аналогічною є ситуація в Одеській області, у 2014 р. «потенційний» середній клас складав 50,1%

Дані таблиці 2.20 показують, що за 2009 - 2013 рр. відбулися незначні зміни в розподілі грошових доходів. Найбільшу частку доходів близько 20,5% в країні має 10% група осіб, що має найбільші доходи. Близько 4,4% доходів в Україні має група осіб з найменшими доходами. Наявні статистичні дані яскраво показують диференціацію доходів населення.

Частка населення із місячними середньодушовими еквівалентними загальними доходами нижче середньорічного розміру прожиткового мінімуму у середньому за місяць на одну особу склала 7,0 %, частка домогосподарств цієї групи – 6,8% (у середньому по Україні відповідно 8,4% та 7,5%). Співвідношення загальних доходів 10% найбільш та найменш забезпеченого населення становило 4,4 рази. Співвідношення мінімального рівня загальних доходів серед 10% найбільш забезпеченого населення до максимального рівня серед 10% найменш забезпеченого в середньому по області становило 2,8 рази [107].

Індекс Джині, розрахований з використанням критерію грошових доходів, становив у 2013р. 0,252; мінімальний рівень грошових доходів серед 10% найбільш забезпеченого населення перевищував максимальний серед 10% найменш забезпеченого населення у 2,9 рази, а в цілому найбільш забезпечені 10% населення отримали у 4,7 раз більше грошових доходів, ніж 10% найменш забезпечених (рис. 2.7).

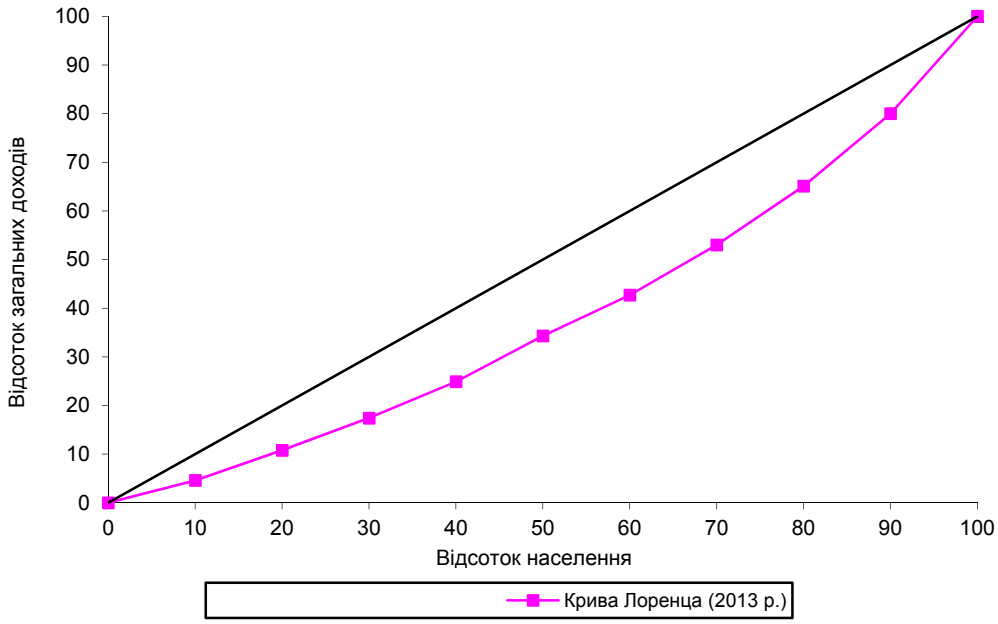

Рис. 2.7. Нерівність розподілу загальних доходів за децильними (10%- ми) групами населення у 2013 р. [22]

За даними табл. 2.21 можна спостерігати позитивну динаміку, але все ж за межею бідності перебуває дуже велика кількість населення, так за даними

Головного управління статистики в Одеській області, за межею бідності (з доходом нижче прожиткового мінімуму) в Одеській області знаходяться близько 100 тис. осіб.

Таблиця 2.21

Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму в Одеській області у 2005 – 2014 рр. [114]

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Тис. осіб	1332,1	1225,2	308,3	939,1	243,8	218,3	225,0	146,7	156,2	98,2
У відсотках до загальної чисельності населення	58,4	54,2	13,7	10,7	10,9	9,8	10,1	6,6	7,0	4,4

В Україні мінімальний прожитковий мінімум є дуже низьким, і він не дозволяє забезпечити нормальне існування людини. Уряд України встановив прожитковий мінімум за IV квартал 2016р. в розмірі 1399 грн. на душу населення, для працездатного населення – 1450 грн., для осіб, що втратили працездатність – 1130 грн., для дітей віком 0 – 6 років - 1228 грн., для дітей віком 6 - 18 років – 1531 грн. Однак встановлена державою мінімальна заробітна плата виходить практично рівною цьому прожитковому мінімуму. Так з 1 травня 2016 року, вона становила 1450 грн.

За даними Головного управління статистики в Одеській області, сукупні щомісячні витрати середньостатистичного одеського домогосподарства в 2015 р. склали 4987 грн., або 200 доларів США. Для порівняння, в останньому довоєнному 2013 р. цей показник становив 3 530 грн., або приблизно 441 дол. Варто відзначити, що середній розмір сім'ї в Одеській області становить 2,65 особи. Іншими словами, щомісячні витрати на одного члена домогосподарства в 2015 р. склали 75 дол., тоді як в 2013 р. становили 166 доларів.

Згідно з методологією ООН, якщо щомісячні витрати на члена сім'ї на місяць складають менше 150 доларів, то така сім'я живе за межею бідності. Іншими словами, якщо в 2013 р. рівень життя середньостатистичної сім'ї в Одеській області все-таки перевищував межу бідності, то в 2015 р. він знаходиться значно нижче неї.

Традиційно проблему диференціації доходів пов'язують з проблемою бідності і пошуком шляхів, спрямованих на її зниження. На сучасному етапі центральним напрямком «боротьби з бідністю» є вдосконалення механізмів, пов'язаних з наданням адресної соціальної допомоги малозабезпеченим та соціально незахищеним верствам населення. При всій гуманності і пріоритетній важливості такого підходу, не можна не відзначити, що такий напрямок соціальної політики зачіпає інтереси людей, які, хоча і живуть вище межі бідності, але з останніх сил намагаються підтримувати гідний рівень життя.

Йдеться в першу чергу про так звану «економічну бідність»: бюджетників, інтелігенцію, багато з яких в даний час змушені віддавати більшу половину своєї заробітної плати, яка часто ледь перевищує прожитковий мінімум (яку вони отримують за свою досить кваліфіковану працю), на оплату комунальних платежів та транспортні витрати. Позбавлення цих груп населення підтримки держави може призвести до значного зниження їх життєвого рівня та, як наслідок, до збільшення частки бідного населення, а в підсумку до непередбачуваних соціальних наслідків.

Таким чином, незважаючи на зростання середньодушових грошових доходів, диференціація населення за доходами залишається високою. Перерозподіл загального обсягу грошових доходів продовжує складатися на користь високоприбуткового населення, що не сприяє поліпшенню життя більшої частини населення області. Резюмуючи викладене вище, потрібно зазначити, що в Одеській області, як і в Україні загалом, присутній «потенційний» середній клас, чисельність якого складає 47,1%. За цими даними можна говорити про наявність середнього класу в області. За даними Головного управління статистики в Одеській області, за межею бідності (з доходом нижче прожиткового мінімуму) в Одеській області знаходяться близько 100 тис. осіб, що складає майже 4,4% від загальної чисельності населення.

2.2. Гідна заробітна плата як чинник стабільного зростання доходів населення регіону

2.2.1. Вивчення тенденцій зміни основних індикаторів, що формували стан заробітної плати на протязі 2011 – 2015 рр.

Проблема оплати праці є чи не найважливішою проблемою української економіки, адже саме рівень праці визначає базисні макроекономічні параметри, такі як стандарти соціального захисту, сукупний платоспроможний попит і темпи економічних трансформацій. Розмір заробітної плати є індикатором, що визначає загальний життєвий рівень працівників. Від її рівня, частки у валовому внутрішньому продукті залежить також розвиток економіки загалом. Достойна заробітна плата є основою добробуту працівника.

Розв’язанню проблем регіонального розвитку присвячені роботи вітчизняних науковців В. Геєця, Б. Данилишина, А. Ревенка, З. Варналія та ін. Проте проблема регіонального розвитку є наскільки актуальною, що потребує подальшого аналізу макроекономічного розвитку регіонів України.

Кожен регіон України має свої особливості і відмінності соціально-економічного розвитку, які пов’язані і з просторовим базисом, наявністю корисних копалин, забезпеченістю трудовими ресурсами тощо. Державна

регіональна політика покликана забезпечити необхідний баланс між окремими регіонами шляхом стимулювання найрозвинутіших і запровадження вирівнювальних механізмів подолання економічних та соціальних проблем слабких регіонів. Така політика має стимулювати інтеграційні процеси в суспільстві, протистояти ризику посилення регіональних відмінностей.

У розділі 2.1. було детально розглянуто дані щодо регіонального валового продукту в Україні по регіонах і зокрема в Одеському регіоні як головного чинника формування доходів населення.

Наведемо порівняльний аналіз доходів населення за 2015 рік у порівнянні з 2011 роком (табл.2.22).

Таблиця 2.22

Доходи населення України в 2015 році у порівнянні з 2011 роком

	2011		2015		2015/2011, %
	млн.грн.	у відсотках до підсумку	млн.грн.	у відсотках до підсумку	
Доходи - *всього*	1251005	100,0	1743979	100,0	139,4
в тому числі:					
заробітна плата	521066	41,7	680386	39	130,6
прибуток та змішаний доход	198512	15,9	319943	18,3	161,2
доходи від власності (одержані)	68059	5,4	85185	4,9	125,2
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	463368	37	658465	37,8	142,1
в тому числі:					
- соціальні допомоги	262744	21	339142	19,5	129,1
- інші одержані поточні трансферти	33681	2,7	78857	4,5	234,1
- соціальні трансферти в натурі	166943	13,3	240466	13,8	144

Із даних таблиці 2.22 видно, що протягом останніх років в країні зберігається позитивна тенденція до зростання доходів населення. У 2015 році порівняно з 2011 роком номінальні доходи населення зросли на 39,4%. Особливо це стосується соціальної допомоги та інших поточних трансфертів.

Структура доходів населення за останні 4 роки є незмінною: основними статтями доходів є заробітна плата та соціальна допомога. Структура доходів населення за 2011 та 2015 рр. наведена на рис.2.8 [114].

Розрахунок структури доходів домогосподарств демонструє, що основним ресурсом доходів є заробітна плата, але її частка в середньому не перевищує навіть 50 % доходів. Питома вага заробітної плати в структурі доходів населення за 2015 рік становила 39 %, що на 2,7 % менше, ніж у 2011 році, а соціальні допомоги та інші трансферти – 37,8 %. Це свідчить, що праця стає економічно невигідною.

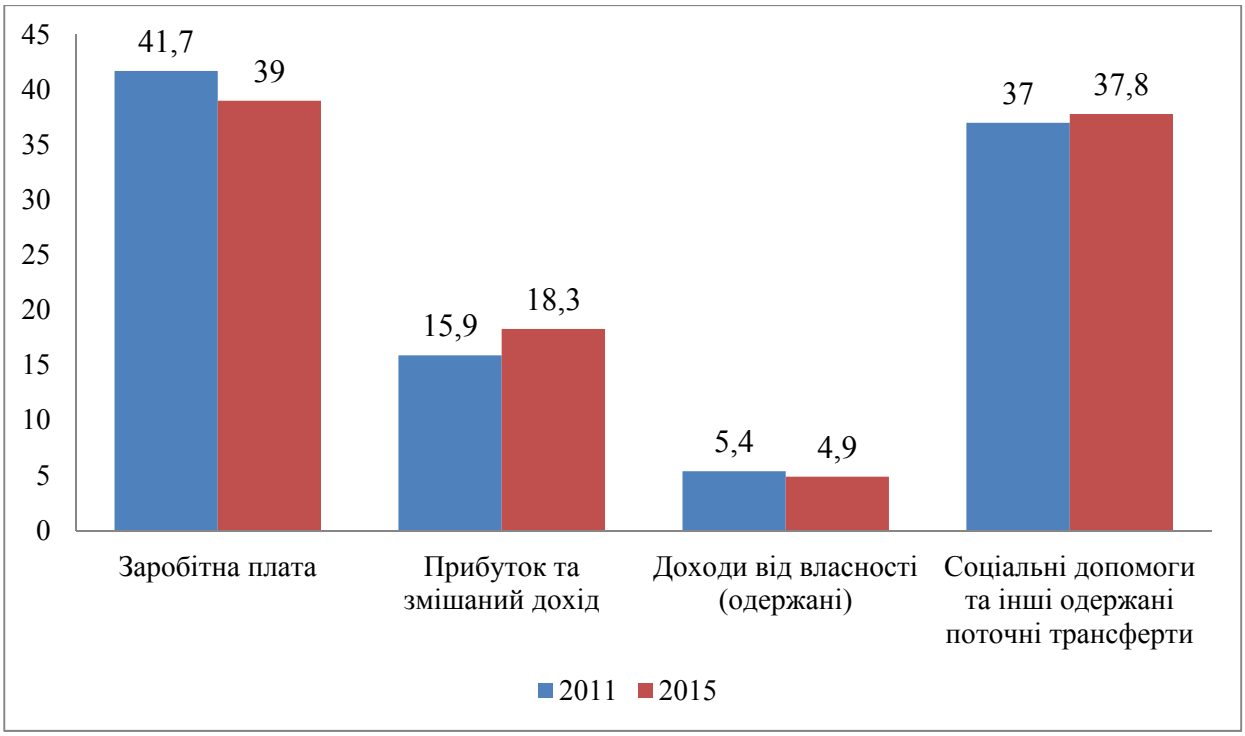

Рис.2.8. Структура доходів населення у 2011 та 2015 рр, %

Неефективна структура доходів населення, надмірна частка соціальних трансфертів, динаміка яких не залежить безпосередньо від рівня економічної активності їх одержувачів, знижує мотиваційні стимули до праці, породжує утриманські настрої серед працездатного населення.

Розглянемо доходи населення у 2015 р. на регіональному рівні (табл. 2.23).

Із таблиці видно, що найбільші доходи мають мешканці м. Києва, Дніпропетровської, Донецької та Харківської областей. З найменшими доходами населення мешкає у Чернівецькій, Тернопільській, Чернігівській та Волинській областях.

Починаючи з 2011 року при розрахунках середньодушових показників, а також диференціації населення (домогосподарств) за рівнем матеріального добробуту використовується шкала еквіваленнтності. Для забезпечення зіставності показників динамічних рядів був проведений перерахунок даних 2010 року з урахуванням шкали еквівалентності.

Таблиця 2.23

Доходи населення на регіональному рівні у 2015 році

(попередні дані) (млн.грн)

	Доходи усього	З них				Наявний дохід	
		заробітна плата	прибуток та змішаний дохід	соціальні допомоги та інш одержані поточ трансферти	з них соціальні допомоги	усього	на одну особу грн
Україна	1743979	680386	319943	658465	339142	1331735	31082,7
Вінницька	59569	18860	16106	22261	12005	45986	28626,7
Волинська	33695	10630	7952	13913	7550	25521	24473,5
Дніпропетровська	163558	71426	27937	55344	28612	125231	38346,2
Донецька[2]	115416	47 86	11276	51958	38791	89121	20816,8
Житомирська	44234	14768	9825	18216	10254	33833	27029,6
Закарпатська	36047	11492	8936	14704	7580	27010	21446,7
Запорізька	80388	31977	18322	26352	14684	62260	35379,0
Івано-Франківська	46072	13233	12928	18458	9546	3540	25612,7
Київська	74716	30739	15055	26733	15506	57238	33072,2
Кіровоградська	34898	11370	7662	14076	7496	26111	26728,4
Луганська[2]	42730	14647	3251	23736	18568	33166	14988,3
Львівська	96133	35504	20513	35827	18482	73026	28795,7
Миколаївська	43673	1674	8416	16598	8660	33387	28749,7
Одеська	99071	35877	17936	41322	16734	75554	31567,6
Полтавська	60504	23884	10884	21874	11684	45846	31749,3
Рівненська	39693	13180	9366	15963	8724	30248	26042,2
Сумська	43551	15222	10206	16336	8653	33295	29772,9
Тернопільська	33082	9935	7783	14184	7031	24817	23241,2
Харківська	113952	42860	24975	41389	20469	85083	31224,3
Херсонська	36788	11222	9157	14959	7354	28180	26457,6
Хмельницька	47598	14650	12881	18114	9881	36779	28339,5
Черкаська	44598	15572	7904	18670	10053	33 06	26700,3
Чернівецька	28004	7732	7061	12293	5813	21374	23490,5
Чернігівська	38094	13281	7760	15241	8616	29064	27672,1
м.Київ	287915	147992	25851	89944	26396	220892	76240,6

[1] Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції. [2] Дані можуть бути уточнені.

Розподіл населення за рівнем середньодушових загальних доходів за 2011-2015 рр. наведено в табл.2.24

Таблиця 2.24

Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів за 2011-2015 рр.

(без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції)

	2011	2012	2013	2014[1]	2015[1]
Розподіл населення (%) за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів у місяць, грн.					
до 480,0	0,2	0,4	0,1	0,1	0,1
480,1–840,0	4,8	3,2	2,3	1,4	0,9
840,1–1200,0	18,8	12,6	9,1	7,9	4,8
1200,1–1560,0	26,7	23,8	21,2	19,2	11,3
1560,1–1920,0	20,0	21,2	21,9	23,1	18,2
1920,1–2280,0[2]	29,5	14,5	16,6	16,5	17,6
2280,1–2640,0	…	9,3	10,5	11,7	15,9
2640,1–3000,0	…	5,6	6,8	7,8	11,4
3000,1–3360,0	…	3,1	4,3	4,6	6,7
3360,1–3720,0	…	2,1	2,0	2,5	4,4
понад 3720,0	…	4,2	5,2	5,2	8,7

[1] без урахування зони проведення антитерористичної операції

[2] У 2010-2011рр. – понад 1920 грн.

Із наведеної таблиці видно, що середньодушеві загальні доходи у 2015 році складають 1920-3000 грн./міс. Простежується зростання середньодушових показників з 3000 грн./міс. та понад 3720 грн./міс.

Щодо диференціації населення (домогосподарств) за рівнем матеріального добробуту (табл.2.25) видно, що чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму зменшилася майже на 22%.

Таблиця 2.25

Диференціація життєвого рівня населення з 2011-2015 рр.

(без урахування тимчасово окупованої території Автономоної Республіки Крим та м.Севастополя)

	2011	2012	2013	2014[1]	2015[1]
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму:					
млн. осіб	3,2	3,8	3,5	3,2	2,5
у відсотках до загальної чисельності населення	7,8	9,0	8,3	8,6	6,4
Довідково: середньорічний розмір прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	914,1	1042,4	1113,7	1176,	1227,3
Квінтильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9
Квінтильний коефіцієнт фондів (по загальних доходах), разів	3,4	3,2	3,3	3,1	3,2

[1] Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Таблиця 2.26

Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів[1] Одеського регіону за 2011-2014 рр.

Розподіл населення (%) за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів у місяць, грн.	2011	2012	2013	2014
до 480,0	0,1	0,0	–	0,1
480,1 - 840,0[2]	4,6	4,5	2,6	0,4
840,1 – 1200,0[3]	22,2	9,7	9,9	6,3
1200,1 - 1560,0	21,7	24,0	21,0	11,
1560,1 - 1920,0	21,6	12,9	15,6	25,9
1920,1 - 2280,0[4]	29,8	14,1	18,6	12,3
2280,1 - 2640,0	…	18,3	9,4	11,8
2640,1 - 3000,1	…	6,0	6,8	10,8
3000,1 - 3360,0	…	4,2	7,7	7,1
3360,1 - 3720,0	…	2,3	1,9	4,8
Понад 3720,0	…	4,0	6,5	8,6

[1] У 2005 – 2006 рр. – понад 660 грн.
[2] У 2007р. – понад 840 грн.
[3] У 2008 – 2011 рр. – понад 1920 грн.

Із таблиці видно, що в Одеському регіоні, переважає рівень середньодушових еквівалентних загальних доходів у місяць, у 2014 р., в діапазоні 1560,1–1920,0 грн./міс., що на 4,3% більше ніж у 2011 р.

Збільшився на 4,8% розмір 2640,1–3000,1; на 2,9% (3000,1-3360,0); на 2,5% (3360,1-3720,0) та на 4,6% - понад 3720,0 середньодушових еквівалентних загальних доходів населення у місяць.

Щодо диференціації населення (домогосподарств) Одеського регіону, за звітний період, за рівнем матеріального добробуту, згідно даних таблиці 2.27 видно, що чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму зменшилася майже на 56,4%.

Таблиця 2.27

Диференціація життєвого рівня населення Одеського регіону з 2011-2014 рр.

	2011	2012	2013	2014
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму:				
тис. осіб	225,0	46,7	156,2	98,2
у відсотках до загальної чисельності населення	10,1	6,6	7,0	4,4
Довідково:середньорічний розмір прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	914,1	1042,4	1113,7	1176,0
Децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	3,1	3,0	2,8	2,6
Децильний коефіцієнт фондів (по загальних доходах), разів	4,0	4,8	4,4	4,1

Витрати на придбання товарів та послуг

Витрати населення охоплюють: витрати па придбання товарів та послуг; сплачений дохід від власності; поточні податки на доходи, майно тощо та інші поточні трансферти. Витрати на придбання товарів та послуг є основним видом витрат населення та визначаються як вартість продукції, яка:

придбана населенням за рахунок власних коштів;

одержана в натуральній формі в результаті підприємницької діяльності;

отримана від органів державного управління у вигляді соціальних трансфертів у натуральному вигляді.

В Україні сформувалася така структура витрат населення (табл. 2.28)[137].

Таблиця 2.28

Витрати населення України в 2015 році у порівнянні з 2011 роком

	2011		2015		2015/2011, %
	млн.грн.	у % до 2010 р.	млн.грн.	у % до 2014 р.	
Витрати та заощадження - *всього*	1251005	113,6	1743979	115,0	139,4
в тому числі:					
придбання товарів та послуг	1024249	122,2	1566001	118,9	152,9
доходи від власності (сплачені)	29053	100,7	23174	98,6	79,8
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	83778	116,0	148604	102,0	177,4
в тому числі:					
- поточні податки на доходи, майно тощо	60686	118,7	100778	133,6	166,1
- внески на соціальне страхування	13820	105,7	15601	93,9	112,9
- інші поточні трансферти	9272	115,0	32225	60,0	347,6
нагромадження нефінансових активів	30856	157,6	3183	109,3	10,3
приріст фінансових активів	83069	58,4	3017	10,8	3,6

Як видно з даних таблиці 2.28, витрати домогосподарств мають стабільні темпи зростання, у 2015 році порівняно з 2011 роком, вони збільшилися майже на 40% (39,4%.). Більш докладніше ми розглянемо структуру витрат населення на рис.4 [52].

Як видно з рис.2.9, понад 80% сукупних доходів населення витрачає на придбання товарів та послуг, що говорить про достатньо низький рівень життя населення.

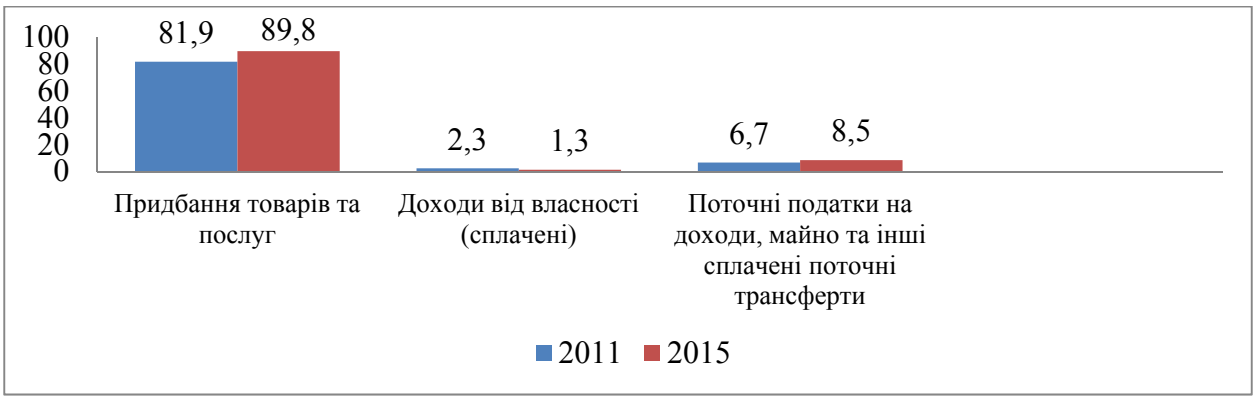

Рис.2.9 Структура витрат населення у 2011 та 2015 рр., %

Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів по Одеському регіону за 2011-2015 рр. наведено в таблиці 2.26.

У 2015 році населення країни почало більше витрачати коштів на купівлю товарів та послуг, ніж у 2011 році. При цьому, зменшилася питома вага заощаджень населення. Помітним є зростання частки поточних податків на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти в структурі витрат домогосподарств у 2015 році порівняно з 2011 роком.

Розглянемо витрати населення у регіональному аспекті за 2015 рік (табл.2.29).

Таблиця 2.29

Витрати населення на регіональному рівні у 2015 році

	Витрати та заощадження, усього	З них			
		придбання товарів та послуг	поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	нагромадження не фінансових активів	приріст фінансових активів
Україна	1743979	1566001	148604	3183	3017
Вінницька	59569	55208	4189	-491	251
Волинська	33695	36860	2199	532	-6173
Дніпропетровська	163558	137320	15508	-113	9716
Донецька	115416	73847	13977	-1182	28172
Житомирська	44234	41951	3103	-209	-990
Закарпатська	36047	36680	2401	902	-4388
Запорізька	80388	70143	7157	-561	2905
Івано-Франківська	46072	48713	2749	2297	-8214
Київська	74716	73926	7503	2994	-9902
Кіров градська	34898	32995	2881	-211	-1050
Луганська	42730	23209	4758	-393	14933

					Закінчення таблиці 2.29
Львівська	96133	86683	7239	1557	-414
Миколаївська	43673	42117	3622	-129	-2392
Одеська	99071	105974	9225	261	-17250
Полтавська	60504	50578	5455	-104	4078
Рівненська	39693	3 659	2643	539	-1414
Сумська	43551	36588	3306	-409	3753
Тернопільська	33082	32287	2194	-180	-1420
Харківська	113952	126502	10471	-544	-23553
Херсонська	36788	37867	2702	-85	-4121
Хмельницька	47598	40901	3261	-112	3167
Черкаська	44598	43452	3525	-480	- 287
Чернівецька	28004	27954	1794	289	-2269
Чернігівська	38094	35483	2827	-434	-24
м.Київ	287915	231104	23915	468	21903

Із даних таблиці 2.29 видно, що найбільші витрати у мешканців м. Києва, Дніпропетровської, Донецької та Харківської областях. Найменші витрати у населення Чернівецької та Тернопільської областей.

Більш докладніше розглянемо структуру сукупних витрат населення країни за 2011-2015 рр. (табл.2.30).

Таблиця 2.30

Структура сукупних витрат населення за 2011-2015 рр.

(без урахування тимчасово окупованої території Автономоної Республіки Крим та м.Севастополя)

	2011	2012	2013	2014[1]	2015[1]
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3458,0	3592,1	3820,3	4048,9	4952,0
Структура сукупних витрат домогосподарств, %					
Споживчі сукупні витрати	90,1	90,8	90,2	91,6	92,9
продукти харчування та безалкогольні напої	51,3	50,1	50,1	51,9	53,1
алкогольні напої, тютюнові вироби	3,4	3,5	3,5	3,4	3,3
непродовольчі товари та послуги	35,4	37,2	36,6	36,3	36,5
в тому числі					
одяг і взуття	5,7	6,1	5,9	6,0	5,7
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	9,6	9,9	9,5	9,4	11,7
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,2	2,3	2,3	2,3	2,0
охорона здоров'я	3,2	3,4	3,4	3,6	3,7
транспорт	4,0	4,3	4,3	4,3	3,7
зв'язок	2,6	2,8	2,8	2,8	2,4
відпочинок і культура	1,9	2,0	2,1	1,8	1,5
освіта	1,3	1,3	1,2	1,1	1,1
ресторани та готелі	2,5	2,5	2,5	2,3	2,0
різні товари і послуги	2,4	2,6	2,6	2,7	2,7
Неспоживчі сукупні витрати	9,9	9,2	9,8	8,4	7,1
Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг	8,0	8,3	8,0	8,1	10,2

[1] Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Із таблиці видно, що сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, за звітний період, збільшилися на 43,2%. Із наведеного переліку витрат – збільшилися витрати на оплату житла, комунальних продуктів/послуг (2,2%) та охорону здоров'я (0,5%). При цьому зменшилися витрати населення на предмети домашнього вжитку, побутової техніки та поточне утримання житла (0,2%), відпочинок і культуру (0,4%), освіту (0,2%) та ресторани й готелі (0,5%).

Структуру сукупних витрат населення Одеського регіону за 2011-2015 рр., наведено в табл.2.31.

Таблиця 2.31

Структуру сукупних витрат населення Одеського регіону за 2011-2015 рр

	2011	2012	2013	2014[1]	2015[1]
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3312,11	3345,62	3530,25	3979,56	4985,04
Структура сукупних витрат домогосподарств, %					
Споживчі сукупні витрати	95,0	95,2	92,8	95,1	93,9
продукти харчування та безалкогольні напої	58,9	56,1	54,1	56,2	57,5
алкогольні напої, тютюнові вироби	3,9	4,0	3,6	3,1	3,3
непродовольчі товари та послуги	32,2	35,1	35,1	35,8	33,1
в тому числі					
одяг і взуття	3,9	5,0	4, 9	4,7	4,8
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	11,0	11,6	11,5	12,0	13,0
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	1,4	1,6	1,8	2,0	1,4
охорона здоров'я	2,3	2,2	2,4	2,6	2,5
транспорт	3,8	3,9	4,0	4,1	2,9
зв'язок	2,9	3,2	3,1	3,1	2,0
відпочинок і культура	1,7	1,9	2,2	1,9	1,6
освіта	1,6	1,7	1,5	1,1	1,3
ресторани та готелі	1,6	1,8	2,0	1,8	1,0
різні товари і послуги	2,0	2,2	2,0	2,5	2,6
Неспоживчі сукупні витрати	5,0	4,8	7,2	4,9	6,1
Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг	9,7	9,8	10,2	10,7	11,4

Сукупні витрати населення Одеського регіону, в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, за звітний період, збільшилися на 50,5%. Із наведеного переліку витрат – суттєвих коливань не має.

Розглянемо динаміку споживання продуктів харчування в домогосподарствах за звітний період (табл.2.32).

Таблиця 2.32

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах за 2011-2015 рр.

(без урахування тимчасово окупованої території Автономоної Республіки Крим та м.Севастополя)

	2011	2012	2013	2014[1]	2015[1]	2015/2011, %
Споживання продуктів харчування в домогосподарствах (у перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць у розрахунку на одну особу						
- м'ясо і м'ясопродукти, кг	5,1	5,0	5,1	4,9	4,6	90,2
- молоко і молочні продукти, кг	19,1	19,6	20,3	20,3	19,8	103,7
- яйця, шт.	20	20	20	20	19	95,0
- риба і рибопродукти, кг	1,7	1,7	1,8	1,6	1,2	70,6
- цукор, кг	3,2	3,1	3,0	3,0	2,8	87,5
- олія та інші рослинні жири, кг	1,8	1,8	1,7	1,7	1,6	88,9
- картопля, кг	7,9	7,8	7,1	6,9	6,6	83,5
- овочі та баштанні, кг	9,9	10,1	9,4	9,0	8,8	88,9
- фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	3,7	3,7	4,1	3,7	3,1	83,8
- хліб і хлібні продукти, кг	9,2	9,1	9,0	9,0	8,5	92,4

[1] Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах у середньому за місяць, у розрахунку на одну особу постійно зменшується в середньому з 5% до 16,5%, а споживання риби та рибопродуктів зменшилося майже на 30%, лише вживання молочних продуктів збільшилося на 3,7% і все це впливає на зниження якості життя населення.

Динаміка споживання продуктів харчування в домогосподарствах Одеського регіону за 2011-2015 рр. наведено в таблиці 2.33.

Таблиця 2.33

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах Одеського регіону за 2011-2015 рр.

	2011	2012	2013	2014	2015
Споживання продуктів харчування в домогосподарствах (в перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць у розрахунку на одну особу					
- м'ясо і м'ясопродукти, кг	5,5	5,0	5,1	5,2	5,0
- молоко і молочні продукти, кг	17,0	16,8	17,4	18,8	18,0
- яйця, шт.	23	21	21	19	20
- риба і рибопродукти, кг	2,3	2,1	2,0	2,1	1,6
- цукор, кг	3,4	3,1	3,1	3,1	2,9
- олія та інші рослинні жири, кг	1,8	1,8	1,5	1,5	1,5
- картопля, кг	7,8	7,2	6,2	6,4	6,3
- овочі та баштанні, кг	12,0	11,9	10,0	9,5	10,0
- фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	5,0	4,8	4,7	4,6	3,9
- хліб і хлібні продукти, кг	9,6	9,4	9,0	9,0	8,6

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах Одеського регіону у середньому за місяць, у розрахунку на одну особу, за звітній період, має сталу тенденцію до зменшення.

Наведені тенденції є свідченням того, що частка заробітної плати у доходах домогосподарств надзвичайно низька. Доходи домогосподарства формують матеріальну базу для можливості здійснення витрат. Структура витрат домогосподарств є одним із найважливіших показників розвиненості економіки країни.

Сталий соціально-економічний розвиток країни, збереження позитивної динаміки росту заробітної плати, створення нових робочих місць дозволить до 2020 року підвищити частку заробітної плати у структурі доходів.

2.2.2 Співвідношення темпів росту продуктивності праці та середньої заробітної плати у динаміці формування її гідності.

Стратегічне завдання уряду України в соціальній сфері полягає у піднятті рівня життя громадян, зокрема подолання феномену бідності працюючого населення. Можливості для цього відкриває зростання найважливішого макроекономічного показника - ВВП. Оскільки демографічний чинник, як фактор зростання ВВП, в нашій країні вичерпаний, то здійснити поставлене завдання можливо за рахунок підняття національної продуктивності. Причому, мається на увазі не тільки продуктивності праці, а й за рахунок оптимального використання усіх економічних ресурсів, в тому числі підвищення ефективності використання основних виробничих фондів, технології, сировини, матеріалів, енергетичних, інформаційних та інших ресурсів.

Вважається, що радикальне економічне зростання можливо лише за рахунок випереджаючих темпів росту продуктивності праці порівняно з темпами зростання середньої заробітної плати. Між тим досвід розвинених країн свідчить про те, що немає чіткої залежності між динамікою розвитку цих двох категорій. Дослідження, проведені російськими вченими, доводять про відсутність аксіоматичності закону випереджаючих темпів зростання продуктивності перед темпами росту середньої заробітної плати[64].

Проведеними розрахунками вчені доказують, що співвідношення заробітної плати і продуктивності праці в різних країнах може бути протилежними незалежно від частини світу чи прийнятої економічної моделі. В історії ряду країн (Нідерланди, Бельгія, Італія, Германія, Англія, Франція, США) періоди випереджаючого росту продуктивності праці чергувалися з періодами випередження зростання середньої заробітної плати. Так, у зростаючій економіці Китаю у 1985-1995 рр. заробітна плата зросла у 4,76 рази, а продуктивність праці – у 4,22 рази[64].

В Росії співвідношення темпів зростання цих категорій було і прямим, і зворотнім. Але, як правило, випередження зростання оплати праці відповідало періодам прискореного економічного зростання. Вченими виявлена характерна для Росії особливість – як тільки заробітна плата значно

відставала від продуктивності праці (у 1916 р. – у 2,13 рази, у 1990 – у 1,7 рази), що означало зростання ступеня експлуатації найманих працівників – відбувалися соціальні революції. Економічне зростання мало місце (у 1930-х рр.) в умовах випереджаючого зростання заробітної плати, а в часи « застою» (у 1990-х рр.) - в умовах випередження продуктивності праці.

Зростання продуктивності праці в нашій країні наразі є великою проблемою. Бо мотиваційні чинники, які закладені урядом в державний бюджет вже на протязі багатьох останніх років не є ефективними. Так, наприклад, підвищення мінімальної заробітної плати з грудня 2016 р. на 150 гривень, в умовах бідності 72% населення (за даними соціологічного обстеження) не може бути дієвим поштовхом до зростання продуктивності праці. За оцінками міжнародних експертів частка бідних в Україні у 2013 та у 2014 рр. складала відповідно 20 та 30%, а підвищення цін на споживчі товари та комунальні тарифи у 2015 році призвело до зростання масштабності й глибини бідності щонайменше вдвічі [116].

Розмір гарантованої державою мінімальної заробітної плати станом на 2015 рік є межею біологічного виживання працівників (таблиця 2.40). За формулою, яка узгоджена роботодавцями та профспілками у серпні 2015 року прожитковий мінімум для працюючого населення повинен був складати (скоригований на суму обовязкових платежів) 3135 грн, а закладена в бюджет МЗП дорівнювала лише 38,9% мінімально допустимих потреб працівника [136].

Така політика в області заробітної плати в Україні за даними інформаційного джерела UBR призвела до подальшого зубожіння населення. Дослідження свідчать про зниження частки українських домогосподарств, які суб'єктивно відносили себе до «середнього класу» в 2,7 рази, із 1,9% у 2008 до 0,7% в 2015 р. У півтори рази скоротилась частка домогосподарств, що відносили себе до «проміжної категорії» – між не бідними, але й не середнім класом – з 41,2 до 27%. Порівняно із попереднім 2014 р. тільки у 4,4% домогосподарств добробут «покращився» та «скоріше покращився», у 30% - не змінився, а у 65,7% - погіршився та скоріше погіршився [157].

Особливий спад у рівні життя припав на лютий 2015 року, коли МЗП знизилася через підвищення валютного курсу у 1,76 рази, з 77,24 до 43,87 дол.США (таблиця 2.40).

Стан заробітної плати такий низький, що за оцінками різних вчених за кордон на заробітки за останні роки виїхали від 5-до 7 млн.осіб. Оплата їх праці хоча і там зазнає приниження, бо мігранти отримують заробітну плату в інших країнах значно нижче, ніж сплачують національному виробнику, але навіть і за цих умов вона в середньому більше, ніж в Україні у 2,27 рази (таблиця 2.35). Навіть Білорусь та Росія, де оплата мігрантів незначно більша за середню в Україні відповідно у 1,057 та 1,08 рази, є більш привабливими для праці українців, ніж батьківщина. Найбільш сприятливі умови праці в Чехії, де перевищення ЗП трудового мігранта у 2,78 рази порівняно із середньою в

Україні. Крім того, в Чехії є найнижчим прояв дискримінації в оплаті праці. Так, громадянин Чехії в середньому отримує тільки на 13% вище, ніж середня заробітна плата в Україні. Найбільша дискримінація по оплаті трудових мігрантів має місце у Іспанії, Італії, де оплата праці національних працівників вища відповідно більше у 3,14 та 3,03рази.

Оскільки продуктивність праці є одночасно і причиною, й наслідком змін у заробітній платі, розглянемо співвідношення показників ПП та ЗП в Україні з аналогічними показниками в різних країнах світу (міжнародні співставлення запізнюються за даними на два роки. Лише у 2016 році будуть дані за 2014 рік (таблиця 2.36).

Дані таблиці 2.36 (розділ А) показують, що в Україні порівняно з розвиненими країнами, як показники продуктивності праці, так і показники середньої заробітної плати є значно нижчими. Але відставання України за рівнем заробітної плати від провідних країн світу набагато більше у порівнянні з відставанням за показником продуктивності праці. Так, у 2013 р. продуктивність праці в Україні у відсотках до розвинених країн становить 20% (від 11% у Люксембурзі й до 28% відносно Італії) , то середня заробітна плата порівняно з цими країнами - від 5,4 до 12,7%. Наведені дані призводять до висновку, що пересічний працівник в Україні недоотримує оплату праці у порівнянні з витраченими трудовими зусиллями, тобто з продуктивністю праці, що свідчить про надмірну експлуатацію працівників.

Позитивною тенденцією є скорочення відставання України за аналізованими показниками. Розрив у рівнях продуктивності праці між Україною та розвиненими країнами скоротився з 2000 року: з мінімального відставання у 6,7 (Італія) й максимального – у 14,26 рази (Люксембург), до відповідних 3,56 й 8,93 рази у 2013 році.

У той же час у 2000 році максимальна величина розриву у заробітній платі складала від 70 разів до мінімального розриву – у 39,61 разів, тобто становив 1,78 рази (70/39,61). За тринадцять років розрив у розмірі середньої заробітної плати скоротився від 15,16 разів до 7,8 разів, але відносно, він виріс до 1,94 рази (15,16/7,8).

Причому, скорочення розриву у заробітній платі був найбільш вагомим, чим у продуктивності праці. Так, якщо у 2013 році порівняно із 2000 роком розрив у продуктивності праці за її максимальним відхиленням скоротився у 1,5 рази (14,26/8,93), то у заробітній платі скоротився у 4,64 рази (70,43/15,16). За мінімальним відхиленням розрив у продуктивності праці знизився до 1,88 разів (6,7/3,56) , а по заробітній платі – до 5,05 разів (39,61/7,84).

В цілому в Україні темпи росту реальної заробітної плати були вищими, ніж темпи зростання продуктивності праці, виключно 2009 рік, коли темпи зростання продуктивності праці впали на 14,4%, а заробітної плати на 9,2%, але ж і тоді реальна заробітна плата знижувалась меншою мірою, ніж продуктивність праці.

Таблиця 2.34

Порівняння мінімальних заробітних плат в Україні та в країнах, які нещодавно увійшли у ЄС

Країна	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	44,47	49,25	69,31	79,21	101,98	78,57	108,9	117,22	134,29	143,55	152,44	77,24
Туреччина	238,77	266,15	333,46	301,77	354,34	309,9	3338,3	384,89	362,84	415,52	361,76	424,26
Польща	175,25	207,86	232,95	244,32	313,34	307,21	320,87	348,68	336,47	392,73	404,4	409,53
Естонія	158,5	171,92	191,73	230,08	278,02	295,5	307,7	278,02	290	320	355	390
Словаччина	147,68	167,76	182,15	220,71	241,19	278,02	278,02	317,0	327	337,7	352	380
Латвія	118,96	114,63	129,75	172,12	229,75	254,13	253,77	281,93	285,92	286,66	320	360
Румунія	68,03	78,7	89,67	115,27	138,59	149,16	141,63	157,2	161,91	158,5	190,11	217,5
Болгарія	61,36	76,69	81,79	92,03	112,49	122,71	122,71	122,7	138,05	157,5	173,84	184,07

Таблиця 2.35

Середня заробітна плата мігрантів

	Всього тис. осіб	У тому числі за середньомісячним заробітком, дол.США. %					Середньо-місячний заробіток одного трудового мігранта. дол. США	Співвідношення ЗП мігранта впевній країні до середньої в Україні (408,5 дол.США у 2013 р)	Середньомісячна ЗП в країні, де працюють мігранти	Перевищення середньомісячної ЗП праці-вника відпові-дної країни над ЗП мігранта, % * (ст.9/ст.7)
		До 250	251-500	501-1000	1001-2000	Понад 2000				
А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Кількість мігрантів, що повідомили про середньомісячний заробіток, всього	1002,4	4,4	21,8	43,1	24,8	5,9	930	2,27	х	х
у тому числі за країнами перебування										
Російська Федерація	407,7	2,6	24,8	46,2	23,0	3,4	874	2,12	942,5	1,08
Польща	151,4	14,9	40,4	38,4	5,4	0,9	560	1,37	1148,5	2,05
Італія	146,6	4,4	11,5	47,1	27,4	9,8	1056	2,59	3200,6	3,03
Чехія	131,6	2,7	6,0	41,5	44,3	5,4	1137	2,78	1287,4	1,13
Іспанія	43,5	-	19,8	49,4	26,7	3,9	943	2,31	2962,8	3,14
Німеччина	27,8	-	-	25,5	25,5	48,9	1798	4,40	3978,0	2,21
Угорщана	19,6	-	-	70,9	29,1	-	969	2,37	1121,8	1,16
Португалія	18,6	-	10,8	53,8	31,2	4,3	1019	2,49	1828,0	1,79
Білорусь	17,9	8,4	70,9	20,7	-	-	432	1,057	575,9	1,33
Інші країни	37,7	-	20,2	16,7	46,7	16,2	1306	3,16	-	

* за даними 2013 р. Джерело: Дубенська О. Заробітчани міняють Росію на Європу http://www.epravda.com.ua/publications/2015/03/3/528016/

Таблиця 2.36

Продуктивність праці та середня заробітна плата в різних країнах (дол.США)

Країни	Продуктивність праці ВВП на одну особу				Співвідношення до України, разів				Середньомісячна заробітна плата				Співвідношення до України, разів			
	2000	2005	2010	2013	2000	2005	2010	2013	2000	2005	2010	2013	2000	2005	2010	2013
Група А.Порівняння з найбільш розвиненими країнами																
Україна	4305	6511	7037	7485	-	-	-	-	42,3	157,3	282,2	408,5	-	-	-	-
Люксембург	61390	67088	68756	66869	14,26	10,30	9,77	8,93	2979,3	4674,0	5782,0	6192,6	70.43	29.71	20,49	15,16
Норвегія	44649	48370	47882	48162	10,37	7,43	6.80	6.43	2595,5	4508,3	6064,0	6983,2	61.36	28.66	21,49	17,09
США	40912	44237	43900	45665	9,5	6,79	6.23	6.10	3365,2	3836,7	4370,9	4695,0	79.56	34.39	15,49	11,49
Швейцарія	35736	36647	39236	39944	8,3	5,63	5.58	5.34	3433,1	5060,5	6606,2	7584,4	81.16	32.17	23,41	18,57
Нідерланди	34717	36975	39198	38499	8,06	5,68	5.57	5.14	2341,4	3684,9	4458,7	4702,7	55.35	23.43	15,80	11,51
Ірландія	34719	40250	36956	37581	8,06	6,18	5.25	5.02	2425,1	4384,9	5283,1	5244,3	57.33	27.88	18,72	12,84
Австрія	32716	34702	36387	37441	7,6	5,33	5.17	5.00	2168,7	3313,0	4047,2	4335,5	51.27	21.06	14,34	10,61
Канада	33534	36051	36262	37156	7,79	5,54	5.15	4.96	2304,5	3251,1	4413,6	4905,1	54.48	60.67	15,64	12,01
Швеція	30692	34331	35759	36219	7,13	5,27	5.08	4.84	2285,2	3241,0	3982,1	4751,3	54.02	20.60	14,11	11,63
Німеччина	31346	32144	34465	35723	7,28	4,94	4.90	4.77	2178,6	3184,4	3639,0	3978,0	51.50	20.24	12,90	9,74
Велика Британія	30647	34621	34401	34765	7,12	5,32	4.89	4.64	2802,0	3967,0	3936,5	4194,7	66.24	25.22	13,95	10,27
Франція	29113	30482	30784	31157	7,76	4,68	4.37	4.16	1962,7	3075,6	3717,4	3937,2	46.40	19.55	13,17	9,64
Італія	28822	29344	27997	26667	6,7	4,51	3,97	3.56	1675,6	2599,0	3076,6	3200,6	39.61	16.52	10,90	7,84

Продовження таблиці 2.36

Країни	Продуктивність праці ВВП на одну особу				Співвідношення до України, разів				Середньомісячна заробітна плата				Співвідношення до України, разів			
	2000	2005	2010	2013	2000	2005	2010	2013	2000	2005	2010	2013	2000	2005	2010	2013
Група С. Порівняння з країнами СНД																
Україна	4305	6511	7037	7485	-	-	-	-	42,3	157,3	282,2	408,5	-	-	-	-
Азербайджан	3965	7086	14208	14863	0,92	1,09	2,02	1,99	49,5	131,0	413,2	535,8	1,17	0,83	1,46	1,31
Білорусь	6534	9668	13986	15187	1,52	1,48	1,99	2,03	78,5	215,4	414,7	575,9	1,86	1,37	1,47	1,41
Казахстан	8651	13923	17463	19967	2,01	2,14	2,48	2,67	101,0	255,6	526,4	715,0	2,39	1,62	1,87	1,75
Киргизстан	1858	2124	2501	2809	0,43	0,33	0,36	0,38	25,7	63,6	154,9	235,9	0,61	0,40	0,55	0,58
Російська федерація	8595	11822	14136	15375	2,00	1,82	2,01	2,05	79,0	302,1	698,2	942,5	1,87	1,92	2,47	2,31
Таджикистан	1062	1532	1870	2056	0,25	0,24	0,27	0,27	8,4	26,8	82,9	152,1	0,20	0,17	0,29	0,37
Туркменістан	4770	5798	8942	11916	1,11	0,89	1,27	1,59	114,8	484,6	…	…	2,71	3,08	…	…
Узбекистан	2196	2724	3837	4661	0,51	0,42	0,55	0,62	…	…	…	…	…	…	…	…
Вірменія	2449	4422	5272	6618	0,57	0,68	0,75	0,88	42,0	114,7	292,3	358,2	0,99	0,73	1,04	0,88
Молдова	2068	2948	3486	4028	0,48	0,45	0,50	0,54	32,7	104,5	240,8	297,8	0,77	0,66	0,85	0,73

Лише у 2014 р., коли розмір мінімальної заробітної плати був заморожений, темпи зростання середньомісячної заробітної плати були нижчими, порівняно з темпами росту продуктивності праці.

В Одеському регіоні за цей період мають місце декілька зворотні тенденції (таблиця 2.36). Темпи зростання продуктивності праці з 2005 року увесь час перевищували темпи зростання середньої заробітної плати. Виключенням є 2012 и 2013 рр., коли динаміка цих показників була зворотною. У 2014 р., за росту продуктивності праці на 20,3%, реальна заробітна плата знизилася відносно попереднього року на 6,8%, а порівняно з темпом зростання продуктивності праці – на 27% (таблиця 2.37.

Разюче відхилення в тенденціях розвитку цих показників відбулось у 2008р., коли наприкінці року сталася світова фінансова криза. В Україні різниця між темпами зростання цих двох показників було незначним – усього 3,7%, на користь перевищення продуктивності праці, але темпи зниження обох показників були однаковими – по 6%. У цьому році в Одеському регіоні середня заробітна плата відстала від темпів росту продуктивності праці аж на 38,1 %.

Між тим, в Одеському регіоні саме у 2007 и 2008 спостерігалися найвищі прирости продуктивності праці (відповідно 11,8 та 10,5%) за усі аналізовані роки. У той же час, в Україні приріст продуктивності праці у 2007-2008 рр. був лише 0,5 та 6%.

В цілому по Україні динаміка ЗП характеризується нестійкими тенденціями. Спостерігається уповільнення темпів зростання як номінальної, так і реальної заробітної плати, причому остання, починаючи з 2009 року знижується більшими темпами, ніж номінальна заробітна плата.

Перевищення темпів зростання середньої заробітної плати в нашій країні над темпами зростання продуктивності праці, дає змогу вважати, що таким чином уряд намагається виправити ситуацію у сфері оплати праці, враховуючи велике знецінення вартості робочої сили та поширення феномену «працюючих бідних» в нашій країні у роки трансформації економіки на ринкові механізми господарювання. Дані таблиці 2.45 свідчать, що питома вага оплати праці як у ВВП, так і в доходах населення має тенденцію до зниження. Так з 2005 року питома вага оплати праці у ВВП знизилася у 2014 р. до 43,3% й має тенденцію до подальшого зниження до 35,3 % станом на третій квартал 2015 р. За стандартами ЄС ця частка повинна бути не нижче 60-70 %.

За економічною теорією, питома вага оплати праці в структурі доходів працівника, має бути не нижче, ніж 2/3 загального доходу. Більш низька заробітна плата знижує мотивацію до високопродуктивної праці, а більш висока – вирівнює його статус з власниками капіталу, що може призвести до втрати найманої робочої сили. У 2005 р. ця частка становила 42,1 % і до 2014 р. знизилася на 1,6%, хоча на початок ринкових реформ в Україні у 1992 р. вона становила 73,4%.

Таблиця 2.37

Динаміка основних показників ефективності праці

ПОКАЗНИКИ	РОКИ										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014/ 2005, %
УКРАЇНА											
ВРП у факт.цінах, млн.грн	441452	544153	720731	948056	913345	1082569	1302079	1459096	1522657	1586915	104,2
ВРП у цінах попереднього року,%	…	107,3	107,9	102,3	85,2	104,1	105,2	100,2	100,0	93,4	…
Чисельність зайнятих в економіці, тис.осіб	20680	20730,4	20904,7	20972,3	20191,5	20266,6	20324,2	20354,3	20414,1	18073,3	84,7
Продуктивність праці, за ВРП, млн..грн.	21346	26249	34476	45351	45234	53416	64065	71685	74588	87804	411,3
ПП за ВРП % до поперед.року	103,5	108,1	108,6	102,6	85,6	104,6	105,5	100,2	104,0	117,7	+14,2
Номінальна заробітна плата, % до поперед.року	136,7	129,2	129,7	133,7	105,5	120,0	117,6	114,9	107,9	106,0	
Реальна заробітна плата % до поперед.року	120,3	118,3	112,5	106,3	90,8	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5	
Одеський регіон											
ВРП у факт цінах, млн..грн	20762	24898	33116	46994	48647	53878	61499	64743	69760	79934	385,0
Регіональний ВВП, у цінах поперед.року, %	102,7	103,5	106,3	111,9	86,8	102,4	102,1	96,8	105,7	98,3	
Зайняте населення,тис.осіб	1028,1	1039,2	1059,7	1067,2	1040,2	1044,5	1048,5	1060,4	1060,5	1009,4	98,2
ПП, за ВРП, млн.грн	20194	23958	31250	44035	46776	51582	58654	61055	65780	79189	392,0
ПП у % до поперед. року	123,3	118,6	130,4	140,9	106,2	110,3	113,7	104,1	107,7	120,3	
Номінальна ЗП,% до поперед року	135,6	125,8	126,9	133,2	109,4	119,1	116,7	113,1	109,2	106,2	
Реальна заробітна плата, % до поперед року	121,7	115,4	110,9	102,8	93,1	107,4	106,5	113,0	109,3	93,2	

Таблиця 2.38

Відхилення темпів росту продуктивності праці від темпів росту середньої заробітної плати,%

	РОКИ									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	-16,8	-10,2	-3,9	-3,7	-5,2	-5,6	-3,2	-14,2	-3,4	24,2
Одеський регіон	1,6	3,2	19,5	38,1	13,1	2,9	7,2	-8,6	-1,6	27,1

Негативною тенденцією в структурі доходів населення є підвищення частки соціальної допомоги та трансфертів (особливо субсидій для підтримки життєвого рівня населення). Найбільший їх рівень був у 2009 році – 39, 6%. А з 1992 року до 2014 року їх величина зросла з 19,5% до 37,1%, майже у два рази (табл. 2.39).

Таблиця 2.39

Показники зміни рівня життя населення України

Показники	Роки							2014/2005, ± в.п.
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
1	2	3	4	5	6	7	8	
УКРАЇНА								
1.Питома вага оплати праці у ВВП за категоріями доходу,%	49,1	48,2	47,2	50,5	50,1	46,3	35,3	-13,8
2.Структура доходів населення, питома вага, %:								
- Заробітна плата	42,1	40,8	41,8	41,8	40,7	40,5	37,9	-1,6
- Доходи від власності	2,9	6,2	5,4	5,5	5,7	5,6	3,9	2,7
- Прибуток і змішаний доход	15,3	14,5	15,8	15,4	15,7	16,8	25,0	+9,7
- Соціальні допомоги і інші одержані трансферти	39,7	38,5	37,0	37,3	37,9	37,1	33,2	-7,5
3.Питома вага доходу домогосподарств у ВВП, %	86,4	98,2	93,9	99,9	102,0	85,6	68,1	-0,8
4. Питома вага витрат на придбання товарів та послуг, в доходах домогосподарств, %	80,4	76,1	81,3	82,0	84,2	86,8	87,2	+6,8
5. Заощадження, питома вага	10,8	12,9	9,8	10,3	7,2	5,4	3,4	- 7,4

Заслуговує увагу на зростання у відсотках до ВВП витрат на придбання товарів і послуг домогосподарствами, яка досягає понад 85%(з

них на харчування більше як 55%). Якщо населення витрачає від своїх доходів на харчування витрат більше ніж 30%, то таке населення вважається за стандартами ЄС бідним. У 2009 році спостерігається підняття витрат до рівня 102% відносно загальних грошових доходів. Це може свідчити про те, що середня заробітна плата не може задовольнити навіть простого відтворення робочої сили, й населення починає витрачати свої заощадження на підтримку свого біологічного існування.

Про недостатність заробітної плати на вирішення й соціальних потреб, свідчить зниження питомої ваги витрат на приріст фінансових активів з 10,8% доходу в 2005 році до 5,4% у 2014 р., тобто зниження витрат на заощадження за ці роки відбулось у два рази.

В Одеському регіоні тенденції в зміні структури доходу населення в Україні в основному аналогічні (табл.2.40).

Таблиця 2.40

Структура доходів населення Одеського регіону

	Роки							2015 до 2010 року, ± в.п.
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
1.Структура доходів населення,%:								
- Заробітна плата	47,6	39,1	40,0	39,8	37,2	36,7	36,2	-2,9
- Доходи від власності	3,3	6,3	5,2	5,3	4,8	4,7	6, 8	+0,5
- Прибуток і змішаний доход	16,1	14,9	16,3	16,6	15,1	16,3	19,1	+ 4,2
- Соціальні допомоги і інші одержані трансферти	33,0	39,7	38,5	38,3	42,9	42,4	41,7	+2,0

Розраховано за статистичним збірником «Доходи та витрати населення Одеської області». - Головне управління статистики в Одеській області.2015 р.[Електронна версія]

У 2015 році населення Одеської області витратило на придбання товарів і послуг 106,9% своїх отриманих доходів зі зниженням своїх заощаджень на 17,7%.

Про падіння рівня життя населення всієї України свідчить і те, що у 2015 році регіони витратили на придбання товарів і послуг більше, ніж ними було отримано доходів (табл.2.41). Причому з 24 регіонів в 16 регіонах мали місце зниження заощаджень. Найбільш активно цей процес відбувався у Харківській, Волинській, Івано-Франківській областях.

Таблиця 2.41

Динаміка питомої ваги витрат на відтворення робочої сили в окремих регіонах України,%

Регіони	Витрати і заощадження усього	Придбання товарів и послуг	Приріст фінансових активів
Україна	100,0	89,8	0,1
Волинська	100,0	114,7	-18,3
Закарпатська	100,0	102,3	-12,2
Івано-Франківська	100,0	105,7	-17,8
Київська	100,0	98,9	-13,2
Миколаївська	100,0	96,4	-5,5
Одеська	100,0	107,0	-17,4
Харківська	100,0	110,0	-20,7
Рівенська	100,0	94,9	-3,6
Чернівецька	100,0	99,8	-8,1

Джерело: Державна служба статистики.Експрес-випуск .29.04.2016. №90/0/02.5вн-16.

Більш розгорнутій, об'єктивній оцінці політики заробітної плати й доходів відповідає динаміка співвідношення середньомісячної номінальної зарплати та державних соціальних гарантій і соціальних стандартів (таблиця 2.42).

Таблиця 2.42

Динаміка співвідношення середньої номінальної заробітної плати і державних стандартів

Рік	СНЗП, грн	МЗП, грн	Індекс Кейтса, %	Співвід-ношення СНЗП та МЗП, рази	ПМ для працез-датних осіб, грн	Співвід-ношення СНЗП та ПМ, рази	Питома вага МЗП у ПМ, %	Частка правників, яким нарахована ЗП у межах МЗП%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2005	806,2	300,3	37,2	2,7	453,0	1,8	66,3	10,7
2006	1041,0	332,0	31,9	3,1	505,0	2,1	65,7	12,4
2007	1351,0	460,0	34,0	2,9	568,0	2,4	81,0	12,0
2008	1806,0	605,0	33,5	3,0	669,0	2,7	90,4	13,4
2009	1906,0	744,0	39,0	2,6	744,0	2,6	100,0	8,2
2010	2239,0	922,0	41,2	2,4	922,0	2,4	100,0	7,2
2011	2633	1004,0	38,1	2,6	1004,0	2,6	100,0	5,5
2012	3026	1134	37,5	2,7	1134,0	2,7	100,0	5,2
2013	3265	1218	37,3	2,7	1218,0	2,7	100,0	4,9
2014	3480	1218	35,0	2,9	1218,0	2,9	100,0	4,4
2015	4195	1378	32,8	3,04	1378,0	3,04	100,0	…
2011 рік / до 2005 року.								
	326,7%	334,3%	+ 0,9	-3,8%	221,6%	+44%	+33,7%	
2015 рік / до 2005 року								
	520,3%	459,3	- 4,4	+13,0%	304,2%	+70%	+33,7%	

Основною соціальною гарантією в оплаті праці, базовим інструментом її організації є мінімальна заробітна плата, оскільки виходячи з її розміру встановлюються тарифна ставка першого тарифного розряду працівників і мінімальний посадовий оклад. Аналіз наведених в таблиці 2.42 даних свідчить, що починаючи з 2009 року МЗП стала дорівнювати прожитковому мінімуму (ПМ), Рівень української мінімальної заробітної плати є істотно нижчим від рівня середньомісячної заробітної плати (за той самий період), що суперечить рекомендаціям міжнародних експертних органів (50% – за рекомендаціями МОП і 60% – за рекомендаціями ЄС).

Вітчизняними вченими доведено різні співвідношення між цими індикаторами. Ураховуючи обмеженні можливості державного бюджету, вітчизняні вчені С.Мельник і Н.Гаєвська пропонують межу малозабезпеченості працюючих, визначити критерієм, коли рівень МЗП дорівнює 1,5 – 2,00 ПМ[126].

Виходячи з отриманих нами розрахунків співвідношення цих індикаторів рівня життя (стовбець 5), можна вважати що маємо необхідний їх рівень, що відповідає стандартам ЄС. Скорочення чисельності працівників, яким виплачують заробітну плату у межах її мінімального розміру з 2005 до 2014 рр. приблизно у два з половиною рази начебто теж повинно вселяти оптимізм. Але ж слід враховувати безпосередньо купівельну спроможність мінімальної заробітної плати, яка не орієнтована на реальний рівень життя й становить менше його величини, необхідної для простого відтворення робочої сили. Прожитковий мінімум в Україні не переглядався вже 15 років і за своєю структурою, не кажучи вже про грошове забезпечення, не відповідає потребам сучасного образу життя. Він не враховує купівлю або оренду житла, мобільний зв'язок, платні послуги охорони здоров’я та набуття освіти, виховання майбутнього покоління та ін. Для порівняння: споживчий кошик у США складається з 300 найменувань продуктів і послуг, у Франції – з 250, у Великобританії – з 350, у Німеччині – з 475 товарів та послуг, а в Україні – 29,7 товарів.

Вітчизняні вчені звертають увагу на необхідність формування розміру мінімальної заробітної плати з урахуванням не величини прожиткового мінімуму, а базуючись на показник, який набув поширення в міжнародній практиці –«мінімального розміру оплати праці», який у деяких випадках, особливо у високорозвинених країнах, включає витрати, що значно перевищують необхідні для відтворення робочої сили (наприклад у Швейцарії) [134]. Так за рахунками проф.Звягільського Ю.Л. станом на 2013 рік, заробіток кожного працюючого члена родини, необхідний для забезпечення розширеного відтворення мав становити 11419 грн. на місяць або біля 1087 євро, в той час, як середньомісячная заробітна плата в Україні дорівнювала 3265 грн., тобто у 3,5 рази менше.

Відомо, що у країнах ЄС при встановленні розміру мінімальної заробітної плати орієнтуються на рівень та динаміку середньої номінальної

зарплати за допомогою індексу Кейтса. Чим більший розмір індексу Кейтса, тим сильніше МЗП впливає на формування первинних доходів. Проте позитивного впливу МЗП можна досягти, якщо її розмір складає 60-70% середньомісячної зарплати. У розглянутій динаміці індекс Кейтса знизився, складаючи відповідно 37,2% (2005р.) та 32,8% (2015р.). Падіння індексу Кейтса обумовлено поглибленням економічної та політичної кризи в Україні, заморожуванням мінімальної заробітної плати у 2013 та 2014 рр., так і низьким рівнем середньомісячної номінальної заробітної плати, навіть зі зростанням її величини порівняно з МЗП від 2,7 разів у 2005 році до 3,04 рази у 2015 р.

Дослідники індексу Кейтса сьогодні розглядають його як важливіший індикатор в системі оплати праці. Але, наприклад, при порівнянні регіонів України за цим індикатором, найкращим він буде там, де середньомісячна номінальна заробітна плата є найнижчою через те, що мінімальна зарплата, як соціальна гарантія, встановлюється державою для всіх областей України однаковою.

Дійсно малий розмір МЗП формує занижену вартість і ціну робочої сили, негативно впливає на соціальний клімат. В таблиці 2.49 індекс Кейтса задовольняє стандартному співвідношенню тільки в діяльності готелів та ресторанів, але не тому, що там належне співвідношення МЗП та середньої, а навпаки, в цій діяльності величина середньої заробітної плати є наймінімальнішою (за рейтингом у 2015 р.- 18 місце). В тих видах діяльності, які займають перші місця за розміром середньої заробітної плати – фінансова діяльність та діяльність з інформації та телекомунікації (відповідно 1 і 2 місця в рейтингу), індекс Кейтса має найгірші значення 16 та 19,3%. Вочевидь оцінка індексу Кейтса як індикатора відповідності стандартам оплати праці в Україні має бути доповнена якісною оцінкою відповідності прожиткового мінімуму задачі розширеного відтворення робочої сили.

Проте підвищення розміру МЗП повинно бути економічно обґрунтованим, а не політичним рішенням. Наразі в Україні в проекті Держбюджету на 2017 рік прийнято рішення щодо підвищення розміру мінімальної заробітної плати як і прожиткового мінімуму (розрахованого на нову структуру прожиткового кошику й розмір – 2700 грн.) у два рази з 1600 грн. на кінець 2016 року до 3200 грн.

Застосування такого рішення, на наш погляд, має як позитивні, так і негативні наслідки. По-перше, відсутність програми економічного підйому економіки (створення нових робочих місць, підвищення продуктивності праці) й забезпечення підвищеного обсягу грошової маси споживчими товарами створює опасання зростання цін на останні товари. Але уряд сподівається на те, що роботодавці виведуть зарплату з тіні, й грошова маса значно не збільшиться, а от держбюджет поповниться завдяки зростанню суми податку на ФОП, зростає податкове поле, що будуть сплачувати роботодавці у бюджет. Крім того,

додаткові доходи, які отримають небагаті люди спрямуються, у першу чергу, на купівлю продуктів та необхідних товарів, що буде стимулювати вітчизняного виробника.

По-друге, підвищення мінімальної заробітної плати в бюджетній сфері, оскільки тарифні ставки прив'язані до ставки 1 розряду (з 1 по 12 розряд), буде означати зрівнялівку заробітної плати прибиральниці та викладача 1 категорії (різниця між ними 10-50 грн.) Зарплати чиновників підвищаться тільки у спеціалістів, тобто у працівників найнижчого рівня, які сьогодні отримують 1800 – 2500 грн., а ті, що отримують трохи більше – надбавки до своєї зарплати не отримають.

По-третє, в приватному секторі, щоб вижити в цих умовах, роботодавці будуть переводити працівників на почасову оплату або трудові угоди, щоб платити за відпрацьований час, або виконану роботу, що дозволить нараховувати працівникам менше МЗП. Можливий й інший варіант – скорочення чисельності працівників (зростання безробіття), підвищення у тих, хто залишиться, навантаження – тобто – шлях до підвищення експлуатації.

По-четверте, оскільки це підвищення МЗП не торкнеться пенсіонерів, то ця верства населення буде ще більше збіднилою.

По-пяте, підвищення розміру МЗП дозволить знизити кількість людей, що потребують субсидії, особливо на оплату житлово-комунальних послуг. Таким чином, навряд чи таке різке підвищення мінімальної заробітної плати забезпечить зниження чисельності працюючих бідних.

Негативна оцінка стану зарплати в Україні збільшується через значні її варіації та диференціацію за видами економічної діяльності та територіями (табл. 2.43). Розмір СНЗП працівників у сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ним послугах, у рибальства та рибництва збільшився у 2015 р. у 4,85 рази у зрівнянні з 2005 роком, однак становив лише 78,9% від СНЗП по Україні (14 місце за рейтингом у 2015 р.); в охороні здоров'я та надання соціальної допомоги – 67,4 % СНЗП (16 місце); освіті – 74,7% СНЗП (15 місце).

Між тим, в усіх видах діяльності відношення середньої заробітної плати до мінімальної її величини більше 2 разів, що начебто свідчить про дотримання нижнього стандарту (2,0) співвідношення цих величин, але, як ми вже відзначали, сама величина мінімальної заробітної плати (прожиткового мінімуму) прирікає працюючих українців на малозабезпеченість.

Таблиця 2.43

Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності за період 2005–2015 рр.
(в розрахунку на одного штатного працівника, грн)

Вид діяльності	Рік							Ранг, 2015	2015 /2005, раз	2015 (МЗП = 1378грн)	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015			СНЗП / МЗП, раз	Індекс Кейтса
Всього	806	2239	2633	3026	3265	3480	4195	-	5,2	3,04	31,7
Сільське, лісове та рибне господарство, грн. -у відсотках до середнього рівня,%	527 51,5	1329 63,9	1611 70,4	2086 68,9	2340 71,7	2556 73,4	3309 78,9	*14*	6,3	2,4	41,6
Промисловість -у відсотках,%	967 120,0	2580 115,2	3120 118,5	3478 114,9	3763 115,2	3988 114,6	4789 114,2	*5*	4,95	3,5	28,7
Будівництво -у відсотках,%	894 110,9	1754 78,3	2251 85,5	2516 83,1	2702 82,7	2860 82,2	3551 84,6	*13*	3,97	2,6	38,8
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку -у відсотках,%	713 88,5	1874 83,7	2339 88,8	2704 89,3	3010 92,1	3439 98,8	4692 111,8	*6*	6,6	3,4	29,3
Діяльність готелів та ресторанів -у відсотках,%	566 70,2	1455 65,0	1777 67,5	2055 67,9	2249 68,9	2261 64,9	2786 66,4	*18*	4,9	2,1	49,5
Діяльність транспорту -у відсотках,%	961 119,2	2355 105,2	2699 102,5	3249 107,3	3419 104,7	3755 107,9	4556 108,6	*8*	4,7	3,4	30,2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність -у відсотках,%	1038 128,8	2658 118,7	3036 115,3	3142 103,8	3589 109,9	3768 108,3	4653 110,9	*7*	4,5	3,5	29,6
Фінансова діяльність -у відсотках,%	1553 192,7	4638	5340 202,8	6012	6275	7020	8603	1	5,5	6,5	16,0

Інформація та телекомунікації -у відсотках	…	…	…	4286 141,6	4599 140,9	5176 148,7	7111 169,5	2	1,7	5,3	19,3
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям -у відсотках,%	900 111,7	1856 108,8	2035 110,5	2356 77,8	2757 84,4	3090 88,8	3659 87,2	*11*	4,1	2,75	37,7
Професійна, наукова і технічна діяльність в тому числі -у відсотках,%	-	-	-	4252 140,5	4465 136,7	5292 152,1	6736 160,5	*3*	1,6	5,1	20,4
наукові дослідження і розробки -у відсотках,%	1048 130,0	2874 128,4	3270 124,2	3709 122,5	4024 123,2	4268 122,6	4972 118,5	*4*		3,7	27,7
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного управління -у відсотках,%	1087 134,9	1839 82,1	1912 72,6	2430 80,3	2527 77,3	2601 74,7	3114 74,2	*16*	2,9	2,3	44,2
Державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування -у відсотках,%	…	…	…	3415 112,9	3702 113,4	3817 109,7	4381 104,4	*9*	1,3	3,3	31,4
Освіта -у відсотках,%	641 79,5	1889 84,3	2081 79,0	2530 83,6	2700 82,6	2745 78,9	3132 74,7	*15*	1,7	2,4	44,0
Охорона здоров'я та надання соцдопомоги -у відсотках,%	517 64,1	1631 72,8	1778 67,5	2202 72,8	2367 72,4	2441 70,1	2829 67,4	*17*	1,7	2,1	48,7
Діяльність у сфері культури та спорту, відпочинку та розваг -у відсотках,%	628 77,9	2194 95,9	2500 94,9	2886 95,3	3286 100,6	3626 104,2	4134 98,5	*10*	6,6	3,1	33,4
Надання інших видів послуг	…	1717	…	2618	2707	3361	3634	12	2,1	2,7	37,9

У межах від 2,0 до 2.5 прожиткового мінімуму знаходиться оплата праці працівників рибальства, рибництва, сільського господарства, мисливства та лісового господарства, в діяльності готелів і ресторанів, у сфері адміністративного та допоміжного управління,. Найбільший неспокій викликає аграрний сектор економіки, де низька зарплата зумовлена низьким техніко-технологічним рівнем сільськогосподарського виробництва, його невдалою реструктуризацією, а головне – відсутністю необхідного інвестування. Має місце недостатній рівень кваліфікації персоналу підприємств, низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію.

До найвищого рівня межи малозабезпеченості за класифікацією С. Мельник та Н.Гаєвської можна також віднести працівників бюджетної сфери (охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, освіти). Співвідношення середньої номінальної заробітної плати цієї категорії працівників та прожиткового мінімуму в 2015 р. дорівнює 2,1-2,4. При цьому не виконуються Закони України „Про освіту", „Про науково-технічну діяльність" щодо встановлення заробітної плати педагогічним працівникам на рівні не нижчому від середньої зарплати в промисловості (у 2015 р. – 4195 грн),а науковим та науково-педагогічним працівникам – подвійної зарплати в промисловості (8390 грн). За 2015 р. середня зарплата в системі освіти становила 65,4% її розміру в промисловості (4789 грн.), а в системі охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – 59,1%.

З наведеного вище аналізу найбільш неприпустимим є стабільно найнижча зарплата у галузях економіки, які забезпечують інноваційний розвиток країни. Регуляторний вплив держави у виправленні даної ситуації повинен бути адекватним. Він пов'язаний, насамперед, із суттєвою активізацією інвестиційно-інноваційної політики, з підготовкою фахівців високої кваліфікації необхідного професійного профілю.

Серед адміністративних територій (табл. 2.44) найбільший розмір СНЗП зарплати спостерігався в м. Києві та промислових областях країни.

Так, у 2015 р. зарплата в м. Києві зросла порівняно із 2005 р. у 5,1 рази, досягла 5376 грн, що становить 4,9 ПМ або 160,4% СНЗП по Україні; в Донецькій області зростання СНЗП відносно 2005 р. становило 5,2 рази, її розмір дорівнює 4980 грн. (2-ге місце за рейтингом), що становить 3,6 ПМ або 118,7 СНЗП; Дніпропетровській – 4366 грн (3,2 ПМ або 104,1% СНЗП); Київській – 4153 грн (3,0 ПМ або 99,0% СНЗП).

Найбільша за рейтингом (з 1 по 7 місце) у 2015 р. була СНЗП в м. Києві, областях Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Миколаївській, Одеській. В цих регіонах СНЗП за досліджувані роки зросла від 4,8 до 5,4 разів.

Таблиця 2.44

Динаміка середньомісячної заробітної плати за регіонами України

Територія	Рік						Ранг, 2015	Рік						СНЗП 2015/ 2005, рази	2015 (МЗП=1378) СНЗП/ МЗП, рази
	2005	2010	2012	2013	2014	2015		2005	2010	2012	2013	2014	2015		
	Грн.							у відсотках до середньої в Україні							
Україна	806	2239	3026	3265	3 480	4195		100	100	100	100	100	100	5,2	3,0
Вінницька	597	1782	2432	2651	2 810	3396	*15*	74,1	79,6	80,4	81,2	80,7	81,05	5,7	2,5
Волинська	591	1692	2339	2580	2 721	3291	*21*	73,3	75,6	77,3	79,0	78,2	78,4	5,6	2,4
Дніпропетровська	913	2369	3138	3336	3 641	4366	*3*	113,3	105,8	103,7	102,2	104,6	104,1	4,8	3,2
Донецька	962	2549	3496	3755	3858	4980	*2*	119,4	113,8	115,5	115,0	110,8	118,7	5,2	3,6
Житомирська	602	1785	2369	2561	2763	3271	*22*	74,7	79,7	78,3	78,4	79,4	77,9	5,5	2,4
Закарпатська	665	1846	2351	2553	2744	3381	*16*	82,5	82,4	77,7	78,2	78,9	80,6	5,1	2,5
Запорізька	860	2187	2927	3142	3432	4200	*4*	106,7	97,7	96,8	96,2	98,6	100,1	4,9	3,0
Івано-Франківська	718	1927	2539	2679	2875	3402	*14*	89,1	86,1	83,9	82,0	82,6	81,1	4,7	2,5
Київська	811	2295	3157	3351	3489	4153	*5*	100,6	102,5	104,3	102,6	100,3	99,0	5,1	3,0
Кіровоградська	624	1815	2428	2608	2789	3282	*19*	77,4	81,1	80,3	79,9	80,1	78,2	5,3	2,4
Луганська	805	2271	3090	3337	3377	3427	*13*	99,9	101,4	102,	102,2	97,0	81,7	4,3	2,5
Львівська	713	1941	2578	2789	2961	3646	*10*	88,5	86,7	85,2	85,4	85,1	86,9	5,1	2,6
Миколаївська	744	2122	2822	3094	3344	3984	*6*	92,3	94,8	93,3	94,8	96,1	95,0	5,4	2,9
Одеська	768	2046	2700	2947	3129	3897	*7*	95,3	91,4	89,2	90,3	89,9	92,9	5,1	2,8
Полтавська	758	2102	2850	2988	3179	3783	*8*	94,0	93,9	94,2	91,5	91,3	91,2	5,0	2,7
Рівненська	685	1960	2575	2844	3033	3573	*11*	85,0	87,5	85,1	87,1	87,2	85,2	5,2	2,6
Сумська	663	1866	2503	2702	2877	3449	*12*	82,3	83,3	82,7	82,8	82,7	82,2	5,2	2,5
Тернопільська	553	1659	2185	2359	2527	2994	*25*	68,6	74,1	72,2	72,2	72,6	71,4	5,4	2,2
Харківська	759	2060	2753	2975	3143	3697	*9*	94,2	92,0	91,0	91,1	90,3	88,1	4,9	2,7
Херсонська	625	1733	2269	2464	2617	3123	*23*	77,5	77,4	75,0	75,5	75,2	74,4	5,0	2,3
Хмельницька	584	1786	2425	2641	2878	3371	*17*	72,5	79,8	80,2	80,9	82,7	80,4	5,8	2,4
Черкаська	642	1835	2508	2681	2829	3360	*18*	79,7	82,0	82,9	82,1	81,3	80,1	5,2	2,4
Чернівецька	621	1772	2329	2484	2578	3050	*24*	77,0	79,1	77,0	76,1	74,1	72,7	4,9	2,2
Чернігівська	602	1711	2308	2504	2690	3295	*20*	74,7	76,4	76,3	76,7	77,3	78,5	5,5	2,4
м. Київ	1314	3431	4607	5007	5376	6732	*1*	163,0	153,2	152,3	153,4	154,5	160,4	5,1	4,9

Найбільше зростання СНЗП з 2005 по 2015 рр. спостерігається в областях Хмельницькій (5,8 разів), Вінницькій (5,7), Волинській (5,6 разів) й по 5,5 разів у Житомирській, Чернігівській. У 5,4 рази зросла СНЗП у Миколаївській та Тернопільській областях. Між тим, серед цих територій за рейтингом розміру середньої заробітної плати на останніх місцях знаходилися Тернопільська (останнє 25 місце), Житомирська (22 місце), Волинська (21 місце), Хмельницька (17 місце) області.

Традиційно найменші розміри заробітної плати спостерігаються в Тернопільській області - 2994 грн (2,21,9 ПМ або 71,4% СНЗП); Чернігівській – 3050грн.,(2,2 ПМ або 72,7 СНЗП); Херсонській – 3123 грн. (2,3 ПМ або 74,4% СНЗП); Житомирській – 3271 грн., (2,4 ПМ або 77,9% СНЗП). Вочевидь перевищення темпів зростання заробітної плати в цих областях порівняно із темпами зростання СНЗП по Україні, носить компенсаційний характер щодо виправлення недостатньої уваги урядів України до розвитку економіки цих територій за 25-річний період розбудови ринкових відносин.

На нашу думку, державне регулювання оплати праці має бути спрямоване, насамперед, на створення умов для постійного розширеного відтворення робочої сили необхідної якості та стимулювання високої продуктивності праці найманих працівників. Держава повинна забезпечувати відповідними законодавчими нормами та правилами виконання зазначених вимог, контролювати дотримання економічних законів, запобігати виникненню перекосів у диференціації оплати праці за категоріями, групами та професіями найманих працівників, виявляти причини небажаних тенденцій і здійснювати заходи щодо їх локалізації й усунення.

2.2.3 Гендерний аспект формування заробітної плати в регіоні

Проблеми у сфері забезпечення економічної рівності жінок і чоловіків зберігаються, оскільки гендерний розрив у рівні оплати праці не скоротився до цільового значення. Незважаючи на позитивну динаміку, середні заробітки чоловіків в Україні майже на чверть перевищують відповідні жіночі доходи.(рис. 2.9).

Зокрема, за підсумками 2015 року середня заробітна плата жінок становила лише 74,8% середньої заробітної плати чоловіків (відповідно 3631 грн проти 4848 грн на місяць) (див. табл. 2.45, 2.46) [139].

Отже, найбільший гендерний розрив в оплаті праці спостерігається в наступних сферах: поштова та кур’єрська діяльність – 64, 62% в 2015 р., фінансова діяльність – 66, 44 % в 2015 р. та промисловість - 74,11%. В той час найнижчий гендерний розрив в оплаті праці спостерігається в різних галузях залежно від року.

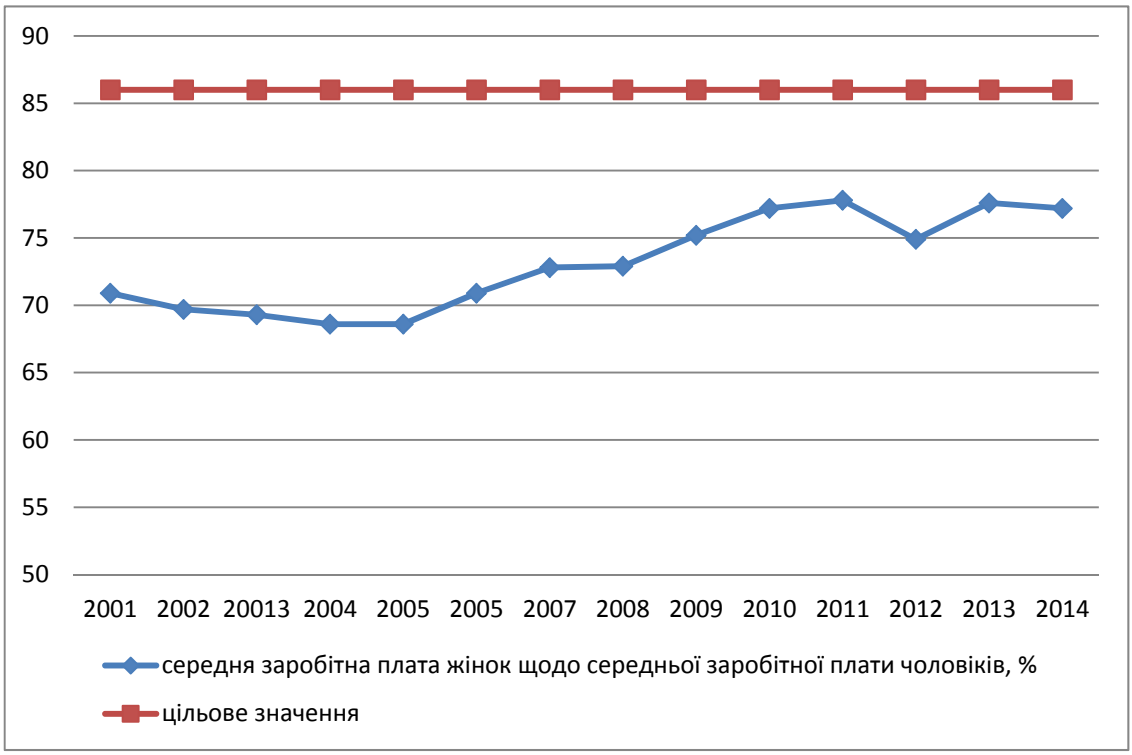

Рис. 2.9. Відношення середньої заробітної плати жінок до середньої заробітної плати чоловіків в Україні

Наприклад, в 2012 році найнижчий гендерний розрив спостерігався в сільському господарстві, сфері операцій з нерухомим майном та сфері освіти (98,10 %, 96,42 %, 91,01 % відповідно). А в 2015 році – у галузях адміністративного та допоміжного обслуговування, діяльності транспорту та операцій з нерухомим майном (101,13 %, 95,49 %, 94,17%).

Різноспрямовані коливання показника заробітної плати протягом останнього десятиріччя свідчать про відсутність реального впливу інструментів ґендерної політики на скорочення розриву в оплаті праці жінок і чоловіків в Україні. Таким чином, досягнення стандартів розвинених ґендерних демократій європейських країн потребуватиме подальших зусиль. Існування певного розриву в оплаті праці жінок і чоловіків є глобальним явищем, що визначається впливом цілого ряду детермінант – відмінностей у рівні та характері освіти жінок і чоловіків, особливостями їх зайнятості в контексті режиму та тривалості робочого часу, преференційної форми зайнятості та обсягів робочого навантаження, кар'єрних прагнень та різних пріоритетів у поєднанні професійних та сімейних обов'язків. Однак найвагоміший внесок до формування нерівності в заробітках жінок і чоловіків зумовлений системою ґендерного поділу праці, що виражається в зосередженні працюючих жінок і чоловіків у різних професіях та групах занять, в різних секторах економіки, на різних управлінських рівнях та посадах.

Таблиця 2.45

Середньомісячна заробітна плата жінок та чоловіків за видами економічної діяльності у 2012-2015 рр. (грн.)

Вид діяльності	Нараховано в середньому штатному працівнику							
	Жінці				Чоловіку			
	2012	2013	2014	2015	2012	2013	2014	2015
Усього	2661	2866	3037	3631	3429	3711	3979	4848
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	2017	2134	2283	2875	2056	2429	2670	3488
з них сільське господарство	1871	2070	2226	2767	2555	2364	2589	3307
Промисловість	2732	2946	3164	3915	3946	4227	4456	5283
Будівництво	2135	2471	2638	3231	2577	2760	2915	3630
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	2431	2696	3126	4147	2945	3309	3742	5246
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	2951	3042	3197	3893	3797	3918	4096	5090
у тому числі								
діяльність транспорту	3134	3415	3651	4408	3946	3421	3797	4616
складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	3334	3573	3806	4812	4123	4302	4420	5596
поштова та кур'єрська діяльність	2302	1779	1789	2029	3915	2755	2728	3140
Тимчасове розміщування й організація харчування	1933	2112	2161	2666	2301	2498	2450	3027
Інформація та телекомунікації		4262	4855	6251		4853	5417	7753
Фінансова та страхова діяльність	5211	5395	5940	7347	7491	8079	9220	11058
Операції з нерухомим майном	3368	2584	2823	3535	3493	2898	3293	3754

Професійна, наукова та технічна діяльність		4210	4717	6182		4726	5893	7334
з неї наукові дослідження та розробки	3406	3715	3896	4440	4152	4313	4613	5473
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування		2490	2575	3134		2554	2618	3099
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	3273	3522	3656	4228	3753	4038	4104	4664
Освіта	2470	2641	2701	3082	2714	2892	2890	3299
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2159	2318	2384	2772	2386	2580	2703	3090
з них охорона здоров'я		2338	2400	2792		2612	2744	3125
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	2606	2714	2721	3014	3568	4362	5360	6379
з них								
діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг		2733	2668	2982		3188	3194	3497
функціювання бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури		2793	2822	3093		2575	2588	2880
Надання інших видів послуг		2409	2873	3436		3036	3932	3857

Таблиця 2.46

Співвідношення середньої заробітної плати жінок до середньої заробітної плати чоловіків в 2012 – 2015 рр.

Вид діяльності	Співвідношення заробітної плати жінок і чоловіків, %			
	2012	2013	2014	2015
Усього	77,60	77,23	76,33	74,90
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	98,10	87,86	85,51	82,43
з них сільське господарство	73,23	87,56	85,98	83,67
Промисловість	69,23	69,69	71,01	74,11
Будівництво	82,85	89,53	90,50	89,01
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	82,55	81,47	83,54	79,05
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	77,72	77,64	78,05	76,48
у тому числі				
діяльність транспорту	79,42	99,82	96,15	95,49
складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	80,86	83,05	86,11	85,99
поштова та кур'єрська діяльність	58,80	64,57	65,58	64,62
Тимчасове розміщування й організація харчування	84,01	84,55	88,20	88,07
Інформація та телекомунікації		87,82	89,63	80,63
Фінансова та страхова діяльність	69,56	66,78	64,43	66,44
Операції з нерухомим майном	96,42	89,16	85,73	94,17
Професійна, наукова та технічна діяльність		89,08	80,04	84,29
з неї наукові дослідження та розробки	82,03	86,13	84,46	81,13
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування		97,49	98,36	101,13
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	87,21	87,22	89,08	90,65
Освіта	91,01	91,32	93,46	93,42
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	90,49	89,84	88,20	89,71
з них охорона здоров'я		89,51	87,46	89,34
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	73,04	62,22	50,76	47,25
з них				
діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг		85,73	83,53	85,27
функціювання бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури		108,47	109,04	107,40
Надання інших видів послуг		79,35	73,07	89,08

*розраховано авторами згідно з даними Держкомстату

Поряд з впливом наведених вище факторів залишаються «непояснені» чинники формування ґендерного розриву в заробітній платі, які зумовлені поширенням прямих дискримінаційних практик на ринку праці, тобто випадками, коли жінки отримують менші заробітки, ніж чоловіки, хоча мають рівноцінні характеристики з погляду кваліфікації та продуктивності праці. Найбільший розрив спостерігається серед високодохідних груп працівників. Згідно з оцінками міжнародних експертів, за умови відсутності адекватної політичної відповіді ґендерний розрив у рівні оплати праці зберігатиметься й у наступних поколіннях. [155].

Дія чинників, що зумовлюють відмінності в розмірі середньої заробітної плати жінок і чоловіків, досі зберігає системний характер, оскільки суттєвих зрушень в напрямі скорочення їх впливу шляхом пом'якшення ґендерних диспропорцій на ринку праці України не відбулось. Навпаки, окремі дослідження наголошують на зростанні рівня професійної сегрегації за ознакою статі, в умовах якої посилюється концентрація жінок у традиційно «жіночих» сферах діяльності, що характеризуються нижчими рівнями оплати праці. До цієї групи на вітчизняному ринку праці належать види економічної діяльності, що потребують досить високої кваліфікації, у тому числі розумової та творчої праці, проте не забезпечують високих зарплат – освіта, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, державне управління, діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування. [149]. В умовах низької ґендерної диференціації оплати праці саме в цих сферах відбувається поступове скорочення відмінностей у заробітках жінок і чоловіків: ґендерний розрив не перевищував тут 15% в 2015 році.

Стосовно Одеської області, у 2014 році середня заробітна плата жінок в Одеській області становила 80% від середньої зарплати чоловіків. Про це говорять дані ГУ статистики в Одеській області. При цьому середня заробітна плати жінок становила - 2807 грн., а середня зарплатня чоловіків - 3507 грн. Слід зазначити, що впродовж останніх трьох років середня заробітна плата жінок не перевищувала 85% середньої заробітної плати чоловіків (табл.2.47).

До того ж, найбільший розрив в доходах спостерігається в поштовій діяльності і складає 63,1% (зарплата жінок складає 1590 грн., а чоловіків - 2519 грн.), в фінансовій та страховій діяльності - 70,4 %, в сфері транспорт, складське господарство - 82,5% та в сфері творчості, мистецтва та розваг - 81,8%. Найбільша заробітна платня як у чоловіків, так і у жінок спостерігається в сфері фінансової та страхової діяльності – 4309 та 6121 грн. у жінок та чоловіків відповідно.

Найменший розрив в доходах спостерігається в сільському господарстві (складає 95,5%), галузі інформація та телекомунікації (95,9%) та в сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (99,9%). Є галузі, де розмір заробітної плати жінок перевищує заробітну плату чоловіків. Таких галузей дві і вони є суто «жіночими», це галузь тимчасового розміщування й організації харчування (103,2%) та галузь функціювання бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури (121,2 %) (табл.2.56) [149, с.139, 5, с. 145].

Таблиця 2.47

Середньомісячна заробітна плата чоловіків та жінок в 2013- 2014 рр.

	Середньомісячна заробітна плата штатних працівників, грн., 2013 рік		Співвідношення заробітної плати жінок і чоловіків, %	Середньомісячна заробітна плата штатних працівників, грн., 2014 рік		Співвідношення заробітної плати жінок і чоловіків, %
	жінок	чоловіків		жінок	чоловіків	
Усього	2690	3246	82,9	2807	3507	80
Сільське господарство, лісове гос-подарство та рибне господарство	1720	1790	96,1	1874	1961	95,5
з них сільське господарство	1702	1790	95,1	1853	1946	95,2
Промисловість	2878	3463	83,1	3076	3638	84,5
Будівництво	2287	2694	84,9	2309	2443	94,5
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	2280	2791	81,7	2354	2745	85,8
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	3440	4429	77,7	3744	4984	75,1
транспорт, складське господарство	3763	4452	84,5	4132	5010	82,5
поштова та кур'єрська діяльність	1546	2101	73,6	1590	2519	63,1
Тимчасове розміщування й організація харчування	2075	1997	103,9	2291	2219	103,2
Інформація та телекомунікації	3347	3697	90,5	3576	3728	95,9
Фінансова та страхова діяльність	4150	5185	80	4309	6121	70,4
Операції з нерухомим майном	2742	2909	94,3	2717	3193	85,1
Професійна, наукова та технічна діяльність	2438	2594	94	2541	3066	82,9
Діяльність у сфері адміністративно-го та допоміжного обслуговування	2455	2519	97,4	2824	2828	99,9

Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	3419	3718	91,9	3494	3976	87,9
Освіта	2518	2735	92,1	2607	2787	93,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2290	2552	89,7	2343	2701	86,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	2624	3078	85,3	2656	3049	87,1
з них						
діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	2685	3440	78,1	2719	3324	81,8
функціювання бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	2540	2278	111,5	2627	2167	121,2
Надання інших видів послуг	2353	2336	100,7	2840	3089	91,9

Щоб більш наглядно ознайомитись з рівнем доходів жінок та чоловіків в Одеській області, розглянемо діаграму, надану на рисунку 2.10.

Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників підприємств, установ, організацій (з кількістю працюючих 10 осіб і більше) у липні 2016р. становила 4966 грн і зросла порівняно з липнем 2015р. на 21,6%.

Високий рівень диференціації розмірів заробітної плати у липні 2016р. спостерігався на підприємствах по виробництву основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів; по виробництву хімічних речовин і хімічної продукції, виробництва електричного устаткування; виробництва автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів, інших транспортних засобів; транспорту, складського господарства, поштової та кур`єрської діяльності; виробництва комп`ютерів, електронної та оптичної продукції; фінансової та страхової діяльності; металургійного виробництва; виробництва готових металевих виробів, крім машин і устаткування; постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; професійної, наукової та технічної діяльності, інформації та телекомунікацій; державного управління й оборони; обов`язкового соціального страхування, промисловості та переробної промисловості, де заробітна плата працівників в 1,1–2,3 раза перевищила середній показник по економіці області.

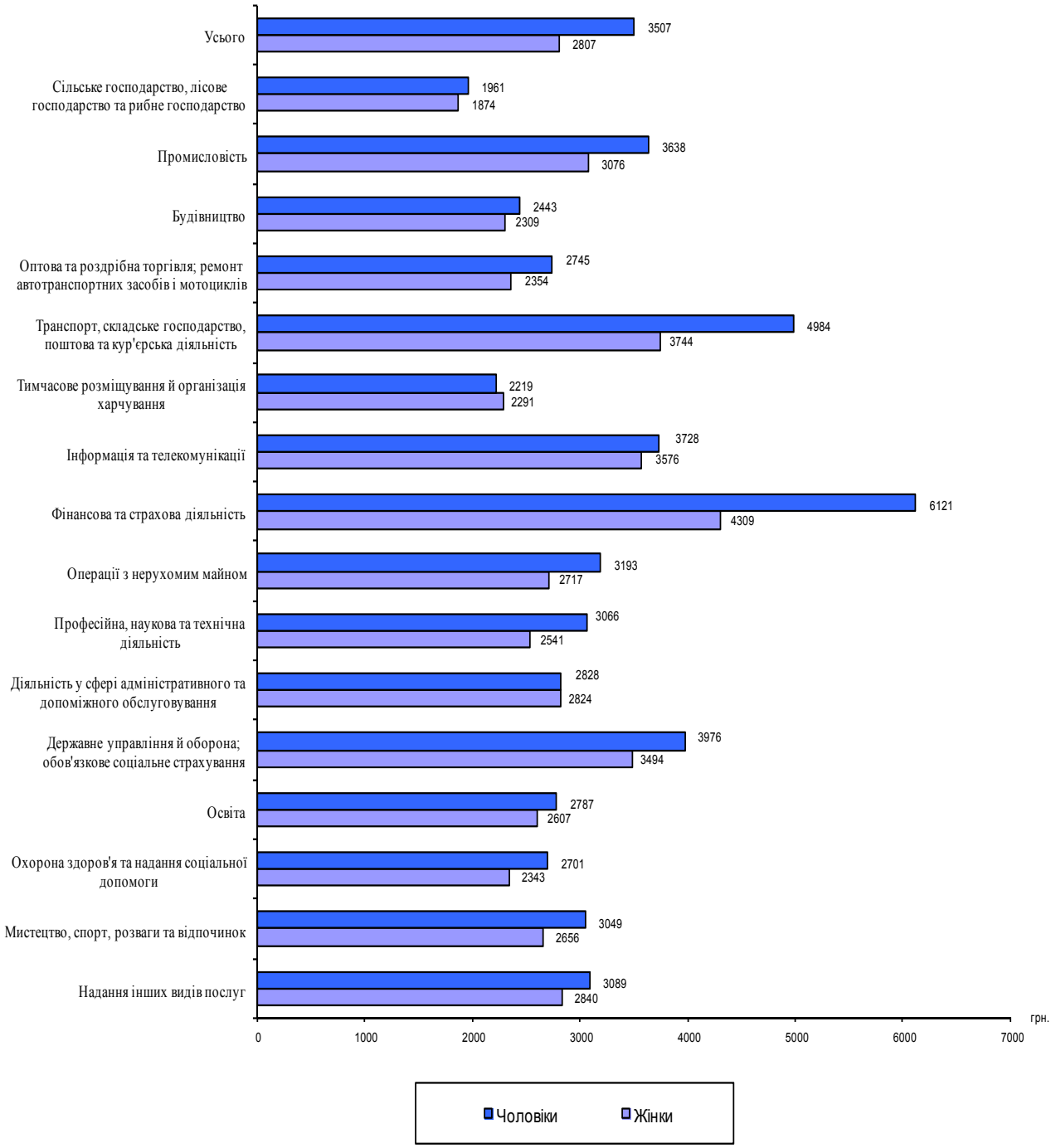

Рис.2.10. Середньомісячна заробітна плата жінок та чоловіків за видами економічної діяльності у 2014 році

Водночас, абсолютний розмір заробітної плати працівників поштової та кур`єрської діяльності, добувної промисловості і розроблення кар`єрів, текстильного виробництва, виробництва одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів, виготовлення виробів з деревини, виробництва паперу та поліграфічної діяльності, сільського господарства, лісового господарства та рибного господарства, виробництва гумових і пластмасових виробів, іншої

неметалевої мінеральної продукції, тимчасового розміщування й організації харчування, охорони здоров`я та надання соціальної допомоги не перевищував 72,9% від середнього рівня по економіці області.

Також проаналізуємо рівень заробітної платні за районами Одеської області. На жаль, Державне Управління статистики Одеської області не здійснює розрахунки заробітної платні за регіонами та за статтю, але маючи дані розриву доходів загалом по області, розглянемо в яких регіонах простежується найбільша та найменша заробітна платня в 2014 р. (табл.2.48) [147, с. 135].

Таблиця 2.48

Динаміка середньомісячної заробітної плати штатних працівників по містах та районах області *(грн.)*

	2010	2012	2013	2014
Одеська область	2046	2700	2947	3129
м.Одеса	2142	2822	3099	3305
м.Білгород-Дністровський	1767	2375	2595	2695
м.Ізмаїл	2124	2450	2509	2742
м.Іллічівськ	3013	3595	3786	4061
м.Котовськ	2144	2860	3019	3236
м.Теплодар	1428	2196	2465	2099
м.Южне	4147	5791	5981	6360
Райони				
Ананьївський	1690	2159	2283	2412
Арцизький	1306	1826	2016	2049
Балтський	1516	2063	2131	2334
Білгород-Дністровський	1489	1914	2198	2394
Біляївський	1636	2396	2701	2654
Березівський	1589	2164	2359	2306
Болградський	1396	1836	1888	2057
Великомихайлівський	1516	1981	2294	2208
Іванівський	1501	1840	2128	2285
Ізмаїльський	1312	1863	1956	2029
Кілійський	1396	1933	2043	2197
Кодимський	1471	1904	1954	2169
Комінтернівський	2053	2914	3240	3510
Котовський	1474	1829	1994	2133
Красноокнянський	1286	1879	2010	2082
Любашівський	1604	2081	2203	2152
Миколаївський	1542	1834	2028	2350
Овідіопольський	1922	2375	2684	3052
Роздільнянський	1692	2312	2624	2825
Ренійський	1424	1968	2070	2390
Савранський	1526	1974	2144	2025
Саратський	1351	1921	2067	2142
Тарутинський	1218	1642	1772	1824
Татарбунарський	1308	1750	1911	2006
Фрунзівський	1377	1852	2067	2044
Ширяївський	1835	1923	2154	2311

Отже, найбільша заробітна платня спостерігалась в місті Южне (6360 грн.), м. Іллічівськ (4061 грн) та в Комінтернівському районі. Така ситуація склалась через те, що м. Южне та Іллічівськ є портовими містами, а в портах рівень заробітної платні є високим. Але більшість працівників порту – це працівники чоловічої статті, то ж й тут спостерігаємо гендерний розрив в доходах.

Найнижчою заробітна платня спостерігається в Тарутинському районі (1824 грн.), Савранському (2025 грн.), Фрунзівському (2044 грн.), Болградському (2057 грн.), Саратському (2142 грн.) (рис. 2.11)[4].

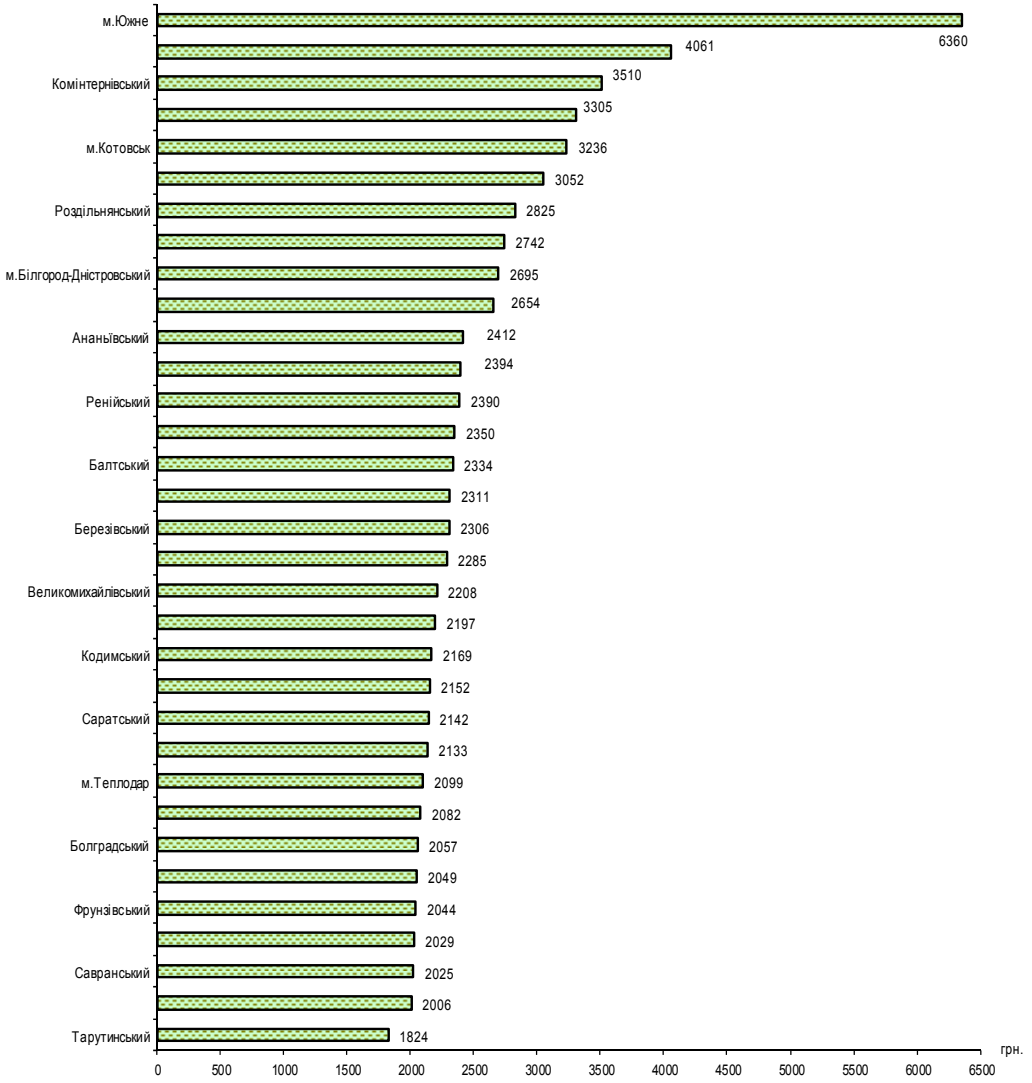

Рис. 2.11. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників по містах та районах області у 2014 р

Парадоксально, але найвищий ґендерний розрив в рівні особистих доходів характерний для населення, що має повну вищу освіту. В середньому по Україні, в 2014 році індивідуальні доходи даної категорії жінок становили

61% індивідуальних доходів чоловіків із відповідним освітнім рівнем. Іншими словами, «окупність» здобуття вищої освіти для жінок виявляється нижчою, ніж для чоловіків, внаслідок можливого впливу бар'єрів у доступі до посад вищого рівня завдяки складнощам поєднання роботи та сімейних зобов'язань, невідповідності між здобутою кваліфікацією та попитом на ринку. Іншим чинником, що знижує ефективність вищої освіти як інструменту підвищення доходів населення, є поширення ґендерної професійної сегрегації на ринку праці України, що призводить до зосередження жіночої зайнятості у професіях та видах економічної діяльності з нижчими рівнями оплати праці або на посадах нижчого рівня. В результаті, жінки, що мають вищу або професійну освіту, досить часто не можуть в повній мірі реалізувати свій потенціал [139].

Отже, проаналізувавши заробітну плату чоловіків та жінок в України та в Одеській області, можемо зробити висновок, що гендерний дисбаланс в оплаті праці спостерігається як по всій країні, так і в Одеському регіоні, зокрема.

Тож найбільш дієвими регуляторами ґендерних процесів є економічні методи та інструменти державного впливу. Перш за все, доцільним є формування та реалізація стратегій економічного зростання з урахуванням ґендерного чинника, що дозволить регулювати ґендерні процеси не відокремлено, а разом з іншими соціальними та економічними процесами. Важливою і вкрай потрібною є розробка низки пріоритетних програм, серед яких:

1) програма розвитку відповідних послуг у сфері професійної зайнятості для жінок, які вступають або повертаються на ринок праці після виконання репродуктивної функції;

2) державна програма забезпечення поєднання сімейних та батьківських обов'язків з підприємницькою діяльністю.

Ефективна їх реалізація можлива лише за використання інструментарію економічних методів та інструментів регулювання.

Так, реалізація першої програми, в умовах ринку, вимагає впровадження економічного механізму стимулювання підприємств до працевлаштування жінок, що вступають або повертаються на ринок праці, який передбачає:

зменшення податкового тиску на суб'єктів господарювання, зокрема скорочення обсягів нарахувань на фонд оплати праці, реалізація спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва тощо;

надання безкоштовної або пільгової консультаційної допомоги державних служб зайнятості щодо створення схем нових робочих місць з урахуванням різних потреб чоловіків і жінок, серед яких найбільш актуальними будуть гнучкі робочі графіки, зайнятість неповний час, можливість надомництва тощо;

вдосконалення державної системи курсів підготовки та перепідготовки жінок, професійної реадаптації після репродуктивної перерви у трудовій діяльності.

Реалізація програми, що передбачає поєднання сімейних та батьківських обов'язків з підприємницькою діяльністю, передбачає розробку низки заходів у сфері праці в домашньому господарстві, розвитку дитячих закладів освіти та доступних закладів з побутового обслуговування.

Вкрай важливим є також подолання стереотипів існування «жіночих» та «чоловічих» професій, які посилюються низьким професійним статусом та низькими рівнями оплати праці у галузях з домінуючою жіночою зайнятістю та стереотипів стосовно ґендерного розподілу сімейних та батьківських обов'язків.

Основною умовою залучення чоловіків до традиційно жіночих галузей є зростання престижу відповідних професій (охорона здоров'я, освіта, наука, культура, соціальне забезпечення тощо), що неможливо без підвищення рівня оплати праці в цих галузях. З цією метою доцільним є встановлення чіткої залежності між рівнем оплати праці, її цінністю та складністю у державному секторі економіки. Це сприятиме справедливій оплаті праці, у тому числі відповідно до ґендерного підходу. А також, встановлення надбавок за особливі умови роботи у вигляді фіксованих сум, а не в процентному співвідношенні до посадових окладів.

Доцільним є впровадження дієвих заходів, що сприятимуть зміні суспільних стереотипів стосовно ґендерного розподілу сімейних та батьківських обов'язків. Насамперед, вони спрямовані на створення умов, при яких жінки і чоловіки не лише матимуть право на тимчасову відпустку за сімейних обставин, користування належними пільгами і вихідною допомогою, зміну режиму робочого часу без збитку для розвитку кар'єри і просування по службі, а й користуватимуться ними. До таких заходів варто віднести:

стимулювання чоловіків брати відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та на період хвороби;

реалізацію політики у сфері освіти, починаючи з розробки шкільних навчальних програм, підручників та навчальних посібників, спрямованих на зміну стереотипів, що закріплюють поділ праці за ознакою статі;

державне замовлення соціальної реклами з метою пропаганди позитивного іміджу чоловіка, що виконує сімейні обов'язки та доглядає дитину[89].

2.2.4. Аналіз заборгованості із заробітної плати за 2011-2015 рр.

Проблема несвоєчасної виплати заробітної плати – одна з найгостріших соціальних проблем, яка до цього часу остаточно не розв'язана, чим порушується право працівників на своєчасне одержання винагороди за

працю, гарантоване статтею 43 Конституції України. Несвоєчасність виплати заробітної плати залишається на сьогодні однією із найгостріших соціальних проблем в Україні. Незважаючи на здійснювані органами державної влади та правоохоронними органами заходи, вона до цього часу не лише не розв'язана, а й протягом останнього часу суттєво поглиблена внаслідок впливу низки об'єктивних і суб'єктивних чинників. На початок 2015 р. заборгованість по заробітній плата зросла у 3,2 рази, що є неприпустимим, рис.2.12.

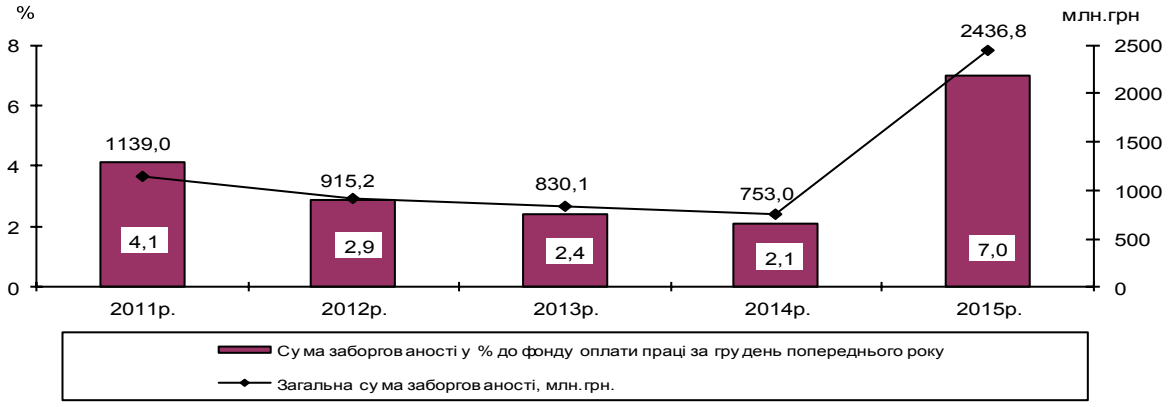

Рис.2.12. Динаміка заборгованості з виплати заробітної плати (станом на 1 січня відповідного року)

Співвідношення суми заборгованості з виплати заробітної плати та фонду оплати праці за 2011-2015 рр. наведено на рис. 2.13.

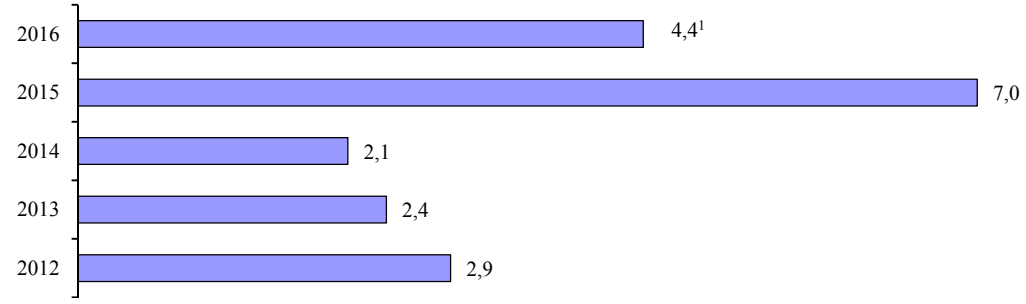

Рис.2.13. Співвідношення суми заборгованості з виплати заробітної плати та фонду оплати праці за 2011-2015 рр.

Основна частка загальної суми боргу, за звітний період, припадає на промисловість; транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність; будівництво та сільське господарство.

Наочне уявлення щодо даних із заборгованості з виплат заробітної плати та її структури надають таблиці 2.49 і 2.50. В цілому по економіці обсяг невиплаченої заробітної плати за 2011-2015рр. збільшився на 54,4%.

Таблиця 2.49

Динаміка суми заборгованості із виплати заробітної плати[1] в Україні за 2011-2015 рр.

(на 1 число місяця, млн,грн,)

	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень
2011	1218,1	1252,6	1327,5	1227,8	1191,3	1185,3	1111,4	1104,7	1089,1	1114,0	1099,1	1037,3
2012	977,4	967,0	995,7	966,7	946,5	930,1	891,3	915,9	888,8	858,7	834,2	885,4
2013	893,7	936,6	1037,1	1013,1	994,8	980,1	923,3	925,1	922,4	964,7	925,9	953,6
2014	808,2	748,2	930,2	1047,0	1008,5	999,3	970,7	1084,8	1424,4	1927,7	2205,8	2366,9
2015	2 436,8 / 1 320,1[2]	1 465,6[2]	1 574,8[2]	1 617,1[2]	1495,9[2]	1811,3[2]	1915,5[2]	1963,8[2]	2004,2[2]	1908,1[2]	1970,8[2]	2010,9[2]
2016	1880,8[2]	2092,5[2]	2013,4[2]	1949,0[2]	1849,1[2]	1866,5[2]	1 967,6[2]	2 046,2[2]	1 902,3[2]			

[1] Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м.Севастополя.

[2] Без частини зони проведення антитерористичної операції.

Таблиця 2.50

Структура заборгованості з виплати заробітної плати за видами економічної діяльності в Україні та Одеській області за 2011-2015 рр.

(на початок року, %)

	2011		2012		2013		2014		**2015**		**2016**	
	Україна	Одеська обл.	Україна	Одеська обл.	Україна	Одеська обл.	Україна	Одеська обл.	**Україна**	Одеська обл.	**Україна**	Одеська обл.
Будівництво	14,7	7,7	12,8	4,0	12,0	0,8	7,6	2,0	**4,5**	8,5	**3,4**	11,4
Сільське господарство	3,3	2,3	2,6	2,4	2,9	4,1	2,5	11,3	**0,8**	6,7	**0,5**	0,9
Промисловість	56,3	54,4	59,5	65,7	56,9	50,9	42,6	11,1	**56,0**	46,0	**71,9**	60,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5,9	5,6	4,0	3,7	7,8	14,9	26,2	20,6	**9,8**	10,1	**10,9**	12,3
Інші види діяльності	19,8	30,0	21,1	24,2	20,4	29,3	21,1	55,0	**28,9**	28,7	**11,5**	14,7

Динаміку заборгованості з виплати заробітної плати впродовж 2015 року відображено на рис. 2.14.

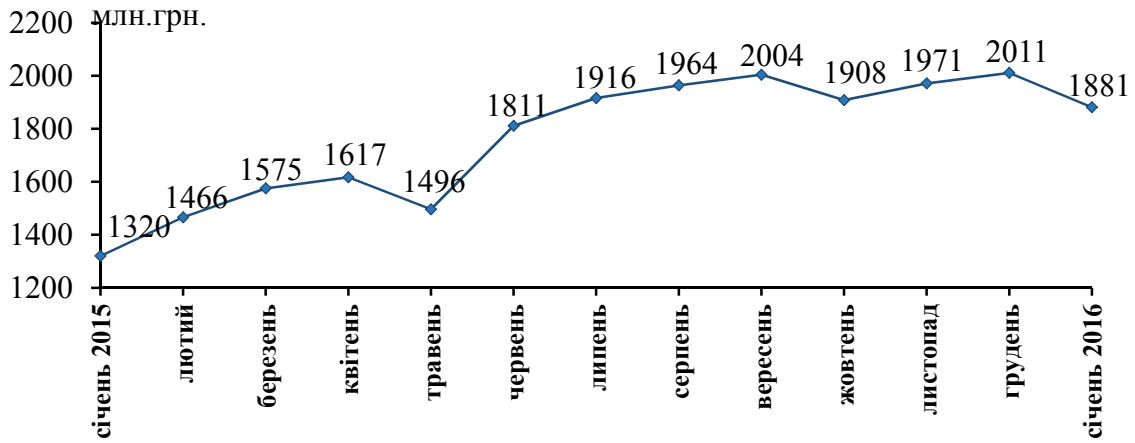

Рис 2.14. Динаміка суми заборгованості з виплати заробітної плати у 2015 р. (станом на 1 число відповідного місяця)

Упродовж грудня 2015р. загальна сума заборгованості з виплати заробітної плати зменшилася на 6,5%, або на 130,2 млн.грн, і на 1 січня 2016р. становила 1880,8 млн.грн, що на 42,5% більше, ніж на початок 2015р.

Зростання загального обсягу невиплаченої заробітної плати за звітний період, відбулося на економічно активних підприємствах (на 101,5%) та підприємствах-банкрутах (на 6,4%), про що свідчать дані, наведені в таблиці 2.51.

Таблиця 2.51

Заборгованість із виплати заробітної плати за видами економічної діяльності за 2011-2015 рр. (на початок року, млн. грн.)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016/2011,%
Усього	1218,1	977,4	893,7	808,2	1320,0	1880,8	154,4
у тому числі							
економічно активні підприємства	646,4	436,1	451,0	438,4	957,9	1302,7	201,5
підприємства-банкрути	513,5	492,3	391,8	333,1	327,4	546,3	106,4
економічно неактивні	58,2	49,0	50,9	36,7	34,7	31,8	54,6

Заборгованість із виплати заробітної плати з бюджетів усіх рівнів у грудні 2015р. зменшилася на 4,5% і на 1 січня 2016р. становила 8,9 млн.грн, що дорівнює 0,7% від обсягу боргу економічно активних підприємств, причому майже 90% цієї суми складали невиплати за рахунок коштів державного бюджету.

Сума заробітної плати, не виплаченої працівникам підприємств-банкрутів, упродовж грудня 2015 р. зменшилася на 1,7% і на 1 січня 2016р. становила 546,3 млн.грн. У Запорізькій, Кіровоградській, Харківській та Івано-Франківській областях частка боргу цих підприємств перевищувала дві третини від загальної суми заборгованості регіону, а в Київській області становила 95,8%.

Сума заборгованості на економічно неактивних підприємствах на початок січня 2016р. становила 31,8 млн.грн. Якщо в цілому по країні на цю категорію підприємств припадає 1,7% від загальної суми боргу, то ситуація в регіонах значно різниться. Найбільше заборгували своїм працівникам економічно неактивні підприємства Івано-Франківської (10,8% від загальної суми боргу в регіоні), Вінницької (9,7%), Житомирської (6,4%), та Львівської (6,2%) областей. Здебільшого це підприємства промисловості та транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності, на які припадає більше ніж три чверті загальної суми боргу цієї категорії підприємств.

Упродовж 2015 року сума невиплаченої заробітної плати зросла у 11 регіонах України, найсуттєвіше спостерігається у Донецькій (19,2% від загальної суми заборгованості), Луганській (27%) та Харківській (8,6%) областях. Найменша сума заборгованості з виплати заробітної плати відноситься до Чернівецької, Тернопільської, Івано-Франківської та Хмельницької областей, табл.2.52.

Таблиця 2.52

Заборгованість із виплати заробітної плати за регіонами
у 2011-2015 рр. (на 1 січня, млн.грн.)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Україна	1218,1	977,4	893,7	808,2	1320,0	1880,8
Вінницька	70,8	54,4	14,0	9,7	13,3	10,1
Волинська	18,5	15,7	5,2	3,9	12,2	16,0
Дніпропетровська	13,7	6,4	10,4	7,0	104,1	120,2
Донецька	23,2	14,8	172,9	115,4	363,7	360,6
Житомирська	233,5	200,3	13,9	7,8	12,8	8,9
Закарпатська	25,3	11,5	10,6	8,3	4,1	6,0
Запорізька	13,0	13,5	51,8	41,0	59,5	58,3
Івано-Франківська	52,2	48,7	8,9	8,3	9,7	4,2
Київська	8,0	8,1	1,4	147,8	126,6	122,8
Кіровоградська	24,4	10,6	39,7	32,5	31,1	32,3

Луганська	59,8	47,9	69,2	44,2	62,7	506,8
Львівська	110,1	92,9	58,3	47,7	77,1	92,8
Миколаївська	64,1	56,6	37,3	45,7	41,6	53,4
Одеська	56,7	53,1	16,1	13,4	22,9	52,9
Полтавська	26,7	20,0	15,4	14,9	25,4	31,4
Рівненська	26,3	20,0	1,4	0,9	9,2	12,8
Сумська	8,3	2,5	58,9	37,5	71,9	84,9
Тернопільська	45,0	51,2	7,0	6,8	5,4	4,4
Харківська	8,3	7,8	88,7	74,3	115,3	162,3
Херсонська	127,9	90,1	17,4	10,9	15,3	14,8
Хмельницька	17,2	22,3	14,8	9,9	8,5	5,7
Черкаська	18,7	17,2	16,1	11,6	22,2	24,1
Чернівецька	19,2	11,3	0,1	0,1	3,0	1,1
Чернігівська	3,1	0,2	19,9	16,5	18,2	19,0
м.Київ	**21,4**	**20,0**	80,7	36,9	84,2	75,0

В Одеському регіоні заборгованість із виплати заробітної плати, за звітний період, зросла на 98,1%. Збільшення загальної суми невиплаченої заробітної плати відбулося переважно за рахунок економічно активних підприємств, про що свідчать дані, наведені в табл.2.53.

Таблиця 2.53

Заборгованість із виплати заробітної плати по Одеській області за 2011-2015 рр. (на початок року)

	Сума невиплаченої заробітної плати, тис.грн					
	усього	у т.ч. підприємства (установи, організації)				
		Економічно активні		*підприємства-банкрути*[1]		*економічно неактивні*	
		усього	у % до загальної суми	усього	у % до загальної суми	усього	у % до загальної суми
2011	26708	8487	31,8	17822	66,7	399	1,5
2012	19966	2899	14,5	15843	79,4	1224	6,1
2013	16074	3633	22,6	11687	72,7	754	4,7
2014	13386	7674	57,3	4975	37,2	737	5,5
2015	22911	17416	76,0	5311	23,2	184	0,8
2016	52914	40352	76,3	12562	23,7	–	–

При цьому, значна сума боргу по заробітній платі, на 1 січня 2016 р., спостерігалась на підприємствах міста Одеси (91,4% від заборгованості по Одеській обл.), м.Іллічівська (2,3%), Біляївський район (1,5%) та Ренійський район (1,4%), табл.2.54.

Таблиця 2.54

Заборгованість із виплати заробітної плати по містах та районах Одеської області за 2011-2015 рр.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Одеська область	8487	2899	3633	7674	17416	40352
м.Одеса	5933	2498	1555	3227	14299	36880
м.Білгород-Дністровський	–	–	–	–	–	870
м.Ізмаїл	200	–	–	2985	169	42
м.Іллічівськ	–	–	–	–	–	947
м.Котовськ	–	–	–	–	161	–
м.Теплодар	–	32	–	20	–	–
м.Южне	–	–	–	–	–	–
райони						
Ананьївський	91	–	–	–	124	–
Арцизький	–	–	–	–	–	–
Балтський	–	–	–	–	49	–
Білгород-Дністровський	40	– –	–	205	–	–
Біляївський	–	–	–	–	1219	622
Березівський	–	–	–	–	116	–
Болградський	–	–	–	–	–	–
Великомихайлівський	–	–	–	–	300	–
Іванівський	809	369	319	632	511	250
Ізмаїльський	–	–	–	–	–	–
Кілійський	–	–	–	810	–	–
Кодимський	–	–	–	–	–	–
Комінтернівський	1047	–	–	–	–	–
Котовський	–	–	137	–	–	–
Красноокнянський	–	–	–	–	–	–
Любашівський	90	–	–	–	–	–
Миколаївський	–	–	–	–	–	–
Овідіопольський	24	–	–	–	–	–
Роздільнянський	72	–	–	–	–	–
Ренійський	–	–	1417	–	–	573
Савранський	–	–	–	–	–	–
Саратський	133	–	–	–	219	–
Тарутинський	–	–	–	–	–	–
Татарбунарський	48	–	–	–	–	–
Фрунзівський	–	–	–	–	81	168
Ширяївський	–	–	–	–	168	–

Вчасно не отримали заробітну плату 185, 4 тис. працівників економічно активних підприємств (табл. 2.55). Розмір заборгованості з заробітної плати працівникам Одеського регіону наведено у таблиці 2.56.

Таблиця 2.55

Розмір заборгованості з виплати заробітної плати працівникам окремих видів діяльності за 2011-2015 рр.

(на початок року)

	Кількість працівників економічно активних підприємств, яким не виплачено заробітну плату, тис. осіб							Сума боргу в середньому на одного працівника, якому не виплачено заробітну плату, грн						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016/2011,%	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016/2011,%
Усього	185,1	102,3	113,0	57,1	382,1	185,4	100,2	3493	4262	3991	7677	5323	7026	201,1
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	4,2	2,7	2,7	1,7	2,2	0,7	16,7	2657	3948	3268	4524	4280	5567	209,5
Промисловість	91,7	55,5	59,0	26,2	213,5	150,2	163,8	3472	4291	3937	4682	5074	6680	192,4
Будівництво	34,8	14,3	16,0	4,3	11,3	7,8	22,4	3305	3719	3326	5648	6651	8721	263,9
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	19,5	6,0	16,6	10,0	27,5	8,6	44,1	2307	3458	3081	18440	7700	5301	229,8
Освіта	0,9	0,9	0,8	1,2	45,5	1,2	133,3	3604	3472	4555	3024	4140	1898	52,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2,3	2,3	1,6	1,8	42,6	2,3	100,0	1958	2851	5065	2203	5230	4001	204,3

Таблиця 2.56

Розмір заборгованості з виплати заробітної плати працівникам окремих видів діяльності Одеського регіону за 2011-2015 рр.

(на початок року, тис. грн.)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Усього	8487	2899	3633	7674	17416	40352
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	23	369	662	632	1239	168
Промисловість	1728	286	–	830	9614	31639
Будівництво	811	57	49	224	168	–
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1486	434	1417	2761	2037	3021
Освіта	–	–	–	70	–	14
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	47	–	–	–	–	142

За даними Держкомстату, станом на 1 січня 2015 року, заборгованість із виплати заробітної плати на економічно активних підприємствах країни становить 2033465 тис. грн., рис.2.15:

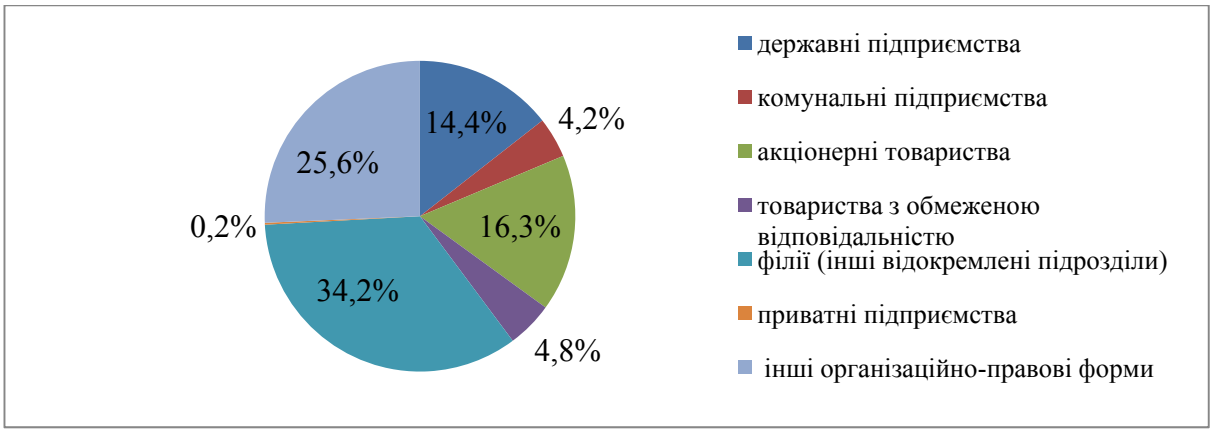

Рис. 2.15. Заборгованість із виплати заробітної плати на економічно активних підприємствах країни на 1 січня 2015 р.

Отже, у структурі заборгованості велику частку має заборгованість із виплати заробітної плати працівникам установ бюджетної сфери. Серед центральних органів виконавчої влади не виплачена заробітна плата працівникам бюджетних установ, які фінансуються із державного бюджету, станом на 20 січня цього року мала місце заборгованість працівникам Міністерства охорони здоров'я України у сумі 9,0 млн. грн., Державної

судової адміністрації - 0,01 млн. грн., Держсільгоспінспекції - 0,2 млн. грн., Мінагрополітики - 0,5 млн. грн.

За оперативними даними Мінсоцполітики, загальна сума заборгованої заробітної плати працівникам установ бюджетної сфери станом на 20 січня 2015 року становила 1817,7 млн. гривень. З них невиплачена заробітна плата працівникам установ, що фінансуються з місцевих бюджетів, на непідконтрольній Україні території мала місце у Донецькій області у сумі 1496,6 млн. грн., Луганській області - 117,2 млн. гривень. Зазначені платежі не проведені у зв'язку з призупиненням казначейського обслуговування місцевих бюджетів на територіях, не підконтрольних українській владі.

З метою врегулювання питання фінансування бюджетних установ Донецької та Луганської областей Уряд затвердив Тимчасовий порядок фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей (постанова КМУ від 7 листопада 2014 року N 595 (Постанова N 595)). Вказаною постановою (Постанова N 595) Уряд доручив Міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, місцевим державним адміністраціям забезпечити до 1 грудня 2014 р. переміщення бюджетних установ, підприємств та організацій, що належать до сфери їх управління, з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої, в населені пункти, на території яких органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі [100].

Цим порядком (Постанова N 595) встановлено, що виплата заробітної плати та виплати за час щорічної відпустки працівникам установи, яка переміщена на контрольовану територію, здійснюються, якщо установа продовжує функціонувати і працівники виконують свої обов'язки.

Проте станом на 1 лютого 2015 року ряд підприємств так і залишається на тимчасово неконтрольованій території, а отже, і заборгованість із виплати заробітної плати на цих підприємствах постійно зростає. Міністерство соціальної політики України не володіє повною інформацією щодо переміщення на контрольовану територію бюджетних установ, підприємств та організацій.

Інформація Рахункової палати України свідчить, що основними причинами зростання та накопичення заборгованості з виплати заробітної плати є, зокрема:

низький рівень рентабельності та збитковість підприємств;

відсутність обігових коштів через наявність дебіторської заборгованості;

низька платіжна дисципліна;

практика передачі суб'єктами господарювання продукції без

попередньої оплати;

низький рівень претензійно-позовної роботи зі стягнення дебіторської заборгованості;

недостатня ефективність управління державним майном;

неефективне застосування процедур реструктуризації, санації та банкрутства підприємств, недостатність заходів, що вживаються арбітражними керуючими.

Серед іншого причинами, які стримують погашення заборгованості з заробітної плати на економічно активних підприємствах, є призупинення господарської діяльності у зв'язку з бойовими діями на сході України, невиконання контрагентами договірних зобов'язань, недостатні обсяги збуту продукції та замовлень на виконання робіт.

2.3. Нормативно-інституціональні умови формування доходів населення

2.3.1. Аналіз змін у законодавстві України, що сприяють формуванню доходів населення регіону

Сьогодні Україна перебуває в процесі проведення адміністративної реформи з децентралізації влади, що було викликано низкою економічних і політичних передумов для створення стійкої та ефективної системи публічного управління в Україні в цілому та на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою. Процес децентралізації полягає в передачі значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування. Так, аби якомога більше повноважень мали ті органи, що ближче до людей, де такі повноваження можна реалізовувати найбільш успішно. Необхідно зазначити, що проведення децентралізації влади в Україні є однією з вимог Міжнародного валютного фонду. Починаючи з квітня 2014 року, коли Кабінет Міністрів Україні схвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [90], фактично в Україні почав відбуватися процес децентралізації влади.

Кабінет Міністрів України затвердив Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 року. Зокрема, Стратегією визначено пріоритети державної регіональної політики, що характеризують її цілі та завдання [100].

Відносно фінансової децентралізації у 2014 році було ухвалено два важливі закони:

Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи»[96];

Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин»[97].

Ухвалення цього Закону дало можливість громадам навіть до об'єднання відчути переваги децентралізації, бо збільшилися можливості місцевих бюджетів. Власні ресурси місцевих бюджетів зросли майже втричі, загалом обсяг фінансових ресурсів збільшився майже на 15%, що в номінальних цифрах склало 34,1 млрд гривень. Зросли обсяги фінансування освіти (13%) та охорони здоров'я (12%).Крім того, цього року Державний Фонд регіонального розвитку отримає 5,7 млрд грн із державного бюджету, що, серед іншого, включає 1 млрд грн на реалізацію проектів територіальних громад.

До основних переваг фінансової децентралізації можна віднести наступне:

Місцеві бюджеті отримали фінансову самостійність. Окрім того, відтепер місцеві бюджети можуть плануватися та бути ухваленими без прив'язки до дати прийняття Державного бюджету України. Це однозначний плюс, особливо, зважаючи на українські реалії, коли питання державного бюджету стає інструментом маніпуляцій та торгів політиків і ухвалюється в останню ніч календарного року. Таким чином, міста, села та селища можуть планувати свій розвиток за будь-яких умов, маючи для цього вже власні кошти. За таких умов, частина коштів, яка надходить до місцевих бюджетів у вигляді субвенцій та дотацій, не є такою нагальною, оскільки на місцях є вже власна «фінансова подушка».

Право на прямі міжбюджетні відносини мають не всі. Однак, об'єднані територіальні громади можуть перейти на цей рівень. Таким чином, наразі є стимул для малих містечок, сіл та селищ об'єднуватися, формувати спроможні громади, і відповідно, мати переваги, що зазначені в п.1 і будуть перелічені нижче.

Збільшено кількість податків і визначено їх %, який залишиться на місцях, а не зарахується до загальнодержавного бюджету. Тому місцеві органи влади можуть вільно планувати доходи і пріоритети видатків зі своїх бюджетів, особливо на розвиток.

Запроваджено нові види трансфертів (кошти, що передаються з державного бюджету до місцевих бюджетів або з місцевих бюджетів вищого рівня до бюджетів нижчого рівня у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій та в інших формах). До таких трансфертів тепер належать: базова дотація, освітня субвенція, субвенція на підготовку робітничих кадрів, медична субвенція, субвенція на забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру, реверсна дотація. Це фактично дофінансування на реалізацію делегованих державою повноважень.

На жаль, не всі громади та регіони в Україні однаково розвинуті і здатні себе фінансово забезпечувати. Деякі території потребують

більшої фінансової допомоги. Для цього запроваджено нову систему вирівнювання за рахунок загальнодержавних податків (податку на прибуток та ПДФО). В чому новація? В тому, що раніше всі надходження до місцевих бюджетів вилучалися в єдину державну казну, а потім рівномірно розподілялися між усіма різними регіонами. І немало значення ти більше заробив чи менше, все одно тобі давали рівно стільки, щоб ти зміг вижити. Який зміст розвиватися, якщо зароблені тобою кошти все одно відберуть? Тепер же вилучатимуть лише 50% від наддоходів, які вдалося отримати з місцевого бюджету. Таким чином, і іншим допомогти вдасться для дотримання балансу рівномірного стану регіонів і на розвиток своїх територій лишиться.

Відтепер, окрім Казначейських рахунків, місцеві органи влади мають можливість розміщувати свої власні надходження ще й в установах банків. Це теж позитив, оскільки дає змогу більш оперативно керувати власними наявними коштами і не буде виникати ситуацій, коли Казначейство каже, що не зробить оплату по платіжці, бо немає коштів (а закріплені за даним місцевим бюджетом кошти були передані на більш пріоритетні статті видатків).

Місцеві органи влади тепер можуть за спрощеною процедурою надавати місцеві гарантії та брати запозичення від міжнародних фінансових організацій. Це складний інструмент, і ризиків багато, однак розвиток соціальної інфраструктури без залучення інвестицій просто неможливий.

Змінено розмежування зарахування коштів екологічного податку (крім податку, що сплачується за утворення радіоактивних відходів).

Також необхідно відзначити, які податки (частка від податків) тепер формують місцеві доходи

Податок на доходи фізичних осіб сплачують всі громадяни, які отримують дохід у вигляді заробітної платні, гонорарів, інших виплат та винагород, а також громадяни, які отримують пенсію, що перевищує три мінімальні зарплати (орієнтовно 4134 грн.) та деякі види пасивних доходів. Розмір податку, відповідно, варіюється від 5% - для пасивних доходів, 15% - для пенсій, 18% - для всіх інших видів доходів. За новими нормативами, бюджети міст обласного значення, районів отримують 60 % від даного податку, обласні бюджети – 15 %, бюджет м. Києва – 40%.

Податок на прибуток підприємств сплачують юридичні особи, які ведуть господарську діяльність, тобто комерційну. Базова ставка податку 18%, але є ряд виключень та особливостей. У будь-якому разі, до обласних бюджетів зараховується 10 % від сплаченого приватними підприємствами податку.

Збір з роздрібного продажу підакцизних товарів сплачують продавці пива, алкогольних та деяких слабоалкогольних напоїв, тютюнових виробів, нафтопродуктів. Калькуляція даного збору достатньо складна, оскільки

майже для кожного виду продукту є свої ставки. Проте, до місцевих бюджетів зараховується від 2% до 5% вартості реалізованого товару, який надходитиме до місцевих бюджетів. Тому доречно перевіряти, де зареєстрована юридична особа – ваша заправка, - де ви звикли заправляти ваш автомобіль, щоб здійснюючи покупку – підтримувати свою громаду.

Податок на майно складається з: податку на нерухоме майно (відмінне від земельної ділянки), транспортного податку, плати за землю. Відповідно, платниками цього податку є власники того чи іншого виду майна.

Податок на нерухоме майно (відмінне від земельної ділянки). Сільські, селищні та міські ради самостійно можуть встановлювати ставку даного податку, але не більшу за максимальну ставку, що передбачена Податковим кодексом. Базою оподаткування нерухомого майна (житлової/нежитлової нерухомості) прийнято вважати загальну площу об'єкта нерухомості. Для квартир – це 60 кв.м, для будинків – 120 кв.м. Тобто нарахування податку здійснюється не на загальну площу, а на частку перевищення бази оподаткування (пр. власник квартири на 75 кв.м. сплачує податок не за всі 75 кв.м., а лише за 15 кв.м.). Ставка податку не може перевищувати 2% розміру мінімальної заробітної плати (приблизно 27,56 грн), встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року, за 1 кв. метр бази оподаткування. Але конкретний розмір податку затверджує міська/сільська/селищна рада, про що писалося вище.

Транспортний податок сплачується за легкові автомобілі, які використовувалися до 5 років, і мають об'єм циліндрів двигуна понад 3000 куб. см. Ставка податку стала і дорівнює 25 тис грн., які мають бути сплачені авансовими платежами поквартально.

Плату за землю теж уповноважені визначати самостійно місцеві ради (міські, сільські, селищні). Однак, якщо мужності ухвалити своє рішення для свого регіону не вистачило, то діють ставки передбачені Податковим кодексом. Ставка податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких проведено, встановлюється у розмірі не більше 3 відсотків від їх нормативної грошової оцінки, а для сільськогосподарських угідь - не більше 1 відсотка від їх нормативної грошової оцінки. Ставка податку встановлюється у розмірі не більше 12 відсотків від їх нормативної грошової оцінки за земельні ділянки, які перебувають у постійному користуванні суб'єктів господарювання (крім державної та комунальної форми власності).

Екологічний податок сплачують різні категорії платників податків. Наприклад, не лише підприємства, які скидають шкідливі речовини у водойми, але й громадяни, які їздять на автомобілях. Екологічний податок входить у вартість пального, тому фактично податок сплачує продавець, а не кожна окрема людина, що заправила пальним свій автомобіль. Ставка податку варіюється залежно від категорії небезпеки та видів відходів та інших чинників. Наразі до державного бюджету зараховується 20% надходжень, а до місцевих бюджетів – 80%, у тому числі до обласних

бюджетів – 55%, сільських, селищних, міських бюджетів –25% та бюджету міста Києва – 80%.

Єдиний податок у 100% обсязі зараховується до місцевого бюджету. Єдиний податок сплачують фізичні особи-підприємці, які в свою чергу поділяються на 4 групи. Саме приналежність до тієї чи іншої групи, визначає розмір % податку. Окрім того, цей % залежить від того, чи є підприємець платником ПДВ. Ставки податку можуть бути як фіксовані (пр. для І групи до 10% мінімальної зарплати (тобто до 137,80 грн. в 2016 році), так і бути % з обороту (пр. для ІІІ групи 3% (для платників ПДВ) та 5% (для неплатників ПДВ).

Туристичний збір теж належить до місцевих зборів. Рішення про його стягнення та обсяг ухвалюється на місцевому рівні. Платниками цього податку є громадяни України чи іноземці, а також особи без громадянства, які прибувають на територію адміністративно-територіальної одиниці, на якій діє рішення сільської, селищної та міської ради про встановлення туристичного збору для тимчасового перебування. Ставка туристичного збору встановлюється у розмірі від 0,5% до 1% до бази справляння збору, а саме від вартості оплати за проживання (ночівлю) в місцях, які відповідно віднесені до переліку туристичних, курортних тощо. Під вартістю проживання мається на увазі виключно витрати на ночівлю, без витрат на харчування та інші послуги. Громадяни, які постійно проживають у зоні курорту чи санаторно-відпочинкової території не сплачують туристичний збір. Розмір туристичного збору включається в рахунок про оплату послуг за проживання і сплачується юридичною чи фізичною особою, яка надала послуги.

Збір за паркування – не менш важливе джерело наповнення місцевого бюджету і потребує ретельного планування та адміністрування. Ставки збору за місця для паркування транспортних засобів встановлюються за кожний день провадження діяльності із забезпечення паркування транспортних засобів у гривнях за 1 кв.м площі земельної ділянки, відведеної для організації та провадження такої діяльності, у розмірі від 0,03% до 0,15% мінімальної заробітної плати, установленої законом на 1 січня податкового (звітного) року. Ставка збору та порядок сплати збору до бюджету встановлюються відповідною сільською, селищною або міською радою. При визначенні ставки збору сільські, селищні та міські ради враховують місцезнаходження спеціально відведених місць для паркування транспортних засобів, площу спеціально відведеного місця, кількість місць для паркування транспортних засобів, спосіб поставлення транспортних засобів на стоянку, режим роботи та їх заповнюваність.

Плата за надання адміністративних послуг фактично в повному обсязі теж лишається на місцях, окрім 50% адміністративного збору за державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно і державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

Для того, щоб дізнатися точні ставки для місцевих податків у своєму населеному пункті достатньо зробити запит на публічну інформацію до міської/сільської/селищної ради, яка ці податки встановлює і затверджує.

Для того, щоб контролювати доходи/видатки місцевих коштів варто розуміти не лише ставки податків, а розуміти, хто ці податки має сплачувати. Чому це важливо знати? Тому що варто контролювати платників податків, які можуть собі дозволяти не платити податки. Без сплати податків відповідно не буде надходжень до місцевих бюджетів. Окрім того, рада відповідної територіальної одиниці має повноваження встановлювати пільги для сплати місцевих податків, а це вже питання для жорсткого контролю. Тому що цією можливістю, швидше за все, радо скористаються великі підприємства або заможні і більш освічені громадяни і не задарма. А звичайні підприємці та люди знову платитимуть за всіх.

Децентралізація як фінансова, так і повноважень, – це в першу чергу, децентралізація відповідальності. Контроль за роботою та співпраця з місцевими органами влади та самоврядування – це шлях до реальних змін. З кожним ухваленим реформаторським законом за Урядом лишатиметься все менше повноважень в питаннях управління територіями, тоді як більше часу лишатиметься на завдання розробки загальнодержавної політики – рамки. І у вмінні на місцях планувати та працювати закладений успіх та шанс на соціальний та економічний розвиток.

У 2016 році розміри деяких видів державної допомоги становлять:

	з січня	з травня	з грудня
Допомога у зв’язку з вагітністю та пологами	344,50	362,50	387,50
Допомога при народженні дитини	41 280,0		
одноразова виплата:	10 320,0		
щомісячна виплата:	860,00		
Допомога до досягнення дитиною трирічного віку	130,0		

Допомога на дітей одиноким матерям надається у розмірі, що дорівнює різниці між 100 % ПМ для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім’ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців

на дітей віком:	Максимальний		
до 6 років	1 167	1 228	1 313
від 6 до 18 років	Максимальний 1 455	1 531	1 637

	Максимальний		
від 18 до 23 років	1 378	1 450	1 550

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування

на дітей віком:	Максимальний		
до 6 років	2 334	2 456	2 626
від 6 до 18 років	2 910	3 062	3 274

Тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів надається у розмірі, що дорівнює різниці між 50 % ПМ для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців

на дітей віком:	Максимальний		
до 6 років	583,5	614,0	656,5
від 6 до 18 років	727,5	765,5	818,5

Державна соціальна допомога на дітей - сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

на дітей віком:	максимальний		
до 6 років	2 334	2 456	2 626
від 6 до 18 років	2 910	3 062	3 274
від 18 до 23 років	2 756	2 900	3 100

Щомісячна грошова допомога особі, яка проживає разом з інвалідом I чи II групи внаслідок психічного розладу

мінімальна заробітна плата	1 378	1 450	1 550

Статтею 9 вищезазначеного закону установлено, що у 2016 році рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для призначення допомоги відповідно до Закону України „Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" у відсотковому співвідношенні до прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп населення становить: для працездатних осіб - 21 відсоток, для дітей - 85 відсотків, для осіб, які втратили працездатність, та інвалідів 100 відсотків відповідного прожиткового мінімуму.

Розмір державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям у 2016 році не може бути більше ніж 75 відсотків від рівня забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї.

Законом України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [99] визначено право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України та соціальний захист інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів шляхом встановлення державної соціальної допомоги у відсотках від прожиткового мінімуму. Розмір державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам у 2016 році розраховується з урахуванням норм вищезазначеного

Закону та статтею 7 Закону України „Про Державний бюджет на 2016 рік” з урахуванням норм постанови Кабінету Міністрів України від 26.03.2008 № 265 „Деякі питання пенсійного забезпечення громадян” (зі змінами):

Державна соціальна допомога	з січня	з травня	з грудня
інвалідам з дитинства I групи підгрупи А з надбавкою на догляд	2 206,80	2 322,00	2 482,60
інвалідам з дитинства I групи підгрупи Б з надбавкою на догляд	1 611,00	1 695,00	1 812,00
інвалідам з дитинства II групи, одиноким інвалідам з дитинства II групи, які за висновком медико-соціальної експертної комісії потребують постійного стороннього догляду з надбавкою на догляд	1 074,00	1 130,00	1 208,00
інвалідам з дитинства III групи, одиноким інвалідам з дитинства III групи, які за висновком медико-соціальної експертної комісії потребують постійного стороннього догляду з надбавкою на догляд	1 074,00	1 130,00	1 208,00
на дітей-інвалідів	1 074,00	1 130,00	1 208,00
на дітей-інвалідів підгрупи А до 6 років з надбавкою на догляд	1 918,80	2 019,00	2 158,60
на дітей-інвалідів до 6 років з надбавкою на догляд	1 335,30	1 405,00	1 502,10
на дітей-інвалідів підгрупи А від 6 до 18 років з надбавкою на догляд	2 206,80	2 322,00	2 482,60
на дітей-інвалідів від 6 до 18 років з надбавкою на догляд	1 479,30	1 556,50	1 664,10
на дітей-інвалідів, захворювання яких пов’язане з Чорнобильською катастрофою	1 127,70	1 186,50	1 268,40
на дітей-інвалідів підгрупи А, захворювання яких пов’язане з Чорнобильською катастрофою, до 6 років з надбавкою на догляд	2 294,70	2 414,50	2 581,40
на дітей-інвалідів, захворювання яких пов’язане з Чорнобильською катастрофою, до 6 років з надбавкою на догляд	1 711,20	1 800,50	1 924,90
на дітей-інвалідів підгрупи А, захворювання яких пов’язане з Чорнобильською катастрофою, від 6 до 18 років з надбавкою на догляд	2 582,70	2 717,50	2 905,40
на дітей-інвалідів, захворювання яких пов’язане з Чорнобильською катастрофою, від 6 до 18 років з надбавкою на догляд	1 855,20	1 952,00	2 086,90

Верховною Радою України 24 грудня 2015 року схвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (реєстраційний номер 3628 від 11.12.2015 року), яким передбачається змінити умови надання окремих видів соціальної допомоги.

Законом передбачається, що тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів надається з урахуванням матеріального стану сім'ї, в якій виховується дитина.

Допомога на дітей одиноким матерям – у розмірі, що дорівнює різниці між 100 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї, в якій виховується дитина.

Виходячи із зазначеного, з 1 січня 2016 року виплата допомоги на дітей одиноким матерям та тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів призупинена.

При цьому, звертаємо увагу, що для громадян, які звернулися у період січня-березня 2016 року за призначенням зазначених видів допомоги за новими умовами, зазначені допомоги призначаються та виплачуються з 1 січня 2016 року. А громадянам, які звернулися до управління соціального захисту з 01.04.2016 року, допомоги призначаються з місяця звернення.

Отже, виходячи з усього наведеного вище, можна зробити висновок, що на сьогодні пріоритетним напрямком у змінах законодавства України є зміни відносно децентралізації, тобто передачі значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування. Ці зміни стосуються не тільки адміністративної децентралізації, а й фінансової. Насамперед, фінансова децентралізація спрямована на забезпечення самостійності місцевих бюджетів.

Однак, не слід забувати, що децентралізація в цілому – це в першу чергу, передача відповідальності. Контроль за роботою та співпраця з місцевими органами влади та самоврядування – це шлях до реальних змін. Кожен нормативний акт, прийнятий у рамках реформи децентралізації, збільшує роль органів місцевого самоврядування у питаннях регіональної політики та зменшує роль у цих питаннях Уряду. Це дозволяє останньому зосередитися на завданні розробки загальнодержавної політики, що, у свою чергу, дозволить оптимізувати функціонування системи органів державної влади та місцевого самоврядування в цілому.

2.3.2. Прожитковий мінімум як базовий соціальний стандарт у формуванні доходів населення.

Одним із найважливіших показників, що характеризує рівень життя населення та визначає більшість показників соціального блоку бюджету є прожитковий мінімум. За різними оцінками, реальний розмір прожиткового мінімуму в Україні має бути на 2-3 тисячі гривень вищий від офіційно визначеного владою. Зокрема, за приблизними розрахунками профспілок реальний прожитковий мінімум має складати не менше 3000 гривень. Якщо

ж враховувати неофіційний рівень інфляції, який, за даними деяких незалежних експертів, сягає 40-42%, середнє значення реального прожиткового мінімуму для однієї особи має становити 5000 гривень.

Очевидним наслідком підвищення розміру прожиткового мінімуму є відповідне підвищення соціальних виплат населенню та зростання бюджетних витрат. При цьому найбільшого впливу зазнають державні соціальні допомоги, які фінансуються з державного бюджету, та пенсії, розміри яких визначаються з врахуванням прожиткового мінімуму.

Врахування вищезазначеного вимагає здійснення відповідних фінансово-економічних розрахунків та проведення оцінки щодо доцільності підвищення прожиткового мінімуму та одночасного скасування пільг населенню з метою визначення їх впливу на окремі соціальні виплати населенню, що обумовлює актуальність теми даного дослідження.

Механізм формування прожиткового мінімуму заснований на положеннях Законів України «Про прожитковий мінімум» (Закон від 15.07.1999 № 966-XIV у редакції від 22.05.2008), «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (Закон від 05.10.2000 № 2017–III у редакції від 07.04.2012), Постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» (Постанова від 14.04.2000 № 656), Наказу Міністерства праці та соціальної політики, Міністерства економіки, Державного комітету статистики «Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення» (Наказ, Методика від 17.05.2000 № 109/95/157 у редакції від 01.11.2005).

Згідно з визначенням, наведеним у статті 1 закону України «Про прожитковий мінімум», прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [86].

Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення:

дітей віком до 6 років;

дітей віком від 6 до 18 років;

працездатних осіб;

осіб, які втратили працездатність.

Розмір прожиткового мінімуму розраховується, виходячи з вартості споживчого набору, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України

№ 656 від 14.04.2000 р. «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення».

Прожитковий мінімум в Україні, як базовий державний соціальний стандарт застосовується для:

загальної оцінки рівня життя та визначення рівня бідності, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм;

встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів державної соціальної допомоги, стипендій та інших соціальних виплат;

визначення права на призначення соціальної допомоги;

визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших;

формування Державного бюджету України і місцевих бюджетів.

Прожитковий мінімум на одну людину, а також окремо за основними соціальними і демографічними групами населення щорічно затверджується Верховною Радою України та періодично переглядається згідно зі зростанням індексу споживчих цін разом з уточненням показників Державного бюджету України.

В економіці виділяють такі види прожиткового мінімуму, як фізіологічний і соціальний. Фізіологічний включає лише фізіологічні потреби людини, задоволення яких повністю забезпечує підтримання фізичної стабільності і моральної здатності до праці та активного відпочинку. Соціальний прожитковий мінімум включає, крім фізіологічних потреб, витрати на задоволення мінімальних соціальних і духовних потреб людини з урахуванням загального рівня соціально-економічного розвитку конкретної держави. Так, наприклад, у Литві, Білорусії та Естонії використовується соціальний, а в Казахстані – фізіологічний прожитковий мінімум [105, с. 110].

Основою розрахунку прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп населення є мінімальний споживчий кошик, головну частину якого складає набір продуктів харчування в розрахунку на одну особу на місяць. Споживчий кошик – це мінімальний набір продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, необхідних для збереження здоров'я та забезпечення життєдіяльності людини. Він визначається, як вартість набору товарів та послуг, мінімально необхідних для задоволення потреб у харчуванні на рівні фізіологічно мінімальних норм споживання (окремо для дорослих, дітей, людей похилого віку), а також мінімальних потреб в одязі, взутті, предметах домашнього вжитку, медикаментах, комунальних і побутових послугах, транспорті, культурі тощо [105].

При формуванні мінімального набору продуктів харчування враховується їх хімічний склад та енергетична цінність, а також норми фізіологічних потреб, рекомендовані ВООЗ. Цей набір розрахований на основі норм споживання продуктів харчування для різних категорій населення, розроблених науково–дослідним інститутом харчування МОЗ України на підґрунті методичних розробок щодо фізіологічних потреб, здійснених Ленінградським інститутом гігієни праці ще 1990 року [127].

Для розрахунку прожиткового мінімуму використовується методика, що затверджена Спільним наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства економіки України, Державного комітету статистики України «Про затвердження методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціально – демографічних груп населення» від 17.05.2000 р. № 109/95/157. Методика розрахунку цього показника побудована шляхом щорічного коригування на динаміку цін, затверджену в 2000 р., яка не враховує досвід розвинених країн світу та не відповідає міжнародним стандартам. Крім того, чинна методика не враховує конкретні регіональні особливості та інтереси різних соціальних груп населення України.

Згідно із Законом України «Про прожитковий мінімум» набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг для основних соціальних і демографічних груп населення мають переглядатися не рідше одного разу на п’ять років. У липні 2006 року Кабмін відклав затвердження нового набору продуктів, товарів і послуг для споживчого кошика до встановлення методики визначення вартості такого кошика, при тому, що Верховна Рада тричі на рік встановлює прожитковий мінімум для працюючих та пенсіонерів. Таким чином, набір продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг, що складає теперішній споживчий кошик, можна вважати нелегітимним.

Перегляди споживчого набору товарів (послуг), представлених для розрахунку індексу споживчих цін, останній раз мали місце у 2012 році (був розширений до 335 найменувань) [135], причому тільки внаслідок останнього перегляду товарів та послуг у споживчому кошику з’явилися послуги мобільного зв’язку, кабельного телебачення, Інтернету тощо. Це призводить до того, що структура споживання, що відображається в індексі інфляції, не встигає за змінами уявлень про мінімально необхідні стандарти витрат на життя.

За даними ООН, середня вартість споживчого кошика для однієї особи має становити 17 доларів на день. Якщо ж людина отримує заробітну плату близько 510 доларів на місяць, то вона перебуває на межі бідності. Тобто, в порівнянні із середньою заробітною платою громадянина в Україні, виходить, що заробіток українців на місяць майже вдвічі нижчий за межу бідності, ніж у сусідніх європейських країнах.

Враховуючи зниження купівельної спроможності у світі, з жовтня 2015 року Світовий банк підвищив межу бідності з 1,25 до 1,9 долара. Для

порівняння, прожитковий мінімум в Україні на одну особу в розрахунку на місяць з 1 травня 2016 року встановлено на рівні 1399 грн. ($1,85 на день), для працездатного населення – 1450 гривень ($1,91 на день). Тобто, мільйони наших громадян (бюджетників, держслужбовців, працівників нижчої ланки) живуть на 1,9 доларів на день, при цьому у багатьох з них на утриманні перебувають діти, батьки, безробітні або родичі, які втратили працездатність.

Проте, реальний розмір прожиткового мінімуму в Україні є набагато вищим, адже набори продуктів, товарів та послуг не змінювалися протягом 15 років. Не врегульовано до кінця і питання визначення фактичного розміру прожиткового мінімуму, який публікує на своєму сайті Мінсоцполітики України (не враховано військовий збір та не повною мірою відображено податок на доходи фізичних осіб).

Штучне заниження офіційної величини прожиткового мінімуму вже призвело до того, що він перестав виконувати функцію базового соціального стандарту для визначення достатнього рівня життя громадян і перетворився в «розрахунковий показник» збалансування Державного бюджету України.

Занижений розмір системоутворюючого державного соціального стандарту призводить до штучно занижених державних соціальних виплат та допомог найбільш уразливим верствам, зводить нанівець ефективність механізмів державного захисту населення, що це є порушенням конституційного права громадян на достатній рівень життя.

Крім того, занижений рівень прожиткового мінімуму впливає на загальну оцінку рівня життя в Україні, що в свою чергу безпосередньо недостовірно характеризує становище бідного населення та викривлює результати виконання Україною Цілей Розвитку Тисячоліття щодо боротьби з бідністю, скорочення нерівності та підвищення якості життя населення країни.

На відміну від України, вартість споживчого кошика в країнах Євросоюзу та США визначається не в абсолютних, а у відносних показниках. Суть полягає в тому, що споживчий кошик визначається як фіксований набір продуктів та послуг, які споживає типовий покупець. Кількість позицій у споживчому кошику ЄС та Америки значно відрізняється від українського: в Німеччині це 700 одиниць, у США та Франції – біля 305, у Швейцарії – 1046 [105, с. 111].

Важливо зазначити, що прожитковий мінімум у країнах ЄС, який визначається на основі споживчого кошику, не обраховується нормативно. Норми споживання заміняються середньою заробітною платою. Прожитковий рівень становить майже 60% від середньої заробітної плати. На основі цього розраховується межа бідності по країні та, відповідно, кількість тих, хто має право на соціальну допомогу від держави. Тобто країни ЄС не підраховують бідність, а розраховують нормальний рівень життя. Зрозуміло, що нормальний рівень життя має властивість змінюватися, відповідно, це повинно відображатися і у споживчому наборі товарів та послуг [127].

Аналіз норм і рівня споживання продуктів харчування населенням України свідчить, що найбільше відставання спостерігається відносно м'яса і м'ясопродуктів – на 36,1%, молока та молочних продуктів – на 60,9%, олії рослинної всіх видів – на 45,4%, риби й рибопродуктів – на 35%. Натомість хлібні продукти (хліб, макаронні вироби та ін.) перевищують норму на 22,2% [105, с. 111]. Таке перевищення свідчить про незбалансоване харчування населення, яке повинно забезпечувати власні енергетичні потреби продуктами, що є економічно доступними.

Все вищевказане свідчить про нагальну потребу в розширенні переліку витрат, які враховуються під час визначення вартості набору послуг та включення до нього таких позицій, як витрати на: будівництво чи купівлю житла або його наймання, оренду; платні послуги освіти; оздоровлення; утримання дітей у дошкільних навчальних закладах; медичні послуги.

Необхідно також забезпечити умови для наближення до методології формування прожиткового мінімуму в Україні до єдиних принципів, визначених, зокрема, у таких міжнародних актах:

Європейська соціальна хартія (переглянута), ратифікована Україною 14.09.2006 р. Ст. 30 встановлює зобов'язання щодо країн, які підписали дану Конвенцію: «У рамках загального та скоординованого підходу вживати заходів для надання особам що живуть або можуть жити в ситуації соціального відчуження або убогості, а також членам їхніх сімей ефективного доступу, зокрема до роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури і соціальної та медичної допомоги» [115];

Конвенція МОП № 117 «Про основні цілі та норми соціальної політики». П. 2 ст. 5 зазначає: «При визначенні прожиткового мінімуму беруться до уваги такі основні потреби сімей працівників, як продукти харчування та їхня калорійність, житло, одяг, медичне обслуговування та освіта» [141];

Загальна декларація прав людини. П. 1 ст. 25 зазначає: «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї» [117].

Кожна держава має свої особливості формування мінімального споживчого кошика. У США мінімальний життєвий стандарт виступає як межа бідності, на основі якого визначається адекватність рівня доходу. Зазначений стандарт щорічно визначається Бюро перепису США на базі різних показників для домогосподарств із різною кількістю дорослих осіб та дітей. Окрім домогосподарств, що складаються виключно з непрацездатних осіб (одинаків та сімей з непрацездатних), мінімальний життєвий стандарт розраховується для таких типів сімей із дітьми: 1) із двома батьками, один з яких працює 2) із двома батьками, з яких жоден не працює; 3) неповна сім'я з одним непрацюючим (батьком чи матір'ю). При цьому базою для розрахунку

межі бідності виступають витрати на харчування, оскільки заздалегідь передбачається, що саме вони становлять одну третину сімейного бюджету.

Місячний прожитковий мінімум у США становить близько 700 доларів, а мінімальна зарплата – 1 230 доларів на місяць. При цьому в країнах Європи найнижча мінімальна зарплата – у Болгарії (92 євро), а найвища – у Люксембурзі (1 570 євро). У Німеччині прожитковий мінімум встановлено приблизно на рівні 760 євро за мінімальної зарплати 1 200 євро. У Португалії мінімальна зарплата дорівнює 700 євро, але щомісячний прожитковий мінімум такий самий або навіть вищий, ніж у Німеччині. Найнижча мінімальна зарплата – у Болгарії (92 євро), відповідно, й показники кошика там менші. У нас ще менші: мінімальна заробітна плата на 2016 р. становить з 1 січня 1 378 гривень (48 євро), а прожитковий мінімум – 1 330 гривень (46,3 євро). Як наслідок, згідно даних експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), 46% населення колишніх радянських республік та інших східноєвропейських країн живуть за межею бідності [105, с. 112].

Затверджені Постановою КМУ «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» норми в наборі продовольчих та непродовольчих товарів та послуг свідчать про відсутність окремих життєво важливих складників. Також у наборі предметів першої потреби, санітарії та ліків взагалі не передбачено користування необхідними предметами гігієни. Натомість містяться застарілі позиції товарів. Щодо предметів одягу, наприклад, працездатні чоловіки мають купувати одні брюки напіввовняні на чотири роки, костюм (двійка) – один на п’ять років, джемпер, светр – один на три роки, плавки – одні на 10 років; а працездатні жінки мають носити одне пальто вісім років, чоботи зимові – одні п’ять років [89].

Сьогодні назріла необхідність глибше дослідити діючу методику визначення прожиткового мінімуму та розробити механізм її вдосконалення у зв’язку зі зміною соціально-економічних умов всередині країні та необхідності переходу до міжнародних соціальних стандартів. Враховуючи курс України на євроінтеграцію, останнє є особливо важливим. Раціональний споживчий бюджет відображає споживання товарів і послуг, забезпеченість предметами культурно-побутового та господарського призначення у відповідності до науково обґрунтованих норм та нормативів задоволення раціональних потреб людини. Такою може бути наступна структура: продукти харчування не повинні перевищувати 30%, непродовольчі товари 47% (із них тканини, одяг, взуття 20%; меблі, предмети культури і побуту 18%; інші товари 9%) і всі послуги 23%. Фактична структура споживання населення України далека від раціональної. На сьогоднішньому етапі соціально-економічного розвитку в Україні питома вага вартості продуктів харчування у структурі прожиткового мінімуму складає приблизно 60% (проти 20% у США) [134].

Наявні в переліку непродовольчих товарів та послуг набори ліків не відповідають елементарним потребам громадян. Взагалі не передбачено

придбання житла або його наймання, кошти на оплату освіти, оздоровлення, медичних послуг, придбання мобільних телефонів, оплату послуг Інтернету та ін. Таким чином, вміст і норми споживання наборів продовольчих та непродовольчих товарів та послуг є застарілими. У перелічених наборах не враховано товари та послуги, які на сьогоднішній день є життєво необхідними для населення.

Розміри прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць для працездатних осіб наведено в таблиці 1 за період з 2011 по 2016 р.р.

Аналіз динаміки прожиткового мінімуму для працездатних осіб (табл. 2.66) показує, що його номінальна величина за період з 2011 по 2016 рр. постійно збільшувалася та періодично переглядалася урядом України. Але наскільки рівень прожиткового мінімуму для працездатних осіб та його перегляд відповідали рівню інфляції та темпам зростання споживчих цін можна побачити у таблиці 2 Співвідношення темпів зростання прожиткового мінімуму для працездатних осіб та індексу споживчих цін за період з 2011 по 2015 р.р.

Таблиця 2.66

Динаміка прожиткового мінімуму для працездатних осіб в Україні за 2011-2016 рр.

Період	Прожитковий мінімум (грн)
З 01.01.2011 по 31.03.2011	941
З 01.04.2011 по 30.09.2011	960
З 01.10.2011 по 30.11.2011	985
З 01.12.2011 по 31.12.2011	1004
З 01.01.2012 по 31.03.2012	1073
З 01.04.2012 по 30.06.2012	1094
З 01.07.2012 по 30.09.2012	1102
З 01.10.2012 по 30.11.2012	1118
З 01.12.2012 по 31.12.2012	1134
З 01.01.2013 по 30.11.2013	1147
З 01.12.2013 по 31.12.2013	1218
З 01.01.2014 по 31.12.2014	1218
З 01.01.2015 по 31.08.2015	1218
З 01.09.2015 по 31.12.2015	1378
З 01.01.2016 по 30.04.2016	1378
З 01.05.2016 по 30.11.2016	1450
З 01.12.2016	1550

Дані таблиці 2.67 показують, що абсолютна величина динаміки середньорічного прожиткового мінімуму для працездатних осіб за період з 2011 по 2015 рр. постійно збільшувалася. Відповідно, і темпи зростання по відношенню до попереднього року за даним показником, також зростали.

Таблиця 2.67

Співвідношення темпів зростання прожиткового мінімуму для працездатних осіб та індексу споживчих цін в Україні за період 2011–2015 р.р.

Рік	Середньо-річний ПМ для працездатних осіб, грн.	Темпи зростання до минулого року ,%		Перевищення темпів зростання ПМ над ІСЦ, %
		ПМ	ІСЦ	
2011	972,5	108,9	104,6	+4,3
2012	1104,2	113,5	99,8	+13,7
2013	1182,5	107,1	100,5	+6,6
2014	1218	103,0	124,9	-21,9
2015	1298	106,6	143,3	-36,7

Аналіз індексу споживчих цін показує, що за останні п’ять років, лише у 2012 році цей показник не перевищив 100% і склав 99,8%. Відповідно перевищення темпів зростання прожиткового мінімуму для працездатних осіб над індексом споживчих цін за вказаний рік сягнуло 13,7%. Найвищий темп приросту споживчих цін спостерігався у 2014-2015 р.р. – 24,9% та 43,3% відповідно.

Порівнюючи темпи зростання середньорічного прожиткового мінімуму для працездатних осіб з індексом споживчих цін за період з 2011 по 2015 р.р., необхідно відмітити про значні коливання темпів зростання індексу споживчих цін відносно прожиткового мінімуму для працездатних осіб та різке заниження основного соціального стандарту на протязі останніх двох років (рисунок 2.16).

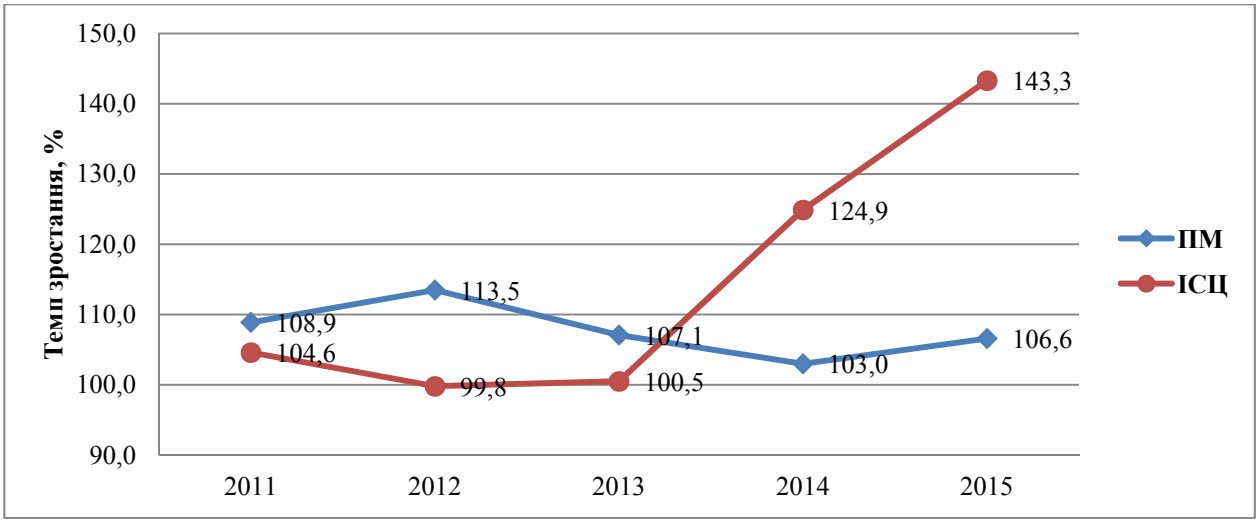

Рис. 2.16. Темпи зростання прожиткового мінімуму для працездатних осіб та індексу споживчих цін в Україні за період 2011–2015 р.р.

Як показують дані таблиці 2.67, у 2014 році темп зростання прожиткового мінімуму для працездатних осіб склав 103,0%, а індекс споживчих цін за вказаний період склав 124,9%, тобто перевищення індексу споживчих цін над темпом зростання прожиткового мінімуму склало 21,9%. У 2015 році різниця між темпами зростання досліджуваних показників ще більше поглибилася в негативну сторону і склала 36,7%.

Тож бачимо, що прожитковий мінімум не виконує основну функцію державного соціального стандарту, на основі якого базуються розміри мінімальної заробітної плати, пенсії за віком, соціальної допомоги та ін. Так, у ч. 2 ст. 9 Закону України «Про оплату праці» розмір мінімальної заробітної плати залежить від прожиткового мінімуму і встановлюється не нижче від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб [87].

У той же час, незважаючи на постійне збільшення прожиткового мінімуму у номінальному виразі, у більшості періодів темп приросту індексу споживчих цін або перевищував, або незначно поступався темпу приросту прожиткового мінімуму. Також варто враховувати, що набір товарів та послуг, для розрахунку індексу споживчих цін не відповідає набору, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів № 656 від 14 квітня 2000 року. Тому споживчий кошик, який визначає прожитковий мінімум, не потрібно плутати із споживчим набором, завдяки якому вимірюється інфляція (він є значно ширшим).

Звідси, просте співставлення темпів зростання прожиткового мінімуму та індексом споживчих цін не є повністю об’єктивним. Хоча і воно показує, що за останніх два роки ІСЦ зростає швидше, ніж прожитковий мінімум для працездатних осіб (діаграма, графік). Реальне зростання індексу споживчих цін у порівнянні зі зростанням прожиткового мінімуму буде ще вищим.

Таким чином:

прожитковий мінімум на сьогодні не виконує функції державного соціального стандарту, на базі якого формуються соціальні гарантії;

існує нагальна потреба в перегляді та вдосконаленні існуючої методики визначення величини прожиткового мінімуму;

чинний перелік наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг є застарілим та таким, що потребує перегляду з урахуванням фактичних регіональних тенденцій споживання та досвіду розвинених країн, звернувши при цьому особливу увагу на норми споживання продуктів харчування.

Головним недоліком прожиткового мінімуму для працездатних осіб в Україні є те, що він так і не став базовим соціальним стандартом у сфері доходів населення, яким повинен бути у відповідності із Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». На практиці розміри прожиткового мінімуму встановлюються виходячи із фінансових можливостей держави, при розрахунку соціальних виплат використовується рівень забезпечення прожиткового мінімуму, що значно зменшує розміри соціальних допомог та пенсій і не забезпечує достатній

життєвий рівень населення. Прожитковий мінімум для працездатних осіб є нижчим за фактичну межу бідності.

Низький рівень заробітної плати, що ґрунтується на рівні прожиткового мінімуму, не в змозі задовольнити нормальне функціонування організму працюючої людини та забезпечити її мінімальні соціальні та культурні потреби, що вкрай негативно впливає на якість людського капіталу й відтворення майбутніх поколінь, тому необхідно забезпечити умови для збільшення розміру мінімальної заробітної плати, яка має бути вищою за прожитковий мінімум працездатних осіб.

2.3.3. Динамика рівня прожиткового мінімуму та його структури

Відповідно до міжнародних норм і стандартів, зокрема ратифікувавши Європейську соціальну хартію (переглянуту) (частково), Конвенції Міжнародної організації праці про основні цілі та норми соціальної політики № 117, про мінімальні норми соціального забезпечення № 102, Україна взяла на себе зобов'язання забезпечити достатній життєвий рівень свого населення та гарантувала соціальне забезпечення кожному не нижче життєво важливого прожиткового мінімуму.

Згідно із законом України «Про прожитковий мінімум», прожитковий мінімум є вартісною величиною достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості[86].

В Україні прожитковий мінімум для різних соціальних і демографічних груп населення визначається за допомогою нормативного методу, тобто за фактичною вартістю споживчих товарів та послуг, які входять до прожиткового мінімуму. Відповідно до законодавства, прожитковий мінімум встановлює Кабінет Міністрів України після проведення науково-громадської експертизи сформованого набору продуктів харчування, мінімальних наборів непродовольчих товарів і послуг. Затвердження прожиткового мінімуму у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення, здійснює Верховна Рада України.

Відповідно закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» прожитковий мінімум є базовим державним соціальним стандартом, на основі якого мають визначатися державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти і саме це визначає високу відповідальність стосовно його розрахунку та затвердження.

Динаміка законодавчо визначених розмірів прожиткового мінімуму по соціальним та демографічним групам в Україні у 2010 – 2015 рр. наведена в табл. 2.68.

Таблиця 2.68

Динаміка законодавчо визначених розмірів прожиткового мінімуму в Україні у 2011 – 2015 рр., грн.

Дата	Розмір прожиткового мінімуму по соціальним та демографічним групам, грн..					Курс долара США НБУ (USD), грн.
	Прожитковий мінімум на 1 особу в розрахунку на місяць	Дітей віком до 6 років	Дітей віком від 6 до 18 років	Працездатних осіб	Осіб, які втратили працездатність	
2011	Закон України від 23.12.2010 №2857-VI «Про державний бюджет України на 2011 рік» (ст.21)					
з 1.01.2011	894	816	977	941	750	7,959(6.01)
з 1.04.2011	911	832	997	960	764	7,96
з 1.10.2011	934	853	1022	985	784	7,9727
з 1.12.2011	953 (119,28 $)	870	1042	1004	800	7,9897
Відхилення за 2011 рік	+59	+54	+65	+63	+50	
2012	Закон України від 22.12.2011 №4282-VI «Про державний бюджет України на 2012 рік» (ст.12)					
з 1.01.2012	1017	893	1112	1073	822	7,9898(4.01)
з 1.04.2012	1037	911	1134	1094	838	7,9879
з 1.07.2012	1044	917	1144	1102	844	7,9925
з 1.10.2012	1060	930	1161	1118	856	7,993
з 1.12.2012	1095 (136 $)	961	1197	1134	884	7,993
Відхилення за 2012 рік	+78	+68	+85	+61	+62	
2013	Закон України від 06.12.2012 №5515-VI «Про державний бюджет України на 2013 рік» (ст.7)					
з 1.01.2013	1108	972	1210	1147	894	7,993
з 1.12.2013	1176 (147,128 $)	1032	1286	1218	949	7,993
Відхилення за 2013 рік	+68	+60	+76	+71	+55	
2014	Закон України від 16.01.2014 №719-VII «Про державний бюджет України на 2014 рік» (ст.7)					
з 1.01.2014	1176 (147,128 $)	1032	1286	1218	949	7,993(1.01)
з 1.04.2014	1176 (106,93 $)	1032	1286	1218	949	10,9981(1.04)
з 1.07.2014	1176 (99,78 $)	1032	1286	1218	949	11,7855(1.07)
з 1.10.2014	1176 (90,77 $)	1032	1286	1218	949	12,9552(1.10)
з 1.12.2014	1176 (78,11 $)	1032	1286	1218	949	15,0554(1.12)
Відхилення за 2014 рік	0	0	0	0	0	
2015	Закон України від 28.12.2014 №80-VII I «Про державний бюджет України на 2015 рік»					
з 1.01.2015	1176 (74,57 $)	1032	1286	1218	949	15,7686
з 1.12.2015	1330 (55,54 $)	1167	1455	1378	1074	23,9481
Відхилення за 2015 рік	+154	+135	+169	+160	+125	

Аналіз даних таблиці 2.68 показує, що за період з 2011 р. по 2015 р. прожитковий мінімум в абсолютних одиницях вимірювання поетапно зростає окрім періоду з 1.12.2013 р. по з 1.12.2015 р., на протязі якого його рівень не змінювався.

Так за 2011 рік відбулось збільшення прожиткового мінімуму на 1 особу в розрахунку на місяць на 59 грн. (трохи більше 7 $ США на кінець року); для працездатних осіб – на 63 грн. (7,89 $ США на кінець року).

У 2012 році збільшення прожиткового мінімуму на 1 особу в розрахунку на місяць склало 78 грн (майже 10 $ США на кінець року). Загальне зростання відбулось за рахунок збільшення прожиткового мінімуму практично за всіма демографічними і соціальними групами у порівнянні з абсолютним приростом 2011 р. окрім працездатних осіб, для яких приріст становив 61 грн. (приблизно 7,89 $ на кінець року), що на 2 грн. менше, ніж відповідний показник 2011 р. У 2013 р. зростання прожиткового мінімуму на 1 особу в розрахунку на місяць склало 68 грн. (близько 8,5 $ на кінець року), для працездатних осіб – 71 грн. (8,9 $ на кінець року), що на 10 грн. більше, ніж у 2012 р.

У доларовому еквіваленті відбулось зростання розміру прожиткового мінімуму за 2011 – 2013 рр. Відповідно за роками (на 1.12 відповідного року) він складав у 2011 р. - 119,28 $, у 2012 р. - 136 $, у 2013 р. - 147,128 $.

У 2014 р. абсолютного зростання прожиткового мінімуму за всіма соціальними та демографічними групами не було. Але в перерахунку у доларовий еквівалент відбулося його суттєве зниження. У порівнянні з показником 2011 р., коли прожитковий мінімумум на 1 особу в розрахунку на місяць на 01.12 2011 р. складав 119,23 $ США, відповідний показник прожиткового мінімуму 2014 р. на кінець року склав 74,58 $ США, тобто на 44,65 $ менше. У порівнянні з показником 2013 р. , який дорівнював 147,128 $, розрив склав 74,55 $.

Падіння доларового еквіваленту прожиткового мінімуму продовжилось і в 2015 р. Незважаючи на абсолютний приріст прожиткового мінімуму (у гривнях) за всіма групами населення, що аналізуються, у доларовому еквіваленті прожитковий мінімум на 1 особу в розрахунку на місяць склав на кінець 2015 р. 55,54 $, що на 63,69 $ менше, ніж показник 2011 р. та на 91,588 $ менше відповідного показника 2013 р.

Тобто у перерахунку на доларовий еквівалент за період з 1.12.2013 р. по 1.12.2015 р. відбулось катастрофічне зменшення прожиткового мінімуму, що є визначальним для населення країни, економіка якої прив'язана до іноземної валюти.

Дані про фактичні розміри прожиткового мінімуму за 2011 – 2015 рр. наведено в табл.2.69 [149].

Таблиця 2.69

Динаміка фактичних розмірів прожиткового мінімуму в Україні у 2011 – 2015 рр., грн.

Дата	Фактичний розмір прожиткового мінімуму по соціальним та демографічним групам, грн..					Курс долара США НБУ (USD), грн..
	Прожитковий мінімум на 1 особу в розрахунку на місяць	Дітей віком до 6 років	Дітей віком від 6 до 18 років	Працездатних осіб	Осіб, які втратили працездатність	
2011						
з 1.01.2011	1039	951	1202	1104	830	7,959(6.01)
з 1.04.2011	1105	1002	1264	1177	884	7,96
з 1.10.2011	1054	963	1217	1129	829	7,9727
з 1.12.2011	1087 (136,05 $)	1004	1270	1159	855	7,9897
Відхилення за 2011 рік	+48	+53	+68	+55	+25	
2012						
з 1.01.2012	1100	1034	1319	1162	870	7,9898(4.01)
з 1.04.2012	1110	1042	1332	1174	876	7,9879
з 1.07.2012	1118	1045	1327	1189	882	7,9925
з 1.10.2012	1099	1030	1312	1165	870	7,993
з 1.12.2012	1115 (139,5 $)	1053	1343	1177	886	7,993
Відхилення за 2012 рік	+5	+19	+11	+3	+10	
2013						
з 1.01.2013	1126	1064	1356	1190	895	7,993
з 1.12.2013	1188 (148,63 $)	1128	1440	1252	950	7,993
Відхилення за 2013 рік	+62	+64	+84	+62	+55	
2014						
з 1.01.2014	1217	1159	1477	1281	974	7,993(1.01)
з 1.04.2014	1294	1231	1573	1361	1037	10,9981(1.04)
з 1.07.2014	1398	1322	1670	1476	1113	11,7855(1.07)
з 1.10.2014	1412	1352	1718	1483	1125	12,9552(1.10)
з 1.12.2014	1480 (98,3 $)	1421	1806	1552	1181	15,0554(1.12)
Відхилення за 2014 рік	+263	+262	+329	+271	+207	
2015						
з 1.01.2015	1536 (1618*)	1477	1877	1611 (1753*)	1224	15,7686
з 1.12.2015	2493 (2658*) (104,1 $) (111 $*)	2418	2951	2594 (2878*)	2060	23,9481
Відхилення за 2015 рік	+957 (+1122*)	+941	+1074	+983 (+1267*)	+836	

* - з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб.

Фактичні розміри прожиткового мінімуму, оприлюднені Мінсоцполітики, значно відрізняються від офіційно затверджених законом про Держбюджет в більшу сторону.

Виникає питання, як при одному й тому ж базису розрахунку (мається на увазі споживчий кошик) результат роботи двох міністерств – різний? Мається на увазі МінФін, що відповідає за формування прожиткового мінімуму з мінімальною зарплатою (табл.2.68), та Мінсоцполітики, що перераховує прожитковий мінімум згідно статті 5 Закону України «Про прожитковий мінімум».

Динаміка законодавчо визначеного та фактичного розміру прожиткового мінімуму на 1 особу в розрахунку на місяць в грн. і в доларовому еквіваленті в Україні у 2011 – 2015 рр. представлена даними таблиці 2.70 та рис.2.18 і 2.19.

Таблиця 2.70.

Динаміка законодавчо визначеного та фактичного розміру прожиткового мінімуму на 1 особу в розрахунку на місяць в грн. і в доларовому еквіваленті в Україні у 2011 – 2015 рр.

	законодавчо визначений розмір ПМ		фактичний розмір ПМ		абс. відхилення фактичного від законодавчо визначеного розміру ПМ		відносне відхилення фактичного від законодавчо визначеного розміру ПМ	
	грн.	$	грн.	$	грн.	$	(грн.) %	($) %
з 1.12.2011	953	119,28	1087	136,05	+234	+ 16,77	14,06	14,06
з 1.12.2012	1095	136	1115	139,5	+20	+ 3,5	1,83	2,6
з 1.12.2013	1176	147,13	1188	148,63	+12	+ 1,35	1,02	1,02
з 1.12.2014	1176	78,11	1480	98,3	+304	+ 20,19	25,9	25,9
з 1.12.2015	1330	55,54	2493 (2658*)	104,1 (111*)	+1163 (1328*)	+48,56 (55,46*)	87,4 (99,8*)	87,4 (99,6*)
абс. відхилення за період з 2011 – 2015 рр.	+377	-63,74	+1406 (1571*)	-31,95 (-25,05*)				

* - з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб.

Дані таблиці 2.70 та рисунка 2.18 свідчать, що законодавчо встановлений прожитковий мінімум на 1 особу в розрахунку на місяць в грн. у 2012 – 2013 рр. мало відрізнявся від фактичного. Суттєві відміни в їх розмірах спостерігаються у 2014 та 2015 рр. Відповідно у 2014 р. 1176 грн. – законодавчо встановлений рівень, 1480 грн. – фактичний рівень прожиткового мінімуму. Різниця складає +377 грн. У 2015 р. 1330грн. -

законодавчо встановлений рівень, 2493 грн. – фактичний рівень прожиткового мінімуму. Різниця відповідно - 1406 грн.

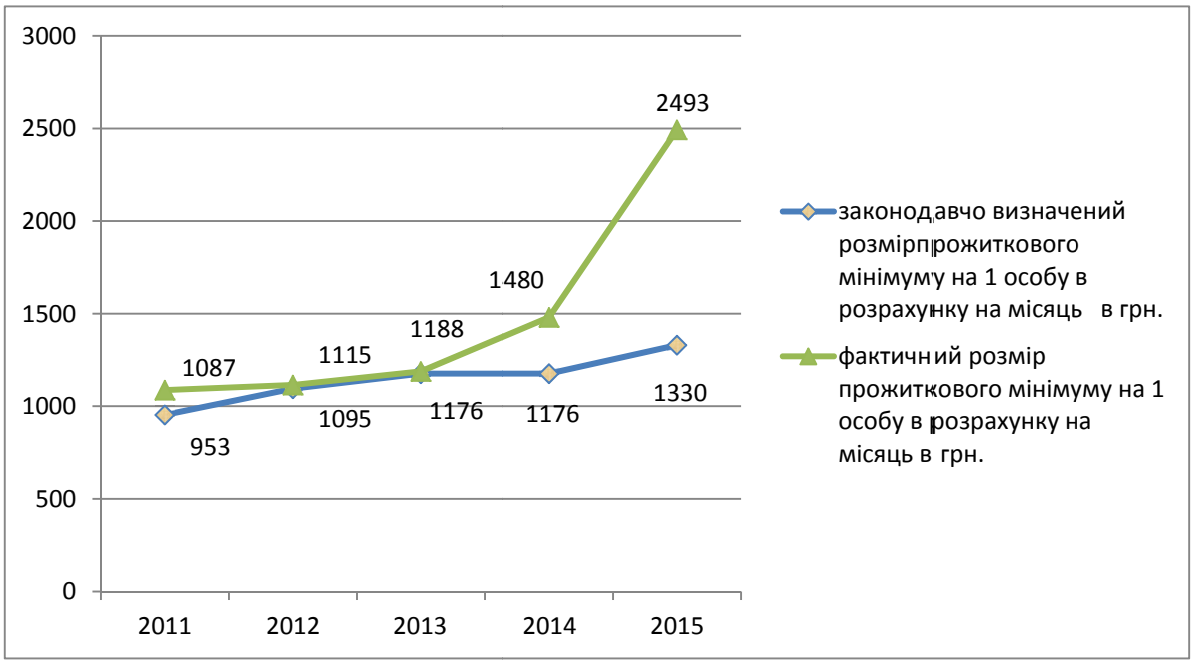

Рис.2.18. Динаміка законодавчо визначеного та фактичного розміру прожиткового мінімуму на 1 особу в розрахунку на місяць в грн. в Україні у 2011 – 2015 рр.

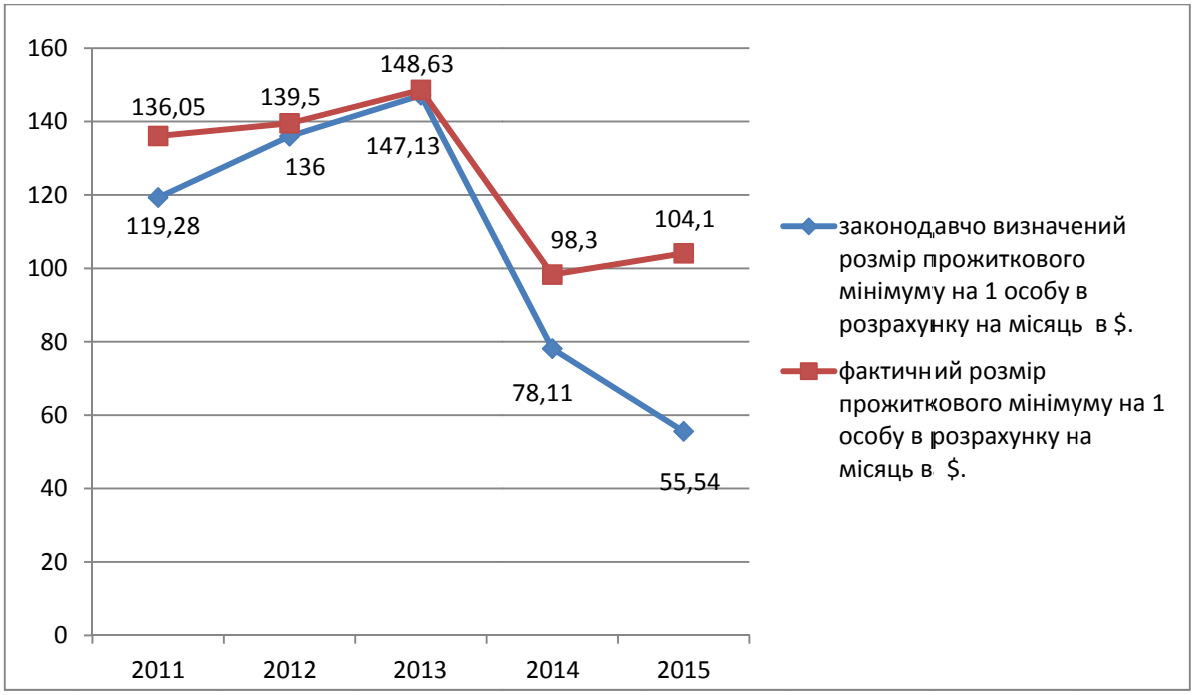

Рис.2.19. Динаміка законодавчо визначеного та фактичного розміру прожиткового мінімуму на 1 особу в розрахунку на місяць в доларовому еквіваленті в Україні у 2011 – 2015 рр.

Дані таблиці 2.70 та рисунка 2.19 показують, що законодавчо встановлений та фактичний розміри прожиткового мінімуму на 1 особу в розрахунку на місяць в $ у 2011 – 2013 рр. наближуються один до одного і у 2013 р. різниця між ними становить всього 1,5$. У 2014 та 2015 рр. їх значення стають значно нижчими у порівнянні із попереднім періодом та віддаляються один від одного. Відповідно у 2014 р. 78,11 $ – законодавчо встановлений рівень, 98,3 $– фактичний рівень прожиткового мінімуму. Різниця складає -20,19 $. У 2015 р. 55,54 $ - законодавчо встановлений рівень, 104,1 $ – фактичний рівень прожиткового мінімуму. Різниця відповідно -48,56 $, тобто законодавчо встановлений рівень майже у 2 рази нижче за фактичний рівень прожиткового мінімуму – це є наслідком проблеми прямої залежності прожиткового мінімуму від можливостей бюджету.

Динаміка співвідношення законодавчо затвердженого та фактичного прожиткового мінімуму протягом останніх років показує високі темпи росту розриву між цими показниками, що свідчить про активне використання важелів стримування закономірного росту прожиткового мінімуму всупереч фактичним показникам інфляційних процесів у країні. Проведений аналіз свідчить про недоліки методичного характеру при виконанні розрахунків і про стримування «у ручному режимі» розміру законодавчо встановленого прожиткового мінімуму, якщо у бюджеті не вистачає ресурсів на його коригування та фінансування соціальних виплат, розмір яких визначається в залежності від прожиткового мінімуму [135].

Така динаміка розмірів прожиткового мінімуму у поєднанні із девальвацією національної валюти у порівнянні з доларом США, високими річними рівнями інфляції в державі неминуче призводить до зубожіння абсолютної більшості населення країни. Україна сьогодні є однією з найбідніших країн світу

Для того, щоб виявити причини вище визначеної динаміки розмірів прожиткового мінімуму необхідно проаналізувати структуру споживчих товарів та послуг, які входять до прожиткового мінімуму та принципи формування наборів продуктів харчування та непродовольчих товарів та послуг.

Прожитковий мінімум – є вартісною оцінкою споживчого кошику, до якого включено мінімальні набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, необхідних для збереження здоров'я людини та забезпечення її життєдіяльності [153]. Основні положення, які визначають порядок формування споживчого кошику та використання прожиткового мінімуму, викладені у Законі України «Про прожитковий мінімум»[86]. У статті 3 цього закону визначаються принципи формування наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг. До яких відносяться:

1.Набір продуктів харчування та набір непродовольчих товарів визначаються в натуральних показниках, набір послуг - у нормативах споживання не рідше одного разу на п'ять років.

2.Набір продуктів харчування формується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, з використанням нормативів фізіологічної потреби організму людини в продуктах харчування виходячи з їх хімічного складу та енергетичної цінності, з урахуванням рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Основними принципами формування набору продуктів харчування є:

забезпечення дитини повноцінним харчуванням для розвитку організму;

забезпечення дитини віком від 6 до 18 років додатковим харчуванням для активного соціального та фізичного розвитку;

задоволення організму працюючої особи у відтворенні працездатності, збереження працездатності для безробітного, відновлення у необхідних випадках працездатності для особи, яка її втратила;

підтримання повноцінного функціонування організму людини похилого віку.

3.Набір непродовольчих товарів формується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного розвитку, з використанням нормативів забезпечення засобами гігієни, медикаментозними засобами, засобами захисту організму людини від впливу навколишнього середовища, а також засобами для влаштування побуту.

Основними принципами формування набору непродовольчих товарів є:

забезпечення збереження здоров'я та підтримання життєдіяльності організму людини;

урахування особливостей потреб осіб, які відносяться до різних соціальних і демографічних груп населення;

урахування культурно-побутових потреб особистості.

4. До набору послуг включаються житлово-комунальні, транспортні, побутові послуги, послуги зв'язку, закладів культури, освіти, охорони здоров'я та інші.

Набір послуг формується уповноваженими центральними органами виконавчої влади у сферах надання відповідних послуг[86].

Розрахунок прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення у цінах січня 2016 року (розраховано Міністерством соціальної політики України) наведено у табл. 2.71[156].

Таблиця 2.71

Розрахунок фактичного розміру прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення (у цінах січня 2016 р)

N з/п		Прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років (на місяць) грн.	Питома вага витрат %	Прожитковий мінімум для дітей віком від 6 до 18 років (на місяць)	Питома вага витрат %	Прожитковий мінімум для працездатних (на місяць) грн.	Питома вага витрат %	Прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність (на місяць)	Питома вага витрат %
1	Вартість продуктів харчування	1203,59	48,9	1635,94	54,5	1220,51	47,9	926,11	44,2
2	Вартість непродовольчих товарів	491,45	20,0	535,32	17,8	401,59	15,8	342,83	16,4
3	Вартість набору послуг	765,22	31,1	829,55	27,6	923,61	36,3	824,05	39,4
	Житлово-комунальні послуги в т. ч.								
	оплата житла	36,54		36,54		36,54		36,54	
	теплопостачання	108,18		108,18		108,18		108,18	
	водопостачання	25,07		25,07		25,07		25,07	
	водовідведення	20,64		20,64		20,64		20,64	
	електроенергія	22,12		22,12		22,12		22,12	
	газопостачання	520,49		520,49		520,49		520,49	
	Транспортні послуги	-		26,81		95,34		-	
	Побутові послуги	2,60		40,12		65,65		61,43	
	Послуги зв'язку	15,78		15,78		15,78		15,78	
	Послуги культури	13,80		13,80		13,80		13,80	
4	Розмір прожиткового мінімуму (без урахування суми податку на доходи фізичних осіб)	2460,26	100,00	3000,81	100,00	2545,71	100,00	2092,99	100,0
5	Сума податку на доходи фізичних осіб					334,21			
6	Розмір прожиткового мінімуму (з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб)					2879,92			
Прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць, грн. - 2481,75 (2675,72 - з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб)									

За даними таблиці 2.71 бачимо, що близько 50 % загальної величини ПМ для працездатних складає вартість продуктів харчування, для дітей від 6 до 18 років цей показник дещо вищий. Вартість непродовольчих товарів в структурі ПМ для працездатних складає 15,8%, для дітей даний показник теж вищий. Вартість набору послуг для всіх категорій осіб є однаковою, окрім транспортних послуг.

Основною частиною прожиткового мінімуму кожного громадянина є так званий споживчий кошик.

Вміст споживчого кошика українця не змінювали вже шістнадцять років, його розроблено за методикою Ленінградського інституту гігієни харчування 1990 року і сказати, що він актуальний – важко. Вміст споживчого кошика пересічного українця на 2015 рік регулюється Постановою Кабінету Міністрів України N 656 від 14.10.2000 року.

Споживчий кошик – це мінімальний набір найнеобхідніших для повноцінного життя людини продуктів харчування, товарів непродовольчої групи та різноманітних послуг. До споживчого кошика входять товари, що споживаються окремою людиною чи сім'єю протягом місяця або року.

Від вартості споживчого кошика залежать мінімальна заробітна плата та пенсія, обсяг соціальної допомоги, формування бюджету України та місцевих бюджетів.

Що ж включено до споживчого кошику?

Продукти: Хліб білий та чорний – 260 г/добу, м'ясо -115 г/добу, ковбаса – 25 г/добу, сало – 5 г/добу, риба – 30 г/добу, молоко – 340 г/добу, сир твердий – 9 г/добу, яйця 0,6 шт./ добу, картопля – 260 г/добу, гречка – 5 г/добу, рис – 7 г/добу, макарони – 11 г/добу, помідори або огірки – 50 г/добу, фрукти та ягоди – 175 г/добу.

Очевидно, що з таким набором легко вмерти з голоду, деяких необхідних продуктів у ньому зовсім немає. Ще 2013 року вміст кошику мали збільшити на 25%, але цього так і не зробили.

Одяг для чоловіків: 1 штани на 4 роки; 1 светр на 3 роки; 5 пар спідньої білизни на 2 роки; 2 майки на рік; 1 плавки на 10 років; 7 пар шкарпеток на рік; 1 пара чобіт на 5 років.

Одяг для жінок: 1 бюстгальтер на рік; 3 пари панчіх на рік; 1 пара чобіт на 2 роки; 1 шапка на 4 роки.

Для дітей: не дозволені памперси, іграшки, не кажучи вже про різні вологі серветки і т. ін. Набір для новонароджених (пелюшка, шапочка і комбінезон) повинен служити вірою і правдою батькам 6 років.

Склад аптечки: бинт, йод, валідол і аспірин.

Послуги: перукарня доступна українцям 3 рази на місяць, кіно, театр, цирк, зоопарк і різні культурно-масові заходи – 1 раз на рік. Раз у 6 років допускається штопання пари шкарпеток в майстерні, 2 рази на рік можна скористатися послугами хімчистки.

Тож досить скоро українцям не вистачатиме коштів, навіть, аби

заповнити споживчий кошик, який за списком продуктів далекий від необхідного для виживання мінімуму.

Експерти стверджують, що обсяг споживчого кошика потрібно збільшити на 20-25 %, адже передбачені норми значно занижені і не відповідають реальним потребам людини, (наприклад, кошик включає 53 кг м'ясопродуктів на рік, а реальна потреба – 83 кг, 148 кг молока при фізіологічній нормі – 380 кг). У споживчому кошику дорослого українця немає кави, какао, чаю, спецій і, навіть, солі.

Сучасний стан соціальної політики в Україні є підтвердженням вразливості і малої ефективності формування системи соціальних стандартів та гарантій на основі прожиткового мінімуму. Причиною цього є існування низки проблем, які нівелюють функцію прожиткового мінімуму як основоположного інструменту соціальної політики та створюють загрозу соціальній безпеці країни. [105].

До цих проблем належать:

1. Систематичне недотримання окремих вимог законодавчих актів та наявність ряду проблемних питань у методологічних підходах визначення прожиткового мінімуму. Сьогодні при розрахунку прожиткового мінімуму використовується і методика і мінімальний набір продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, затверджені урядом, ще у 2000 році. Хоча згідно із Законом України «Про прожитковий мінімум» набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг для основних соціальних і демографічних груп населення мають переглядатися не рідше одного разу на п'ять років.

2. Незабезпечення регулярного затвердження Урядом переглянутих експертною комісією мінімальних наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, на основі яких розраховується прожитковий мінімум. Не дивлячись на численні рекомендації та звернення до Уряду від Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення та активні дії всеукраїнських профспілкових об'єднань Кабінет Міністрів України й досі не затвердив оновлені набори для встановлення на їх основі прожиткового мінімуму.

3. На думку фахівців, норми продуктів харчування, закладені в прожитковому мінімумі громадян України що визначають наповнення та структуру продовольчого кошика, є нижчими за фізіологічні і не враховують вимоги до раціонального та якісного харчування (проблема відповідності набору та обсягу товарів мінімального споживчого кошика медичним стандартам), а набір непродовольчих товарів взагалі не забезпечує багатьох потреб сучасної людини.

4. Величина прожиткового мінімуму не враховує низку життєво необхідних витрат: на будівництво чи купівлю житла або одержання його у найм, на освіту, оздоровлення, утримання дітей у дошкільних навчальних закладах, платні медичні послуги тощо. Не враховуються також зміни в

складі споживчого кошика у зв'язку зі змінами у сфері житлово-комунального господарства [86].

5. За зауваженням Спільного представницького органу репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок на національному рівні, проведена у 2015 році актуалізація наборів, не повністю відповідає вимогам міжнародного та національного законодавства щодо соціальних стандартів.

6. Встановлення розміру прожиткового мінімуму перебуває у прямій залежності від можливостей бюджету. На практиці замість офіційно затвердженого нормативного методу розрахунку прожиткового мінімуму, фактично в Україні використовується так званий ресурсний метод.

Попри протести профспілок, у законодавстві запроваджено показник «рівень забезпечення прожиткового мінімуму», який взагалі нівелює значення прожиткового мінімуму як базового соціального стандарту, суперечить законодавству, протиправно обмежує рівень соціальної допомоги і порушує конституційні права громадян, що є неприпустимим.

7. Про використання саме ресурсного методу свідчить і істотна різниця між розмірами законодавчо встановленого та фактичного прожиткового мінімуму, який розраховується Міністерством соціальної політики України. Високі темпи росту розриву між цими показниками свідчать про активне використання важелів стримування всупереч фактичним показникам інфляційних процесів у країні.

8. До останнього часу в показник прожиткового мінімуму не включалась сума, яка стягується з особи у вигляді податків, а саме податок на доходи фізичних осіб. Також і досі в розрахунку не враховується військовий збір.

9. Не враховуються регіональні відмінності цін на продовольчі та непродовольчі товари [155].

10. Занижений рівень прожиткового мінімуму впливає на загальну оцінку рівня життя в Україні, а це в свою чергу безпосередньо недостовірно характеризує рівень бідності в країні, становище бідного населення та викривлює результати виконання Україною Цілей розвитку Тисячоліття щодо боротьби з бідністю, скорочення нерівності та підвищення якості життя населення країни. Бідності від якої нині страждає значна частина населення України, яка суттєво обмежує можливості людського розвитку, породжує соціальні конфлікти, становить загрозу єдності суспільства та національній безпеці України [155].

Таким чином, постає нагальна необхідність перегляду основних принципів визначення прожиткового мінімуму та розробки нових законодавчих механізмів, які відповідали б соціально-економічним та суспільно-політичним реаліям.

Далі проведемо співставлення показників прожиткового мінімуму та наявного доходу на особу регіону.

Наявний доход – це максимальний обсяг доходів, які можуть бути використані домашніми господарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг. Вони включають заробітну плату, прибуток, змішаний доход, сальдо доходів від власності, соціальні допомоги, інші одержані поточні трансферти за виключенням сплачених, зокрема поточних податків на доходи та майно.

Динаміка наявного доходу у розрахунку на 1 особу в Україні та Одеській області у гривнях та доларах за 2011 – 2015 рр. представлена даними таблиці 2.72.

Таблиця 2.72

Динаміка наявного доходу у розрахунку на 1 особу в Україні та Одеській області за 2011 – 2015 рр.

	Україна, грн. За рік	Одеська область			Курс долара США НБУ (USD) на 1.12 , грн.	Абсолютне відхилення річного наявного доходу на 1 особу в Одеській області від загальноукраїнського показника, грн.
		за рік, грн.	за місяць, грн.	за місяць, $		
2011	21637,9	19135,0	1594,6	199,6	7,9897	-2502,9
2012	25206,4	22224,4	1852	231,7	7,993	-20982
2013	26167,5	25082,2	2090,2	261,5	7,993	-1085,3
2014	26782,1	25076,2	2089,7	138,8	15,0554	-1705,9
2015	*	*	*	*	23,9481	

*- дані за 2015 рік відсутні.

Таблиця складена із застосуванням джерел:

1. Статистичні дані державної служби статистики за 2011 – 2014 рр.
2. Архів курсів НБУ. Минфин Финансовый портал. http://index.minfin.com.ua/index

За даними таблиці 2.72 бачимо, що річний наявний доход у розрахунку на 1 особу в Одеській області за період 2011 – 2014 рр. у гривнях зростав з року в рік., але на протязі всього періоду був меншим, ніж загальноукраїнський показник. Відповідно зростав і наявний доход у розрахунку на 1 особу за місяць. У доларовому ж еквіваленті зростання відбувалось з 2011 р. (зі 199,6 $ на місяць) по 2013 р . (до 261,5 $ на місяць на місяць), а у 2014 році значення даного показника зменшилось до 138,8 $ на місяць, тобто на 122,7 $ на місяць у порівнянні з відповідним показником 2013 року. Така динаміка обумовлена процесом знецінювання вітчизняної гривні відносно долара США.

Вихідні дані для порівняння законодавчо визначеного і фактичного розміру прожиткового мінімуму та наявного доходу на 1 особу в розрахунку на місяць в Одеській області в грн. і в доларовому еквіваленті у 2011 – 2015 рр. наведені в таблиці 2.73 та на рис.2.20 і рис.2.21.

Таблиця 2.73

Динаміка законодавчо визначеного і фактичного розміру прожиткового мінімуму та наявного доходу на 1 особу в розрахунку на місяць в Одеській області в грн. і в доларовому еквіваленті у 2011 – 2015 рр.

	законодавчо визначений розмір ПМ		фактичний розмір ПМ		наявний доход у розрахунку на 1 особу в Одеській області за місяць		Відносне відхилення,%	
	грн.	$	грн.	$	грн.	$	6/2	6/4
1	2	3	4	5	6	7	8	9
з 1.12.2011	953	119,28	1087	136,05	1594,6	199,6	+67,32	+46,7
з 1.12.2012	1095	136	1115	139,5	1852	231,7	+69,1	+66,1
з 1.12.2013	1176	147,13	1188	148,63	2090,2	261,5	+77,7	+75,9
з 1.12.2014	1176	78,11	1480	98,3	2089,7	138,8	+77,7	+41,2
з 1.12.2015	1330	55,54	2493 (2658*)	104,1 (111*)	**	**		
абс. відхилення за період з 2011 – 2015 рр.	+377	-63,74	+1406 (1571*)	-31,95 (-25,05*)				

* - з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб.

** - дані відсутні.

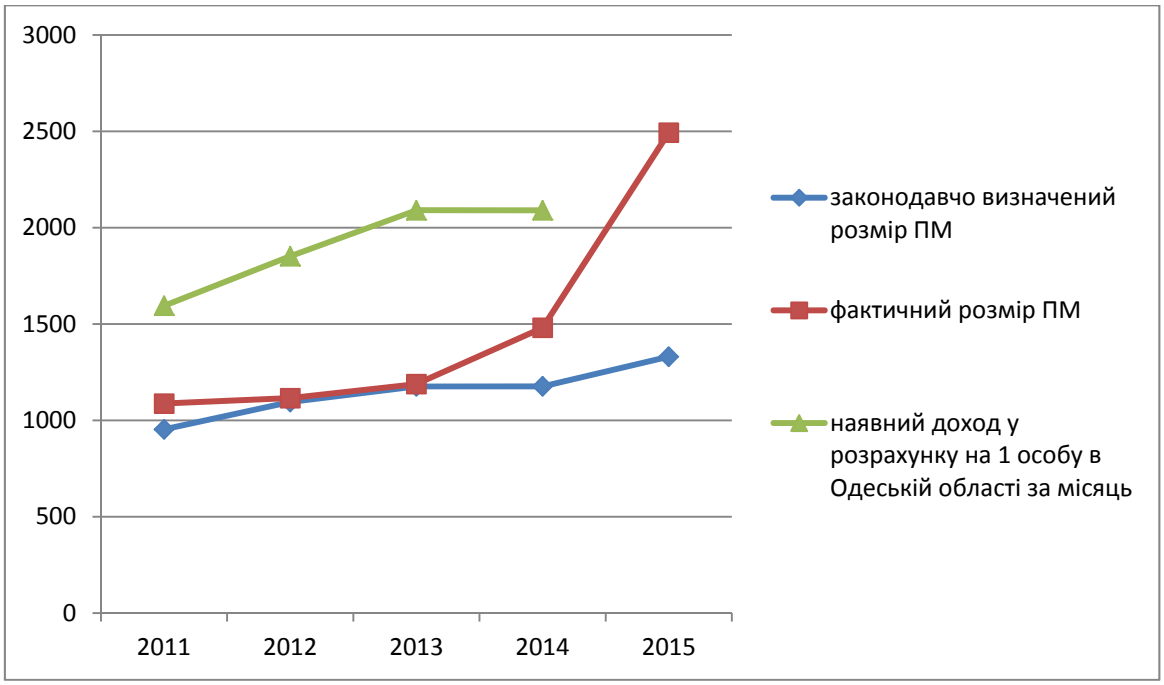

Рис.2.20. Динаміка законодавчо визначеного і фактичного розміру прожиткового мінімуму та наявного доходу на 1 особу в розрахунку на місяць в Одеській області в грн. у 2011 – 2015 рр.

Дані таблиці 2.73 і рис.2.20 свідчать, що законодавчо визначений і фактичний розміри прожиткового мінімуму та наявний доход на 1 особу в розрахунку на місяць в грн. за період, що аналізується, мали тенденцію зростання.

Показники фактичного розміру прожиткового мінімуму виші, ніж показники законодавчо визначеного прожиткового мінімуму, що свідчить про різні підходи, які використано при розрахунку даних показників міністерством фінансів України та міністерством соціальної політики при однаковій розрахунковій базі.

Між показниками наявного доходу на 1 особу та законодавчо визначеного прожиткового мінімуму спостерігається іще більший розрив – від +67,32% у 2011 році до +77,7% - у 2013 році. Тобто максимальний обсяг доходів, які можуть бути використані домашніми господарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг є значно вищим, ніж законодавчо встановлений прожитковий мінімум, що є позитивною тенденцією на перший погляд. Також слід відмітити, що показник наявного доходу на 1 особу у 2013-2014 рр.не змінився (за 2015 р. дані відсутні) – це пов'язано із «заморожуванням» усіх виплат населенню у цей період.

Доларовий еквівалент даних показників має дещо іншу тенденцію (рис.2.21).

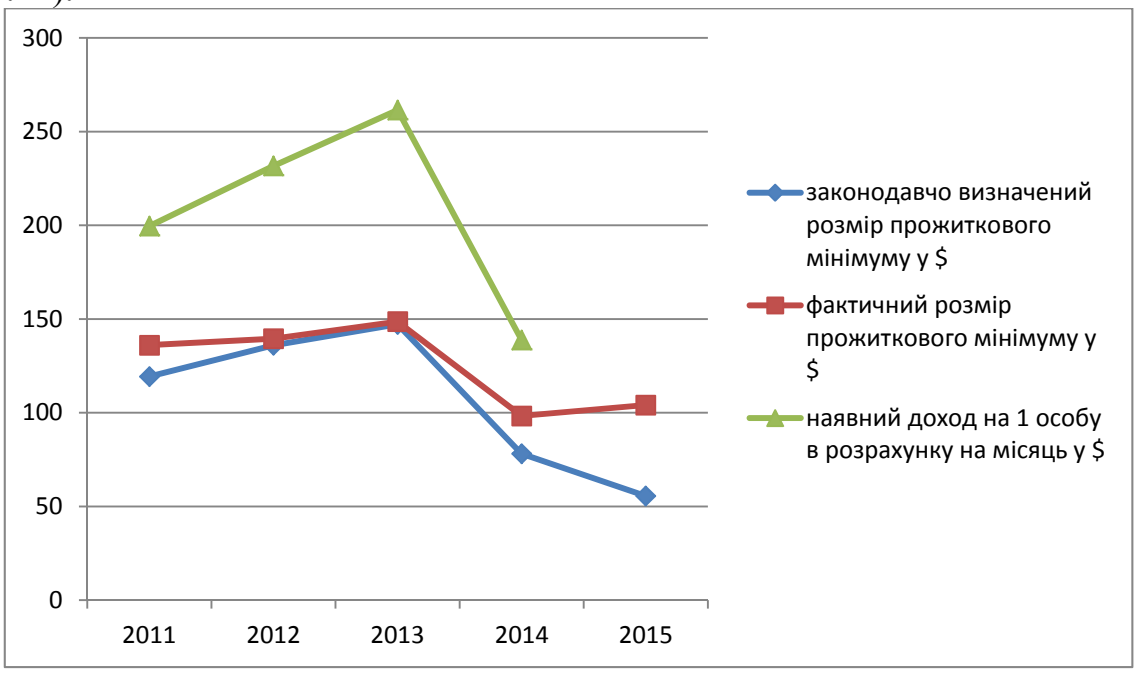

Рис.2.21. Динаміка законодавчо визначеного і фактичного розміру прожиткового мінімуму та наявного доходу на 1 особу в розрахунку на місяць в Одеській області в доларовому еквіваленті в у 2011 – 2015 рр.

У 2014 році усі показники (на відміну від періоду 2011-2013 рр., де відбувалось їх зростання) в перерахунку до долару США суттєво знизились і

це пов'язано з процесом девальвації гривні. Перерахунок відповідних «гривневих» показників у «доларові» дає нам більш реальну картину і вона не така втішна для пересічного середньостатистичного громадянина України.

Законодавчо визначений розмір прожиткового мінімуму знизився з майже 3 $ у 2013 р. до 1,85 $ у 2015 р. на день. Наявний доход на 1 особу в розрахунку на місяць в доларовому еквіваленті знизився з майже 8,72 $ у 2013 р. до 4,63 $ у 2014 р. на день. Все це свідчить про різке зубожіння населення України у 2014 - 2015 рр.

2.3.4. Співвідношення соціальних стандартів у формуванні пенсійного забезпечення як складової доходів населення

Державне регулювання трудових доходів населення здійснюється шляхом розробки та впровадження механізму забезпечення соціальних прав людини, в тому числі й права на гідне життя і справедливу оплату праці, що вимагає встановлення якісних соціальних стандартів та гарантій. У європейській практиці саме якісні соціальні стандарти є основою системи страхування населення від соціальних ризиків.

До основних соціальних стандартів та гарантій належать прожитковий мінімум, мінімальна зарплата, мінімальна пенсія за віком та соціальні допомоги певним категоріям населення.

Регулювання відносин щодо стандартизації у сфері соціального захисту здійснюється багатьма нормативно-правовими актами. Найважливішими серед них є Закони України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про прожитковий мінімум», «Про соціальні послуги»; Державний класифікатор соціальних стандартів та нормативів, Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг основних соціальних і демографічних груп населення».

Державні соціальні стандарти та нормативи встановлюються з метою:

визначення механізму реалізації визначених Конституцією України державних соціальних прав та гарантій;

визначення пріоритетів та напрямів державної соціальної політики;

визначення та обґрунтування розмірів видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення населення, а також утримання соціальної сфери, що здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, соціальних фондів.

Треба відмітити, що розмір основних соціальних стандартів та гарантій в Україні досить низький і в останні роки зростає незначними темпами. Насамперед це стосується прожиткового мінімуму, розмір якого згідно ст. 9 Закону України «Про оплату праці» виступає головним орієнтиром при встановленні мінімальної заробітної плати [86].

Загалом, прожитковий мінімум, відповідно до Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», є базовим соціальним стандартом і застосовується не лише для встановлення мінімальних зарплат та пенсій, але й для визначення цілої низки соціальних допомог та виплат (допомоги малозабезпеченим сім'ям, сім'ям з дітьми, безробітним, інвалідам, стипендій). Крім того, прожитковий мінімум є основою для визначення соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших [89].

Однак, надання прожитковому мінімуму ролі основного соціального стандарту не зовсім обґрунтоване. На думку багатьох сучасних вчених, соціальний стандарт – це певна норма, певний прийнятний для даного суспільства рівень життя та соціальної безпеки, за яких формуються умови для стабільного людського розвитку. Інакше кажучи, це саме той гідний у суспільному розумінні рівень життя, який гарантується Коституцією держави.

У той же час Закон визначає прожитковий мінімум як «вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості» [89]. З цього випливає, що в Україні задоволення потреб населення на мінімальному рівні вважається стандартом, певним цільовим орієнтиром. А оскільки до прожиткового мінімуму прив'язані численні соціальні виплати і гарантії, які охоплюють досить широке коло осіб, виникає абсурдна ситуація, коли виживання, по суті, стає нормою суспільного розвитку.

У теперішньому трактуванні прожитковий мінімум можна розглядати як межу бідності, тобто як критерій для надання соціальної допомоги найбільш уразливим верствам населення, але аж ніяк не як стандарт життя країни, що прагне інтегруватися у європейську спільноту. В цьому контексті ми поділяємо думку Н. Баранової та Н. Поляк, що зараз в Україні не існує стандартів, які дозволяють визначити рівень і якість життя населення. В основу системи соціального забезпечення нашої держави покладено соціальні мінімуми [104, с. 25].

Відповідно, розробка ефективних соціальних стандартів є одним із першочергових завдань у контексті вдосконалення системи соціального захисту та забезпечення гідного рівня доходів населення. Причому, перегляду потребують як визначення понять соціальних стандартів, так і методика їх розрахунку з метою приведення у відповідність до положень Європейського кодексу соціального забезпечення.

Законом України «Про прожитковий мінімум» передбачено його визначення на основі нормативного методу з розрахунку на місяць на одну

особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення [86]. Загалом в Україні прожитковий мінімум встановлюється на підставі формування набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і послуг для чотирьох категорій громадян – діти до 6 років, діти від 6 до 18 років, працездатні громадяни, громадяни, які втратили працездатність. Але методика і сам процес розрахунку прожиткового мінімуму, як і його розмір, не витримують жодної критики. Основні критичні зауваження мають такий зміст:

перелік продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг є вкрай обмеженим, а норми їх споживання не відповідають ні раціональним нормам, ні здоровому глузду. Зокрема, в Україні «споживчий кошик» розраховано на 2564 ккал, тоді як згідно з рекомендаціями Всесвітньої організації охорони здоров'я працюючій людині потрібно споживати не менш як 2800 ккал на добу. Тобто за зарплати на рівні прожиткового мінімуму людина помітно недобирає до мінімальної фізіологічної норми й поступово втрачає продуктивну силу;

офіційно згаданий перелік та норми не змінюються починаючи з 2000 р., хоч згідно із статтею 3 Закону України «Про прожитковий мінімум» вони мають переглядатися не рідше ніж один раз на п'ять років;

у прожитковому мінімумі не передбачені витрати на оренду житла, освіту, утримання дітей у дошкільних закладах, оплату медичних послуг. Для більшості домогосподарств ці витрати є неминучими;

у структурі прожиткового мінімуму для працездатних осіб не враховуються ставки податку на доходи фізичних осіб та витрати з обов'язкового державного соціального страхування.

Істотною вадою сучасної вітчизняної методики розрахунку прожиткового мінімуму є порядок врахування у його складі вартості товарів культурно-побутового призначення, засобів першої необхідності, санітарії та ліків, набору житлово-комунальних послуг, послуг культури тощо. Вони беруться в розрахунку на середньостатистичну сім'ю і, відповідно до її розміру в Україні, частка вартості зазначених товарів та послуг включається до складу прожиткового мінімуму для кожної демографічної групи. Але, це має такі недоліки:

по-перше, розмір середньостатистичної сім'ї в регіональному аспекті дещо відрізняється. Так, в Україні середній розмір сім'ї становить 2,60 особи, тоді як, для прикладу, у Львівській області – 3,04 особи. Тобто, для мешканців Львівщини коштів прожиткового мінімуму, окремі складові якого розраховані для забезпечення потреб 2,60 особи фактично не вистачатиме;

по-друге, домогосподарство, що складається з однієї-двох осіб, повинно мати у своєму розпорядженні необхідний набір меблів, побутової

техніки та оплачувати всі комунальні послуги. Витрати на них здебільшого мають характер постійних незалежно від розміру домогосподарства. Тому в частині вартості цих товарів, поділеної на 2,6, прожитковий мінімум для домогосподарств, розміром менших за середньостатистичний, теж буде занижений;

по-третє, з огляду на те, що сільські мешканці порівняно з міськими мають дещо менші витрати (транспортні, комунальні), ми погоджуємося з думкою окремих науковців, що прожитковий мінімум для селян може бути дещо нижчим. Однак, в існуючій методиці розрахунку цього не передбачено, а при визначенні вартості окремих товарів і послуг береться середнє співвідношення міського і сільського населення. На наш погляд, це теж призводить до заниження середнього прожиткового мінімуму.

Крім того, одним із ключових недоліків у визначенні сутності прожиткового мінімуму (а разом із тим і мінімальної зарплати) є те, що він орієнтований, насамперед, на задоволення потреб окремої особи. На наш погляд, за цих обставин держава створює лише видимість турботи про добробут своїх громадян, а насправді «економить» собі і підприємницькому сектору значні кошти. Адже, гарантувавши виплату мінімальної зарплати на рівні прожиткового мінімуму, можна говорити про дотримання конституційних норм у сфері соціального захисту. Однак, ніхто не бере до уваги той факт, що працівник за ці кошти змушений утримувати неповнолітніх дітей, у результаті чого реальний рівень життя сім'ї опускається нижче від гарантованого державою. Встановлення ж такого розміру мінімальної зарплати, який би дозволив фінансово забезпечити прожитковий мінімум не лише самого працівника, але і його дітей, вимагало б від роботодавців та держави значних додаткових витрат.

Тим не менше, у європейській практиці об'єктом встановлення прожиткового мінімуму є саме середньостатистична сім'я. Так, у Глосарії з трудового права та соціально-трудових відносин (з посиланням на досвід ЄС) прожитковий мінімум визначено як рівень заробітної плати, достатній для задоволення основних життєвих потреб сім'ї середнього розміру в конкретній економіці [103]. Перевага такого трактування полягає в тому, що, по-перше, прожитковий мінімум прив'язується до зарплати, а отже, джерелом його забезпечення є трудова діяльність працездатних членів сім'ї, а по-друге – держава закладає основу для врахування у мінімальній зарплаті сімейної складової, чим істотно покращує соціальний захист населення.

Враховуючи означені недоліки, вважаємо більш правомірним розраховувати прожитковий мінімум для окремих соціально-демографічних груп населення та домогосподарств різного розміру на основі вартості мінімального споживчого бюджету із застосуванням відповідних перевідних коефіцієнтів. Подібна методика застосовується у практиці деяких європейських країн.

Водночас, застосуванню описаного підходу до встановлення прожиткового мінімуму повинно передувати збільшення як вмісту «продовольчого кошика», так і витрат на послуги та промислові товари. Звичайно, перейняти «споживчі набори» більшості європейських країн ми не можемо, оскільки стагнуюча українська економіка і дефіцитний бюджет цього не витримають. Але альтернативою, на початках, може слугувати набір товарів і послуг для розрахунку мінімального споживчого бюджету, запропонований у 1989 р. в СРСР розробниками програми переходу до ринку («500 днів»). Незважаючи на те, що самі розробники цей перелік вважали бюджетом злиденного існування, він все ж містив 75 видів продуктів харчування, що на 20 найменувань більше, ніж у теперішньому переліку, 45 видів предметів одягу, білизни та взуття, 28 видів предметів санітарії, гігієни та ліків тощо. Тому його застосування (з певними поправками) дозволить не лише краще збалансувати «продовольчий кошик» за поживним складом, але й встановити більш реальну величину прожиткового мінімуму, що відповідатиме сучасним потребам населення.

На наш погляд, до складу прожиткового мінімуму обов'язково слід включати витрати на послуги медичних закладів, дошкільних установ, шкіл та ПТУ, які все більше надаються на платній основі. Адже отримання середньої (середньої спеціальної) освіти чи базовий набір лікарняних послуг – це той мінімум, на який має право розраховувати кожна людина у цивілізованому суспільстві. У цьому контексті соціальний стандартом потрібно вважати можливість отримання громадянином вищої освіти та доступ до медичного страхування.

Водночас, ми поділяємо думку окремих науковців, що не слід обтяжувати прожитковий мінімум витратами на купівлю або оренду житла. По-перше, вирішення проблеми забезпечення житлом соціально вразливих категорій населення може і має здійснюватися за рахунок державних ініціатив, зокрема через програми будівництва соціального житла. Лише за умов надання такого житла на платній основі відповідні витрати на найм треба включати у прожитковий мінімум [135, с. 24]. По-друге, включення в розрахунок прожиткового мінімуму витрат на придбання житла в умовах нинішніх ринкових цін на нього є нереальним, оскільки державою не може бути забезпеченим фінансово.

У системі державного регулювання основою для формування доходів населення, окрім такого соціального стандарту як прожитковий мінімум, є розмір мінімальної заробітної плати.

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про оплату праці», мінімальна заробітна плата - це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може здійснюватися оплата за виконану працівником місячну, годинну норму праці (обсяг робіт). Аналогічне визначення міститься в статті 95 Кодексу Законів про працю України [87; 88].

Важливим показником ефективності застосування МЗП є співвідношення МЗП до прожиткового мінімуму. Мінімальна заробітна плата в нашій країні тривалий час була нижча ніж ПМ і лише в 2009 році МЗП зрівнялась з ПМ.

На початку XXI ст. у світі сформувались два підходи до визначення мінімальної заробітної плати. Перший ґрунтується на мінімальних потребах, які треба задовольняти для збереження життя (так званий споживчий кошик життєво важливих товарів і послуг у вартісному вираженні). У цьому випадку мінімальна зарплата дорівнює прожитковому мінімуму. Саме такий підхід практикують в Україні. Однак в економічно розвинутих країнах його вважають за допустиме використовувати лише у військовий час. Другий підхід передбачає, що мінімальні гарантії мають поширюватись не лише на фізичні, а й соціальні та культурні потреби людини [129, с.8].

Відповідно до вимог Європейської соціальної хартії, мінімальна заробітна плата має складати понад 2,5 розмірів прожиткового рівня. На сьогодні мінімальна заробітна плата України дорівнює прожитковому мінімуму для працездатних осіб. Тому для більшості працівників бюджетної сфери, сільського господарства, рибальства, мисливства знецінюється праця найманих працівників, оскільки мінімальна зарплата не виконує ні відтворювальної, ні регулюючої, ні стимулюючої функцій. До того ж, якщо розмір мінімальної заробітної плати не перевищує прожитковий мінімум, це унеможливлює задоволення найнеобхідніших потреб для функціонування й відтворення людського потенціалу.

Як свідчить статистика, Україна за розміром мінімальної заробітної плати значно відстає не лише від розвинутих європейських країн, але й від сусідів - Росії, Болгарії, Польші (рис. 2.22).

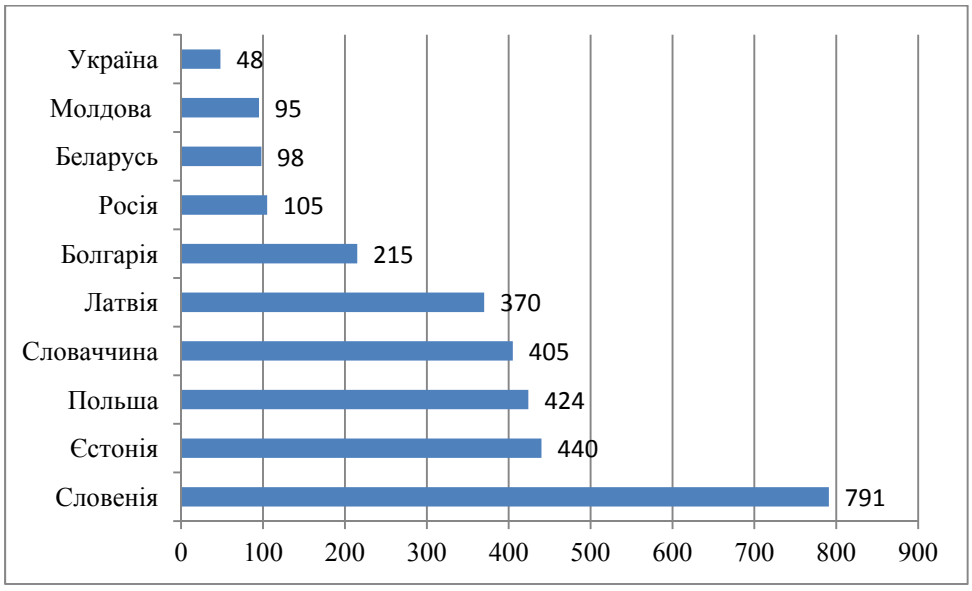

Рис.2.22 Динаміка мінімальної заробітної плати деяких європейських країн у 2015 р., в евро Джерело: [112].

Головна лінія розмежування між розвинутими країнами та Україною проходить через специфіку розрахунку мінімальної заробітної плати. Якщо в США за основу мінімальної заробітної плати беруть набір товарів і послуг, які задовольняють основні фізіологічні та соціальні потреби звичайної сім'ї, в розрахунку на одну людину: наприклад, 20 видів м'ясопродуктів, оплата найманого житла, мобільного зв'язку, покупка один раз на 5 років автомобіля і т.п., що дає більше $1200 в місяць, то в Україні з початку 2016 року мінімальна зарплата становить всього 1378 грн., що не забезпечує навіть фізіологічний рівень виживання працівника. Тоді як у США та Європі мова йде про відтворення людського потенціалу країни загалом [129, с. 8].

Цікавим статистичним прикладом невідповідності діючих стандартів реаліям життя є порівняння законодавчо встановленого та фактичного прожиткового мінімуму, якій щомісячно оприлюднює Мінсоцполітики, з урахуванням індексу споживчих цін (рис. 2.23).

З огляду на ці показники, можна зробити висновок, що процес встановлення мінімальної зарплати в Україні має безсистемний характер і не відповідає цілям соціально-економічного розвитку. Уряд, виправдовуючи низький рівень мінімальної заробітної плати, насамперед посилається на те, що її підвищення створює досить значний тиск на бюджет у зв'язку з необхідністю підвищення тарифних ставок працівників бюджетної сфери та різноманітних соціальних виплат. А в умовах низьких темпів економічного розвитку це призводить до зростання дефіциту державного бюджету та інфляції.

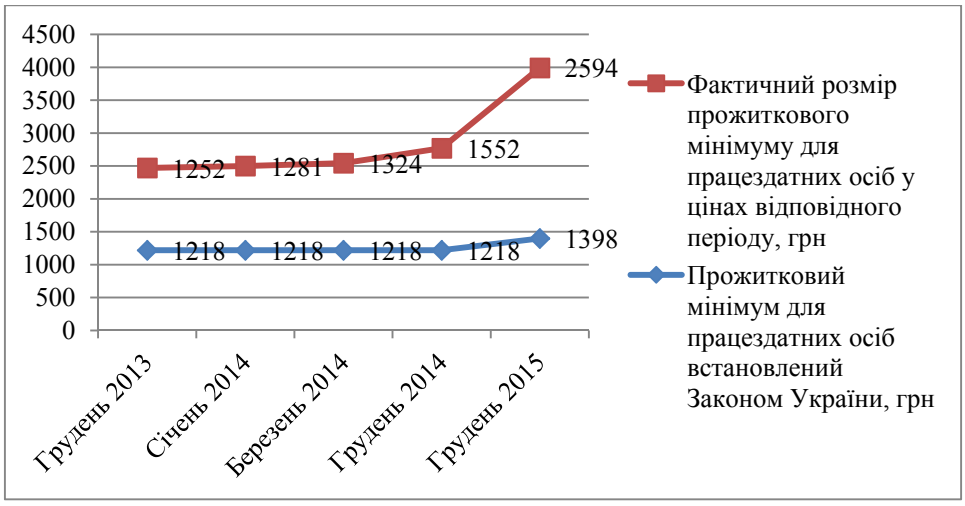

Рис. 2.23. Порівняння законодавчо встановленого та фактичного прожиткового мінімуму для працездатних осіб за відповідний період. Джерело: [69].

З точки зору дії об'єктивних економічних законів це твердження є слушним. Однак, з іншого боку, ми цілком розділяємо думку О.М. Пищуліної у тому, що «якщо держава встановлює низькі стандарти оплати праці, то тим самим вона розбещує роботодавців, не стимулює їх ефективно організовувати

виробництво і дає можливість компенсувати власну некомпетентність». При цьому «посилання на інфляційний аргумент проти зростання оплати праці знімає з управлінців відповідальність за неефективне управління виробництвом» [140].

Ще однією причиною встановлення низької мінімальної зарплати є можливість економити значні кошти на соціальних внесках. Поширеною є практика, коли маючи непогані фінансові можливості належно оплачувати працю персоналу, підприємці офіційно встановлювали зарплату на мінімальному рівні. Тому на державному рівні потрібно переглянути існуючу практику визначення мінімальної зарплати.

Концептуальні підходи та критерії до встановлення та регулювання мінімальної зарплати повинні формуватися на основі рекомендацій і стандартів Міжнародної організації праці, вимог Європейської соціальної хартії, досвіду провідних європейських країн, а також національних особливостей та цілей суспільно-економічного розвитку.

У розвинутих європейських країнах одним із критеріїв обґрунтування розмірів мінімальної заробітної плати та її коригування у динаміці є індекс Кейтса (Kaitz index), який характеризує співвідношення між мінімальною та середньою зарплатами. Чим більше значення цього індексу, тим сильнішим є вплив мінімальної зарплати на рівень і розподіл доходів найманих працівників. По суті, зростання цього індексу дозволяє зменшити диференціацію у рівнях зарплат.

Аналізуючи динаміку індексу Кейтса в Україні можна стверджувати, що з роками проходить зниження цього показника з 36,6% у 2011 році до 30,8% у 2015 році, що говорить низьку ефективність механізмів регулювання заробітної плати на всіх рівнях управління - підприємств, галузей, регіонів (табл.2.74).

Таблиця 2.74

Співвідношення мінімальної зарплати та середньомісячної заробітної плати на Україні

Роки	Мінімальна заробітна плата (в середньому за рік), грн.	Середньомісячна заробітна плата, грн.	Співвідношення (Індекс Кейтса),%
2011	963	2633	36,6
2012	1104	3026	36,5
2013	1183	3265	36,2
2014	1218	3476	35,0
2015	1298	4207	30,8
2011-2015	1,3 р	1,6 р	Х

Джерело: розраховано авторами

І таке явище можна спостерігати як в цілому по Україні, так і в Одеській області. (табл.2.75).

Таблиця 2.75

Співвідношення мінімальної зарплати та середньомісячної заробітної плати в Одеській області

Роки	Мінімальна заробітна плата на Україні (в середньому за рік), грн.	Середньомісячна заробітна плата в Одеській області, грн.	Співвідношення (Індекс Кейтса),%
2011	963	2387	40,3
2012	1104	2700	40,8
2013	1183	2947	40,1
2014	1218	3129	38,9
2015	1298	3897	33,3
2011-2015	1,3 р	1,6 р	Х

Джерело: розраховано авторами на підставі

Згідно з рекомендаціями Ради Європи оптимальне значення індексу Кейтса складає 60–70% і при цьому мінімальна зарплата становить 2–2,5 прожиткового мінімуму. Таким чином, у 2015 р. середня зарплата в економіці України (4207 грн/міс.) досягла рівня, який би мав відповідати лише оптимальному розміру мінімальної зарплати.

Звичайно, досягнення європейських стандартів оплати праці – це поки що завдання віддаленої перспективи, оскільки потребує часу й відповідних умов сталого економічного розвитку. Проте, навіть за нинішнього стану національної економіки мінімальній зарплаті необхідно надати реального змісту. Її розмір, з одного боку, повинен враховувати можливість задоволення поточних потреб працюючих членів домогосподарств та їх дітей на рівні прожиткового мінімуму, а з іншого – гарантувати працівнику достатній розмір відрахувань у Пенсійний фонд для забезпечення одержання ним у перспективі мінімальної пенсії за віком. Останнє особливо актуальне у контексті подальшого реформування пенсійної системи.

Врахування сімейної складової при встановленні мінімальної заробітної плати може здійснюватися різними способами. Зокрема, Г. Т. Куліков пропонує обчислювати мінімальну зарплату шляхом множення прожиткового мінімуму працездатної особи на коефіцієнт, що визначається діленням різниці між прожитковим мінімумом утриманців і соціальною допомогою утриманцям на кількість працюючих у домогосподарстві. Така пропозиція виходить з рівномірного розподілу витрат на утриманців між працюючими у домогосподарстві [125].

Осовий Г. із посиланням на міжнародну практику, для простоти розрахунків пропонує враховувати вартість утримання непрацездатних членів сім'ї шляхом збільшення мінімальної зарплати на коефіцієнт 1,25–1,30

[136, с. 8]. Експерти Інституту стратегічних досліджень також наголошують на тому, що мінімальна заробітна плата повинна перевищувати прожитковий мінімум в 1,2–1,5 раза для того, щоб дорівнювати вартості об'єму ресурсів, необхідних для відтворення робітника та його родини [118]. Враховуючи ці рекомендації, а також результати власних досліджень, вважаємо, що обґрунтованим є розмір мінімальної заробітної плати, що становить 1,5–1,7 прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Цих коштів повинно бути достатньо для забезпечення потреб сім'ї, у складі якої є 2–3 дітей, а також, за умови завершення ІІ етапу пенсійної реформи, для отримання в майбутньому мінімальної пенсії за віком.

Надалі звернемося до оцінки соціальних стандартів щодо пенсійного забезпечення та соціальних допомог

Першоосновою добробуту, одним із джерел доходів, основним для групи людей працездатного віку, є заробітна плата. У структурі доходів населення заробітна плата склала 36,2%. Заробітна плата працівників в Одеській області збільшилась впродовж 2015р. на 16,9%. За даними статистики праці, номінальна середньомісячна заробітна плата одного середньооблікового штатного працівника за 2015р. становила 3897 грн, що на 24,5% більше, ніж за 2014р.У рейтингу регіонів України за розміром цього показника Одеська область посіла 7 місце (92,9% від середнього рівня заробітної плати по країні). Індекс реальної заробітної плати за 2015р. склав 80,6%.

Друга за обсягом стаття доходів населення Одеської області – це соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти – 41322 млн. грн або 41,7% усіх доходів населення. Соціальні допомоги зросли за рік на 9,9% та досягли 16734 млн. грн.

Як складова цих виплат пенсія пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, теж зросла – її середньомісячний розмір за 2015р. зріс на 111 грн. і склав 1568,1 грн.

Характеризуючи поточні трансферти, слід виділити субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг та електроенергії, на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива. За даними статистики соціальних послуг, у 2015р. призначено субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг 159,8 тис. домогосподарствам. Порівняно з 2014р. кількість сімей, яким призначено субсидії, збільшилась у 2,1 раза. Загальна сума субсидій, призначених сім'ям для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, у 2015р. становила 43,8 млн.грн проти 6,2 млн.грн у 2014р.

Статтею 7 Закону України «Про Державний бюджет на 2016 рік» установлений розмір прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць (табл. 2.76).

Таблиця 2.76

Розміри прожиткового мінімуму на одну особу у 2016 році, грн

	з 1 січня 2016р	з 1 травня 2016р	з 1 грудня 2016
Розмір прожиткового мінімуму на одну особу	1 330	1 399	1 544
Дітей віком до 6 років	1 167	1 228	1 355
Дітей віком від 6 до 18 років	1 455	1 531	1 689
Працездатних осіб	1 378	1450	1 600
осіб, які втратили працездатність	1 074	1 130	1 247

Як бачимо, на кінець року розміри прожиткового мінімуму на одну особу зросли. На рис. 2.24 надано динаміку кількості працівників, яким заробітну плату нараховано в межах прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

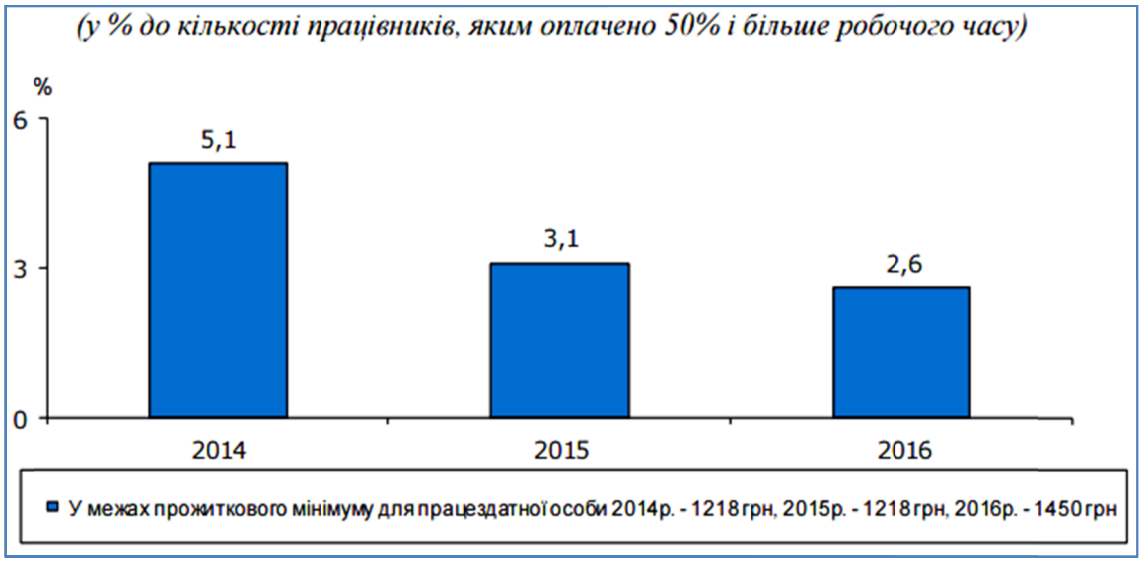

Рис. 2.24 Динаміка кількості працівників, яким заробітну плату нараховано в межах прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що діяв у червні відповідного року

Загалом більше ніж у двох третин працівників нарахована заробітна плата не перевищувала середній рівень по країні (5337 грн). Водночас 32,0% працівників отримали заробітну плату більшу за 5000 грн. Більшість таких працівників була зайнята у видах діяльності з високим рівнем оплати праці

Основною державною соціальною гарантією для непрацюючого населення є мінімальна пенсія за віком, що встановлена в розмірі 894 грн. (станом на 2013р.), що дорівнює прожитковому мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Пенсіонери є найменш захищеною категорією населення. За даними статистики кожний сьомий пенсіонер отримує пенсію у розмірі прожиткового мінімуму або нижче (табл. 2.77).

Таблиця 2.77

Співвідношення середнього розміру призначених місячних пенсій та прожиткового мінімуму

	Роки					
	2000	2005	2010	2013	2014	2015
Прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць, грн	270	423	875	1176	1176	1330
для осіб, які втратили працездатність	217	332	734	949	949	1074
Середній розмір призначених місячних пенсій пенсіонерів, Які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду[1], грн	83,6	406,8	1121,7	1487,1	1535,9	1656,5
Розмір пенсії у % до прожиткового мінімуму на одну особу	31,0	96,2	128,2	126,5	130,6	124,6
до прожиткового мінімуму для осіб,які втратили працездатність	38,6	122,5	152,8	156,7	161,9	154,2

З представленої таблиці 2.78, за досліджувані роки прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць збільшувався. Порівняно з 2000-ми роками, його розміри збільшились в тричі. Це пояснюється ростом споживчих цін та інфляцією. За останні три роки цей показник виріс на 13,1 % і склав 1330 грн. Розмір пенсії у відсотках до прожиткового мінімуму на одну особу також мав тенденцію до збільшення, проте у 2013-2015 рр. він дещо знижувався, тому як середній розмір призначених місячних пенсій мав менші темпи росту, ніж прожитковий мінімум (111, 3% проти 113,1%).

Таблиця 2.78

Динаміка мінімальної пенсії, середньої пенсії та прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність в Україні у 2010-2013 рр.

Роки	Мінімальна пенсія, грн.	Середня пенсія, грн.	Прожитковий мінімум, грн	Співвідношення МП до ПМ, %
2010	695,00	1032,6	695,00	100,00
2011	750,00	1151,9	750,00	100,00
2012	822,00	1253,3	822,00	100,00
2013	894,00	1470,7	894,00	100,00
2014	949	1526,6	949,00	100,00
2015	1074	1581,5	1074,00	100,00

Мінімальна пенсія для осіб, які втратили працездатність в Україні за 2010-2015 роки сходиться з прожитковим мінімумом. Розглянемо алгоритм її визначення. Мінімальна пенсія визначається на основі «прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб», встановленого законом. У разі підвищення «прожиткового мінімуму» підвищується і мінімальна пенсія. До нового рівня мінімальної пенсії підвищуються всі пенсії, розмір яких є меншим за неї. Непослідовні перерахунки мінімальної пенсії, обумовлені політичними міркуваннями, періодично створюють небезпеку для фінансової стабільності Пенсійного фонду. Ці зміни не лише збільшують пенсійні видатки, але й звужують розподіл пенсій. Отже чим старіше пенсіонер, тим більше ймовірності, що він отримує лише мінімальну пенсію [153, с. 8]. Неодноразово робились пропозиції щодо розробки офіційної методики встановлення рівня бідності на основі споживання, але жодна з цих пропозицій не була прийнята. Отже визначення мінімальної пенсії як «прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб» не має зв'язку з економічною реальністю, як і сама мінімальна пенсія. Спробуємо провести аналіз співвідношення середнього розміру призначених пенсій і середньої заробітної плати (табл. 2.79).

У період з 2002 по 2010 роки реальна вартість мінімальної пенсії збільшилась у дев'ять разів. За той самий період середня заробітна плата, з якої сплачуються пенсійні внески, збільшилась лише в 3,4 рази. Протягом цього часу мінімальні пенсії сплачувались все більшій кількості нових пенсіонерів, оскільки цей мінімум був вище, ніж призначена їм пенсія. Збільшення у 2008 році величини оцінки одного року страхового стажу з 1% до 1,35% мало змінити цю тенденцію для нових пенсіонерів, але це також могло сприяти систематичному послабленню економічного ефекту від змін до пенсійного законодавства, прийнятих у 2011 році.

Таблиця 2.79

Співвідношення середнього розміру призначених місячних пенсій та середньої заробітної плати

Показники	На початок року					
	2001	2006	2011	2014	2015	2016
Середній розмір призначених місячних пенсій пенсіонерів, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, грн	83,66	406,82	1121,76	1487,12	1535,98	1656,58
Середньомісячна заробітна плата, грн	230,13	806,19	2239,18	3265,21	3480,19	4194,57
Розмір пенсії у % до розміру заробітної плати	36,4	50,5	50,1	45,5	44,1	39,5

З таблиці 2.79 бачимо, що розмір середньої пенсії до середньої заробітної плати за останні роки має чітку тенденцію до зниження.

Результатом низки безсистемних змін стало те, що на сьогодні переважна більшість пенсіонерів отримують пенсію, вище мінімальної. Отже, зараз солідарна система забезпечує виплати, прив'язані до заробітної плати, а не фіксовані виплати на рівні мінімальної пенсії.

Хоча протягом багатьох років розмір мінімальної пенсії зростав швидше ніж заробітна плата або інфляція, для нових пенсій все навпаки (табл. 2.80). До 2012 року, заробітна плата для призначення пенсії обчислювалась на основі середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях економіки України за рік до виходу на пенсію. Таке становище змінилось з прийняттям нового пенсійного закону в 2011 році, який, починаючи з 1 січня 2012 року, визначив середню заробітну плату для визначення скоригованої заробітної плати для призначення пенсій як середню заробітну плату працівників, зайнятих у галузях економіки України за три роки, що передують року звернення за призначенням пенсії. Використовувати середнє значення за три роки краще, ніж за один рік, оскільки середня заробітна плата за три роки є стабільнішою, ніж за один.

Таблиця 2.80

Співвідношення темпів зростання номінальної заробітної плати та пенсій у 2010-2012 рр., %

Роки	Темпи зростання до попереднього року		Відхилення (+; -) темпів зростання пенсій від темпів зростання з\п
	номінальної заробітної плати	середнього розміру пенсій	
2010	120,0	111,2	-8,8
2011	117,6	109,0	-8,6
2012	114,9	110,5	-4,4

На початку 2015 року, заробітною платою для обчислення скоригованої заробітної плати для призначення пенсії була середня заробітна плата в економіці за період з 2012 по 2014 рік. У законопроекті №2767 «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій» пропонується і в подальшому (на невизначений термін) обчислювати скоригований заробіток для обчислення пенсії і з урахуванням середньої заробітної плати в країні за 2012-2014 роки, тобто «заморозити» заробітну плату для обчислення пенсії. Майбутнє розрахунків заробітної плати для призначення пенсій залишається неясним. Але зрозуміло, що, зважаючи на складність формули для визначення пенсій, населенню буде важко оцінити

розмір своєї майбутньої пенсії або визначити, чи поширюються на них зміни у пенсійному законодавстві. Постійне коригування порядку визначення заробітку для обчислення пенсій не лише не дає можливості працівникам спрогнозувати свою пенсію, але й ставить під сумнів саме існування надійної пенсійної системи.

Чинним пенсійним законодавством передбачено щорічне підвищення вже назначених пенсій з 1 березня відповідного року. Раніше такі пенсії підвищувались як мінімум на 20% темпів зростання середньої заробітної плати в економіці країни. Це не дозволяло пенсії наздогнати інфляцію, яка, зазвичай, є вищою за 20% річних темпів зростання заробітної плати в економіці будь-якої країни. Крім того, дана політика сприяла зменшенню вартості давно призначених пенсій у порівнянні з пенсіями, які були призначені нещодавно, що створювало нерівність між пенсіонерами і давало можливість простежити зміну пенсії. Працівники, яким було призначено пенсію вище мінімальної, згодом бачили, що їх пенсія зменшувалась до визначеного мінімуму. У 2013 році формула, за якою розраховувалось щорічне збільшення пенсії, була скоригована таким чином, що зміна дорівнювала найбільшому з двох значень: 20% темпів зростання заробітної плати або рівня інфляції згідно з індексом споживчих цін. Це зв'язувало щорічне підвищення пенсії з підвищенням цін. Такий механізм застосовується багатьма країнами для підтримання рівня життя пенсіонерів. На жаль, це положення спіткала доля багатьох інших прогресивних змін у пенсійній сфері у минулі декілька років. У 2014 році пенсії були заморожені на рівні 2013 року, зупинена також дія положення закону щодо щорічного підвищення пенсій з 1 березня, – цього разу у зв'язку зі скрутним економічним становищем у країні. У березні 2014 року з метою економії коштів було прийнято низку невеликих змін, у тому числі підвищення пенсійного віку для призначення пільгових пенсій та припинення виплати «спеціальних» пенсій, тим працівникам, які після виходу на пенсію продовжили працювати на своїх посадах. Крім того, у разі відсутності додаткових змін до законодавства нових особливих («спеціальних») пенсій в майбутньому призначати не будуть. Замість цього, пенсії призначатимуться на загальних підставах в рамках солідарної системи. («Спеціальні» пенсії призначаються переважно держслужбовцям, суддям, прокурорам, народним депутатам та виборним особам місцевого самоврядування.) Пенсіонерам, які не одержують особливі пенсії, але продовжують працювати, суми пенсії, що перевищують 3 мінімальні заробітні плати (3654 грн.) з 1 січня 2015 року скорочуються на 15%. Пенсії, які перевищують 10 - кратний розмір мінімальної заробітної плати (набагато вище, ніж середній розмір пенсії) обкладаються податком в розмірі 20%. Дуже мало пенсіонерів підпадають під дію цього положення, отже економічний ефект від нього є невеликим.

Треба зазначити, що виходячи з нових розмірів прожиткового мінімуму, нараховуватимуть і нові суми соціальних виплат (табл. 2.81).

Таблиця 2.81

Суми соціальних виплат у 2016 році, грн

	з січня	з травня	з грудня
Допомога у зв’язку з вагітністю та пологами	344,50	362,50	387,50
Допомога при народженні дитини	41 280,0		
одноразова виплата:	10 320,0		
Щомісячна виплата:	860,00		
Допомога до досягнення дитиною Трирічного віку	130,0		
Допомога на дітей одиноким матерям надається у розмірі, що дорівнює різниці між 100 % ПМ для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім’ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців на дітей віком:			
до 6 років	1 167	1 228	1 313
від 6 до 18 років	1 455	1 531	1 637
Допомога на дітей, над якими встановлено Опіку чи піклування на дітей віком:			
до 6 років	2 334,0	2 456,0	2 626,0
від 6 до 18 років	2 910,0	3 062,0	3 274,0
Тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів надається у розмірі, що дорівнює різниці між 50 % ПМ для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім’ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців на дітей віком:			
до 6 років	583,5	614,0	656,5
від 6 до 18 років	727,5	765,5	818,5
Державна соціальна допомога на дітей - сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на дітей віком:			
до 6 років	2 334	2 456	2 626
від 6 до 18 років	2 910	3 062	3 274
від 18 до 23 років	2 756	2 900	3 100

Статтею 9 вищезазначеного закону установлено, що у 2016 році рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для призначення допомоги відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу мало забезпеченим сім'ям» у відсотковому співвідношенні до прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп населення становить:

для працездатних осіб - 21 відсоток,

для дітей - 85 відсотків,

для осіб, які втратили працездатність, та інвалідів - 100 відсотків відповідного ПМ.

Розмір державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям у 2016році не може бути більше ніж 75 відсотків від рівня забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї.

З огляду на зазначене, рівні забезпечення прожиткового мінімуму для призначення допомоги малозабезпеченим сім'ям у 2016 році становитимуть (табл. 2.82):

Таблиця 2.82

Рівні забезпечення прожиткового мінімуму для призначення допомоги малозабезпеченим сім'ям у 2016 році, грн

	з січня	з травня	з грудня
для працездатних осіб (21 % ПМ для працездатних осіб)	289,38	304,50	325,50
для осіб, які втратили працездатність, та інвалідів (100%)	1 074,0	1 130,0	1 208,0
для дітей віком (85%):			
до 6 років	991,95	1 043,80	1 116,05
від 6 до 18 років	1 236,75	1 301,35	1 391,45
від 18 до 23 років (за умови навчання)	1 171,30	1 232,50	1 317,50
Доплата на дітей віком від:			
0 до 13 років	250		
13 до 18 років	500		

Законом України „Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам" визначено право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України та соціальний захист інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів шляхом встановлення державної соціальної допомоги у відсотках від прожиткового мінімуму. Розмір державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам у 2016 році буде розраховуватися з урахуванням норм вищезазначеного Закону та статтею 7 проекту Закону України «Про Державний бюджет на 2016 рік» з урахуванням норм постанови Кабінету Міністрів України від 26.03.2008 № 265 «Деякі питання пенсійного забезпечення громадян» (зі змінами) (табл.2.83).

Таблиця 2.83

Розмір державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам у 2016 році, грн

Види виплат	з січня	з травня	з грудня
інвалідам з дитинства I групи підгрупи А з надбавкою на догляд	2 206,80	2 322,00	2 482,60
інвалідам з дитинства I групи підгрупи Б з надбавкою на догляд	1 611,00	1 695,00	1 812,00
інвалідам з дитинства II групи, одиноким інвалідам з дитинства II групи, які за висновком медико-соціальної експертної комісії потребують постійного стороннього догляду з надбавкою на догляд	1 074,00	1 130,00	1 208,00
інвалідам з дитинства III групи, одиноким інвалідам з дитинства III групи, які за висновком медико-соціальної експертної комісії потребують постійного стороннього догляду з надбавкою на догляд	1 074,00	1 130,00	1 208,00
на дітей-інвалідів	1 074,00	1 130,00	1 208,00
на дітей-інвалідів підгрупи А до 6 років з надбавкою на догляд	1 918,80	2 019,00	2 158,60
на дітей-інвалідів до 6 років з надбавкою на догляд	1 335,30	1 405,00	1 502,10
на дітей-інвалідів підгрупи А від 6 до 18 років з надбавкою на догляд	2 206,80	2 322,00	2 482,60
на дітей-інвалідів від 6 до 18 років з надбавкою на догляд	1 479,30	1 556,50	1 664,10

Тобто, з січня 2016 р. перераховуються розміри лише по двом вище зазначеним видам виплат - допомозі на дітей одиноким матерям та тимчасовій державній допомозі дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів /з урахуванням доходів/. По іншим видам допомоги, які надаються із врахуванням прожиткового мінімуму, а саме: допомозі на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; допомозі на дітей - сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; допомозі інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, державній соціальній допомозі малозабезпеченим сім'ям та ін., перерахунки в зв’язку із зміною прожиткових мінімумів будуть проводитись з травня та з грудня 2016 року.

Відмітимо, що сукупні ресурси домогосподарства складаються із загальних доходів, використаних заощаджень, приросту позик, кредитів, взятих домогосподарством, а також - повернених домогосподарству боргів. Цей показник відображає потенційні ресурси домогосподарства, отримані у відповідному періоді, незалежно від джерел їх надходження (табл 2.84, 2.85).

Таблиця 2.84

Структура сукупних ресурсів домогосподарств України
за 2010-2015 рр

.	Всі домогосподарства	Із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами у місяць, грн.						
		до 480,0	480,1-840,0	840,1-1200,0	1200,1-1560,0	1560,1-1920,0	1920,1-2280,0	понад 3720,0
Всі домогосподарства	100,0	0,9	7,4	20,6	29,6	16,4	8,8	1,8
Всі домогосподарства з дітьми	100,0	1,9	10,1	26,9	27,4	19,7	7,2	1,9
Розподіл за рівнем середньодушових еквівалентних грошових доходів домогосподарств із дітьми, які мають дітей								
одну	100,0	2,2	3,4	23,5	33,8	20,7	8,2	2,7
двох	100,0	1,9	18,7	32,8	16,2	19,9	5,4	
трьох і більше	100,0	-	25,5	29,9	23,1	12,0	6,2	

Таблиця 2.85

Розподіл грошових доходів домогосподарств
залежно від кількості дітей у 2014 році

	2010	2011	2012	2013	2014[1]	2015[1]
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3481,0	3853,9	4144,5	4470,5	4563,3	5231,7
Структура сукупних ресурсів домогосподарств	відсотків					
Грошові доходи	89,1	88,9	91,0	90,8	91,2	89,4
- оплата праці	47,6	48,9	50,8	50,6	48,8	47,2
- доходи від підприємницької діяльності та самозяйнятості	6,1	4,6	4,1	4,1	5,2	5,5
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3,4	3,1	2,8	2,8	3,2	3,4
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	25,8	25,5	27,1	27,1	27,0	25,2
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	5,0	4,8	3,8	3,9	4,6	5,1
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	0,6	0,6	0,6	0,4	0,4	1,3
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4
Інші надходження	4,8	5,2	4,1	4,4	3,4	3,8
Довідково: загальні доходи, грн.	3369,8	3708,2	4031,9	4331,0	4470,9	5122,0

На 2014 рік найбільшу питому вагу у грошовому доході займають домогосподарства з середньодушовим еквівалентним доходом у розмірі 840-1560 грн. у місяць.

Одним з найвагоміших чинників, які впливають на репродуктивні настанови населення, є рівень державної підтримки сімей з дітьми. Виплачуючи матерям різного роду допомоги, держава стимулює народження дітей, особливо якщо йдеться про другу дитину й наступ: них. З:поміж усіх допомог першою, на яку набуває права ще майбутня мати, є допомога у зв'язку з вагітністю та пологами.

Розмір державної соціальної допомоги для кожної сім'ї є різним: визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом (довідково: середньомісячний сукупний дохід сім'ї визначається згідно з Методикою обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги, що затверджена наказом Мінпраці, Мінекономіки, Мінфіном, Держкомстатом за №486/202/524/455/3370 від 15 листопада 2001 року).

Результати ОУЖД, здійснюваного Держкомстатом України, дають змогу визначити, скільки домогосподарств отримують конкретний вид допомоги, розрахувати її середній розмір, частку певного виду допомоги в доходах та інші показники залежно від мети й завдань дослідження. ОУЖД становить основу інформаційного забезпечення досліджень рівня життя і бідності, а отже, і впливу соціальних трансфертів на матеріальне становище домогоспо: дарств.

Обстеження базується на загальноприйнятих міжнародних стандартах і загалом відповідає соціодемографічній та економічній ситуації в Україні.

Відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», гро мадяни України, в сім'ях яких виховуються та проживають неповнолітні діти, мають право на державну допомогу у випадках та на умовах, передбачених цим Законом та іншими законами України.

Законом України передбачені такі види державної допомоги сім'ям з дітьми:

1) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;

2) одноразова допомога у зв'язку з народженням дитини;

3) допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;

4) допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням;

5) допомога на дітей одиноким матерям.

Система пенсійного забезпечення в Україні, яка на сьогодні представлена 2 рівнями – солідарним і добровільним накопичувальним, перебуває у кризовому стані. Частка пенсійних видатків у структурі витрат на соціальний захист і соціальне забезпечення становить понад 94 % у загальному обсязі видатків за цим функціональним рядком. В абсолютних показниках (80,8 млрд у 2015 році) ці видаткові статті на сьогодні

перевищують розмір дефіциту Державного бюджету (76 млрд грн). Загалом з урахуванням власних надходжень Пенсійного фонду України (172,5 млрд грн) держава 2015 року на пенсійне забезпечення витратикf понад 253 млрд грн, що є найвищим показником у світі з точки зору частки цього виду видатків у співвідношенні до ВВП. Проте такі колосальні кошти ніяким чином не позначаються на добробуті пенсіонерів, адже на сьогодні середній розмір пенсійної виплати українців становить 1692 грн, що у декілька десятків разів нижче, ніж у країнах з розвинутими пенсійними системами.

Очевидно, що такі зобов'язання, за умови збереження чинного законодавства, зростатимуть з року в рік з огляду на низку об'єктивних (демографічні чинники – середня тривалість життя українців збільшується на фоні зниження народжуваності), так і суб'єктивних чинників (передвиборчий популізм, патерналістські настрої).

Значною проблемою сучасної пенсійної системи є й те, що вона стрімко втрачає страхову природу, адже на сьогодні близько 65 % пенсіонерів отримують мінімальну пенсію, у зв'язку з тим, що більшості пенсіонерам її «дотягують» у зв'язку з вимогою законодавства, що розмір мінімальної пенсії не може бути нижчим за прожитковий мінімум встановлений для непрацездатних осіб. Таким чином сьогоднішні працівники втрачають стимули сплачувати внески у солідарну систему і отримувати «білу» заробітну плату, бо після виходу на пенсію – будеш отримувати однаково низьку виплату.

У проекті Державного бюджету на 2017 рік запропоновано підвищити рівень мінімальної заробітної плати відразу в два рази - з 1600 гривень до 3200 гривень. Такого різкого стрибка не було жодного разу за всю історію сучасної України.

Треба зазначити, що на жаль, збільшення мінзарплати до 3200 грн не призведе до суттєвого зростання мінімальних пенсій. Мінімальні пенсії залежать не від мінімальної зарплати, а від прожиткового мінімума для непрацездатних, який з 2017 року планують збільшити всього на 10% (з 1130 грн до 1247 грн) - відповідно так само збільшаться і базові пенсії. Це означає, що з 1 січня 2017 року вони зростуть на 117 грн, або до тисячі двісті сорок сім грн. У той же час Мінсоцполітики збирається в наступному році зайнятися "осучасненням" раніше призначених пенсій. Тобто перерахунком, виходячи з величини середньої зарплати в країні за 2013-2015 рр. (Зараз вважають за нижчою зарплатою за 2012 р, і пенсії виходять менше), яка входить в формулу розрахунку пенсій.

Таким чином, визначено, що у обраній динаміці занадто низькій рівень заробітної плати і як наслідок – доходу в країні та регіоні у порівнянні з розвинутими країнами світу, які останніми роками (2014, 2015 рр.) у доларовому еквіваленті має тенденцію до їх зниження у порівнянні з попередніми (2008 р.) після кризовими роками.

Багаточисельними дослідженнями різних наукових шкіл і авторів достеменно визнано, що в основі низького доходу більшості населення України знаходяться монопольно-олігархічні ринкові відносини та непослідовність ринкових перетворень через невдалу інверсійну економічну модель з елементами патерналістської соціальної політики, які супроводжувалися несистемним чергуванням адміністративно-директивних та ринкових відносин до неоліберальних заходів з елементами «шокової терапії» необхідно шукати різні заходи і механізми щодо виходу їх режиму «піке».

З приведених досліджень у даній науково-дослідній роботі з'являється переконаність в тому що рішучі дії і послідовні крокі треба починати із соціально-трудової сфери. Так, даним дослідженням обґрунтовано, що за показником продуктивності праці наша економіка суттєво відстає від розвинутих країн, але ще більше ми відстаємо за рівня заробітної плати. Це свідчить про надмірну експлуатацію найманого працівника і як відомо – викривленнях (на користь роботодавця) розподільчих відносинах зношених основних фондах і застарілих технологіях.

Нестача робочих міст, а звідси – зростаюче безробіття, падіння трудового доходу через посилення експлуатації найманого працівника, перехід його у неформальну занятість і тіньову економіку відбувається на тлі невиконання з боку роботодавця основної державної соціальної гарантії – мінімальної заробітної плати (МЗП) та її несвоєчасної виплати. У звіті по даній темі проаналізовано і обґрунтовано неможливість зростання МЗП та вирівнювання з нею прожиткового мінімуму, як предтечі пожвавлення соціально - трудової сфери, виходу із тіні та розширення поля оподаткування, зростання бюджетних надходжень. Водночас висловлено побоювання у разі недостатнього супроводження і слабкої політичної волі.

Визнано важливим бачити резерви мотивації до продуктивної праці у створенні умов щодо більш справедливого нарахування заробітної плати і доходів найманому працівникові та їх підтягнення, орієнтуючись на успішні регіони та високооплачувані види економічної діяльності.

Аналіз інстуціональних змін у трудовому та регіональному законодавстві свідчить про їх принципову спрямованість на розширення прав і відповідальності керівництва регіону за формування доходів населення та їх використання задля підвищення рівня життя на підвладній території.

Проведене дослідження дозволяє перейти до обгрунтування конкретних пропозицій щодо реалізації економіко-інституціональних умов у напрямі зростання трудових доходів населення регіонів.

РОЗДІЛ 3. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО РЕГУЛЯТОРНОГО ВПЛИВУ ЕКОНОМІКО-ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ УМОВ НА РЕГІОНАЛЬНУ ПОЛІТИКУ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

3.1. Реалізація економіко - інституціональних умов у напрямі зростання трудових доходів населення регіону

3.1.1. Розширення економіко-інституціональних і економіко-нормативних повноважень регіону у формуванні і розподілі доходів населення

Із початком реформи децентралізації було значно розширено повноваження регіонів. Значну частину цих повноважень складають повноваження щодо формування та розподілу доходів населення. Однак перш ніж розглядати ці повноваження, необхідно розглянути сутність поняття «доходи» та принципи їх формування. Всі люди працюють заради отримання доходів, які дозволяють їм задовольняти свої потреби, а за сприятливих умов – ще й мати задоволення від можливостей заощаджувати частину доходів, інвестувати її в певні активи, займатися доброчинністю. Доходи є кінцевою метою кожного учасника економічного життя суспільства, потужним стимулом його повсякденної активної діяльності. Більше того, отримання високих доходів вигідне не тільки кожній людині, але й суспільству в цілому, адже вони формують споживчий та інвестиційний попит, сприяючи тим самим розвитку економіки, і зрештою слугують тим єдиним джерелом, завдяки якому суспільство має змогу задовольняти загальні потреби (будувати та утримувати школи і лікарні, дороги і мости, підтримувати малозабезпечених і непрацездатних тощо).

Під "доходом" в сучасній економічній теорії розуміють лише грошову суму. Проте це не суперечить тій обставині, що чимало людей отримують доходи і в натуральній формі, наприклад у вигляді продукції від власного підсобного господарства, пільгового проїзду в громадському транспорті, безкоштовного навчання дітей у дошкільних і шкільних закладах тощо. Усякі доходи оцінюються в грошах, аби визначити те, наскільки вони вигідні і доцільні.

Доходи (як отримувані грошові суми), за великим рахунком, є показником міри участі кожного суб'єкта у створенні національного продукту. Тому-то, як довели ще економісти-класики, питання розподілу доходів у суспільстві – це, по суті своїй, питання розподілу створеного національного продукту. І коли економісти говорять про національний дохід, то йдеться не лише про сукупність усіх доходів в країні, але й про її національний продукт. Іншими словами, розподіляти можна тільки те, що реально створено, і не більше того. Який сумарний обсяг кінцевого продукту (реального ВВП) суспільство спромоглося створити на даний момент, рівно

таку ж суму доходів воно й отримає, і навпаки. Відштовхуючись від цієї істини, далі маємо з'ясувати, яким же чином суспільство розподіляє заданий обсяг національного доходу, а отже і всього продукту.

Якщо уважно заглянути в економічну історію людства, то виявимо, що колись існували і тепер використовуються різні системи розподілу доходів. Можна виділити чотири основних принципи, за якими розподіляються доходи серед членів суспільства:

1) зрівняльний розподіл;
2) привілейований розподіл;
3) ринковий розподіл;
4) розподіл за багатством.

Зрівняльний, або **егалітарний, розподіл доходів** означає, що всі члени суспільства (чи його частина) одержують однакові доходи, тобто життєві блага розподіляються за принципом "усім порівну". Такий розподіл існував у первісному суспільстві, причому як єдино можливий, як об'єктивно необхідна умова фізичного виживання первісної людини і соціуму. Зрівнялівка в розподілі доходів для більшості населення була також властива комуністичним країнам з командною, централізовано-плановою економікою. Майже усі вони тепер відкинули цю систему, яка на практиці виявилася неефективною, тобто такою, що підриває здорові стимули до продуктивної праці, інновацій, підприємництва, ощадливого використання виробничих ресурсів і зрештою призводить до найгіршого – деградації людської особистості.

Приклад: у колишньому СРСР наприкінці 80-х рр. робітник першого розряду в машинобудуванні заробляв у місяць 100 крб., а робітник найвищого – шостого розряду одержував лише 170 крб.

Сьогодні цей принцип розподілу зустрічається ще у поодиноких комунах, у рамках яких люди об'єднуються задля сумісного життя на засадах спільності майна та праці. Відомі у цьому відношенні ізраїльські сільськогосподарські кібуци, яких налічується більше двох сотень.

Привілейований розподіл доходів і благ характерний для тих країн, яким бракує розвиненої демократії та сформованого громадянського суспільства. Клани багатіїв, змінюючи одні одних при владі, самочинно розподіляють суспільні доходи на свою користь, тоді як більшість суспільства живе у постійній нужді і злиднях. Причому таке паразитування правлячих еліт здійснюється, як правило, в режимі таємності. Ця система розподілу поширена в економічно слаборозвинених країнах і постсоціалістичних країнах. Так, політичний істеблішмент України (народні депутати, міністри, високопосадовці адміністрації Президента й інші) встановив собі зарплатню, яка в 2010-х рр. перевищує середню по країні у 5-10 разів. І це лише їх офіційна винагорода, не рахуючи щорічної допомоги на оздоровлення та численних пільг, оплачуваних за рахунок платників податків. Варто лише поглянути на помпезні особняки можновладців,

обнесені височенним парканом, аби зрозуміти, хто у цій країні головний господар. Уся країна ж за рівнем життя стала однією з найбідніших у Європі, а її громадяни почуваються безправними й незахищеними власною державою. Про те, що держава може за певних обставин протиставити себе суспільству, перетворившись зі слуги на господаря, застерігає Біблія: "Якщо даси слузі усе, чого він хоче, то зрештою він не буде гарним слугою".

Ринковий розподіл доходів передбачає, що вирішальна роль у розподілі доходів суспільства належить ринку, його стихійному механізму ціноутворення. За такого принципу кожен власник того чи іншого фактора виробництва (ресурсу) отримує різний дохід – відповідно до господарської корисності та продуктивності свого фактора. Підприємці (власники фізичного капіталу) отримують прибутки, наймані працівники (власники робочої сили) – заробітну плату, кредитори (власники позичкового капіталу) – відсотки, власники землі та іншого майна – ренту (орендну плату). Ці доходи регулюються законами ринкової економіки: попиту і пропозиції та спадної граничної продуктивності (віддачі). Причому ринковий принцип розподілу доходів діє тим ефективніше, чим жорсткіша конкуренція на ринках та чим ефективніша економічна роль держави.

Розподіл доходів за багатством означає можливість одержання додаткових доходів тими, хто накопичує і передає у спадщину певну власність (підприємства, землю, будинки, транспортні засоби, цінні папери та інші активи). Цей принцип поширений в сучасному суспільстві, він доповнює ринкову розподільчу систему, підсилюючи її своїми потужними стимулами до економічної активності заради накопичення особистого багатства.

В реальній дійсності усі названі вище принципи розподілу доходів нерідко поєднуються. Якщо, скажімо, правляча еліта, попри економічний стан країни, розкошує, встановлюючи собі привілеї у посадових окладах, пенсіях, умовах життя, лікування, відпочинку тощо, то у розподілі решти сукупного доходу суспільства, особливо в кризові періоди, очевидною стає тенденція до зрівнялівки. Остання найбільш помітна стосовно працівників державного сектору економіки, який фінансується з коштів державного бюджету. Це видно по тому, як уряд часто обмежує свою "турботу" про добробут народу лишень символічним підвищенням мінімальної оплати праці та пенсії [158].

Доходи населення є визначальною складовою розподілу національного доходу. Економічна теорія пояснює розподіл доходів як результат попиту на продуктивні послуги та їх пропонування. Мова йде про ринкову економіку і про працю. Попит на працю як основне джерело доходів населення та пропонування праці впливають на величину доходів у вигляді заробітної плати. Крім того, слід пам’ятати, що величина заробітної плати залежить і від вартості робочої сили. У попередніх темах уже було визначено економічну природу заробітної плати. У цій темі розглядаються доходи населення в цілому та їх розподіл за складовими.

Соціальна нерівність, її причини та вплив на економічне зростання є предметом вивчення в цій темі. В економічній теорії висуваються різні концепції стосовно суперечностей у розподілі доходів. Марксизм пояснює його існуванням експлуатації трудящих, тобто згідно з теорією трудової вартості заробітна плата не є відображенням вартості робочої сили; маржиналізм – теорією граничної продуктивності факторів виробництва; неокласичний напрям – індивідуальними здібностями та грою ринкових сил. Кожна з точок зору характеризує відповідний бік розподілу доходів населення.

Доходи населення чи господарств формуються за рахунок надання послуг робочою силою, індивідуальної трудової діяльності, власності, соціальних трансфертних платежів тощо. Граничною нижньою межею величини доходів населення є прожитковий мінімум. Це вартісна величина необхідних для підтримання фізіологічної життєдіяльності людини засобів існування. Якщо індивідуальні доходи нижче цієї межі, то наступає скорочення населення в країні. Крім того, в суспільстві є частина непрацездатного населення, яке вимагає матеріальної підтримки. Держава здійснює перерозподіл національного доходу через систему соціальних виплат. Перерозподіл доходів є однією з функцій уряду [159].

Фінансова незалежність органів місцевого самоврядування – важлива умова демократичної держави. Ступінь фінансової незалежності місцевих органів влади характеризує незалежність держави в цілому, потенційні можливості її економічного розвитку, рівень демократичних прав і свобод громадян, форми місцевого самоврядування у кожній державі зумовлені її політичним, територіальним устроєм, історичними, національними, економічними та іншими ознаками. У свою чергу суспільні відносини, які виникають у процесі мобілізації, розподілу й використання грошових фондів органів місцевого самоврядування, є публічними відносинами, що регулюються нормами фінансового права та належать до предмета фінансового права. Діяльність місцевих органів спрямована на реалізацію та задоволення територіального (публічного) інтересу.

Оскільки органи місцевого самоврядування у межах їх компетенції наділені правом самостійного вирішення питань місцевого значення з метою забезпечення соціально-економічного розвитку своєї території, гарантією реалізації прав з боку держави є виділення для цього фінансових коштів. Визначальне місце серед фінансових ресурсів, що нагромаджуватимуться на відповідній території, відводиться централізованому фонду коштів – місцевому бюджету, розмір якого і визначає безпосередньо реальний обсяг повноважень місцевих органів, що може бути реалізований протягом поточного бюджетного періоду.

Місцеве самоврядування, яке визначається Конституцією України як право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України, має відповідну фінансову

базу. Стаття 142 Конституції закріплює, що матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме й нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад [160]. Ці положення лягли в основу Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні".

Держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникають унаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою. Наприклад, згідно зі ст. 19 Закону України "Про столицю України – місто-герой Київ" держава фінансує у повному обсязі здійснення органами місцевого самоврядування міста Києва столичних функцій. Кошти, необхідні для здійснення цих функцій, щороку передбачаються в законі про Державний бюджет України [161].

Конституція закріплює за органами місцевого самоврядування право затверджувати бюджети відповідних рівнів, установлювати місцеві податки і збори згідно із законом тощо. Місцеві ради також наділені повноваженнями затверджувати власні бюджети, які формуються з коштів Державного бюджету України для їх відповідного розподілу між територіальними громадами або для виконання спільних проектів та з коштів, залучених на договірних засадах із місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм, та контролювати їх виконання.

Органам місцевого самоврядування законом можуть надаватися окремі повноваження органів виконавчої влади. Держава фінансує здійснення таких повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України або шляхом віднесення до місцевого бюджету в установленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, передає органам місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності. Органи місцевого самоврядування у межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території.

Згідно зі ст. 115 БКУ контроль за відповідністю бюджетному законодавству України показників затверджених бюджетів, бюджетного розпису та кошторисів бюджетних установ здійснюється:

1) Радою міністрів АРК – стосовно бюджетів міст республіканського значення та районних бюджетів АРК;

2) обласними державними адміністраціями – стосовно районних та міських (міст обласного значення) бюджетів;

3) міськими державними адміністраціями в містах Києві та Севастополі – стосовно районних у цих містах бюджетів;

4) районними державними адміністраціями – стосовно міських (міст районного значення), сільських, селищних та їх об'єднань бюджетів;

5) виконавчими органами міських рад – стосовно бюджетів районів у місті, сільських, селищних або міст районного значення, що входять до складу цих міст [162].

Отже, Україна не тільки закріплює гарантії місцевого самоврядування в Конституції, а й визнає його однією з фундаментальних засад демократичного устрою держави і суспільства. Система місцевого самоврядування визначається адміністративно-територіальним устроєм України. Зокрема Конституційний Суд України у рішенні від 13 липня 2001 р. тлумачить поняття адміністративно-територіальної одиниці як компактної частини єдиної території України, що є просторовою основою для організації і діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування [163].

Виконавчу владу, в т. ч. у сфері фінансової діяльності, в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації, повноваження яких визначаються Конституцією та Законом України "Про місцеві державні адміністрації".

Місцеві фінанси є сукупністю відносин, урегульованих нормами фінансового права, що виникають між органами місцевого самоврядування та територіальними громадами, органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями щодо формування, розподілу та використання фондів коштів органів місцевого самоврядування з метою задоволення публічного інтересу територіальної громади та виконання органами місцевого самоврядування державних функцій у процесі реалізації власних та делегованих державою повноважень. Безпосереднього розвитку всієї економічної системи України та її стабілізації можна досягти через фінансове забезпечення її складових – адміністративно-територіальних одиниць[164].

Також, 7 грудня 2016 року було видано Указ Президента України № 545/2016 «Про першочергові заходи з розвитку місцевого самоврядування в Україні на 2017 рік», згідно з яким Кабінету Міністрів України розробити із залученням органів місцевого самоврядування, їх асоціацій і затвердити комплекс заходів на 2017 рік, спрямованих на активізацію реформування місцевого самоврядування та державну підтримку добровільного об'єднання територіальних громад, передбачивши, зокрема:

удосконалення механізму державного стимулювання добровільного об'єднання територіальних громад з метою підвищення їх спроможності;

посилення взаємодії органів виконавчої влади з органами місцевого самоврядування з питань розроблення та виконання проектів і програм економічного та соціального розвитку адміністративно-територіальних одиниць, залучення для реалізації таких проектів і програм коштів у рамках державно-приватного партнерства;

поліпшення організації надання консультативної та методичної

допомоги органам місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад щодо реалізації ними наданих законом повноважень місцевого самоврядування у бюджетній, фінансовій, освітній, медичній та інших сферах;

налагодження системної роботи органів виконавчої влади з органами місцевого самоврядування, їх асоціаціями щодо виявлення, аналізу та розв'язання спільних для територіальних громад проблем, що виникають в процесі реформування місцевого самоврядування та добровільного об'єднання територіальних громад;

опрацювання питання стосовно удосконалення законодавства України щодо проведення перших виборів в об'єднаних територіальних громадах, розмежування повноважень між районною радою та органом місцевого самоврядування об'єднаної територіальної громади у разі, якщо межі такої громади повністю співпадають з межами району, розмежування повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, у тому числі у сфері земельних відносин, ліцензування і надання дозволів, а також щодо визначення механізмів здійснення державного контролю за відповідністю рішень органів місцевого самоврядування Конституції та законам України, зупинення рішень зазначених органів з мотивів невідповідності Конституції чи законам України з одночасним зверненням до суду;

забезпечення неухильного виконання законів України щодо децентралізації надання адміністративних послуг та розширення повноважень органів місцевого самоврядування у цій сфері, сприяння органам місцевого самоврядування у створенні центрів надання адміністративних послуг;

удосконалення системи підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування і механізму прийняття на службу в органи місцевого самоврядування висококваліфікованих осіб;

опрацювання питання щодо залучення міжнародної фінансової та технічної допомоги для забезпечення реалізації заходів, спрямованих на реформування місцевого самоврядування.

Також відповідно до цього Указу обласним, Київській міській державним адміністраціям забезпечити розроблення із залученням органів місцевого самоврядування і реалізацію регіональних планів заходів, спрямованих на популяризацію європейських принципів місцевої демократії та підтримку добровільного об'єднання територіальних громад, передбачивши, зокрема:

активізацію роботи із надання методичної та консультативної допомоги органам місцевого самоврядування з питань добровільного об'єднання територіальних громад, а також органам місцевого

самоврядування об'єднаних територіальних громад щодо реалізації ними наданих законом повноважень місцевого самоврядування у бюджетній, фінансовій, освітній, медичній та інших сферах, проведення відповідної інформаційно-роз'яснювальної роботи, у тому числі в місцевих засобах масової інформації;

налагодження постійного зворотного зв'язку з громадськістю, у тому числі експертними організаціями, діяльність яких пов'язана із реформуванням місцевого самоврядування, під час підготовки та реалізації рішень з питань місцевого значення;

організацію та проведення разом з органами місцевого самоврядування конференцій, семінарів, круглих столів, що сприяють вирішенню питань місцевого значення;

проведення за участю органів місцевого самоврядування роботи з актуалізації перспективних планів формування територій громад областей з метою забезпечення дотримання прав, свобод та законних інтересів всіх суб'єктів добровільного об'єднання територіальних громад;

забезпечення змістовного наповнення тематичних розділів, присвячених реформуванню місцевого самоврядування та добровільному об'єднанню територіальних громад, що розміщуються на офіційних веб-сайтах місцевих державних адміністрацій [165].

Однак, слід також зазначити, що реформа децентралізації та розширення повноважень регіонів супроводжуються певними ризиками. Концептуальні підходи до бюджетного забезпечення місцевого самоврядування є логічними. Але системний аналіз запропонованих змін дає можливість виокремити низку значних ризиків реалізації децентралізаційної реформи. Як завжди, диявол криється в деталях. Так, пропонується виключити зі складу освітньої та медичної субвенцій видатки на комунальні послуги та енергоносії (майже 20% від усіх видатків: 22% по освіті та 13% по охороні здоров'я), передавши їх повністю на фінансування місцевим бюджетам за власний рахунок. Фактично уряд бере на себе зобов'язання фінансувати в повному обсязі лише заробітну плату бюджетникам, та й то не всім (про це нижче). За рахунок цього і відбувається значне підвищення заробітних плат вчителів і медиків на місцевому рівні. Ідея правильна, оскільки на меті стоїть підвищення ефективності утримання бюджетних установ, запровадження заходів енергоефективності й оптимізація радянської мережі закладів освіти та медицини. Але механізм її реалізації в законопроектах може призвести до значного погіршення якості послуг, що надаються громадянам. Тут слід зазначити, що МОН і МОЗ абсолютно не підготували базу Мінфіну для реалізації таких прогресивних ідей. Оскільки так і не виконано доручення уряду, закладене наприкінці 2014 р. змінами до Бюджетного кодексу (п. 10 прикінцевих положень), щодо встановлення

соціальних стандартів і нормативів в описовому та вартісному вигляді за кожним з делегованих місцевому самоврядуванню повноважень і перегляду фінансових нормативів їх бюджетної забезпеченості відповідно до реальних потреб споживачів публічних послуг. Унаслідок цього проект держбюджету-2017, як і в минулі роки, не забезпечує 100-відсоткове фінансування делегованих місцевому самоврядуванню повноважень. З огляду на це органи місцевого самоврядування будуть змушені відволікати власні ресурси для забезпечення належного фінансування делегованих повноважень у цих сферах. Поряд з цим в обсязі медичної субвенції планується врахувати видатки окремих державних програм, що зменшить фінансування програм, спрямованих на забезпечення нагальних потреб охорони здоров'я місцевого значення. Крім того, законопроектом №5000 передбачено (додаток №10) передачу на фінансування з міських бюджетів 30 закладів охорони здоров'я, що перебувають у сфері управління МОЗ і належать до спеціалізованої медичної допомоги, без жодного ресурсного збалансування, що суперечить статті 142 Конституції України. А законопроектом №5131 (пп. б-1, п. 3 ч. 1 ст. 89) міські бюджети зобов'язуються фінансувати санаторії для хворих на туберкульоз, санаторії для дітей і підлітків. Усі ці видатки належать до третинного рівня медичної допомоги, є відповідальністю держави і жодним чином не можуть фінансуватися з міського рівня. Це прямо суперечить Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, схваленої урядом у 2014 р., відповідно до якої і відбувається децентралізаційна реформа. Далі ще цікавіше. Мінфін пропонує за рахунок освітньої субвенції фінансувати не всю зарплату, а тільки педагогічному персоналу (№5131, ч. 1 ст. 103-2). А це лише 75% працівників закладів освіти на місцевому рівні. Для об'єктивності слід зазначити, що керівництво МОН не схвалює таких ідей Мінфіну. Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки №102 від 15 квітня 1993 р. "Про затвердження Інструкції про порядок обчислення заробітної плати працівників освіти" працівники закладів освіти поділяються на такі категорії: педагогічні працівники, керівні працівники, адміністративно-господарський персонал, навчально-допоміжний персонал, робітники, службовці закладів освіти. Усі зазначені категорії працівників загальноосвітніх навчальних закладів наразі фінансуються з освітньої субвенції. Таким чином, з 2017 р. 25% працівників у загальноосвітніх закладах, що забезпечують навчальний процес, органи місцевого самоврядування повинні фінансувати за власний рахунок. І це коштуватиме їм 9,2 млрд грн. Оскільки коштів на це не передбачається, логічним є скорочення або повне звільнення лаборантів, бібліотекарів, психологів, кухарів, прибиральниць та інших категорій технічного та адміністративного персоналу. До чого це призведе? Звісно, до погіршення умов праці самих учителів та якості навчального процесу дітей. Не слід забувати, що на сьогодні всі видатки (зарплата, комунальні послуги та енергоносії, повне утримання) у галузі дошкільної (садочки) та позашкільної

(школи естетичного виховання, спортшколи) освіти повністю фінансуються за власні кошти місцевих бюджетів. І додаткового навантаження по загальній середній освіті більшість місцевих бюджетів не витримає. Виникне ситуація, за якої якість навчального процесу на тій чи іншій території залежатиме від фінансової спроможності відповідного місцевого бюджету, що не узгоджується із статтею 53 Конституції, відповідно до якої держава забезпечує доступність і безоплатність освіти. Вищенаведені новації мали би право на життя у разі, якби субвенції в повному обсязі покривали потреби місцевого самоврядування. І якби Мінфін був впевнений у цьому, він передбачив би норми, що зарплата фінансується виключно за рахунок субвенцій. Це зняло б проблему необхідності дофінансування з місцевих бюджетів, як це відбувається всі попередні роки. А тепер щодо системного підходу. Запропоновані новації не враховують того, що органи місцевого самоврядування, крім галузі освіти та охорони здоров'я, мають інші витрати, які бюджетним пакетом не компенсуються. Так, у законопроекті №5000 не передбачено субвенції на пільгове перевезення окремих категорій громадян, що фактично позбавить пенсіонерів, дітей війни, учасників війни, ветеранів праці тощо державних гарантій на безплатний проїзд. Така ситуація склалася і поточного року, що призвело до судових справ. Щоб убезпечити себе від них, цього року Мінфін законопроектом №5131 (зміни до ст. 91 та 102 Бюджетного кодексу) повністю перекладає фінансування пільгового перевезення на місцеві бюджети і навіть іде ще далі – покладає на них необхідність фінансувати соціальні пільги за професійною ознакою (міліціонери, шахтарі, чорнобильці тощо). Додаткове навантаження місцевих бюджетів становитиме 2,2 млрд грн. Слід зазначити, що право на пільговий проїзд (як і інші соціальні пільги) закріплено державою, а не органами місцевого самоврядування. Переведення визначеного соціального забезпечення на рівень органів місцевого самоврядування призведе до порушення стабільної та передбачуваної системи прав громадян і гарантій їх реалізації, знизить відповідальність держави перед громадянами за виконання своїх соціальних зобов'язань. Враховуючи, що не всі місцеві ради зможуть у своїх бюджетах запланувати зазначені кошти, адже навіть у фінансово спроможних громад обсяг передбачених коштів з місцевих бюджетів є недостатнім, гарантовані державою пільги фактично надаватимуться, виходячи з фінансової спроможності того чи іншого місцевого бюджету, що порушує основні засади справедливого і неупередженого розподілу. Виходом із цієї ситуації мала би стати монетизація пільг, але Мінсоцполітики до цього часу не запропонувало Мінфіну відповідних рішень. Для об'єктивності необхідно зазначити, що проблема має давні корені, і новий міністр активно взявся за її вирішення на основі законодавчих розробок Асоціації міст України. Якщо пакет змін буде внесено урядом до парламенту і проголосовано, місцеві бюджети позбавляться навантаження, перевізники не чекатимуть подачок з бюджету, а

громадяни отримають живі кошти на реалізацію своїх пільг. Крім соціальних пільг, в органів місцевого самоврядування в 2017 р. виникнуть серйозні проблеми з необхідністю здійснення видатків у сфері ЖКГ. По-перше, в проекті бюджету не передбачено субвенцій на погашення заборгованості з різниці в тарифах минулих років. А це додаткове навантаження на місцеві бюджети у вигляді 7,3 млрд грн. За даними Мінрегіонбуду, держава не розрахувалася за борги, що виникли в 2013–2015 рр. через економічно необґрунтовані тарифи, встановлені національним регулятором. У комунальних підприємств відсутні ресурси для покриття таких витрат. Це призводить того, що вони змушені спрямовувати свої обігові кошти на погашення боргів, які виникли не з їхньої вини. В свою чергу, органи місцевого самоврядування з метою недопущення зупинки надання комунальних послуг громадянам змушені за рахунок місцевих бюджетів гасити такі борги. По-друге, відсутня компенсація на покриття пені та штрафів, накладених НАК "Нафтогаз України" на комунальні підприємства, внаслідок чого заблоковано рахунки 104 підприємств. Обсяги таких штрафних санкцій, за інформацією "Нафтогазу", становлять 11,0 млрд. грн, з них у 2016 р. вже підтверджено рішенням судів 4,6 млрд грн. Такі штрафні санкції виникли не з вини органів місцевого самоврядування, а внаслідок того, що держава не передбачала місцевим бюджетам вищенаведеної субвенції в 2013–2015 рр. По-третє, не передбачено механізм покриття втрат місцевих бюджетів унаслідок прийняття рішення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, щодо підвищення у 2,5 разу тарифів на електроенергію для зовнішнього освітлення населених пунктів. Це призведе до додаткових втрат органів місцевого самоврядування на суму понад 1,2 млрд грн (постановою НКРЕКП №3141 від 28 грудня 2015 р. коефіцієнт збільшено з 0,25 до 0,6 з 1 березня 2016-го). Таким чином, додаткове навантаження на місцеві бюджети у 2017 р. наведене у таблиці. Аналіз був би неповний і необ'єктивний, якщо не сказати про компенсатори, які пропонує уряд для місцевого самоврядування. А вони насправді є в обсязі 14,9 млрд грндодаткової дотації місцевим бюджетам. Але не всім, а лише обласним (5,9 млрд) і районним (9,0 млрд) бюджетам. Видатки на оплату комунальних послуг та енергоносіїв у галузі освіти та охорони здоров'я на місцевий рівень передано без жодних компенсаторів і передачі стабільних джерел надходжень для міст обласного значення та об'єднаних територіальних громад, тоді як для штучного рівня органів місцевого самоврядування (районний, обласний) передбачено значний ресурс, який не відповідає обсягу їх повноважень. Левова частка публічних послуг надається саме в населених пунктах органами місцевого самоврядування, а не районними та обласними радами, які отримують прямі преференції з державного бюджету. Це призведе до невідповідності між функціями і повноваженнями місцевого самоврядування та ресурсами, необхідними для їх виконання. Це ставить керівників об'єднаних

територіальних громад і міст обласного значення (очільників органів місцевого самоврядування базового рівня) в значну залежність від обласної та районної влади. Фактично вони змушені будуть звертатися до керівників МДА з проханням виділити додаткові ресурси на забезпечення потреб бюджетних галузей. Таке рішення зовсім не відповідає принципам децентралізації. Внаслідок цього буде пригальмовано процес об'єднання громад і відбудеться відкіт назад децентралізаційної реформи, що може спричинити негативні тенденції перенесення повноважень на вищий рівень, що зрештою зведе нанівець усі докладені зусилля з децентралізації. Можливо, тому в проекті держбюджету-2017 на перші вибори об'єднаних територіальних громад заплановано лише 20 млн грн, хоча на проведення виборів у 25 ОТГ цього року вже витрачено 13 млн грн, а для інших ОТГ на листопад 2016 р. передбачається ще 40,5 млн. Крім того, на прямі міжбюджетні відносини з держбюджетом у 2017 р. виведено лише 172 ОТГ (159 минулорічних), тобто лише 13 із тих 25, в яких уже відбулися перші вибори цього року. Слід зазначити, що під час бюджетних консультацій у Мінфіні в серпні 2016 р. розглядався варіант компенсації місцевому самоврядуванню додаткових витрат шляхом збільшення нормативу відрахування ПДФО до місцевих бюджетів усіх рівнів, зокрема міст та ОТГ. Більше двох десятиліть в інфраструктуру населених пунктів не вкладалися кошти через їх відсутність, і зробити це за рік неможливо. Не хотілося б, щоб сьогоднішні бюджети розвитку місцевого самоврядування пішли на видатки споживання.

3.1.2. Реформування оплати праці шляхом орієнтації на високу вартість людських ресурсів

Особливої актуальності в Україні набуває відповідальність Уряду за викоренення «феномену працюючих бідних», підвищення величини їх трудових доходів, які б забезпечували гідний рівень та якість життя передусім працівників. Трудові доходи формують різні чинники, але їх рівень відображується системою показників, серед яких найбільш важливими є встановлена державою мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум, середні номінальна та реальна заробітна плата.

Кожна країна методичні підходи до формування величини МЗП формує, виходячи із урахування низки соціально-економічних, демографічних та політичних чинників. Серед яких важливе місце займають: досягнутий рівень життя, темпи зростання ВВП, продуктивності праці, середній рівень заробітної плати тощо. Але вочевидь, саме стан економіки та темпи зростання ВВП є основними чинниками формування величини ПМ і ДМЗП.

Необхідність підвищення мінімальної заробітної плати в Україні не викликає сумніву, бо незначне зростання соціальних стандартів виштовхувало

все більше працюючих українців за межу бідності, звужувало споживчі можливості населення. Тому в Держбюджеті на 2017 р. прийнято три новації щодо оплати праці. По-перше, одразу вдвічі підвищено мінімальну зарплату – до 3200 грн. По-друге, перший тарифний розряд єдиної тарифної сітки бюджетників встановлено у розмірі 1600 грн. По-третє, скасовано прив'язку розрахунку посадових окладів до мінімальної зарплати.

Виникає питання, за рахунок яких коштів передбачено зростання ДМЗП у два рази? Аналіз витрат на різні статті бюджету у порівняні з 2016 р. свідчить, що кошти на зростання мінімальної заробітної плати формуються за рахунок скорочення соціальної захищеності населення, витрат на підтримку хронічно хворих, зменшення кількості студентів, які будуть отримувати стипендії, ефемерних надходжень в бюджет від приватизації великих державних підприємств (наприклад заводів з виробництва спирту, і це в умовах війни на Сході), конфіскації вкрадених грошей (що може бути оскаржено в судах). У той же час великі сподівання уряд має на зростання відрахувань від ФОП за рахунок виходу заробітної плати з тіні (на думку Міністра соціальної політики це дасть бюджету приблизно 10-15%), зростання розміру середньої заробітної плати та інші надходження від різного роду податків, особливо тих, нарахування яких здійснюється відносно ДМЗП (судові збори, штрафи, пеня, держпослуги та ін.).

Підняття у два рази мінімальної заробітної плати може призвести до неочікуваних наслідків, про які говорять вчені та відомі економісти - практики. Голова Комітету економістів України А.Новак вважає, що підняття мінімальної заробітної плати у 2017 р. буде відбуватися за рахунок трьох джерел: масових скорочень працівників бюджетних організацій медицини, науки, культури, спорту та ін.; інфляції; зростанні внутрішнього і зовнішнього боргу [166].

Відповідно до прийнятого 6.12.16. Закону України №5130 "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України" вихідним для розрахунку тарифних окладів буде мінімальний посадовий оклад, що встановлюється кабміном й прив'язується до прожиткового мінімуму. Держбюджетом на 2017 рік встановлено такі рівні прожиткового мінімуму на одну працездатну особу: з 1 січня 2017 року – 1 600 грн, з 1 травня – 1 684 грн, з 1 грудня – 1 762 грн. Ці рівні значно занижені відносно реального прожиткового мінімуму. За розрахунками Міністерство соціальної політики фактичний, з урахуванням реальних цін, прожитковий мінімум для працездатних осіб вже у жовтні 2016р. складав 2779 грн.

Таким чином, прожитковий мінімум, встановлений на 1 січня 2017 року, для бюджетної сфери, буде посадовим окладом для працівників 1 розряду - 1600 грн. Щоб забезпечити такому працівнику встановлену мінімальну заробітну плату в 3200 грн., законом № 5130 передбачено, що мінімальна заробітна плата може включати усі види надбавок, доплат, заохочень і компенсацій (виключно доплати за роботу в несприятливих

умовах праці та підвищеного ризику для здоров'я, за роботу в нічний та надурочний час, роз'їзний характер робіт, премії до святкових і ювілейних дат). В разі, якщо розрахована працівнику заробітна плата не досягає розміру МЗП 3200 грн., то підприємство здійснює необхідну до цієї величини доплату до заробітної плати. Таке підвищення буде торкатися лише осіб, чия заробітна плата була меншою, чим 3200 грн. (1-8 розряди ЄТС), решта зарплат проіндексується з К=1,3, що нівелює диференціацію в оплаті праці високо- та низько- кваліфікованих працівників. Крім того, підвищення заробітної плати в бюджетних установах відбувається у межах існуючого фонду заробітної плати. Тому бюджетників очікує скорочення чисельності співробітників, зростання безробіття в освітньому сегменті ринку праці, підвищення навантаження (зростання експлуатації). Наприклад, якщо у вишах на керівництво магістерською дипломною роботою науковому керівнику у 2015 р. відводилося на рік 30 годин, то тепер усього 20 годин.

Уряд не збирається переглядати коефіцієнти диференціації заробітної плати, що закладені в єдиній тарифній сітці для оплати праці в державних установах, а це означає, що справедливість в оплаті праці буде порушена, бо зарплата прибиральниці, медичної сестри наблизиться до зарплати лікаря, вчителя. Відсутність обґрунтованої диференціації заробітної плати веде до втрати стимулу отримання вищої освіти. Наукові дослідження свідчать про прогресуюче знецінення вищої освіти вже за сучасних умов диференціації в оплаті праці висококваліфікованої та некваліфікованої. Так, якщо у 2000 р. повна вища освіта забезпечувала 125 % приросту доходу працівника, порівняно з базовим рівнем, у 2006 р. – 100,5 %, то у 2012 р. – усього лише 64,5 % [167, с. 44]. Наразі ж ситуація набуває іще більш загрозливого характеру. [167, с. 44].

Слід відмітити, що цим законом порушується декілька зарплато утворюючих функцій: соціальна, відтворювальна, стимулююча. По-перше, працівник 1 розряду втратив законодавчу *соціальну гарантію* у вигляді мінімальної заробітної плати, яка встановлювалась бюджетом. По-друге, посадовий оклад у 1600 грн. не дозволяє відтворювати робочу силу на рівні, достатньому для фізичного і соціального розвитку особистості та її родини. Оскільки оклади за тарифною сіткою вищих кваліфікаційних розрядів не будуть переглядатися у разі, якщо вони досягають величини 3200 грн., то порушується стимулююча функція тарифних сіток у прагненні до більш високої кваліфікації, майстерності, якості праці. Крім того, тарифна система виконує стимулюючу функцію, якщо частка тарифної заробітної плати досягає 65-75% (в розвинених країнах – 80% і вище), а за новим законом – це співвідношення усього 50%, бо оклад (тариф) для працівників бюджетної сфери не має бути меншим, ніж прожитковий мінімум – 1600 грн, і якщо ДМЗП – 3200 грн., то в такому разі вона виступає середньою величиною для найпростішої праці бо включає в свій склад,окрім тарифу, доплати, надбавки,

премії (крім тих додаткових виплат, що не передбачені законом). Крім того, відірваність ДМЗП від її основи – реальної вартості робочої сили найнижчої кваліфікації, створює умови до недооцінки вартості праці в економічному розвитку країни, а тому є фактором існування й в подальшому «феномену бідних працюючих» в Україні.

На початку 2017 року важко прогнозувати зміні, які відбудуться в економіці через затвердження в якості соціального нормативу ДМЗП в розмірі 3200 грн. Але деякі економісти підвищення ДМЗП удвічі, порівняно з груднем 2016 р. вважають «популістським» рішенням, інші - «управлінським», не підкріпленим ніякими обґрунтованими розрахунками. Реакція вчених, практиків, журналістів – оглядачів, експертів широко обговорюються наразі в пресі.

Уряд очікує, що в результаті підняття мінімальної заробітної плати буде підвищена платоспроможність населення, що допоможе стимулювати національних виробників, бо сподіватися на залучення інвестицій в економіку країни від зовнішніх інвесторів у 2017 р. не приходиться, тому, що у 2016 р. Україна увійшла у групу 50 найкорумпованіших країн світу. Крім того, зростання ДМЗП забезпечить виведення заробітних плат з тіні. А це збільшить податкові надходження з фонду заробітної плати. Але ця «боротьба» має давню історію. До 2009 року величина ПМ була значно більше ДМЗП, тобто, вже тоді держава не приховувала тіньової ЗП і, таким чином, відбувалась негласна легітимізація тіньової економіки. Та й надалі були різні спроби виведення економіки з тіні, але жодна з них не призводила до успішних результатів. Зниження нарахувань на ЗП у 2016 році та встановлення єдиного соціального внеску в розмірі 22% не призвело до очікуваного зростання заробітної плати. Так за дослідженнями Національного банку лише 25% підприємств, які отримали економію від зменшеного розміру податку, спрямувало вивільнені кошти на підняття заробітних плат, інші використали їх на покриття збитків від коливання валютного курсу, сплату інших податків, найм нових працівників. Підприємства, які не підвищили заробітні плати (65%), зекономлені кошти використали на вирішення поточних виробничих проблем і лише 2,7% підприємств спрямували вивільнені кошти на інвестиційні цілі [168].

Народний депутат С.Соболєв вважає, що приватний сектор піде на скорочення тривалості робочого дня, скорочення чисельності й вивільнення працівників (причому не за погодженням сторін, а за власним бажанням). В бюджетному секторі відбудеться зрівнялівка в оплаті праці, бо перший і восьмий розряд доведуть за оплатою до 3200, а оклади за іншими розрядами будуть підвищені максимум на 30% [169].

На думку експертів роботодавці будуть здійснювати оптимізацію структури й чисельності співробітників та переводити частину функцій персоналу на аутсорсинг, особливо в бухгалтерії. Для здійснення цих дій у роботодавців виникне потреба у допомозі експертів, тому актуальними

стануть послуги з експертизи та аудиту кадрової документації, в розробці відсутньої локально-нормативних актів, в тому числі з пожарної безпеки, військовому й кадровому обліку. У 2017 р. у компаніях виникне потреба в оцінці персоналу зовнішніми провайдерами, розшириться попит на послуги кадрових агенцій з пошуку та підбору персоналу (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Наслідки реформування МЗП

Негативні	Позитивні
Кошти на зростання МЗП формуються за рахунок скорочення соціальної захищеності населення	Підвищення платоспроможності населення
Масові скорочення працівників бюджетних організацій	Стимулювання національних виробників
Інфляція	Виведення заробітних плат з тіні
Зростанні внутрішнього і зовнішнього боргу	Збільшення податкових надходжень з фонду заробітної плати
Включення до МЗП усіх видів надбавок, доплат, заохочень і компенсацій	Підвищення середньої заробітної плати
Порушення таких зарплато-утворюючих функцій як соціальна, відтворювальна, стимулююча	Покращення індекса Кейтца
Скорочення чисельності тих, хто отримує субсидії – розширення неформальної зайнятості	Структурні зміни у зайнятості та безробітті за показником рівня освіти
Роботодавці будуть здійснювати скорочення тривалості робочого дня, скорочення чисельності й вивільнення працівників, оптимізацію структури й чисельності співробітників та переводити частину функцій персоналу на аутсорсинг	Підвищення попиту на послуги з експертизи та аудиту кадрової документації, розшириться попит на послуги кадрових агенцій з пошуку та підбору персоналу

Безумовно є й позитивні наслідки підвищення МЗП у два рази.

1) Підвищиться середня заробітна плата. У грудні 2016 р. вона дорівнювала 5183 грн., а на 2017 рік планується у розмірі 5575 грн. (це майже 205 $ за курсом закладеним в бюджеті на 2017 рік – 27,2 грн/долл.).

2) Зміна співвідношення МЗП та ПМ призведе до покращення індекса Кейтса. Так, за 2010-2016 роки індекс Кейтца складав від 41% у 2010 році до 31% у 2016. Завдяки підвищенню МЗП це співвідношення складе 57%, що відповідає рекомендаціям ЄС та практиці регулювання заробітної плати у розвинутих країнах.

3) Структурні зміни у зайнятості та безробітті за показником рівня освіти. Ми вважаємо, що зростання МЗП призведе до підвищення вимог до робітників, що зробить більш конкурентноспроможними осіб з високою кваліфікацією та рівнем освіти. Відповідно безробітних з неповною вищою освітою та професійно-технічною освітою буде більше. Але, в аспекті розвитку та підвищення інноваційності економіки це позитивне явище.

Варто відмітити, що реформування в системі оплати праці, яке почалось зараз в Україні з інституційних змін у розмірах соціальних стандартів в свою чергу потребує перегляду розрахунку вартості людських ресурсів. З огляду на європейський курс реформ в Україні варто переходити на визначення рівня МЗП виходячи з ринкової вартості людських ресурсів. Для цього треба визначитися з методом розрахунку МЗП та ПМ.

Загалом до методів, що використовуються у світовій практиці для визначення прожиткового мінімуму, можна віднести такі:

1) статистичний (прожитковий мінімум встановлюється на рівні доходів, які мають у своєму розпорядженні 10-20 % найнезаможніших громадян країни);

2) нормативний (визначається за фактичною вартістю споживчих товарів і послуг);

3) комбінований або нормативно-статистичний (обсяг і склад продуктів харчування визначаються нормативно, а інше - за його часткою в загальних витратах);

4) суб'єктивний (на основі періодичних соціологічних опитувань населення про величину необхідного мінімального доходу);

5) медіанний (порогом бідності вважається величина половини медіанного доходу);

6) метод умовних розрахунків (величина прожиткового мінімуму визначається на основі оцінки рівня вартості спеціального набору, беручи до уваги умовне співвідношення між величиною прожиткового мінімуму та вартістю продовольчого набору як 1:3);

7) ресурсний (залежить від тенденції можливостей економіки щодо забезпечення прожиткового мінімуму та створення сучасного розвиненого суспільства світового рівня).

Нагадаймо, що довгий час за законодавством України величина МЗП дорівнювала ПМ, який розраховувався за допомогою нормативного методу. Але якщо проаналізувати більш детально, то можна стверджувати, що встановлення рівню прожиткового мінімуму відбувалося за ресурсного методу (тобто з урахуванням фінансових можливостей держави), що не було визначено законодавче. Так воно проходить й зараз. І кардинальні зміни у співвідношенні ПМ та МЗП, що пройшли в 2017 році цьому підтвердження. Це з одного боку показує курс уряду на реформи, з іншого – непослідовність та необґрунтованість цих реформ. Відірваність показника МЗМ від прожиткового мінімуму створює неоднозначні тенденції на ринку праці про що було сказано раніше. Ми вважаємо, що для більш чіткого та коректного визначення МЗП треба відмовитися від використання нормативного (де-юре), а ресурсного (де-факто) методу для розрахунків ПМ, а виходити з реальної вартості людських ресурсів на ринку праці тобто середньої заробітної плати та індексу Кейтца у розмірі 60%, що відповідає рекомендаціям МОП та ЄС. В такому випадку можливо більш виважено, економічно обґрунтовано

підходити до встановлення соціальних нормативів, враховувати тенденції та можливості ринку праці, економіки країни в цілому.

Для розрахунку МЗП пропонуємо використовувати показник середньої заробітної плати за попередній рік, показник прогнозної інфляції та індекс Кейтца на рівні 60%.

Таким чином, розрахунок МЗП має вигляд

$МЗП_0 = ЗП_{серед\ б} * I_{инфл.0} * I_{Кейтса}$

$МЗП_0$ – мінімальна заробітна плата у звітному році, грн..

$ЗП_{серед\ б}$ – середня заробітна плата у попередньому році, грн..

$I_{инфл.0}$ – індекс інфляції у звітному році

Розрахунки рівня мінімальної заробітної плати з урахуванням наведеної формули наведені в таблиці 3.2.

Як показують наші розрахунки МЗП у 2017 році повинна бути 3361 грн. з урахуванням індексу інфляції, а її підвищення необхідно було проводити поступово та послідовно. Хоча якщо перевести показник заробітної плати у долл. США, то вона складає лише 123,59$. Це майже у два рази менше аналогічного показника 2013 року, що пов'язано із значною девальвацією гривні. Таким чином, у галузі мінімальної заробітної плати необхідно вжити невідкладних заходів щодо перетворення її в реально значиму величину.

Таблиця 3.2

Розрахунок мінімальної заробітної плати на Україні у 2010-2017 роках (з урахуванням індексу Кейтца 0,6)

Показники	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 (план)
Середньорічна заробітна плата в Україні, грн	2239,2	2633,1	3025,6	3265,2	3480,2	4194,6	5183	6025
Індекс Кейтца (факт)	0,412	0,381	0,375	0,373	0,35	0,329	0,309	0,571
Мінімальна заробітна плата на кінець року (факт), грн	922	0041	1134	1218	1218	1378	1600	3200
Індекс інфляції	1,091	1,046	0,998	1,005	1,249	1,433	1,124	1,081
Прожитковий мінімум на кінець року, грн	922	1004	1134	1218	1218	1378	1600	1600
Індекс Кейтца (план)	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
Мінімальна заробітна плата на кінець року з урахуванням індексу інфляції (план), грн	1465,8	1405,3	1576,7	1824,4	2446,9	2992,3	2828,8	3361,7
Мінімальна заробітна плата на кінець року (план), грн	1343,5	1579,9	1815,4	1959,1	2088,1	2516,8	3109,8	3361,2

Тому запровадження мінімального розміру оплати праці повинно стати інструментом держави у регулюванні ринку праці, і мати на меті:

- встановлення реальної ціни робочої сили;
- зниження рівня бідності;
- захист працівників від можливих економічних потрясінь;
- виведення з «тіні» заробітної плати.

Для досягнення цієї мети необхідно:

1. Прив'язувати МЗП не до прожиткового мінімуму, а до середньої заробітної плати, як це робиться в розвинених країнах.

2. Ввести чітку залежність рівня МЗП від продуктивності праці, та законодавчо закріпити необхідність підвищення продуктивності праці

3. Встановити соціальний норматив для галузей бюджетної сфери не нижче 80 % середньої заробітної плати в промисловості, який би використовувався в якості базової величини при складанні проекту бюджету, при встановленні заробітної плати нижче цього нормативу повинна відбуватися щоквартальна індексація.

4. Політика зростання заробітної плати повинна стати предметом договірного регулювання на всіх рівнях соціального партнерства та, особливо, на рівні підприємств, де будуть визначатися конкретні цифри та заходи. В колективних договорах підприємств та тарифних угодах поряд з розмірами мінімальних ставок та заробітних плат слід обов'язково передбачити зобов'язання з випереджаючого зростання заробітної плати у порівнянні зі зростанням валового доходу. Рекомендації з кількісного співвідношення зростання заробітної платні і валового доходу доцільно визначати в програмах соціально-економічного розвитку, а також щорічному посланні Президента.

Реформування системи оплати праці повинно спиратися не лише на встановлення ринкової вартості людських ресурсів, а й на комплексну реформу всієї системи функціонування держави. Комплексний підхід до реформ – це залог успіху і процвітання економіки, формування держави соціального добробуту.

Світовий досвід свідчить, що реформування відносин з оплати праці повинно здійснюватись як за допомогою ефективних механізмів державних гарантій, тобто визначення рівня МНЗ, пенсій, рівня соціальної допомоги тощо, так і зваженої системи оподаткування.

В Україні діюча податкова система дуже стримує розвиток виробництва і хоча останніми роками вона потерпає істотних змін, а саме зміна ставки податків на єдиний соціальний внесок з 34,7 % до 22% у 2016 році, а загальна податкова загрузка на бізнес зменшилася з 51,9% до 39,2%, все одно звичка роботодавців отримувати надприбутки не дозволяє вирішити головну проблему у системі оподаткування – неформальна і тіньова зайнятість, та ухилення від уплати податків. Відмітимо, що у 2016 році Україна посідала 84 місце серед 190 країн світу по показнику легкості

ведення бізнесу, а наші сусіди Польща, Білорусь, Молдова – 25, 37, 44 місця відповідно. ПРООВ

В Україні існує необхідність застосування методів, які збалансовують накопичення і споживання, стримують «проїдання» доходів підприємствами. Слід зазначити, що в податкового регулювання оплати праці більше можливостей, ніж у регулюванні за допомогою жорстких нормативів. Оскільки податки мають на меті усувати недоліки в системі розподілу, яких неможливо уникнути за сучасних умов господарювання, можна було б використовувати досвід зарубіжних країн, де існують різні підходи до оподаткування коштів, призначених для оплати праці:

- оподаткування доходу залежно від приросту фонду оплати праці (Болгарія);
- податок на річну заробітну плату (Угорщина);
- три види нарахувань на кошти, які регулюються податком на понаднормативну заробітну плату та премії (Польща) [170].

Крім того, частка податків в Україні йде на погашення зовнішнього державного боргу. Усе це стримує розвиток виробництва, сприяє зростанню суми заборгованості з виплати заробітної плати. Низька купівельна спроможність населення, як результат низької заробітної плати, призвела до зменшення попиту на продукцію і внаслідок цього до скорочення обсягів виробництва, зменшення прибутків. Тобто від рівня оплати праці в країні залежить функціонування економіки.

Проте податкове регулювання - це вже другий етап регулювання коштів, призначених для оплати праці, який дозволяє перерозподілити для цих цілей уже визначену суму. В умовах нестабільності важливо регулювати витрати на оплату праці, а саме ту основу, від якої залежить сума коштів, що використовується на оплату праці.

Разом з тим, в Україні спостерігається тенденція скорочення рівня охоплення працівників колективними договорами. Так, за даними Державної служби статистики України у 2016 р. понад 4 млн. осіб працювали без оформлення трудових відносин і показник неформальної зайнятості населення становив 24,6%. Найбільше таких працівників працювали у сільському господарстві (41,1%), торгівлі (21,1%), будівництві (14,9%), промисловості (6,0%) та транспорті (3,6%).

Відповідно до реєстру застрахованих осіб загальна кількість застрахованих осіб у грудні 2016 р. складала 12,8 млн. осіб. Із 10,1 млн. найманих працівників майже 1,2 млн. осіб отримували заробітну плату на рівні або менше мінімальної (1600 грн.), з них близько 0,2 млн. осіб – працівники бюджетної сфери.

Це означає, що економія від зменшення ставки єдиного внеску була спрямована навіть не на підвищення заробітних плат легально зайнятим працівникам, а виведена у прибуток на задоволення потреб власників бізнесу.

Гарантованість в оплаті праці забезпечується шляхом укладання

договорів та угод, які є важливою складовою процесу соціального діалогу між сторонами-учасниками.

У світовій практиці на рівні соціального діалогу вирішуються, в тому числі, питання оплати праці. В Україні соціальний діалог щодо оплати праці діє в рамках тристоронньої моделі, визначеної МОП, між Кабінетом Міністрів України, об'єднаннями організацій роботодавців та професійних спілок. Законом України „Про соціальний діалог в Україні", передбачено, що соціальний діалог виконується на національному, галузевому, територіальному та локальному рівнях на тристоронній або двосторонній основі [171].

Однак, експерти МОП звертають увагу на недоліки у соціальному діалозі в Україні, які мають бути виправлені в новій редакції Закону України „Про колективні договори і колективні угоди". Це стосується:

- необмеженого строку колективних переговорів, що призводить до затягування процесу укладання колективних угод;
- незабезпеченості прав фізичних осіб, які використовують найману працю, зокрема на укладання колективних договорів;
- необізнаності роботодавців про поширення на них галузевих угод, внесення до них змін, невизначеність умов дії колективних договорів в разі реорганізації підприємств тощо.

Відповідно до Рекомендації МОП № 91 „Про колективні договори" під „колективним договором" розуміють усяку письмову угоду щодо умов праці та найму, яка укладається, з одного боку, між роботодавцем, групою роботодавців або однією чи кількома організаціями роботодавців та, з другого боку, однією чи кількома представницькими організаціями працівників або, за відсутності таких організацій – представниками самих працівників, належним чином обраними і уповноваженими згідно з законодавством країни [172].

Ця Рекомендація створює нормативно-правове поле щодо поширення дії колективних договорів. Так, положення цих Рекомендацій визначають, що у разі потреби та з урахуванням діючої системи колективних переговорів треба вживати заходів, які визначаються законодавством кожної країни і відповідають діючим у ній умовам, для поширення всіх чи деяких положень колективного договору на всіх роботодавців і працівників, які входять за виробничою й територіальною ознакою до сфери дії договору.

Також в Рекомендації зазначено, що законодавство країни може обумовлювати поширення дії колективного договору такими вимогами: колективний договір має охоплювати достатньо представницьку, на думку компетентного органу влади, кількість відповідних роботодавців і працівників; вимога про поширення дії колективного договору, як загальне правило, повинна виходити від однієї або кількох організацій працівників чи роботодавців, які беруть участь у договорі; роботодавцям і працівникам, на

яких передбачається поширення колективного договору, має бути надана можливість висловити попередньо свої зауваження.

Основною правовою формою договірного регулювання заробітної плати, що випливає з Конвенцій МОП, є колективний договір. Законодавче поле для укладання колективних договорів в Україні забезпечує Закон України „Про колективні договори і угоди" [173].

За Законом України „Про оплату праці" договірне регулювання оплати праці працівників підприємств здійснюється на основі системи угод, що укладаються на національному (Генеральна угода), галузевому (галузева (міжгалузева) угода), територіальному (територіальна угода) та локальному (колективний договір) рівнях відповідно до законів.

Генеральна угода, як правило, укладається на 2 роки. У 2016 р. була підписана Генеральна угода про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2016-2017 роки. У ній зазначено, що конкретний розмір мінімальних ставок (окладів) заробітної плати, міжпосадові, міжрозрядні співвідношення встановлюються в галузевих, територіальних угодах і колективних договорах.

Розмір заробітної плати некваліфікованого працівника небюджетної сфери за повністю виконану норму робочого часу у нормальних умовах праці повинен перевищувати розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, визначений законом.

Також установлено перелік і розміри доплат та надбавок до тарифних ставок, окладів і посадових окладів працівників, підприємств, установ і організацій, що мають міжгалузевий характер (крім бюджетної сфери), для встановлення у галузевих, територіальних угодах та колективних договорах згідно із додатком 3 до Угоди [174].

Згідно Закону України „Про оплату праці" норми колективного договору, що допускають оплату праці нижче від норм, визначених генеральною, галузевою (міжгалузевою) або територіальною угодами, але не нижче від державних норм і гарантій в оплаті праці, можуть застосовуватися лише тимчасово на період подолання фінансових труднощів підприємства терміном не більш як шість місяців [88].

Наразі актуальною залишається проблема колективно-договірного регулювання на галузевому рівні, оскільки має місце обмеженість галузевих профспілок на проведення колективних переговорів, враховуючи, що організації роботодавців малочисельні – з 92 укладених галузевих (міжгалузевих) угод тільки 8 укладено за участю організацій роботодавців.

Як наслідок, починаючи з 2013 р., щорічно зменшується кількість укладених колективних договорів (таблиця 3.3). Станом на 31 грудня 2014 р. кількість зареєстрованих колективних договорів порівняно з відповідним періодом 2013 р. зменшилась на 9,9%, на 31 грудня 2015р. порівняно з 2014 р. – на 8,4%, на 31 грудня 2016 р. порівняно з 2015 р. – на 7,8%. Тобто, за останні три роки кількість зареєстрованих колективних договорів зменшилась на 24%.

Таблиця 3.3

Динаміка кількості зареєстрованих колективних договорів за видами економічної діяльності

(станом на 31.12.2016)

Роки	2013	2014	2015	2016
Усього	84401	76017	69602	64158
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	6341	6010	4992	4784
з них: сільське господарство	5681	5482	4468	4243
промисловість	8951	7520	6703	6095
будівництво	2760	1941	1413	1195
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	4464	3363	2799	2552
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	3030	2832	2121	1935
діяльність у сфері транспорту	1235	1146	780	819
складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	1692	1602	1273	1040
поштова та кур'єрська діяльність	103	84	68	76
Тимчасове розміщування й організація харчування	871	665	475	409
Інформація та телекомунікації	975	690	676	603
Фінансова та страхова діяльність	562	442	331	268
Операції з нерухомим майном	1711	1232	1131	1113
Професійна, наукова та технічна діяльність	3047	2618	2222	2074
з неї: наукові дослідження та розробки	678	667	579	509
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1976	1502	1270	1277
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	13334	12800	11485	9980
Освіта	26708	24776	25143	23721
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	5162	5109	4751	4541
з них: охорона здоров'я	3615	3455	3297	3161
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	3723	3904	3660	3215
з них:				
діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	2283	2516	2349	2012
функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	772	848	795	834
Надання інших видів послуг	786	613	430	396

Джерело: Дані Держстату [111]

Одночасно із зменшенням кількості зареєстрованих колективних договорів зменшується й рівень охоплення працівників колективними договорами.

У країнах-членах ЄС ступінь охоплення колективними договорами є дуже важливим показником, а відповідно і механізми, що спрямовані на розширення положень колективних угод та розповсюдження їх не тільки на роботодавців, які підписали колективну угоду, є фундаментальним

інструментом. Ступінь охоплення колективними переговорами коливається досить суттєво в межах країн ЄС, але в цілому є високим, і розширення дії колективних угод є ключовим компонентом національних інститутів трудових відносин та систем колективних переговорів. Ступінь охоплення колективними переговорами значно зростає при застосуванні практики розширення галузевих угод.

За даними Держстату в Україні станом на 31 грудня 2016 р. рівень охоплення працівників колективними договорами становив 75,9%, що на 3,9 в.п. менше порівняно з даними на 31 грудня 2013 р. і є найнижчим показником за останні 10 років. Слід відмітити, що до 2013 р. протягом тривалого часу цей показник перевищував 81% і в деякі роки був більшим 83% (таблиця 3.4).

Таблиця 3.4

Динаміка кількості працівників, які охоплені колективними договорами за видами економічної діяльності

(станом на 31.12.2016)

Усього	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**
	7903,4	**6866,4**	**6343,3**	**6140,4**
Рівень охоплення колективними договорами, % (формальний сектор)	79,8	76,1	77,3	75,9
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	397,2	371,9	333,1	323,5
з них: сільське господарство	338,7	315,2	275,0	265,2
промисловість	2271,8	1862,3	1747,5	1645,3
будівництво	159,2	113,1	84,1	84,7
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	358,7	267,0	239,6	273,9
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	672,7	608,0	539,6	559,7
діяльність у сфері транспорту	201,4	221,8	199,6	304,4
складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	383,5	310,3	266,3	182,3
поштова та кур'єрська діяльність	87,8	75,9	73,7	72,9
Тимчасове розміщування й організація харчування	40,2	31,5	27,2	23,9
Інформація та телекомунікації	110,5	87,4	709,	64,3
Фінансова та страхова діяльність	195,9	157,8	118,6	112,1
Операції з нерухомим майном	71,4	51,8	42,1	40,3
Професійна, наукова та технічна діяльність	225,1	188,9	160,7	144,9
з неї: наукові дослідження та розробки	98,1	85,5	82,3	71,8
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	136,4	117,9	97,0	95,0
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	470,2	427,1	390,1	381,1
Освіта	1536,0	1417,4	1397,1	1334,5
Охорона здоров'я та надання соціальної	1106,5	1019,0	962,6	927,9

допомоги				
з них: охорона здоров'я	992,0	913,5	864,6	833,7
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	128,3	128,1	120,7	117,0
з них:				
діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	64,8	68,5	66,0	67,7
функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	43,6	42,7	38,6	37,8
Надання інших видів послуг	23,4	17,2	12,4	12,3

Джерело: Дані Держстату [111]

У сфері недержавної форми власності розповсюджена практика, коли власники намагаються різними методами заважати створенню профспілкової організації та укладанню колективних договорів. Отже, в Україні існує проблема нормування оплати праці найманих працівників на підприємствах, які мають статус юридичної особи та використовують найману працю, за відсутності колективного договору. Аналогічна проблема стосується найманих працівників на приватних підприємствах та у приватних роботодавців.

В Україні частково ця проблема може бути вирішена відповідно до рекомендацій МОП та практики європейських країн в разі прийняття механізму розширення галузевих угод на усіх працівників певного виду економічної діяльності за ініціативою сторін переговорного процесу.

Конвенції та Рекомендації МОП передбачають встановлення розміру мінімальної заробітної плати для усіх працівників та регулювання заробітної плати на рівні колективних угод та договорів, застосування системи розширення колективних угод за погодженням із соціальними партнерами.

Основними взаємовигідними критеріями для соціальних партнерів щодо запровадження механізму розширення галузевих угод на усіх працівників певного виду економічної діяльності мають бути:

- впровадження на галузевому рівні єдиних стандартів умов праці;
- сприяння належного захисту законних інтересів працівників;
- створення справедливих умов для діяльності роботодавця в конкурентних умовах, що дозволятиме досягати значних економічних результатів.

У разі встановлення у колективному договорі на рівні підприємства трудових норм нижчих за галузеві, вони вважатимуться недійсними. Такий підхід до розширення галузевих угод надасть можливість скоротити кількість працівників, які не охоплюються колективними договорами.

Норми діючого законодавства України не передбачають поширення дії галузевої угоди на всі підприємства галузі, при цьому також відсутні принципи стимулювання для залучення роботодавців до колективних переговорів з метою розширення сфери охоплення угодою.

Одним із пріоритетів програми МОП „Гідна праця для всіх" на 2016-2019 роки є сприяння ефективному соціальному діалогу, що передбачає

розробку нового законодавства або внесення змін у чинне; покращення системи колективних переговорів і врегулювання трудових спорів.

Переважна більшість вітчизняних законодавчих актів приведена у відповідність до вимог міжнародних правових документів, що сприяло позитивним змінам в регулюванні оплати праці. Основними з яких є:

– перехід від централізованої системи оплати праці до колективно-договірних принципів її регулювання та встановлення державних гарантій в оплаті праці;

– запровадження системи укладання колективних угод і договорів з питань організації оплати праці на всіх рівнях – державному, галузевому, регіональному та на рівні підприємства;

– підвищення статусу колективних договорів і посилення ролі професійних спілок як рівноправної сторони в переговорах з питань визначення розмірів і умов оплати праці;

– встановлення умов та порядку встановлення розміру мінімальної заробітної плати;

– розширення прав підприємств у вирішенні питань організації заробітної плати, зокрема в установленні форм, систем і розмірів оплати праці;

– визначення та розмежування сфер державного та колективно-договірного регулювання оплати праці;

– запровадження окремих заходів щодо захисту прав працівників на своєчасне отримання заробітної плати.

Водночас розроблені законодавством механізми державного та колективно-договірного регулювання оплати праці ще не реалізовані в повному обсязі. Колективно-договірне регулювання оплати праці потребує вдосконалення з метою подолання формалізму під час укладення угод і договорів, наповнення їх конкретним змістом відповідно до існуючих соціально-трудових відносин, посилення відповідальності сторін за їх виконанням, створення надійних правових механізмів захисту інтересів найманих працівників.

З вищезазначеного можна зробити наступні висновки. В українському законодавстві враховані більшість положень Конвенцій МОП в сфері оплати праці, які стосуються працівників, не охоплених колективними договорами, за винятком положень щодо механізмів розширення колективних договорів.

Світовий досвід щодо механізмів регулювання оплати праці працівників підтверджує їх ефективність відносно застосування систем договірного регулювання оплати праці.

У більшості країн, як і в Україні, колективні угоди укладаються на добровільних засадах. В той же час законодавством країн-членів ЄС передбачені процедури поширення дії галузевих угод з урахуванням положень Рекомендації МОП № 91 про колективні договори (в деяких країнах угоди обов’язкові для всіх роботодавців), а саме:

a) щоб колективний договір вже охоплював достатньо представницьку, на думку компетентного органу влади, кількість відповідних роботодавців і працівників;

b) щоб вимога про поширення дії колективного договору, як загальне правило, виходила від однієї або кількох організацій працівників чи роботодавців, котрі беруть участь у договорі;

c) щоб роботодавцям і працівникам, на яких передбачається поширення колективного договору, було надано можливість висловити попередньо свої зауваження [172].

При застосуванні цієї норми у законодавстві деякі країни пов'язують показник рівня охоплення найманих працівників галузевими угодами з умовою поширення колективної угоди на всю галузь, який встановлюють на рівні 50 або 60 відсотків. А країни, де профспілковий рух є на низькому рівні, такий показник не застосовують і для поширення галузевих угод потрібна лише ініціатива сторін соціального діалогу. Такі колективні угоди мають назву „колективні договори вищого рівня".

В Україні на багатьох підприємствах колективні договори не укладаються. Зокрема, це малі та деякі середні підприємства, роботодавці яких не входять до об'єднань роботодавців або на яких відсутні профспілки. Право укладати колективні договори роботодавцями та представниками трудового колективу, за врегульованої законодавством норми, не знайшло широкого практичного запровадження. Тому, наймані працівники малих та деяких середніх підприємств залишаються не охопленими договірним регулюванням оплати праці.

Явища, що відбуваються в міжнародній економічній спільноті (глобалізація економіки, посилення конкуренції, мобільність робочої сили і капіталу) значною мірою визначають формування вітчизняного ринкового механізму заробітної плати на принципі реальної вартості робочої сили; трансформацію тарифної системи оплати праці в систему, адекватну вимогам ринкової економіки; розвиток нових сучасних форм і систем оплати праці.

Отже, в Україні має сенс розпочати реформування заробітної плати із запровадження трьох рівнів мінімальної заробітної плати для працівників. Зокрема:

- рівень некваліфікованої праці;
- рівень кваліфікованої праці за посадами та професіями, що потребують професійної підготовки, і перевищує розмір мінімальної заробітної плати для працівників некваліфікованої праці не менш ніж на 10 відсотків;
- рівень посад, які потребують наявність вищої освіти, з розміром заробітної плати, що перевищує розмір мінімальної заробітної плати для працівників некваліфікованої праці не менш ніж на 20 відсотків.

Такий механізм є більш прийнятним для підприємств і надасть можливість визначати мінімальний розмір заробітної плати для працівників

за певними професіями відповідно до довідників кваліфікаційних характеристик професій працівників, в яких вказані вимоги щодо освіти та професійної підготовки. При цьому слід запроваджувати механізм регулювання оплати праці працівників, інтереси яких не були представлені суб'єктами сторін колективних угод, залежно від складності та умов виконуваної роботи.

У країнах-членах ЄС існує й інший механізм регулювання оплати праці працівників залежно від складності та умов виконуваної роботи, інтереси яких не були представлені суб'єктами сторін колективних угод. Так, на законодавчому рівні встановлюються різні розміри мінімальних заробітних плат залежно від кваліфікаційних груп працівників та складності виконуваної роботи. Такі механізми в більшій мірі використовують нові країни-члени ЄС, в яких невисока заробітна плата та існує проблема тіньової заробітної плати.

Застосування Україною досвіду розвинутих країн в сфері оплати праці, адаптованого до умов господарювання вітчизняних підприємств, сприятиме скорішому подоланню негативних явищ, виявленню невикористаних резервів виробництва, вирішенню завдань удосконалення механізму оплати праці. Також слід напрацьовувати конкретні механізми для вдосконалення системи правового регулювання оплати праці; підвищення ступеню охоплення колективними договорами; запровадження „гарантованого рівня оплати праці" залежно від складності та умов виконуваної роботи або різних розмірів мінімальної заробітної плати залежно від кваліфікаційної категорії працівників; забезпечення гнучкості та індивідуалізації заробітної плати, виходячи з особливих досягнень, ділових якостей і результатів праці кожного працівника.

Механізм поширення галузевих угод, який застосовується в країнах-членах ЄС, доцільно застосовувати в Україні. Для його реалізації необхідно доповнити статтю 5 Закону України „Про колективні договори і угоди" нормою, згідно з якою Міністру соціальної політики України надаватимуться повноваження щодо поширення дій галузевих угод або окремих їх положень на весь вид економічної діяльності, якщо такі колективні угоди охоплюють більше 50 відсотків найманих працівників певного виду економічної діяльності та такі вимоги ставить одна або декілька організацій працівників або роботодавців. Попередньо проводити консультації із соціальними партнерами.

При застосуванні такої норми в Україні може значно скоротитися кількість працівників, інтереси яких не представлені суб'єктами сторін колективних угод.

Крім того, механізм поширення галузевих угод надасть можливість суттєво впливати не тільки на соціальні умови працівників, а й на конкурентоспроможність роботодавців. Встановлення єдиних стандартів умов праці з врахуванням специфіки окремих видів економічної діяльності, їх технічної, технологічної та загальної економічної ситуації з одного боку

сприятиме належному захисту законних інтересів працівників, з іншого боку – створенню справедливих умов для діяльності роботодавця в конкурентних умовах, що дозволить досягати значних економічних результатів.

Отже, можна визначити заходи для реформування системи оплати праці:

- запровадження чіткої, економічно обґрунтованої правової моделі мінімальної заробітної плати;
- деполітизація прийняття рішень щодо розміру і терміну перегляду мінімального розміру оплати праці;
- урахування регіональної диференціації оплати праці для збереження рівномірного потенціалу між найбільш розвинутими й депресивними регіонами;
- підвищення мінімального розміру оплати праці паралельно з реформуванням усього бюджетного сектору економіки.
- удосконалення податкового законодавства у сфері оплати праці.

3.1.3. Компенсаційна політика у мотивованому зростанні трудового доходу населення регіону

Світовий досвід доводить, що економічне зростання та інноваційний розвиток регіонів (країн) вагомою мірою залежить від зростання доходів зайнятого населення, яке зумовлює підвищення попиту на товари та послуги, отже, слугує могутнім важелем розвитку виробництва, модернізації та створення нових робочих місць.

Важливим регулятором цих процесів слугує грамотна *компенсаційна політика* на підприємствах, орієнтована на взаємодію соціальних партнерів у розробці стимулів-компенсацій за принципом надання індивідуального «пакету заохочень», що слугують винагородою за прояв трудової і творчої активності найманих працівників і одночасно компенсацією за витрачені трудові, інтелектуальні, творчі зусилля, здатність брати на себе відповідальність [175, с. 5; 176, с. 3].

Потреба у розробці і впровадженні компенсаційної політики посилюється чинниками науково-технічного прогресу, руху світової спільноти до інноваційної економіки, інноваційними змінами у змісті праці, інтелектуалізацією та комп’ютеризацією трудових процесів, зростанням попиту на персонал, здатний діяти творчо, самостійно, активно, виявляти мобільність, ініціативність, здатність до перенавчання, постійного опанування новими знаннями та компетенціями [177, с.7; 178, с. 5].

До кола розробників наукових засад компенсаційної політики належать М. Армстронг, Е. Лоулер, П. Томпсон, С. Гросс, С. Каплан, Г. Фрідман,

Р. Хендерсон та інші. В Україні найбільш відомими дослідниками цих питань є М. Ведерніков, О. Грішнова, В. Лагутін, Е. Лібанова, А. Колот, Т. Костишина, Г. Куліков, Ю. Куліков, В. Никифоренко, В. Новіков, О. Новікова, С. Цимбалюк, І. Петрова, М. Семикіна, Л. Шаульська та інші науковці.

Водночас, не зважаючи на активізацію наукових пошуків у цьому напрямі, все ще не вистачає ґрунтовних рекомендацій прикладного характеру стосовно вдосконалення компенсаційної політики з урахуванням регіональної специфіки.

Заслуговують на окрему увагу останні дослідження МОП, що вказують на поширення тривожних тенденцій в багатьох регіонах і країнах світу: соціальними партнерами не приділяється належна увага соціальному діалогу в питаннях компенсаційної політики, забезпечення мотивованого зростання доходів населення, подолання соціальної нерівності в оплаті праці. У новій доповіді МОП «Заробітна плата у світі у 2016-2017 рр.» зосереджено увагу на тому, що темпи зростання реальної заробітної плати в світі, що почали відновлюватися у 2010 р. після різкого спаду в результаті економічної кризи 2008 р., з того часу знов уповільнилися. Без урахування Китаю, який випереджав інші країни, ці темпи в 2015 р. становили менше 1%. З цього приводу Гай Райдер, Генеральний директор МОП, справедливо наголошує, що «без зростання заробітної плати і розширення можливостей для гідної праці світова економіка не зможе вирватися з порочного кола низького росту, в якому вона знаходиться зараз» [179, с. 6].

На нашу думку, зазначене має особливе значення для економіки України, її регіонів, зокрема Одеської області, де мають місце явища зниження доходів зайнятого населення, соціально несправедлива та мізерна оплата праці більшості працюючих, надмірне розшарування на багатих і бідних, збільшення розриву в оплаті праці найманих працівників і керівного складу підприємств, поширення масового зубожіння серед працюючих. Зосередимо увагу на окремих протиріччях у політиці доходів населення з огляду на офіційні дані Державної служби статистики України та Головного управління статистики в Одеській області, які підкреслюють нагальну потребу у відмові від традиційної моделі дешевої робочої сили в Україні та переходу до поширення компенсаційної політики.

З огляду на дані діаграми на рисунку 3.1, відмінності в доходах населення перевищують 5 разів. Пояснюємо це нерівномірністю в економічному розвитку регіонів, а також кризовою ситуацією в економіці, війною на сході країни.

До регіонів з найвищим рівнем річного доходу відносимо (у порядку зменшення значень доходу на одну особу): м. Київ (75794 грн.), Дніпропетровську (38404 грн.), Запорізьку (35547 грн.) області.

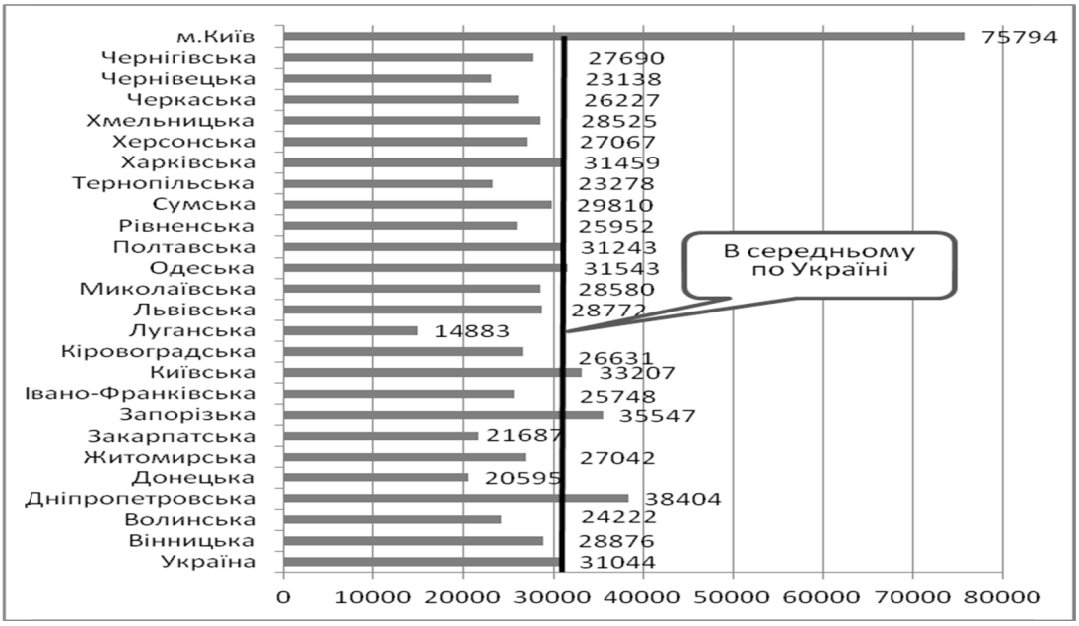

Рис. 3.1. Доходи населення за регіонами країни у розрахунку на одну особу у 2015 р. (грн.) Джерело: [181]

Найменшу величину річного доходу у розрахунку на одну особу (у порядку збільшення значень величини доходу на душу населення) у 2016 році отримало населення Луганської (14883 грн.), Донецької (20595 грн.), а також Закарпатської (21687 грн.) областей.

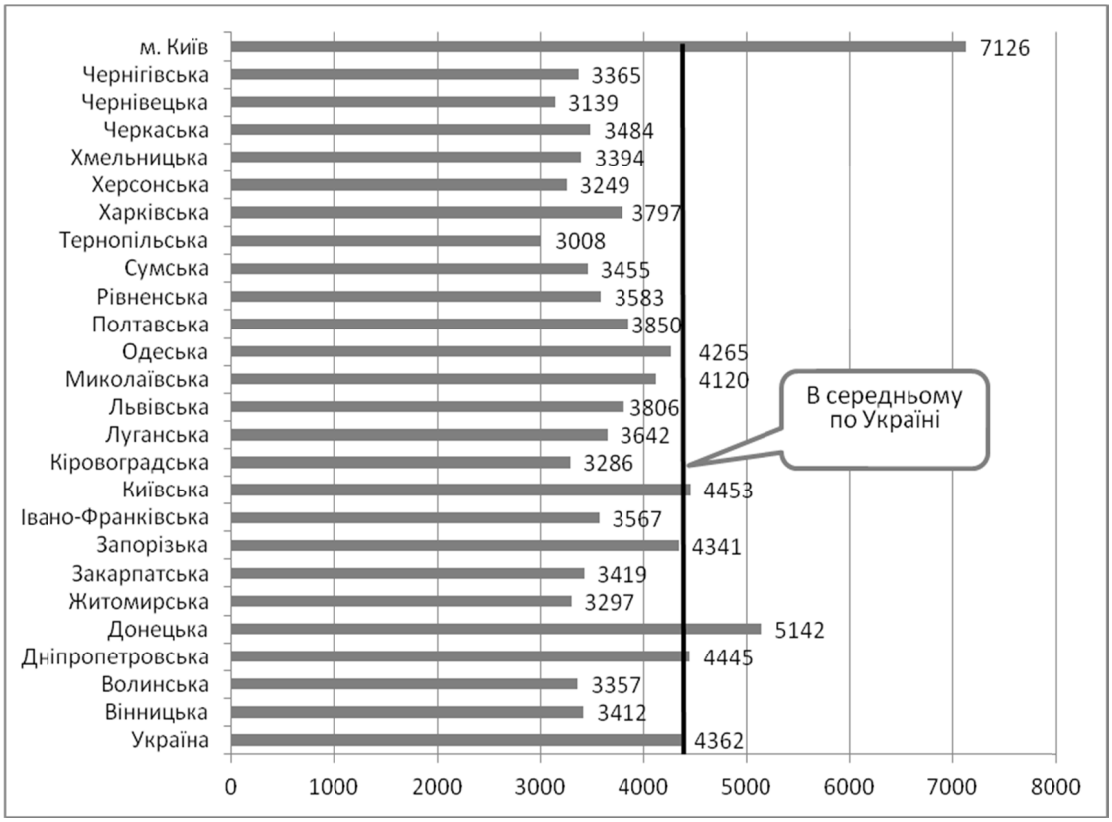

Рис. 3.2. Середньомісячна заробітна плата працівників за регіонами країни у розрахунку на одну особу (січень, 2016 р.; грн.)
Джерело: [181]

В Одеській області офіційні доходи населення у розрахунку на одну особу у 2015 р. (31543 тис. грн.) дещо перевищують їх середньоукраїнський показник (31044 тис. грн.), що свідчить про порівняно вищу планку добробуту, ніж в інших 17 регіонах.

Між тим, аналіз середньомісячної заробітної плати працівників за регіонами країни (рис. 3.2) дозволяє побачити певне відставання Одеського регіону від середньоукраїнського показника, що становить 97 грн. або 2,2% (в середньому в Україні заробітна плата – 4362 тис. грн. у 2016 р., в Одеській області – 4265 тис. грн.).

З огляду на рисунок 3.2, середні заробітки населення 18 регіонів не тільки не досягають середнього рівня, а й навіть не перевищують величини 4 тис. грн. Серед регіонів з найвищою середньомісячною заробітною платою на одну особу виокремлюємо такі (у порядку зменшення значень середньомісячної заробітної плати): м. Київ (7126 грн.), Донецьку (5142 грн.), Київську (4458 грн.) області. За нашими оцінками, найнижчу середньомісячну заробітну плату у розрахунку на одну особу отримує населення таких регіонів (у порядку збільшення значень середньомісячної заробітної плати): Тернопільська область (3008 грн.), Чернівецька область (3139 грн.), Херсонська область (3249 грн.). За нашими розрахунками, міжрегіональна диференціація середньомісячної заробітної плати працівників в Україні сягає 2,4 рази, що вряд чи можна вважати соціально справедливим. Окреслені дані відображають регіональні відмінності в рівнях життя, неоднакові можливості забезпечення економічних та соціальних потреб. Крім того, усвідомлення цих явищ формує не стільки мотивацію до ефективної праці, скільки мотивацію трудових міграцій, несе загрозу відтоку кращих кадрів з регіонів з найнижчою оплатою праці.

Далі зосередимо увагу відмінностях в оплаті праці в межах окремих сфер прикладання праці. Останнє ілюструємо на прикладі статистичних даних по Одеській області, які відображають середньомісячну заробітну плату за видами економічної діяльності (рис. 3.3).

Статистика засвідчує, що найбільш високі доходи в Одеській області отримують передусім працівники підприємств транспорту, складського господарства (7989 грн.), фінансових та страхових установ (7414 грн.), постачання електроенергії, газу (6864 грн.), а також представники поштової та кур`єрської діяльності, персонал установ та організацій, діяльність яких пов’язана зі створенням та переробкою інформації, телекомунікаціями, а також науково-технічною діяльністю.

До видів економічної діяльності з найбільш високим доходом належать виробництво хімічних речовин і хімічної продукції, виробництво електричного устаткування, виробництво комп`ютерів, електронної та оптичної продукції, виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів, інших транспортних засобів, постачання електроенергії, газу,

пари та кондиційованого повітря, металургійне виробництво; виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування, де заробітна плата перевищила середній показник по області у 1,2–1,8 рази [183].

Рис. 3.3. Середньомісячна заробітна плата працівників Одеської області на одну особу за видами економічної діяльності у 2016 р.(грн.)
Джерело: [182]

Найнижчий рівень заробітної плати в Одеській області спостерігався на підприємствах добувної промисловості і розроблення кар`єрів (2622 грн.), сільського господарства, лісового господарства та рибного господарства (2811 грн.), тимчасового розміщування й організації харчування (3321 грн.), охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (3419 тис. грн.) і не перевищував 71,1% від середнього рівня по області.

Разом з тим, не можна не помітити, що наведені статистичні дані ілюструють суттєві відмінності у розмірах офіційної середньомісячної заробітної плати працівників у різних видах економічної діяльності, які сягають 3 рази. Це не можна вважати соціально справедливим явищем. Відмічені деформації в оплаті праці дозволяють констатувати, що величина матеріального добробуту українських працівників за сучасних умов залежить не стільки від трудової активності, якості людського капіталу, скільки від місця проживання та сфери прикладання праці.

Організаторам бізнесу, керівникам бюджетних установ слід пам'ятати, що малооплачувана робота не є ефективною. Адекватної компенсації трудових зусиль не відбувається. Малооплачувана робота не мотивує до постійного саморозвитку, провокує імітацію трудової діяльності за відомим з радянських часів принципом: держава робить вигляд, що оплачує працю, а

працівник, отримуючи таку заробітну платню, робить вигляд, що працює. Особи, яких не влаштовує мізерний заробіток в офіційному секторі економіки вимушені робити вибір на користь неформальної зайнятості з нестабільними умовами оплати праці, без соціальних гарантій, працевлаштовуючись часто не за фахом, що не сприяє підтриманню рівня професіоналізму за обраною спеціальністю.

Окремої уваги заслуговує проблема вкрай низької оплати праці в Україні та в її регіонах, проблематичності якісного відтворення людського капіталу в умовах обмежених доходів та їх знецінення на тлі інфляції.

За даними Головного управління статистики в Одеській області[i], середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників підприємств, установ, організацій (з кількістю працюючих 10 осіб і більше) у 2016 р. становила 4809 грн., що на 23,4% більше аналогічного показника 2015 р. Водночас з урахуванням індексу інфляції (112,4% у 2016 р.) величина зростання реальної заробітної плати за рік в Одеській області є утричі меншою (індекс реальної заробітної плати становить 107,5%).

Аналіз динаміки номінальної середньомісячної заробітної плати в Одеській області упродовж 2014-2016 рр. та її порівняння з середньоукраїнським показником середньомісячної заробітної плати (рис. 3.4) оптимізму не додають, особливо якщо врахувати її постійне відставання від величини середніх заробітків по Україні та зниження купівельної спроможності зарплати (за нашими оцінками втричі) в умовах інфляції.

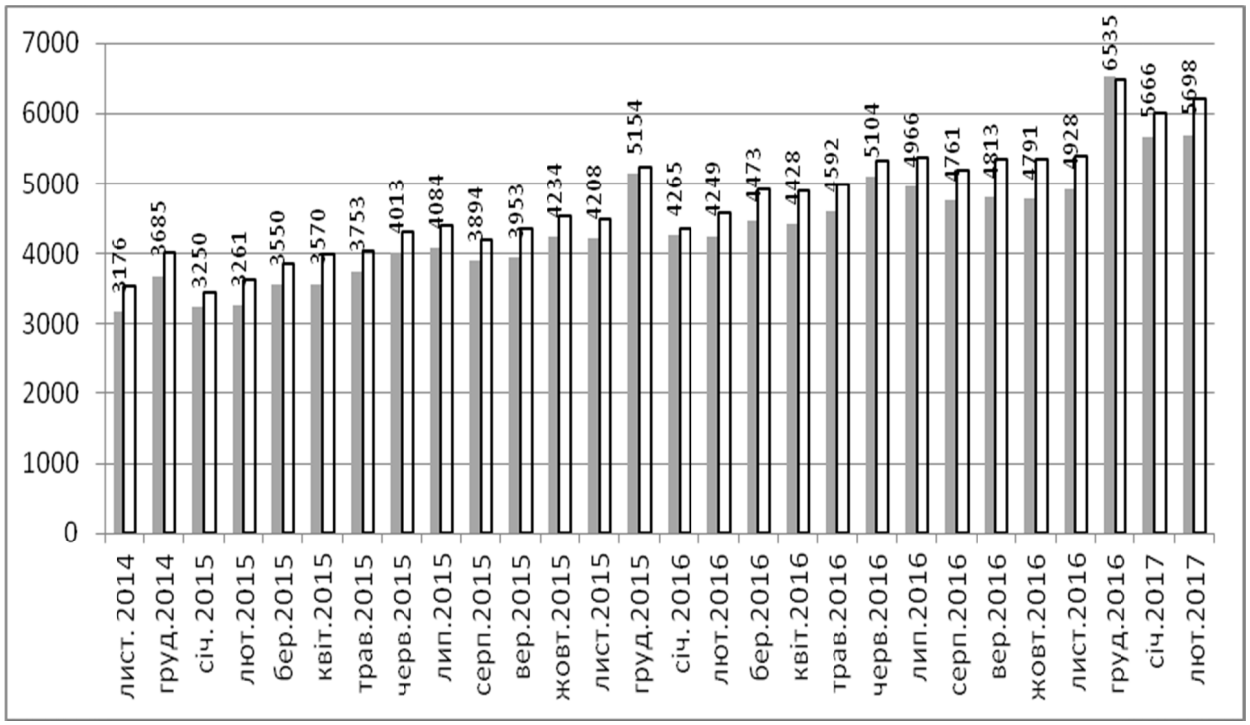

Рис. 3.4. Динаміка зміни середньомісячної заробітної плати в Одеській області (сірим кольором) та в Україні (білим кольором).
Джерело: [181]

У разі порівняння середньомісячної заробітної плати українських працівників з оплатою праці в Європі стає чітко зрозумілою недосконаліть існуючої моделі вітчизняної компенсаційної політики і нагальна потреба переходу на іншу модель, що передбачає гідну оплату праці, багатоаспектне стимулювання результативності праці, її якісних показників, досягнень у професійному зростанні тощо.

Стосовно змін, які відбуваються у показниках оплати праці в Україні і в країнах ЄС повністю поділяємо думку Г. Кулікова: ці зміни не тільки не наближують нашу оплату праці до аналогічних показників країн Євросоюзу, а за останні два-три роки навіть віддалили її [180].

Розвиваючи напрям думок дослідника на основі аналізу сучасних даних (рис. 3.5), зауважимо, що упродовж 2013-2016 рр. середня заробітна плата в Україні знизилася з 308 до 156 євро, тобто майже удвічі і досягла лише рівня мінімальної заробітної плати Албанії.

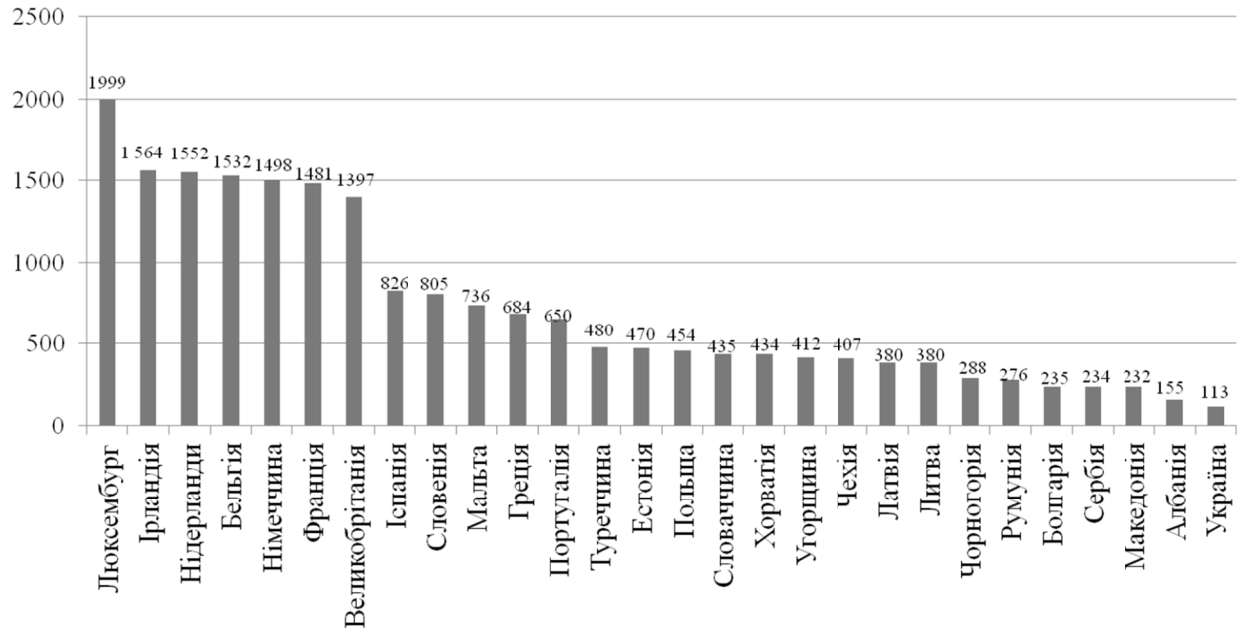

Рис. 3.5. Порівняння розмірів мінімальної заробітної плати в країнах Європи і в Україні (євро/місяць).
Джерело: [184]

Іншими словами, за умов існуючої в Україні компенсаційної політики, середня заробітна плата в Україні за своєю величиною не може «наздогнати» навіть величину мінімальної зарплати в більшості країн Євросоюзу. Навіть після підвищення мінімальна заробітна плата в Україні на початок 2017 року становить тільки 113 євро, в той час як у Люксембурзі – 1999, Ірландії – 1564, Франції – 1481, Словенії – 805, Туреччині – 480, Польщі – 454, Латвії – 380, Болгарії – 235 євро (рис. 3.5). З такою різницею в оплаті праці Україні загрожують подальші величезні

втрати людського капіталу через міграції за кордон найбільш активних, мобільних, освічених фахівців та робітників.

Підвищення мінімальної оплати праці, що відбулося на початку 2017 року, суттєво не вплинуло на стан компенсаційної політики більшості компаній в Україні і зокрема в Одеській області. За підсумками інтернет-опитувань [185], про зміни у виплатах заявили тільки 20% українців. І навіть в цьому випадку про підвищення винагороди повідомили близько 40% респондентів, тоді як 20% опитаних констатували зменшення розміру виплат в результаті перерозподілу зарплат між усіма співробітниками компанії [185] (рис. 3.6).

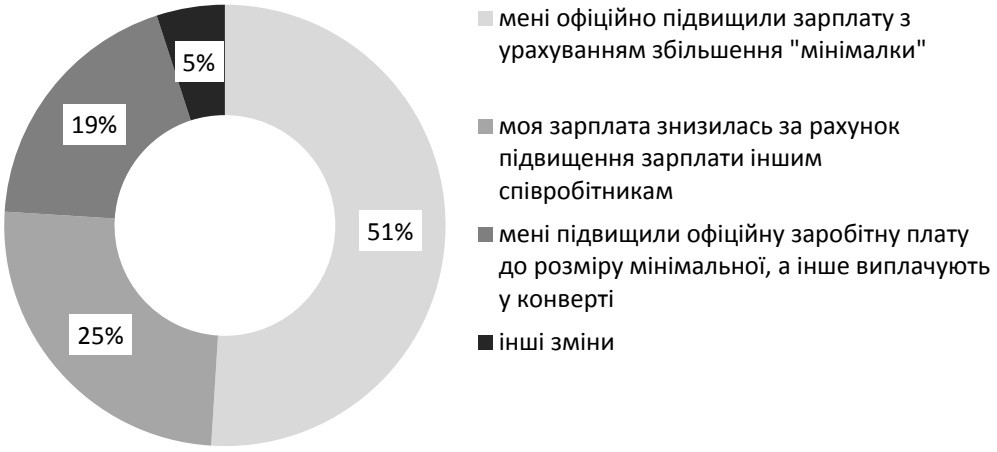

Рис. 3.6. Зміни у компенсаційній політиці компаній за результатами соціологічного опитування порталу «Dengi.ua» [185].

Кардинальним змінам в компенсаційній політиці суттєво перешкоджає відсутність активного соціального діалогу на регіональному рівні та на рівні підприємств, ігнорування змісту укладених колективних договорів, намагання більшості підприємців утримувати так звану «конкурентну перевагу» – дешевизну ціни робочої сили і мінімізувати витрати на персонал. Як наслідок, втрачаються можливості реального узгодження інтересів та мотивацій роботодавців і найманих працівників у досягненні економічного зростання.

Окреслені деформації у сфері оплати праці України вважаємо *кризою існуючої компенсаційної політики*, оскільки вони руйнують мотивацію населення до плідної праці в офіційному секторі економіки, погіршують якість людського капіталу, можливості його нормального відтворення та розвитку, знижують продуктивність праці, зменшують попит на товари та послуги. Все зазначене уповільнює розвиток економіки країни загалом та її регіонів зокрема.

Назріла потреба в оновленні змісту *компенсаційної політики.* Розвиваючи підходи А. Колота, С. Цимбалюк А. Соснового та інших вчених [186-189], вважаємо за доцільне розуміти компенсаційну політику

комплексно (рис.3.7), ставлячи за мету забезпечення економічного зростання шляхом створення інструментарію ефективного зовнішнього впливу на мотивацію найманих працівників для стимулювання їх трудової та інноваційної активності, освітньо-професійного розвитку, підвищення добробуту працівників та їх сімей.

Вирішальну роль в якісних змінах компенсаційної політики відводимо активізації соціального діалогу на різних економічних рівнях. Так, на рівні регіону йдеться про узгодження інтересів об'єднань працівників, роботодавців і регіональних органів державної влади шляхом укладання територіальних (регіональних) угод із включенням програм вдосконалення компенсаційної політики на підприємствах, орієнтованих на підвищення оплати висококваліфікованої праці, подолання необґрунтованої диференціації в доходах керівників і підлеглих, нерівності в оцінці та стимулюванні праці. Наближення до стандартів Євросоюзу в питаннях компенсаційної політики має передбачати не автоматичне зростання розмірів оплати праці (що, безумовно, давно назріло), а передусім підвищення цінності праці як ресурсу через індивідуалізацію оцінки трудового внеску залежно від складності, якості, результативності праці, рівня освіти, кваліфікації, прояву творчої активності тощо.

Призначення компенсаційної політики бачимо, передусім у розробці сукупності положень, процедур, інструментів та методів адекватного зовнішнього впливу на формування трудових мотивів працівників, що дозволять індивідуально заохочувати їх до піднесення трудової і творчої активності за допомогою надання пакету компенсацій на мотивацію найманих працівників для стимулювання їх трудової та інноваційної активності, освітньо-професійного розвитку, підвищення добробуту працівників та їх сімей.

Вирішальну роль в якісних змінах компенсаційної політики відводимо активізації соціального діалогу на різних економічних рівнях. Так, на рівні регіону йдеться про узгодження інтересів об'єднань працівників, роботодавців і регіональних органів державної влади шляхом укладання територіальних (регіональних) угод із включенням програм вдосконалення компенсаційної політики на підприємствах, орієнтованих на підвищення оплати висококваліфікованої праці, подолання необґрунтованої диференціації в доходах керівників і підлеглих, нерівності в оцінці та стимулюванні праці.

Наближення до стандартів Євросоюзу в питаннях компенсаційної політики має передбачати не автоматичне зростання розмірів оплати праці (що, безумовно, давно назріло), а передусім підвищення цінності праці як ресурсу через індивідуалізацію оцінки трудового внеску залежно від складності, якості, результативності праці, рівня освіти, кваліфікації, прояву творчої активності тощо.

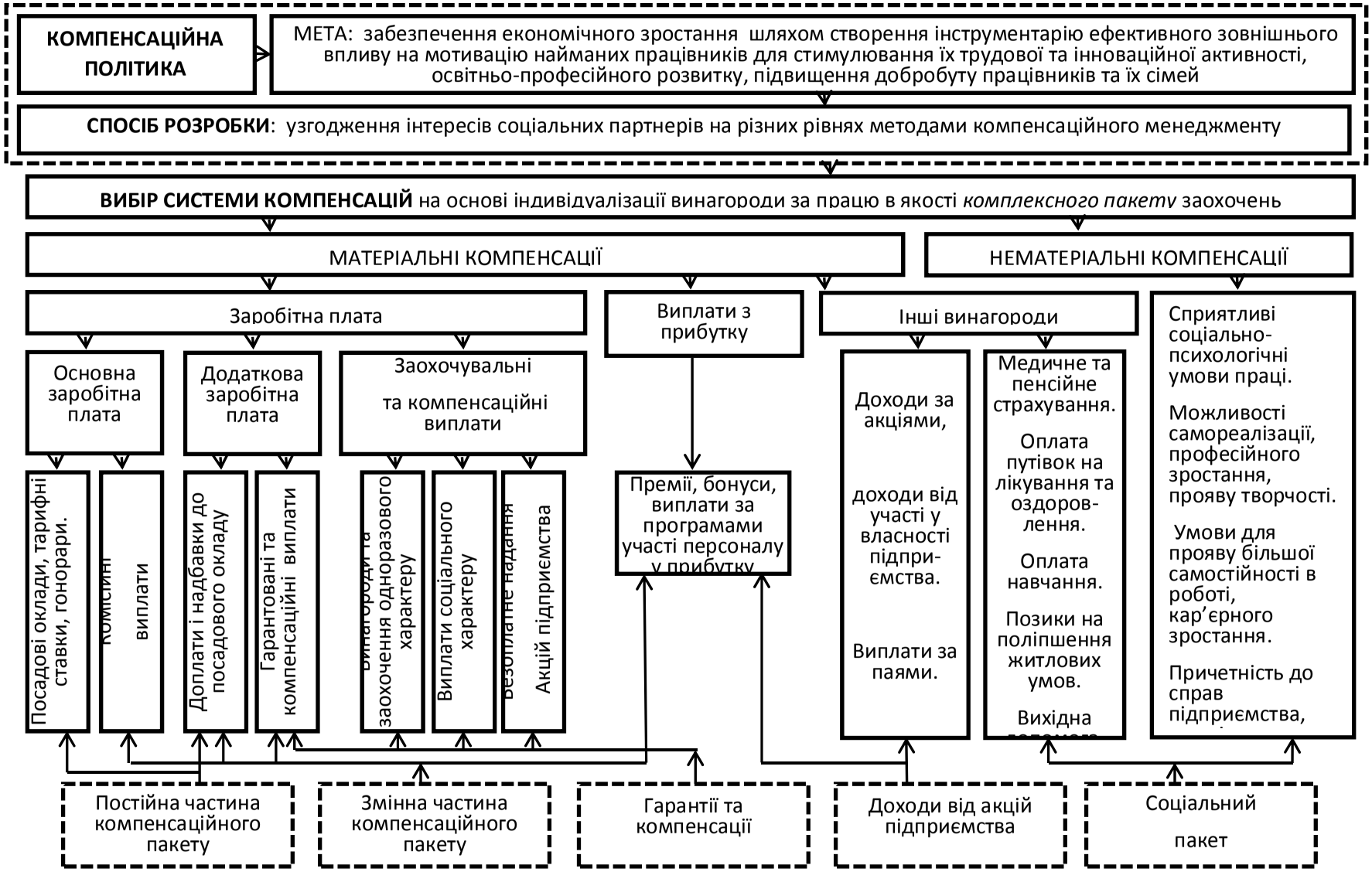

Рис. 3.7. Компенсаційна політика та її зміст. Джерело: схема розроблена авторами на основі узагальнення джерел [186-189]

Призначення компенсаційної політики бачимо, передусім у розробці сукупності положень, процедур, інструментів та методів адекватного зовнішнього впливу на формування трудових мотивів працівників, що дозволять індивідуально заохочувати їх до піднесення трудової і творчої активності за допомогою надання пакету компенсацій.

Варто підкреслити, що вибір системи компенсацій має здійснюватися на основі індивідуалізації оцінки праці та винагороди за працю. Пакети компенсацій, як правило, не можуть бути однаковими для різних працівників, оскільки вони мають формуватися з урахуванням результатів праці, рівня кваліфікації, досвіду, відданості компанії, прояву творчих здібностей, досягнень в освітньо-професійному розвитку, участі у розробці ініціатив, інновацій тощо.

Наведена вище схема (рис. 3.7) узагальнює наукові підходи [186-189] щодо змісту компенсаційної політики та складових розширеного компенсаційного пакету, який передбачає матеріальні та нематеріальні компенсації. Матеріальні компенсації включають заробітну плату (основну і додаткову), заохочувальні та компенсаційні виплати, виплати з прибутку, інші винагороди; нематеріальні – створення умов для творчої самореалізації, кар'єрного зростання, кращого задоволення соціальних потреб працівника та його сім'ї. Зауважимо, що спектр складових компенсаційного пакету може бути різним. Він залежить від результатів узгодження інтересів та мотивів взаємодії соціальних партнерів, їх соціально відповідальної поведінки, фінансових можливостей власника підприємства, ступеню розвиненості економічних та соціальних потреб найманих працівників, обізнаності менеджерів стосовно актуальних потреб підлеглих, стану корпоративної культури, а також спільного усвідомлення потреб економічного зростання та інноваційного розвитку підприємства.

3.2. Економіко-інституціональні чинники зайнятості у підвищенні доходів населення

3.2.1. Інституціональні аспекти неформальної зайнятості у балансі трудового і підприємницького доходів

Будь-яка економічна система незалежно від її розвитку в якості основної концепції функціонування національної економіки розглядає її поділ на формальну (регульовану) і неформальну (нерегульовану) [190].

Неформальна економіка (неформальний сектор економіки) охоплює всі види економічної діяльності, які реалізуються поза формальних інституційних рамок – послуги допомоги по веденню домашнього господарства (неоформлені документально); послуги малого і середнього бізнесу, що надаються за готівковий розрахунок (сімейні ресторани, малі

готелі, пансіонати, пральні, таксопарки, автомийки, дрібна торгівля і т. п.) [191, с.39].

Неформальний сектор економіки – це частина сектору домашніх господарств, некорпоративних підприємств, тобто підприємств, які належать окремим особам або домашнім господарствам, що здійснюють виробництво товарів і послуг як для власного споживання, так і для продажу на ринку. Прикладом такої діяльності можуть бути: дрібні послуги викладачів (репетиторство); неофіційна зайнятість у торгівлі, у будівництві та у сільському господарстві [192, с.78].

Неформальний сектор - це фактично самостійний сегмент ринку праці із значним числом зайнятих, певними сферами діяльності. Неформальний сектор економіки робить помітний вплив на соціально-економічну ситуацію в цілому, рівень життя населення, стан ринку праці.

За розрахунками Мінекономрозвитку, у січні-вересні 2016 року рівень тіньової економіки склав 35% від офіційного ВВП, що на 5 відсоткових пунктів менше порівняно з показником відповідного періоду 2015 року. Про це йдеться у звіті, який підготував Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування Мінекономрозвитку [193]. За оцінками західних експертів критичний рівень становить 30-35% ВВП [194, с. 118].

З одного боку, участь у неформальному сегменті дозволяє отримувати додаткові прибутки, знизити рівень реального безробіття, підвищити конкурентні переваги. З другого – неформальна зайнятість породжує проблеми недонаповненості державного бюджету, поширення корупційних практик, протизаконного маніпулювання макроекономічними показниками.

Економісти вивчають неформальну економіку вже більше чверті століття, проте не можна сказати, що вони повністю дослідили сутність поняття. Не стихають дискусії з приводу її визначення, причин виникнення, ролі в суспільному житті, розробки державної політики по відношенню до неї [195, с.108].

Опублікована в 1989 р. монографія Е. де Сото «Інший шлях» визначила пануючу в літературі парадигму теорій неформального сектору. Він відзначав, що основною причиною розростання міського неформального сектору є не відсталість сільських мігрантів, які не можуть адаптуватись до легального сектору, а навпаки, бюрократизація, заорганізованість, що перешкоджає вільному розвитку конкурентних відносин [196].

Основною причиною тіньової економічної активності варто вважати нераціональний правовий режим, коли «процвітання компаній в меншій мірі залежить від того, наскільки добре вона працює, і в більшій – від витрат, що накладаються на неї законом» [196].

Зависокі трансакційні витрати роблять індивідуальну діяльність

завідомо неефективною, примушуючи переміщатись у тінь, неформальну сферу. Загалом, на думку Е. де Сото, поділ господарства на легальний та нелегальний сектор робить «негативний вплив на економіку в цілому, що виражається в зниженні продуктивності, скороченні інвестицій, неефективності податкової системи, призупиненні технічного прогресу і труднощах при формуванні макроекономічної політики. Таким чином, неформальні практики зайнятості населення, функціонуючи паралельно з офіційною економікою, аж ніяк не знімають необхідності зміни системи офіційних законів.

Значення поглядів Е. де Сото важко переоцінити для розуміння процесів, що відбуваються в Україні. Якщо прийняти концепцію Е. де Сото, то у розвитку неформальної економічної діяльності і зайнятості зокрема варто бачити не симптоми хвороби, а скоріше ознаки виліковування.

Неформальна економічна діяльність – явище універсальне, яке можна дослідити в країнах різного рівня розвитку і суспільної організації, включаючи високорозвинені країни, країни з плановою економікою [197].

В розвинутих країнах неформальна зайнятість формує особливу діяльність у рамках неформальної економіки, що сконцентрована не на поширеності нерегулярної ринкової діяльності, а на моделі індивідуального споживання в розвинутих господарствах. Таким чином, неформальна економіка, історично спостерігаючись у країнах «третього світу», поширилась як загальна модель господарювання, що регульована неформальними інститутами [195, с.113].

Масштаби і особливості тіньової економіки в різних країнах і регіонах світу тісно пов'язані з національними господарськими моделями і ступенем зрілості ринкових відносин. В найбільш розвинених країнах питома вага тіньового сектора в національній економіці значно менше, ніж в інших групах країн. Однак, розвинені країни також неоднорідні, і серед них зустрічаються країни з досить високими показниками тіньової активності. Найбільш низькі відносні показники частки тіньового сектора (на рівні 8 - 10% ВВП) мають Австрія, США, Швейцарія і Японія. Найбільшу питому вагу в Греції, Італії, Іспанії, Португалії, Бельгії (20 - 28% ВВП). Мотивація тіньової активності в розвинених країнах пояснюється, головним чином, надмірним податковим навантаженням на підприємства і зарегульованістю господарських відносин. У Греції, Італії, Бельгії і Швеції найвищі податки в Європі. У той же час розвинені країни з найменшим рівнем податкового тягаря (США і Швейцарія) мають відносно невеликий тіньовий сектор. У ряді країн (наприклад, США) тіньова економіка пов'язана з інтенсивними потоками іммігрантів з країн периферійної частини світового господарства [194, с. 119].

Межі між поняттями тіньової економіки і неформального її сектора достатньо умовні. Найбільш типовими видами неформальної діяльності є: вулична торгівля; послуги населенню з будівництва, ремонту, пошиття; приватні послуги – прибирання, приготування їжі; репетиторство. Отже, до неформального сектору відноситься не зареєстрована економічна діяльність, здійснювана громадянами, самостійно або в рамках дрібних виробничих одиниць за власний рахунок або з використанням засобів праці підприємств формального сектора.

У суму неврахованих доходів поряд з доходами від неформальної зайнятості входять і прихована оплата праці у формальному секторі, доходи від «тіньових» оборудок, визначити які не представляється можливим. Всі ці види діяльності в більшості випадків здійснюються без патентів, контрактів, не декларуються в податковій службі.

Для більшості людей доходи від неформальної зайнятості є вторинними. Перш за все, це стосується тих, хто працює неповний робочий тиждень або знаходиться в адміністративних відпустках; тих, хто зайнятий у галузях з низьким рівнем оплати праці.

Можна припустити, що значна частина людей, які враховуються, як економічно неактивне населення, насправді зайнята в неформальному секторі. Це викликано або свідомим переходом в неформальний сектор в пошуках більш високих доходів, або неможливістю знайти роботу у формальному секторі.

Найбільшою мірою в неформальний сектор залучена молодь і учні. Ті, хто має додатковий дохід особи старших вікових груп, особливо пенсіонери, як правило, отримують його від неформальної зайнятості. Люди з високим рівнем освіти рідше інших мають додаткові доходи в неформальному секторі.

У неформальний сектор залучено значно більше людей з високими доходами, ніж з низькими. Масштаби неформальної зайнятості в Україні значно вище, ніж в більшості розвинених країн, і можна порівняти тільки з Італією, де до 30% ВНП виробляється «тіньовою економікою». Загальний рівень залученості населення в неформальну зайнятість відповідає латиноамериканським країнам, де така зайнятість становить 25-45% [198].

Неформальну економіку прийнято називати неспостережуваною економікою (non-observed economy) на відміну від спостережуваної - офіційної економіки. Домінуючим методом визначення рівня неформального сектору економіки, є метод неформальної зайнятості.

Більшість економістів, зайнятих вивченням проблеми неформальної економіки, зводять її розуміння до визначення меж неформальної зайнятості, трактуючи її досить широко. Так, Р.І. Капелюшников, перераховуючи склад

неформально зайнятих, розбиває їх на три укрупнені групи: 1) неформальні наймані працівники формальних підприємств; 2) неформальні наймані працівники неформальних підприємств і домогосподарств; 3) неформальні самозайняті працівники. При цьому підкреслюється, що мова йде про неформальних працівників зайнятих легальними видами діяльності, яка не фіксується і не контролюється державою [199].

У робочому документі № 6, розробленому Групою технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Східної Європи і Центральної Азії, сутність неформальної економіки розкривається наступним чином: «Більшість працівників і підприємств неформальної економіки законно виробляють товари і послуги, хоча не завжди відповідно адміністративним вимогам, наприклад, щодо порядку реєстрації або імміграції. Необхідно відрізняти таку діяльність від злочинних і протизаконних видів діяльності – таких як виробництво і контрабанда заборонених лікарських наркотичних засобів, оскільки останні є предметом кримінального права і не підлягають регулюванню або захисту в рамках трудового або комерційного права» [200].

Державна служба статистики України до неформального сектора відносить незареєстровані та/або дрібні за розміром некорпоратизовані приватні підприємства, що виробляють товари, послуги для продажу чи обміну. Зазвичай це маломасштабна діяльність із низьким рівнем організації; трудові відносини базуються здебільшого на нерегулярній зайнятості, родинних або особистих стосунках. Серед підприємств неформального сектора вирізняють два типи:

1) неформальні підприємства осіб, які працюють за власний рахунок – залежно від національних умов усі або тільки ті, що не зареєстровані відповідно до вимог національного законодавства (господарського, комерційного, податкового, соціального права тощо);

2) підприємства неформальних роботодавців, що відповідають одному чи більше з трьох нижче наведених критеріїв:

дрібний розмір підприємства за числом зайнятих (розмір може визначатися за кількістю постійних найманих працівників, або за загальною кількістю найманих працівників, або за загальним числом працівників, уключаючи самого підприємця, партнерів по бізнесу та членів сім'ї, що беруть участь у виробництві, допомагають у власній справі);

відсутність реєстрації підприємства;

відсутність реєстрації найманих працівників підприємства (відсутність трудових угод, що передбачають сплату роботодавцем податків та внесків по соціальному страхуванню та захист з боку трудового законодавства).

Статистичне вивчення неформальної зайнятості на міжнародному рівні регулюється Методологічними положеннями щодо статистичного визначення неформальної зайнятості, що прийняті 17-ою Міжнародною конференцією статистиків праці (МКСП) у 2003 р. Зазначені методологічні положення мають на меті розвиток національних визначень неформальної зайнятості та забезпечення міжнародної співставності отриманих статистичних даних. Визначення неформальної зайнятості здійснюється шляхом аналізу інформації про зайнятість населення за типами виробничих одиниць та типом роботи (робочих місць). Тип виробництва визначається на основі форм господарювання та інших відповідних характеристик, а тип роботи (робочого місця) на основі статусу зайнятості та інших характеристик роботи (формальний чи неформальний характер). Таким чином, відповідно до Положень 17-ої МКСП неформальна зайнятість визначається як загальна кількість неформальних робочих місць на підприємствах формального чи неформального секторів або у домогосподарствах впродовж звітного періоду. Відповідно до статусу зайнятості вона охоплює такі категорії зайнятих:

- осіб, які працюють за власний рахунок (самозайнятих), та роботодавців, які працюють на власних підприємствах у неформальному секторі;
- безкоштовно працюючих членів сімей, незалежно від того, працюють вони на підприємствах формального чи неформального секторів;
- найманих працівників, які виконують неформальні роботи, тобто не охоплені правовим чи соціальним захистом як працюючі особи, не мають права на інші пільги, пов’язані із зайнятістю (наприклад завчасне повідомлення про звільнення, вихідна допомога, щорічна оплачувана відпустка або лікарняний), а також наймані домашні працівники у домогосподарствах;
- членів неформальних виробничих кооперативів;
- самозайнятих працівників, що виробляють товари виключно для власного кінцевого споживання домогосподарства (якщо вони враховуються в зайнятому населенні).

Слід зазначити, що в Україні остання категорія не входить до складу зайнятого населення.

Основним джерелом офіційних національних даних щодо неформальної зайнятості МОП визначає обстеження робочої сили або інші подібні обстеження на базі домогосподарств, що повинні містити запитання для отримання необхідної інформації. Хоча такі обстеження внаслідок недостатньої відвертості респондентів можуть надавати дещо занижену оцінку масштабів неформальної зайнятості (це загальна проблема всіх методів прямого вимірювання), лише вони

дають змогу ідентифікувати неформальну зайнятість згідно з встановленими критеріями, і, що надзвичайно важливо для формування політики, визначити соціально-демографічні та соціально-економічні характеристики залучених груп населення. Крім того, офіційне статистичне спостереження економічної діяльності в секторі домогосподарств традиційними методами неможливе внаслідок відсутності первинних форм обліку та повної системи рахунків.

В Україні для визначення показників зайнятості та безробіття Державною службою статистики використовуються матеріали обстеження економічної активності населення.

Основні визначення та поняття обстеження економічної активності населення ґрунтуються на рекомендаціях МОП і стандартах, прийнятих у статистичній практиці країн Європейського Союзу з урахованням особливостей національної законодавчо-нормативної бази.

Зайнятість означає не тільки роботу за заробітну плату (за наймом), але також і заради одержання прибутку чи сімейного доходу на власному підприємстві, включаючи виробництво в особистому селянському господарстві з метою ринкової реалізації виробленої продукції.

До зайнятих на підприємствах неформального сектора відносяться особи, які працюють на незареєстрованих некорпоратизованих приватних підприємствах (без статусу юридичної особи) та утворюють сектор домашніх господарств, що виробляють товари (послуги) для продажу чи обміну. Прикладом діяльності у неформальному секторі економіки можуть бути: репетиторство, неофіційна зайнятість у торгівлі, будівництві, сільському господарстві.

В рамках програми обстеження економічної активності населення до зайнятих в секторі домашніх господарств відносяться самозайняті без утворення юридичної особи, наймані працівники, які працювали у фізичних осіб-підприємців або у домогосподарствах окремих громадян, особи, що працювали в особистому селянському господарстві, на дачні присадибній, городній ділянках з метою реалізації продукції, виробленої внаслідок цієї діяльності.

На останньому етапі з числа осіб, зайнятих на некорпоратизованих приватних підприємствах, визначаються ті, що працювали на незареєстрованих підприємствах.

З урахуванням рекомендацій 17-ої МКСП та національних особливостей для вимірювання неформальної зайнятості в Україні враховуються такі категорії зайнятого населення:

- самозайняті та роботодавці, які працювали на підприємствах неформального сектора;

- особи, які працювали спільно з партнерами, діяльність яких була незареєстрована, тобто були членами неформальних виробничих кооперативів;

- працювали безоплатно на підприємствах формального або неформального сектора;

- наймані працівники формального та неформального секторів, якщо вони відповідали хоча б одному з наведених критеріїв: роботодавець не сплачує за них єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; не мають права на щорічну відпустку; не мають права на оплачуваний лікарняний [201].

Протягом останніх років дослідженню неформальної зайнятості в Україні приділяється чимало уваги. Це зумовлено як зростанням її масштабів в умовах економічної кризи, так і значним впливом на соціально-економічну ситуацію в державі.

В сучасних умовах нелегальність зайнятості обумовлена слабкістю соціально-економічних інститутів. Зростання тіньової зайнятості призводить до низької питомої ваги заробітної плати у собівартості; високого рівня оподаткування формального сектору економіки, у тому числі внесків до державних соціальних фондів; підвищення рівня бідності серед працюючого населення; зменшення обсягів виробництва в основних видах економічної діяльності; низького рівня законослухняності громадян.

З іншого боку, зайнятість у неформальному секторі сприяє розвитку підприємницьких здібностей людини, більш повній реалізації її здатності до праці в умовах економічного спаду та кризи. Можливість реалізації працівником своєї здатності до праці та його особистісна мотивація щодо одержання гідної винагороди за працю обумовлюють відносно високу ефективність механізму формування зайнятості в умовах тіньової економіки, хоча вимагають від працівників підвищеної інтенсивності праці та відсутність державних гарантій щодо забезпечення у випадку хвороби, нещасного випадку, старості тощо. Таким чином, зайнятість в неформальній сфері дозволяє зберегти трудовий потенціал, сприяє вирішенню проблем доходів і навіть елементарному виживанню деяких верств населення [202, с. 171].

Існування зайнятості в офіційно незареєстрованому секторі економіки (що передбачає приховування від обліку та оподаткування результатів дозволеної законодавством діяльності) об'єктивно зумовлене можливістю отримувати більші прибутки, ніж в легальному секторі, а також для певної категорії населення є основним джерелом доходу. Високі ставки оподаткування поряд зі слабким контролем за сплатою податків та поблажливе ставлення до цього з боку громадськості, майже цілковита

відсутність безготівкового обігу за участі фізичних осіб створюють передумови для зростання неформального сектора економіки України, який на даний момент, на думку окремих експертів, складає не менше 50% ВВП країни [203].

Проблема неформальної економіки та неформальної зайнятості досить складна та неоднозначна для дослідження. Особлива актуальність питання неформальної зайнятості обумовлена її впливом на формування і розподіл доходів населення. З одного боку, участь у неформальній зайнятості дозволяє отримувати додаткові прибутки, знизити рівень реального безробіття, підвищити конкурентні переваги. З другого – неформальна зайнятість призводить до втрати обов'язкових надходжень до бюджету, сприяє поширенню корупції, протизаконному маніпулювання макроекономічними показниками. В Україні неформальна зайнятість є істотним джерелом доходів і споживання та за своїми масштабами здійснює значний вплив на рівень доходів населення. Обсяг неформальної економіки та неформальних доходів офіційною статистикою не враховуються.

Доходи населення є основним джерелом забезпечення життєдіяльності населення, важливою характеристикою життєвого рівня, основою розвитку і реалізації людської особистості. Рівень доходів населення потребує ретельного аналізу сучасного стану з позиції впливу тіньової економічної діяльності і згідно з цим проведення цілеспрямованого поглибленого реформування [204, с. 81].

Дохід від неформальної діяльності, безумовно, допомагає підтримувати рівень життя бідним верствам населення. Але заможні одержують від такої діяльності більшу вигоду. Відповідно експертним даним, понад 70 % неформального доходу мають 20 % заможних. [205, с.96]. Таким чином, неформальні доходи не лише накладають свій відбиток на динаміку доходів населення, а й виступають джерелом нерівномірності розподілу доходів між різними верствами населення, що істотно посилює нерівність у суспільстві та призводить до наростання соціальних протиріч.

У багатьох випадках причина тінізації доходів полягає у високому рівні оподаткування саме низьких доходів. Оскільки в Україні порушується принцип звільнення від оподаткування прожиткового мінімуму (він застосовується лише для тих, хто отримує дохід на рівні прожиткового мінімуму), то приховування доходів (або їх частини) дозволяє тим, хто отримує невисокі доходи, не просто знижувати рівень оподаткування, а часто є умовою їх виживання. Зазначені звільнення є стандартним елементом сучасних податкових систем, і саме наявність таких елементів дозволяє вирішувати соціальні проблеми та запобігати

випадкам ухиляння від сплати податків. Всі диспропорції, що сьогодні існують, зумовлюють необхідність активної ролі держави в регулюванні оплати праці та доходів населення. Тільки держава може забезпечити справедливий та суспільно прийнятний розподіл в умовах ринкової економіки. Однак спроби впливати на диференціацію, тобто впливати на перерозподіл доходів небезпечні цілим рядом загроз. Найбільша небезпека в тому, що процеси легітимізації економіки, можуть знов набути нелегітимних рис. Розробляючи систему рекомендацій, необхідно додержуватися принципу комплексності розгляду проблем диференціації, оскільки вибудовування політики пом'якшення за принципом «латання дірок» призводить до одночасної реалізації суперечливих програм, помилкового обрання пріоритетів. З огляду на те, що існуюча диференціація не може розглядатися тільки як наслідок економічних процесів, зусилля щодо її зниження повинні бути одночасно спрямовані на усунення економічних, інституціональних і політичних причин. В економічному плані головна проблема – це доступ до ресурсів [205, с. 101].

Генетичною причиною виникнення тіньових розподільчих відносин є інституційна основа розвитку суспільства, яка включає офіційні й неофіційні обмеження економічної діяльності суб’єктів господарювання. До основних спонукальних мотивів неформальної діяльності належать: потужний податковий прес, антагоністичний з інтересами та можливостями переважної більшості фізичних і юридичних осіб, які діють у межах законодавчого поля України; правова незахищеність суб’єктів економічної діяльності від зловживань, утисків, протидії та вимагань з боку чиновників державного апарату на всіх його рівнях; відсутність стабільного і збалансованого законодавства, яке б регламентувало економічну діяльність; поширення правового нігілізму; втрата історичних традицій, моральних і етичних норм, які лежать в основі поваги до приватної власності, кодексу підприємницької та робітничої честі тощо [204, с. 81].

Фактично, неформальний сектор економіки став однією із органічних складових економічної системи і, у цій якості, відіграє певні системні функції. Зокрема, він частково вирішує низку поточних проблем, які виявляються неспроможними вирішити легальні економічні відносини та держава: забезпечує акумуляцію вільних грошових коштів, формує прошарок підприємців, створює умови для самозайнятості та є джерелом доходів широких верств населення, збільшуючи споживчий попит тощо [204, с. 81].

За даними Департаменту економічної стратегії та макроекономічного

прогнозування Мінекономрозвитку, у січні-вересні 2016 року рівень тіньової економіки становив 35% від офіційного ВВП, що на 5 відсоткових пунктів менше порівняно з показником відповідного періоду 2015 року.

Детінізація стала результатом дії кількох факторів:

- збереження відносної макроекономічної стабільності (за підсумком 9 місяців 2016 року зростання реального ВВП становило 1,3%; інфляція за цей період становила 6,4% проти 41,4% у відповідному періоді 2015 року при девальвації середньомісячного обмінного курсу гривні до долара на 12,2% порівняно з 39,5% у січні-вересні 2015 року);

- поліпшення бізнес-клімату внаслідок дотримання політики дерегуляції та оптимізації функціонування державного сектору економіки з метою підвищення його ефективності (відповідно до рейтингу Doing Business-2017 Україна посіла 80 місце серед 190 країн; у рейтингу Doing Business-2016, уточненому відповідно до методології, застосованій цьогоріч, Україні належало 81 місце серед 189 країн);

- відновлення та формування нових міжгалузевих зв'язків в економіці;

- поступової легалізації відносин на ринку праці внаслідок зниження ЄСВ.

«При цьому процес детінізації стримується проблемами, не вирішення яких негативно позначається на показниках розвитку економіки країни в цілому. Це, зокрема, збереження несприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури; впровадження РФ товарних та транзитних обмежень; збереження фінансових ризиків в умовах триваючого банкрутства банків та недоотримання кредитних коштів від МВФ; наявність непідконтрольних територій», - йдеться у повідомленні відомства [206].

Відповідно до Звіту про Глобальний індекс конкурентоспроможності 2015/2016 саме ефективність державних та суспільних установ (поряд з макроекономічним середовищем) залишається одним з найбільших конкурентних «провалів» економіки України (130 місце серед 140 країн). Надзвичайно низька позиція у рейтингу за даним субіндексом свідчить про те, що адміністративні та правові умови, в яких діють суб'єкти господарювання, залишаються несприятливими через незмінно високий рівень корупції, відсутність ефективної судової системи та належного захисту прав власності. Зазначені чинники негативно впливають не лише на бізнес-клімат в країні, а й на довіру суспільства до держави у цілому [207, с. 13].

За інформацією Державної служби статистики України в умовах ринкової економіки поширюється неформальна зайнятість населення, яка охоплює всі неформальні робочі місця як у неформальному, так і офіційному (формальному) секторах економіки.

За результатами вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності у 2016 р. кількість неформально зайнятого населення зменшилась на 342,1 тис. осіб порівняно з попереднім роком та становила 4,0 млн. осіб або 24,3% від кількості усього зайнятого населення (у 2015 році частка таких осіб становила 26,2%).

Серед жінок частка працюючих у секторі самостійної зайнятості більша, ніж серед чоловіків ─ 77,5% проти 72,1%, а в сільській місцевості значно більша, ніж у міських поселеннях ─ відповідно 92,2% та 44,8% [208].

Серед сільських жителів кожна друга особа була неформально зайнята. В той час, як серед мешканців міських поселень зазначена зайнятість не набула такого розповсюдження завдяки більш широким можливостям знайти роботу. Причинами особливого поширення неформальних відносин на селі є зменшення працюючих у сільському господарстві через зміну організаційно-правових форм підприємств у сільській місцевості, ліквідацію колективних форм господарювання. Наявність потужних, сучасних засобів праці у рослинництві та тваринництві сприяє вивільненню додаткової кількості працюючих, тому сферою використання праці стала нелегальна робота в різних галузях, робота на присадибних ділянках та робота у фермерських господарствах, що є нелегальною або незареєстрованою [209, с.37]. Також чоловіки, порівняно з жінками, були більш схильні працювати неформально (57,5%).

Хоча, неформальний сектор є домінуючим місцем прикладання праці зайнятих сільських мешканців, ситуація зі співвідношенням працюючих у НСЕ міських та сільських жителів за останні роки змінилася. Якщо раніше у містах неформальна зайнятість не набувала значного поширення у зв'язку з можливостями працевлаштування у формальному секторі економіки, то за останні роки зменшення сільського населення за рахунок смертності та міграції, деструктивні процеси, що відбулися у промисловості України у зв'язку з воєнними діями, спричинили зростання більш швидкими темпами зайнятості у неформальному секторі економіки міст [209, с. 38].

Зазвичай неформальна зайнятість притаманна населенню окремих соціально-економічних груп. Так, у 2016 році неформальні трудові відносини переважали у секторі самостійної зайнятості, де частка населення, яке працювало на неформальних робочих місцях, становила 74,3%, а серед працюючих за наймом таких осіб було 15,1% (таблиця 3.5). [208]. За місцем проживання частка осіб, які працюють не за наймом: у містах – 44,8%, а у сільській місцевості – 92,2%. Причиною є масове безробіття на селі у зв'язку з відсутністю промислових, переробних, соціальних об'єктів.

Таблиця 3.5

Зайняте населення за статтю, місцем проживання, формами та статусами зайнятості у 2015-2016 роках

	Зайняте населення			З нього неформально зайняте населення				
	Усього, тис. осіб	у тому числі працювали		тис. осіб	у тому числі працювали			
					за наймом		не за наймом	
		за наймом	не за наймом		тис. осіб	у %	тис. осіб	у %
2015р.								
Усього	**16443,2**	**13823,4**	**2619,8**	**4303,3**	**2385,2**	**17,3**	**1918,1**	**73,2**
Жінки	7872,4	6781,9	1090,5	1772,2	935,0	13,8	837,2	76,8
Чоловіки	8570,8	7041,5	1529,3	2531,1	1450,2	20,6	1080,9	70,7
Міські поселення	11309,0	10311,3	997,7	2118,3	1697,8	16,5	420,5	42,1
Сільська місцевість	5134,2	3512,1	1622,1	2185,0	687,4	19,6	1497,6	92,3
2016р.								
Усього	**16276,9**	**13731,7**	**2545,2**	**3961,2**	**2069,3**	**15,1**	**1891,9**	**74,3**
Жінки	7827,4	6775,2	1052,2	1669,0	853,6	12,6	815,4	77,5
Чоловіки	8449,5	6956,5	1493,0	2292,2	1215,7	17,5	1076,5	72,1
Міські поселення	11178,5	10219,7	958,8	1891,9	1462,8	14,3	429,1	44,8
Сільська місцевість	5098,4	3512,0	1586,4	2069,3	606,5	17,3	1462,8	92,2

При цьому впродовж 2016 р. в структурі зайнятого населення відбулися зміни у статусі в зайнятості серед формально та неформально зайнятого населення. Так, у 2016 р., порівняно з 2015 р., спостерігалося зростання частки працюючих за наймом серед офіційно зайнятого населення (84,9% проти 82,7%) та відповідно скорочення працюючих не за наймом (25,7% проти 26,8%). Водночас зворотні процеси відбулися серед неформально зайнятого населення (рис. 3.8) [208].

Аналіз неформальної зайнятості у розрізі вікових груп свідчить, що найвищий її рівень характерний для осіб у віці 15–24 роки (35,6%) та у віці 60–70 років (36,0%). Зазначені категорії населення вразливіші та соціально незахищені в сучасних умовах господарювання. Поширення неформальної зайнятості серед осіб пенсійного віку насамперед спричинене низьким рівнем пенсійного забезпечення, що спонукає їх до пошуку додаткових засобів існування[181]. У більшості випадків, молодіжний характер неформальної зайнятості проявляється в потребі додаткового заробітку під час здобуття освіти. Також даний факт є свідченням наявності об'єктивних і суб'єктивних чинників, які перешкоджають працевлаштуванню молоді у формальному секторі економіки.

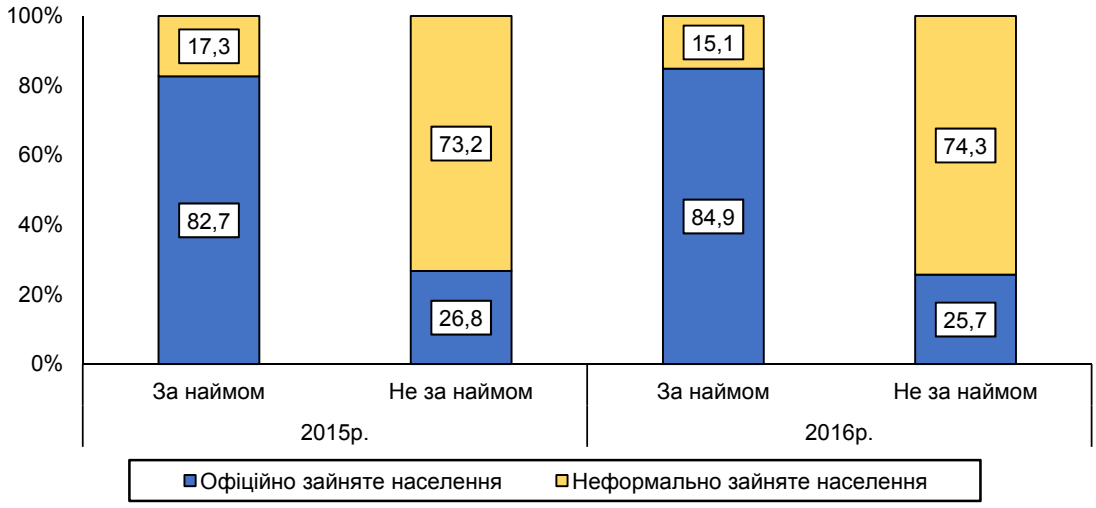

Рис. 3.8. *Формальна та неформальна зайнятість за статусом у зайнятості у 2015-2016 роках*
(у % до відповідного статусу в зайнятості та типу робочого місця)

Доведено, що у всіх вікових групах рівень неформальних доходів становить біля третини. Найвищий рівень (36%) має потенційно найбільш активна, мобільна та продуктивна вікова група – 35-39 років [209, с. 39].

На неформальну зайнятість суттєвий вплив має освіта: чим нижчий рівень освіти, тим нижчі доходи і вища потреба отримання додаткового доходу у неформальному секторі. У 2016 р. серед неформально зайнятого населення дві третини (66,2%) складали особи, які мали професійно-технічну та повну загальну середню освіту, а серед офіційно зайнятого населення переважали особи з вищою освітою (уключаючи повну, базову та неповну вищу освіту) (61,2%), (рисунок 3.9) [181].

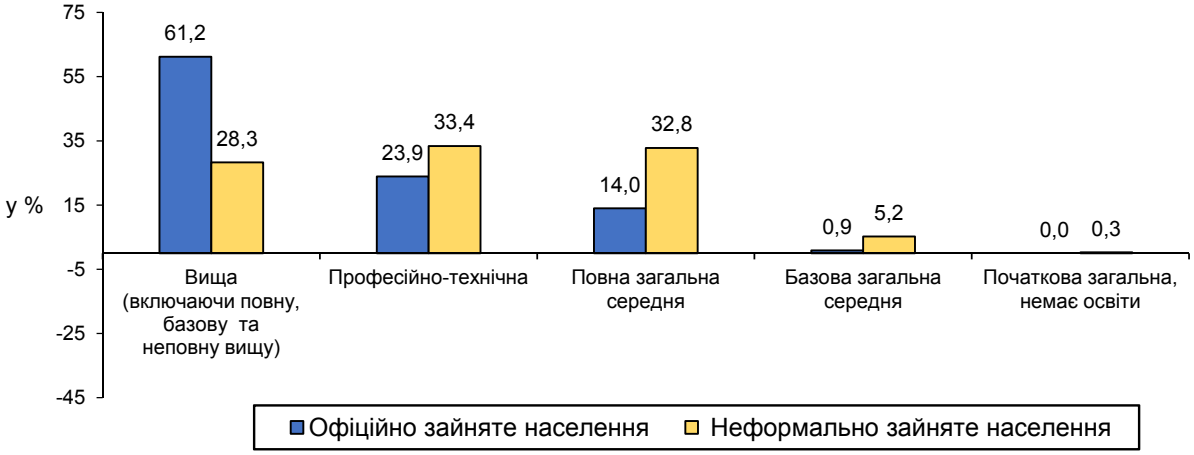

Рис. 3.9. Формальна та неформальна зайнятість населення за рівнем освіти у 2016 році
(у % до кількості зайнятого населення за типом робочого місця)

Неформально зайнятими є переважно особи з невисоким рівнем освіти та ті, хто займається фізичною або некваліфікованою працею. Зокрема, частка неформально зайнятого населення серед працівників найпростіших професій була значно вищою, ніж серед офіційно зайнятого населення (49,0% проти 9,2%), (рисунок 3.10) [181].

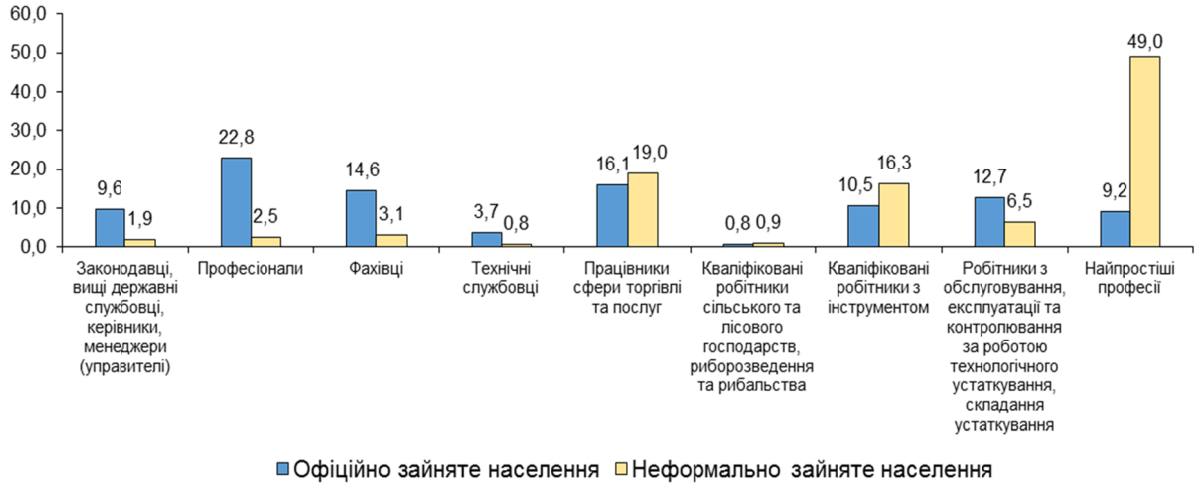

Рис. 3.10. Формальна та неформальна зайнятість населення за професійними групами у 2016 році

(у % до кількості зайнятого населення за типом робочого місця)

Серед видів економічної діяльності найбільш поширеною неформальна зайнятість була у сільському, лісовому та рибному господарствах - 40,8%, у оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів - 20,9%, а також у будівництві - 15,5% (рис. 3.11) [181].

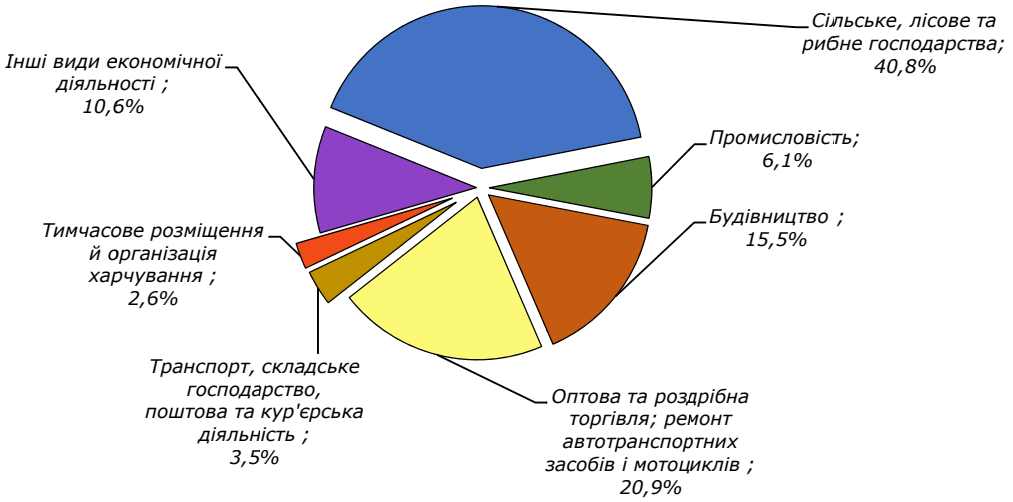

Рис. 3.11. Неформальна зайнятість населення за видами економічної діяльності у 2016 році

(у % до усього неформально зайнятого населення)

У загальній кількості зайнятого населення у 2016 р. в одинадцяти регіонах країни найбільша частка неформально зайнятих осіб не перевищувала середній показник по Україні (24,3%). Найбільше значення цього показника спостерігалось у Івано-Франківській області (53,2%), а найменше в Київській області (10,3%) (рис. 3.12) [181].

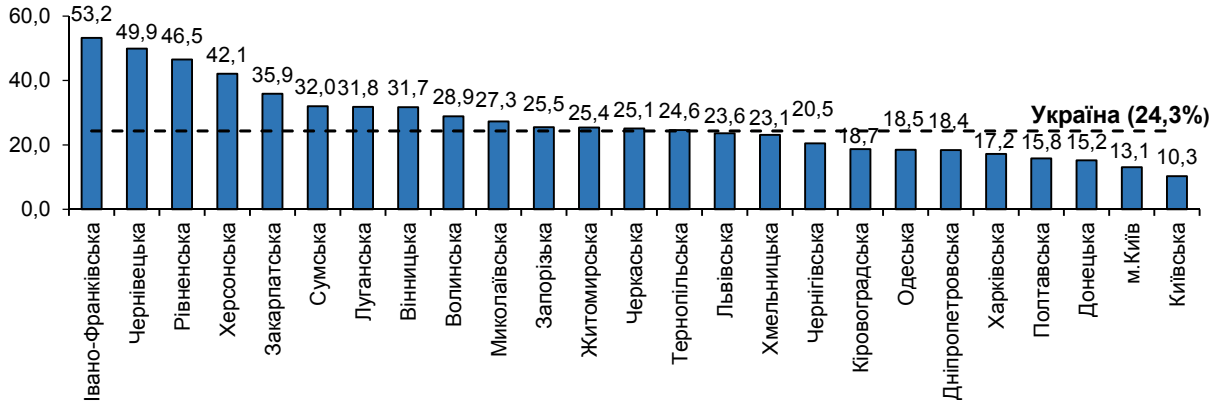

Рис. 3.12. Неформальна зайнятість населення за регіонами у 2016 році
(у % до кількості зайнятого населення у відповідному регіоні)

На жаль, незважаючи на значну проведену роботу та на отриманий великий аналітичний матеріал за результатами вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності, Державна служба статистики України обмежується лише рамками ринку праці та не досліджує величину трудових і підприємницьких доходів від неформальної зайнятості, а також недооцінену величину валового продукту, який можна назвати «результатом» функціонування неформальної економіки.

Наведені вище кількісні дані дозволяють виявити особливості неформальної зайнятості в Україні. Оскільки ринок праці України відноситься до трансформаційної моделі, то за своїми характеристиками неформальна зайнятість в Україні схожа на аналогічні феномени в країнах «третього світу»: значні масштаби поширення неформальної зайнятості, низький рівень освіти неформально зайнятих, слабка розвиненість промислово-виробничої сфери, розмивання межі між формальною та неформальною зайнятістю. Вторинний характер неформальної зайнятості об'єднує Україну з розвиненими капіталістичними країнами Європи.

Разом із тим неформальна зайнятість в Україні має низку специфічних рис. Оскільки неформальна зайнятість має вторинний характер, то прибутки від неї є нижчими за доходи, отримані одночасно за допомогою офіційною та неофіційної діяльності. Загальна кількість та частка неформально зайнятих розподілені нерівномірно та залежать від регіону та місцевості проживання. В сільській місцевості неформальна зайнятість є чи не єдиним засобом виживання. Через це в агарних областях заходу та півночі України частка неформально зайнятих осіб

найбільш висока. Цим же пояснюється переважання серед неформально зайнятих осіб, які працюють не за наймом.

Більшість населення, залученого до неформальної економіки, цілком свідомо та добровільно зробила вибір на її користь. Таким чином, неформальна зайнятість перетворилась на стратегію пристосування та діяльності соціальних агентів в умовах капіталістичних відносин. Насамперед це стосується самозайнятих. У той же час багато роботодавців схильні порушувати норми трудового законодавства, нав'язуючи працівникам неформальну зайнятість як безальтернативне явище. Недивно, що саме для працюючих за наймом неформальна зайнятість має вимушений характер та є проявом ексклюзії та численних депривацій, яких вони зазнають у повсякденному житті [203].

Оскільки більшість працюючих очікують отримувати мінімальну пенсію після виходу на пенсію (на сьогодні питома вага осіб, які отримують мінімальну пенсію, або близкую до мінімальної, становить 65,0 %, немає зацікавленості працівника у сплаті значних внесків для отримання мінімальної пенсії. Тому працівники погоджуються отримувати заробітну плату «у конвертах». Солідарна пенсійна система створює в суспільстві сприятливе середовище для утриманців і дискредитує продуктивну працю. Трудова пенсія, навіть для осіб з низькою заробітною платою, не може бути однаковою з соціальною допомогою за віком особі, яка не має підтвердження суспільно корисної діяльності у вигляді внесків до пенсійної системи. Тому пропонується запровадити тісний зв'язок між надходженнями в ПФУ особистих пенсійних надходжень та розміром пенсії, що буде сильним стимулом для найманого працівника отримувати заробітну плату не в «конвертах», а офіційно – зі всіма нарахуваннями та відрахуваннями соціальних внесків. Такий зв'язок може бути лінійним, або ступінчастим [204, с. 179].

У якості важливих напрямів підтримки переходу суб'єктів із неформального сектора економіки у формальний є формування сприятливого для цього економічного, інституційного та інфраструктурного середовища, обґрунтування суспільної доцільності та необхідності цього процесу та відповідна пропаганда серед населення [209, с. 40].

Низький рівень оплати праці − результат чинної в Україні недосконалої податкової системи. Головною складовою податкових доходів, як це не парадоксально, є праця, а точніше − ФОП. В той же час заробітна плата в Україні є однією з найнижчих у світі. В наявності незбагненний парадокс − самий пригноблений фактор виробництва − праця є основним наповнювачем доходної частини бюджету країни. Дана реальність є результатом «перекручених» пропорцій між первинними факторами виробництва (праця, капітал), наслідком чого є невиправдано високе податкове навантаження на доходи населення і бізнесу [202, с. 177].

Наявний стан у сфері неформальної зайнятості створює загрози для економічної безпеки суб'єктів економічного процесу, спонукає їх до

стихійного встановлення власних правил здійснення господарських операцій, в яких регулююча та контролююча роль держави поступово заміщується неформальними угодами між самими учасниками. Враховуючи, що основним стимулом звернення до тіньових операцій є можливість отримання більш високого прибутку, ніж в легальній сфері, слід визнати, що сфера тіньової економіки здатна зберігати привабливість доти, поки не буде створено умов до настільки ж прибуткової діяльності в сфері легального підприємництва [202, с. 178].

З 1 січня 2017 року в нашій країні було підвищено мінімальний розмір заробітної плати в 2 рази до 3200 грн. Рішення уряду про зростання мінімальної заробітної плати спрямоване, перш за все, на виведення економіки з тіні та, на думку С. Фурси «є батогом після пряника, який бізнес отримав рік тому у вигляді зниження Єдиного соціального внеску». Це в основному податковий захід, метою якого є наповнення доходної частини бюджету [210].

Найбільш резонансною темою в контексті підвищення мінімальної заробітної плати були прогнози відносно того, яка частина бізнесу піде «в тінь». Крім даних публічної статистики про закриття фізичних об'єктів підприємництва, також з'являється інформація про перехід дрібних компаній на новий, скорочений графік роботи, або ж компанії повністю переходять «в тінь», звільняючи співробітників.

Масового скорочення пропозиції на ринку не спостерігається. Навіть якщо хтось і залишає свою нішу, на ринку знаходяться готові замінити їх. Частина великого бізнесу перейшла на нові стандарти. Дрібні компанії, як правило, оптимізували не виплати, а робочий графік для збереження статус-кво.

У найгіршій ситуації опинився дрібний бізнес, який становить основу середнього класу. Оскільки нововведення торкнулися і збиткового, і «дрімаючого» бізнесу з нульовим оборотом, то ці люди втратили можливість проводити нові платежі.

В цілому, підвищення мінімальної заробітної плати в першу чергу спрямоване на боротьбу з бідністю. Але враховуючи, що бідна категорія населення або самозайнята, або працевлаштована неофіційно, реальне досягнення бажаного результату є малоймовірним [210].

Проаналізувати тенденцію у сфері неформальної зайнятості і доходів населення у зв'язку з підвищенням мінімальної зарплати не представляється можливим, оскільки на даний момент відсутні офіційнй дані з цього питання.

Підвищення мінімальних державних гарантій в оплаті праці є одним із заходів, які здійснюються в багатьох європейських країнах з метою легалізації заробітної плати введенням обов'язкового оформлення трудових відносин. Запровадження цих заходів свідчить про посилення ролі держави для виконання заробітною платою відтворювальних, стимулювальних, регулювальних та соціальних функцій. Прогнозується, що підвищення

мінімальних рівнів заробітної плати та її щорічний перегляд є дуже важливим та сприятиме легалізації заробітної плати та підвищенню надходжень до бюджетів усіх рівнів. Втілення цих заходів безумовно є позитивним для найманих працівників й держави та може дати успіх в короткостроковому періоді, але може призвести до небажаних наслідків: вивільнення частки найманих працівників з боку роботодавців в середньо- та довгостроковому періодах [202, с. 178].

Тому необхідно одночасно розробити та запровадити систему адекватних податкових пільг (зниження податків, внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, пільгове інвестування, пільгові кредити, звільнення від оподаткування частки прибутку підприємств, яка витрачається на інвестиції і т. ін.) підприємствам, які будуть сплачувати та підвищувати заробітну плату без звільнення працівників, і тим більшу, чим вона буде наближатися до оптимального рівня оплати праці у випуску або ФОП у ВВП. В такому разі буде зберігатися баланс інтересів держави, найманого працівника та роботодавця [202, с. 179].

Дуже важливим для детінізації економіки є контроль та застосування високих штрафів за недотримання чинного законодавства. Існуюча в Україні система штрафів є найнижчою в Європі.

Єдина ставка ПДФО при високому рівні диференціації доходів населення створює масове переконання в несправедливості існуючої системи розподілу і, тим самим, веде до дестимулювання трудової діяльності населення і підриву економічної ефективності розвитку. Саме тому прогресивне оподаткування особистих доходів громадян широко застосовується в переважній більшості країн світу.

Найуспішніший приклад прогресивного податку – це шведська модель, яка забезпечує право усіх громадян на соціальне забезпечення та отримання широкого спектру соціальних послуг, успіхи якої ставлять під сумнів всі доводи ліберальних теоретиків.

Для ефективності реалізації законопроектів щодо детінізації економіки важливим є розроблення заходів щодо підвищення податкової моралі. Слід заохочувати та інформувати платників податків про зразкові підприємства, про ефективні, з точки зору платників податків, заплановані та реалізовані проекти.

Потрібна боротьба з корупцією, злочинами та розкраданням бюджетних коштів з одночасним публічним розслідуванням та невідворотним покаранням, яке, на жаль, залишає бажати кращого; доведення до відома населення випадків великомасштабних зловживань та ухилень від оподаткування; реформування судової системи країни, до якої існує велика недовіра з боку населення [202, с. 180].

Поглиблення економічної кризи в Україні та затягування війни в Донбасі дають підстави прогнозувати подальше поширення та поглиблення практик неформальної зайнятості. Особливо це стосується непідконтрольних українській

владі територій, де вже протягом останнього року жваво згортається як великий, так і малий та середній легальний бізнес. Збройний переділ власності, застосування «сірих» та відверто нелегальних бізнес-схем, потреба населення у фізичному та соціальному виживанні в умовах воєнних дій та економічної блокади повернули ці регіони у добу первісного накопичення капіталу 1990-х років. Відповідно до цього, деградують і соціально-трудові відносини, які стрімко втрачають формалізований характер [203].

Отже, основними чинниками існування тіньових доходів можна вважати: економічний спад, недосконале податкове законодавство, надмірний податковий тиск, що суперечить інтересам і можливостям переважного числа фізичних та юридичних осіб, які діють у межах законодавчого поля України; соціальні фактори − низька заробітна плата, диспропорції в доходах, корупція, кримінал, недовіра населення до судової системи, особливості національного менталітету (гранична схильність до приховування доходів від державного контролю, на думку деяких експертів, складає в Україні 95%) [202, с. 178].

Оцінюючи чинну в Україні систему оподаткування з точки зору забезпечення соціальної справедливості, можна констатувати, що існує надмірне загальне податкове навантаження на населення і несправедливий його розподіл між різними групами населення (в залежності від доходу та демографічного складу). Особливо це стосується непрямих податків, які включені в ціни товарів та послуг і їх розмір для платника прямо не залежить від його доходів. Їх основний недолік – регресивний характер, або зворотно-пропорційна залежність від платоспроможності споживачів. Внаслідок цього непряме оподаткування важким тягарем лягає на населення з низькими доходами, оскільки більша його частина пов’язана з придбанням продуктів харчування та інших товарів першої необхідності.

У зв’язку з тим, що структура споживання є різною для різних шарів населення, принцип справедливого оподаткування може бути реалізований через диференційований підхід до встановлення непрямих податків на окремі товари та послуги. Розвиток ідеї справедливості оподаткування також вимагає кращого обґрунтування прогресивної шкали з одночасним визначенням розміру неоподаткованого мінімуму, виходячи з того, що кожний член суспільства має право на речі та послуги, необхідні для його існування. Ідея про недоторканість тієї частини доходу, яка йде на задоволення найнеобхідніших потреб людини, втілена у законодавстві всіх країн, які мають прибутковий податок. Він має визначатися в залежності від середніх потреб населення, рівня інфляції, фіскальних потреб держави. Встановлений українським законодавством неоподатковуваний мінімум у розмірі 17 грн давно втратив своє соціальне значення і не відповідає принципу справедливого оподаткування. Загальне зниження податкового навантаження та його більш справедливий перерозподіл є необхідними умовами виходу України з економічної кризи, що має призвести до

позитивних зрушень як в економічній, так і соціальній сферах. Поступове зниження податкового навантаження на фізичних осіб сприятиме підвищенню платоспроможного попиту населення та його інвестиційної активності, стимулюватиме розвиток виробництва, а підвищення реальних доходів платників податків збільшить податкову базу [211].

З другого боку, більш справедливий розподіл податкового навантаження сприятиме соціальній довірі та стабільності суспільства, і, як наслідок, детінізації неформального сектору економіки.

Важливим чинником соціального характеру є моральні зобов'язання щодо сплати податків на користь держави. Державна влада має постійно вишукувати джерела отримання коштів, одночасно забезпечуючи необхідні соціальні видатки. Бюджетно-податкова політика повинна бути відкритою, публічною та зрозумілою пересічному платникові податків, для того, щоб забезпечувати готовність населення нести свій податковий тягар.

Зусилля Уряду країни мають концентруватись на запровадженні заходів, спрямованих на мінімізацію впливу системних чинників тінізації економіки, які залишаються нездоланими та актуальними, а саме:

• Низька ефективність держави у забезпеченні інституційних основ розвитку конкурентоспроможної економіки. За субіндексом «Сплата податків» у рейтингу «Ведення бізнесу-2016» (Doing Business-2016) Україна погіршила свої позиції на 1 пункт, залишившись поза межами першої сотки країн із 107 місцем серед 189 країн. Зазначене обумовлене високою середньозваженою ставкою оподаткування підприємств в Україні (52,2%), тоді як у країнах Європи та Центральної Азії вона становить 34,8%, а у країнах ОЕРС 41,2%.

• Наявність надмірного регуляторного та податкового тиску на корпоративний сектор, високе навантаження на фонд оплати праці, що штовхає роботодавців до приховування дійсного рівня заробітної плати працівників та збереження практики неофіційної зайнятості. За субіндексом «Вплив податків на стимули до праці» у ГІК 2015/2016 Україні належить 121 місце серед 140 країн.

• Низька ефективність функціонування органів судової та правоохоронної системи. Рівень незалежності судової влади та надійність роботи правоохоронних органів оцінюються міжнародними експертами надзвичайно низько (відповідно на 132 і 133 місцях у рейтингу ГІК 2015/2016).

• Високий рівень корумпованості. [207, с. 13].

Проблему неформальної зайнятості те неформальних доходів можливо вирішити тільки шляхом реформування на державному рівні. Необхідно здійснювати стимулювання переходу працівників із тіньового сектору до офіційного.

Головною передумовою для зменшення чисельності зайнятих у неформальному секторі економіки, як показує світова практика, є сприяння

розвитку малого підприємництва. Сектор малого підприємництва в зарубіжних країнах із розвинутою ринковою економікою є одним із найважливіших і забезпечує близько 70% робочих місць та 50–65% виробництва валового внутрішнього продукту. У США, наприклад, на малих підприємствах працює 54% населення, в Італії – 73%, в Японії – 78%. Це країни зі стійким економічним розвитком, стабільно високим рівнем життя населення, значна частина якого формує свій життєвий рівень завдяки функціонуванню саме малого бізнесу і своєї участі в ньому [212]. Домогтися розвитку малого підприємництва можливо шляхом зменшення податкового навантаження, спрощення процедури реєстрації і ліцензування діяльності, надання пільг тим роботодавцям, котрі створюють робочі місця, звільнення від податкового пресу частки прибутку, що йде на розширення виробництва та створення нових робочих місць [213].

Обсяг та масштаби неформальної зайнятості безпосередньо залежать від загального стану економіки країни, рівня життя її населення і вихідних від держави обмежень у вигляді законодавчо встановлених норм оподаткування відповідно до загальноєвропейських правил та стандартів.

Розробити механізми індексації оплати праці як інструмент нейтралізації інфляції. Під час її розробки враховувати два аспекти: інтервали індексації (як часто варто проводити індексацію) і базу індексування: – відповідно до світової практики, періодичність індексації доцільно погоджувати із встановленням певного порога зростання цін;– ввести диференційовану індексацію, залежно від рівня доходів, для чого необхідно визначити межу низько– і високодоходних груп; більшою мірою впроваджувати індексацію для людей з низькими доходами порівняно з середніми та високими [205, с. 101].

Отже, основною задачею сьогодення є розроблення і прийняття ефективних політико-економічних рішень, що дозволять Україні подолати соціально-економічну кризу.

Основним напрямом легалізації зайнятості є призупинення масового збіднiння населення, розширення попиту на робочу силу в офіційній економіці, розвиток виробництва, розширення можливості працевлаштування у сфері формальної зайнятості, а також зростання оплати праці та прибутків у всіх сферах і видах економічної діяльності.

Основними заходами зменшення рівня неформальної зайнятості можуть бути наступні: зменшення податкового навантаження; перерозподіл доходів; зменшення диференціації доходів населення та забезпечення соціальної справедливості через зміни існуючого податкового законодавства та чинного законодавства у сфері оплати праці (введенням прогресивного оподаткування з одночасним контролем доходів та витрат); підвищення мінімальних державних гарантій в оплаті праці (продовження політики розвиваючого зростання заробітної плати); запровадження тісного зв’язку між надходженнями в ПФУ особистих пенсійних надходжень та розміром

пенсії; запровадження системи адекватних податкових пільг підприємствам, які будуть сплачувати та підвищувати заробітну плату без звільнення працівників, і тим більшу, чим вона буде наближатися до оптимального рівня оплати праці у випуску або ФОП у ВВП; застосування високих штрафів за недотримання чинного законодавства та розроблення заходів щодо підвищення податкової моралі [204, с. 181].

Обмеження впливу чинників тінізації економіки не може базуватися лише на силових методах, які приносять тимчасовий ефект. Для досягнення позитивного результату щодо детінізаціїї оплати праці можливо не втілення окремих перелічених пунктів, а тільки комплексним застосуванням запропонованих заходів. Необхідно уявляти, що досягнення результатів у боротьбі з тіньовою економікою можливо тільки у довгостроковому періоді. Отже, оцінення тіньової складової економіки, тіньової зайнятості та тіньової оплати праці може бути основою розробки довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку держави, регіонів та основних видів економічної діяльності.

Потребує подальшого наукового дослідження і обґрунтування питання визначення напрямів детінізації неформального сектору економіки; формування науково-методичного інструментарію виявлення масштабів і чинників неформального сектору.

3.2.2. Підвищення зайнятості та її ефективності у зростанні доходів населення

У кризовій економіці людина, яка не має інших доходів, окрім як від продажу своєї робочої сили навіть тоді, коли ставки оплати праці наднизькі, оскільки процес споживання – це не просто процес відтворення робочої сили, а фактично процес підтримання життя, і жива людина не може його припинити. Більш того, якщо доходи за основним місцем роботи не дають можливості працівнику задовольняти свої потреби, він вимушений шукати додаткові джерела оплати праці: збільшувати кількість праці, реалізувати себе у сфері самозайнятості, яка в Україні є переважно неформальною.

Отже, наднизькі ставки оплати праці в кризовій економіці за багатьма напрямками призводять не до зменшення, а до збільшення пропозиції праці.

Високий рівень зайнятості, що економічно відображає як потребу економіки у працівниках, так і потребу населення у робочих місцях, в будь-якому випадку означає низьку ефективність зайнятості, оскільки, з одного боку, зайнятість не забезпечує достатнього рівня продуктивності праці, а з іншого – нормального рівня оплати праці.

Економічне зростання створює передумови для збільшення зайнятості та доходів населення, підвищення продуктивності його праці. Однак об'єктивні нерівномірності виходу з кризи окремих галузей і підприємств, істотні відмінності у співвідношенні інтенсивних та екстенсивних чинників

обумовлюють неминучі диспропорції національного ринку праці, різнонаправленість розвитку окремих його сегментів. У поєднанні з прорахунками політики ринку праці це спричинило низку проблем.

Безумовною проблемою ринку праці, наслідки якої виходять далеко за його межі, є низький середній рівень заробітків і відповідно низька питома вага витрат на робочу силу у собівартості виробництва та оплати праці найманих працівників у ВВП, надмірна міжгалузева і низька міжпосадова диференціація заробітної плати, передусім у бюджетній сфері.

Середня заробітна плата працівників загалом по Україні знизилася з 308 євро у 2013 р. до 173 євро у 2015-му, тобто в 1,8 разу. Український рівень середньої заробітної плати нижчий навіть від мінімальної заробітної плати (МЗП) у багатьох зарубіжних країнах. Якщо МЗП в Україні сьогодні (2017 р.) становить 108 євро, то в Литві, Латвії, Естонії, Польщі – 300–410 євро, а в деяких країнах ЄС перебуває на рівні 1500 євро (Франція, Ірландія, Німеччина, Бельгія, Нідерланди). Найнижча МЗП у Болгарії (184 євро), найвища – у Люксембурзі (1923 євро). Тобто українська МЗП у 1,7 рази менша за найнижчу та в 18 разів – за найвищу. Варто акцентувати увагу на тому, що зміни в рівнях зарплати, які мали місце в Україні, не наблизили її до аналогічних показників країн Європи, а за останні два роки навіть віддалили.

Слід відмітити, що в Україні надто багато уваги на державному рівні приділяється мінімальним величинам – прожитковому мінімуму і мінімальній зарплаті. Однак від МЗП розмір зарплати найманих працівників залежить дуже мало. А якщо ще врахувати інфляцію, то цей вплив буде ще меншим. Реальний прожитковий мінімум утричі вищий за офіційний. Рівно у стільки ж разів, відповідно до законодавства, треба підвищити й мінімалку, а отже, і середню зарплату. Але в такому разі необхідно також утричі збільшити продуктивність праці, що є нереальним. Тому разом із мінімалкою слід усерйоз узятися за проблеми зростання ефективності виробництва, підвищення ефективної зайнятості, продуктивності ресурсів, збільшення капіталу й розглядати заробітну плату як невіддільну частину економіки, яка безпосередньо залежить від її стану. Пов'язувати зростання зарплат необхідно зі зростанням інновацій, інвестицій, з удосконаленням податкової системи, збільшенням попиту і споживання. Для цього, з урахуванням шведського досвіду, було б доцільно застосувати економічну модель збалансованого формування й підвищення реальної зарплати в Україні.

Зростання зарплат приводить до підвищення попиту та, відповідно, до появи нових робочих місць. При цьому необхідно створювати нові робочі місця з гідною зарплатою, а не з низькою, як це практикується нині. Так, у 2015 р. половина робочих місць створювалася із зарплатою не вище за мінімальну. Зростання зарплат мотивують обробну промисловість до механізації та автоматизації, які, у свою чергу, приводять до нового зростання продуктивності та заробітних плат.

Можна припустити, що збалансоване формування та підвищення

реальної зарплати позитивно вплинуть на макроекономічну стабільність, сприяючи збільшенню прибутку, інвестицій, доданої вартості та сукупної продуктивності. Усе це сприятиме зростанню реальних зарплат, доходів від податків і вкладень у держсектор, що, у свою чергу, дасть можливість здійснювати збалансоване формування вищої зарплати та, в остаточному підсумку, ефективне управління трудовим потенціалом і виробництвом.

Україна відстала в економічному розвитку від інших країн на роки й десятиліття. Тому потрібна так звана емуляція (імітація з метою зрівнятися або перевершити). Для цього на перше місце в економічній політиці потрібно поставити людину з її потребами, інтересами та здібностями. Без цього економіку розвивати неможливо.

Слід зазначити негативну тенденцію посилення соціальної нерівності через збільшення розриву в заробітних платах найманих працівників і керівного складу підприємств. Якщо в європейських країнах низька зарплата в 12 разів менша від високої, то в Україні різниця досягла сьогодні 50 разів і продовжує зростати. Зарплати окремих керівників державних структур сягнули позахмарних висот порівняно з оплатою праці педагогів, науковців, лікарів, металургів, шахтарів і інших зайнятих у виробничому й бюджетному секторах економіки. Такі фінансові реалії призводять до надмірного розшарування працюючих на багатих і бідних.

Таким чином, щоб розірвати коло низьких заробітних плат, необхідно, насамперед, визначити та задіяти джерела підвищення заробітних плат до рівня гідних. По-перше, це зростання продуктивності праці на основі залучення іноземних і вітчизняних інвестицій. По-друге, скорочення питомої ваги матеріальних витрат у собівартості продукції та підвищення за рахунок цього частки заробітної плати. У зв'язку з цим доцільно застосувати норми прискореної амортизації, що дасть роботодавцям можливість оновити активну частину основних виробничих фондів і підвищити ефективність обладнання. Це допоможе знизити питому вагу матеріальних витрат на одиницю виробленої продукції та підвищити продуктивність праці, відкривши можливості для зростання реальної заробітної плати. По-третє, здійснення комплексу заходів зі скорочення розриву в рівнях зарплат і доходів багатих і бідних у реальному секторі економіки. Одним із таких заходів може стати заміна плоскої шкали оподаткування, яка діє нині в Україні, на прогресивну, за якої фізичні особи з дуже високими доходами платять і вищі податки. Це може послужити важливим джерелом збільшення бюджетних доходів, які можна спрямувати на підвищення заробітної плати в галузях бюджетного сектора економіки. По-четверте, взяти курс на скорочення та в остаточному підсумку скасування субсидій у міру зростання реальної заробітної плати. У нашій країні треба ще дуже багато зробити, щоб розірвати порочне коло низьких зарплат, здійснити перехід від дешевої праці до гідно оплачуваної. Такий перехід найбільшою мірою залежить від політичної волі української еліти, її бажання подолати корупцію та здійснити

реальні економічні реформи, спрямовані на стимулювання зниження матеріаломісткості виробленої продукції, підвищення продуктивності праці та зростання валового внутрішнього продукту.

Можна стверджувати, що зарплата в основному є похідною від економіки, хоча й сама впливає на її продуктивність. Так, з падінням соціально-економічних показників знижується і реальна зарплата.

Реальна зарплата зменшується майже синхронно зі зниженням обсягів реалізації промислової продукції, капітальних і прямих іноземних інвестицій. І якщо за два кризові роки реальна зарплата зменшалася на 20,2%, то обсяг промислового виробництва – на 25,5%. В основі низьких зарплат лежить порочне коло слабкої купівельної сили, а отже, і відсутність попиту на продукцію й послуги. Це призводить до звуження внутрішнього ринку. Оборот роздрібної торгівлі за 2014–2015 рр. знизився на 21,5%.

Необхідно зазначити, що на падіння економічних показників вплинули окупація Криму і воєнні дії в Донбасі. Але економіка України перебуває в жалюгідному кризовому стані й без цього.

Ключовою проблемою залишається досягнення суспільно прийнятного рівня, структури, диференціації доходів від трудової діяльності, передусім заробітної плати. Низький рівень трудових доходів та їх невиправдана диференціація неминуче призводять до кризи мотивації трудової діяльності, наслідком якої стає низька трудова активність, неповне використання трудового потенціалу, зниження ролі праці та її повне чи часткове виключення з основних життєвих цінностей.

За великим рахунком, розмір заробітної плати залежить від величини валового внутрішнього продукту. Показник частки оплати праці у ВВП у 2014 р. в Україні становив 46,3%, однак не досяг рівня 1990 р. – 53,1% (для порівняння: у середньому в ЄС зарплати становлять 50% ВВП). Тобто для нашої країни це навіть непоганий показник. Однак справа не стільки у відсотковому співвідношенні зарплати й ВВП, скільки в дуже низькому розмірі останнього. Так, ВВП України становить лише 2,3% від аналога для США, 11,5 – Німеччини і 15,2% – Великої Британії. А цей показник свідчить про гнітючу бідність нашої країни.

Одним з основних напрямів підвищення зарплати на мікрорівні є збільшення її частки у собівартості продукції. Цього можна досягти за рахунок зниження питомої ваги матеріальних витрат. Показник частки зарплати в собівартості досить низький і становить 13,1%, тоді як у 18 країнах єврозони – 29,2%, а в найрозвиненіших – ще вищий (у Німеччині – 34,1%, Франції – 34,6%). При цьому в Україні дуже велика частка матеріальних витрат: у промисловості, будівництві і сільському господарстві вона досягає 50–70%. Це свідчить про дуже високу матеріаломісткість продукції, що випускається.

Підвищити заробітну плату можна шляхом збільшення її частки в доходах за рахунок зниження питомої ваги соціальних трансфертів. За

даними вітчизняного Держкомстату за 2014 р., частка зарплати в Україні становила 39,9%, впритул наблизившись до частки соціальних трансфертів у доходах (37,2%).

В Одеському регіоні, якщо у 2014 р. ці цифри складали 38,8% та 37,7% відповідно, то у 2015 р. вони змінилися на користь частки соціальних трансфертів: 36,2% - частка заробітної плати та 41,7% - частка соціальних трансфертів.

На кінець 2016 року 6 млн. сімей країни одержали субсидії, середній розмір яких у лютому 2016-го становив 1356 грн. У держбюджеті на нинішній рік на субсидії закладено величезну суму – 35 млрд грн. і планується надати субсидії ще 2,5 млн. домогосподарствам. Адже ті, хто їх одержує, по суті жебраки. Люди втрачають інтерес до праці, економії енергоресурсів, слабшають мотиви до підвищення кваліфікації. Багато хто відвикає працювати, якісно жити. Бідність породжує бідність. Особливо принизлива бідність серед працюючого населення (понад 20%). Вона поширюється навіть серед сімей, де є двоє працюючих. Такого немає в жодній цивілізованій країні світу, тим більше в країнах ЄС. Щоб наздогнати Болгарію, найбіднішу за рівнем зарплати країну ЄС, Україні необхідно збільшити ВВП майже втричі. Отже, така держполітика лише посилює економічну кризу. Тому необхідно перенести акценти з допомоги соціально вразливим верствам суспільства на забезпечення гідної оплати праці.

Якщо можливості працевлаштування по найму обмежені, значить людина прагне реалізувати себе у сфері самозайнятості. Саме ці обставини роблять питання самозайнятості нагальними до розгляду і підносять їх до рівня глобальних проблем.

Від традиційної зайнятості з регулярною винагородою самозайнятість відрізняється властивою їй автономністю й індивідуальною спрямованістю в трудовому процесі, що сприяє поступовому формуванню принципово нової верстви економічно активного населення, яка відмовилася від патерналістських очікувань. Саме в цьому полягає соціальна цінність самозайнятості [214, с. 74].

Найоптимальнішим проявом самозайнятості є підприємницька діяльність. Важливо зазначити, що за умов ринкових тран формацій самозайнятість для певної частини населення – спосіб виживання у скрутній життєвій ситуації.

Аналіз показників самостійної зайнятості населення в Україні засвідчив, що цей сегмент національного ринку праці є досить значимим.

При цьому частка самозайнятих у структурі зайнятого населення є суттєво вищою у сільській місцевості (майже 40 %), у той час як в міських поселеннях відповідний показник не досягає навіть 10 %. У той же час впродовж 2011-12 рр. показники поширеності самозайнятості наслення в Україні дещо зменшилися, що пояснюється змінами в податковому законодавстві країни. Та все одно у порівнянні з іншими державами цей

показник є досить високим (у США самозайнятих – 10 %, у Німеччині – 9,6 %, у Британії – 13 %, а в Японії – 11 %).

Достатньо високий рівень самостійної зайнятості в Україні можна було б вважати ефективним фактором зростання економічної активності населення, але лише в тому випадку, коли така зайнятість має ознаки підприємництва. В Україні ж, економічна активність населення у сфері самостійної зайнятості більшою мірою реалізується через працю в особистих підсобних селянських господарствах, реалізацію вирощеної сільськогосподарської продукції (70,5 % від загальної кількості самозайнятих), тимчасову сезону зайнятість та надання різного роду індивідуальних послуг суб'єктом, не зареєстрованим ні як юридична особа, ні як приватний підприємець.

Тобто, сектор самостійної зайнятості в Україні є переважно неформальним. Об'єктивний характер розвитку масштабної самостійної зайнятості зумовлений дією низки чинників. З одного боку трансформація економіки України до ринкових умов господарювання супроводжувалася наданням економічно активному населенню реальної можливості на добровільну, вільно обрану зайнятість, розвиток якої засвідчив готовність населення брати на себе відповідальність за результати господарювання [215, с. 206]. З іншого – самостійна зайнятість стала важливою формою виживання населення в умовах безробіття та низького рівня оплати найманої праці. Такі неоднозначні чинники розвитку самозайнятості в Україні обумовили існування неоднозначних підходів до оцінювання її наслідків.

Для найбільш ефективної зайнятості населення підвищити офіційні зарплати можна завдяки детінізації економіки. За деякими оцінками, сьогодні в "тіні" перебуває близько половини українських зарплат, через що держбюджет щороку втрачає десятки мільярдів гривень податків. Очікувалося, що завдяки зниженню єдиного соціального внеску (ЄСВ) з 37,5 до 22,0% офіційна зарплата підвищиться, оскільки вивільняється близько 100 млрд грн. На жаль, очевидно, що через тотальну недовіру до влади з "тіні" вийде лише небагато хто. Роботодавці не поспішають значно підвищувати легальну зарплату, і цього не слід було від них очікувати мінімум півроку. У роботодавців немає впевненості в тому, що ставки ЄСВ не переглянуть. Боротися з тіньовою зарплатою й тіньовою економікою в цілому неможливо без усунення корупції, яка стала хронічною і тотальною. Низька зарплата сама може слугувати причиною корупції.

Як правило, джерелами тіньових доходів є приватна власність, накопичений капітал, особисте селянське господарство, індивідуальна та сімейна зайнятість бізнесом та промислами, виробничо-побутові послуги домашнім господарствам, неофіційна та неформальна зайнятість у торгівлі, сфері послуг, а також причетність зайнятих і працездатного населення до джерел доходів від інших видів тіньової діяльності майже у всіх галузях економіки та особливо в сфері обігу. Тобто сьогодні домашні господарства

можуть отримати тіньові (недекларовані) доходи від будь-якого виду тіньової діяльності. Власне тіньова діяльність, у багатьох випадках, виступає як вторинна (додаткова) зайнятість, доходи від якої, досить часто, значно вищі ніж у формальному секторі [216, с. 46; 213,с. 5].

Іншою причиною поширення тіньової зайнятості є прагнення роботодавців знизити витрати та «сховати» доходи від оподаткування. Зокрема, на легальних підприємствах «чесно» зароблена платня виплачуються працівникам з порушенням чинного порядку оплати праці. Так, фактично виплачені зарплата, премії, допомоги тощо значно перевищують офіційно зафіксовані у бухгалтерських документах суми.

З метою ухилення від оподаткування створюються й нелегальні (незареєстровані) підприємства, фірми, цехи тощо, які не проходять державної і податкової реєстрації, продукція і фінансові потоки яких не обліковуються, а доходи працівникам виплачуються, обминаючи встановлений порядок касового обслуговування.

За деякими оцінками, сьогодні в тіні знаходиться близько половини українських зарплат, через що, за даними ДПА, Україна щорічно втрачає приблизно 10 мільярдів гривень податків [218, 215].

Державна служба статистики України останніми роками визначає обсяги тіньової економіки у середньому від 15 % до 18 % ВВП. Варто зазначити, що ці дані значно відрізняються від даних інших служб та науковців.

Відповідно до розрахунків австрійського економіста Ф. Шнайдера рівень тіньової економіки в Україні становить 52,8% від офіційного ВВП. Цей показник широко використовується у міжнародних порівняннях.

Зазначений показник розраховується різними методами, які враховують розбіжності між доходами та витратами населення, динамікою готівки в обігу та обсягами виробництва, використанням електроенергії та обсягами виробництва, а також динамікою цін факторів виробництва, готової продукції та рентабельністю виробництва.

Інтегральний показник рівня тіньової економіки України складає: 2012р. – 32%; 2013 р. – 35%; 2014 р. – 40%; 2015 р. – 43%

За версією журналу Forbes, у 2011 р. Україна увійшла до десятки найгірших економік світу, посівши 4-те місце із 177 після Мадагаскару, Вірменії та Гвінеї [216]. Однією із причин цього стала значна тінізація української економіки

За оцінкою Ф. Шнайдера [221], небагато країн має рівень тінізації менше 10 %, але поступове зменшення обсягів тіньового сектору є одним із основних напрямів державної стратегії. Дані таблиці свідчать про незначне поширення тіньових відносин в економіках світу у 2009 – 2010 рр., але вже у 2011 р. всі країни продемонстрували зменшення обсягів тіньового сектору, який триває і до сьогодні. Негативним є той факт, що рівень тіньового сектору України є найбільшим серед досліджуваних, при цьому у 2012 р. цей

показник є на 20 % вищим показника Греції, яка зазнала значних економічних втрат під час кризи. Але рівень тіньової економіки у Греції майже не змінився через складну економічну ситуацію: у 2010 р. – 25,4 %, у 2011 р. – 24,3 %, що свідчить про високий рівень податкової культури та фінансової відповідальності кожного громадянина перед суспільством.

Традиційно причиною тінізації економіки вважається надмірне податкове навантаження, в Україні цей показник у 2011 р. склав 35,9 %, і був меншим за середній рівень для країн Європейського Союзу – 38,8 %. Для України характерний нерівномірний розподіл між робітниками та роботодавцями податкового навантаження, що спонукає останніх до виплати тіньової заробітної плати. Ф. Шнайдер зазначає, що "практично в усіх дослідженнях, що існують, тягар податків та зборів на соціальне страхування є одним із основних причин існування тіньової економіки" [222, с. 117]. Значного впливу також зазнають якість державного регулювання, ринок праці, якість послуг публічного сектору економіки, недостатньо ефективне адміністрування податків, низький рівень податкової культури населення, дефіцит бюджету, недосконалість судової та правоохоронної системи. Варналій З. С. наголошує, що до цього переліку слід додати специфічні для економік перехідного типу причини існування тіньового сектору – корупцію та бюрократію [223].

Можна стверджувати, що тіньовий сектор – це плата суспільства за існування (ефективне/неефективне) державного сектору економіки.

На думку експертів, виплата заробітної плати «в конвертах» здійснюється, як правило, на малих і середніх підприємствах через високі нарахування на Фонд оплати праці. На великих ж підприємствах ухиляються від соціальних відрахувань через страхові компанії. «Укладається, наприклад, страховий договір: якщо заробітну плату працівникові затримують, скажімо, на два дні, він одержує компенсацію в розмірі 80% заробітку. Зарплату затримали. Працівник одержав компенсацію від страхової компанії, а потім йому виплачують ще й затриману зарплату» [224].

Враховуючи основні причини поширення тіньової зайнятості серед населення України і сучасні умови господарювання, беззаперечно можна стверджувати, що сьогодні тіньова економічна діяльність виконує роль стабілізатора економіки. Вона характеризується більшою гнучкістю та динамічністю, ніж легальна економіка, має здатність швидко заповнювати прогалини, що виникають в економічному просторі, та створювати додаткові робочі місця, підтримуючи тим самим доходи громадян та прибутки підприємств під час економічної кризи. Саме в умовах фінансово-економічної кризи участь у тіньовій економічній діяльності для значної частини населення стала засобом самовиживання та дозволила уникнути соціальних потрясінь у суспільстві.

Проте, виплата й отримання заробітної плати «в конвертах» лише на перший погляд сприяє зростанню доходів громадян, зайнятих у тіньовому

секторі економіки, та прибутків підприємців. Насправді ж, тіньова діяльність порушує природний хід відтворювальних процесів, поглинає потенційні ресурси стратегічного розвитку та веде до різкого зниження ефективності державної політики, утруднення, а подекуди – й неможливості регулювання економіки ринковими методами, із застосуванням інструментів грошово-кредитної й податкової політики.

За оцінками фіскальних органів, у 2012 році загальний обсяг тіньового сектора української економіки становив як мінімум 350 млрд. грн. на рік. При цьому 170 млрд. грн. становила зарплата в «конвертах», 100 млрд. – виведення безготівкових коштів у готівкову форму або на інвалютні рахунки в іноземних банках, 35 млрд. – неофіційні платежі, 45 млрд. грн. – основні кошти, матеріальні ресурси і послуги тіньового сектора. У 2013 році у тіні опинилося приблизно 250 млрд. грн. коштів українських платників податків. 41% закупівель державні та комунальні підприємства проводили без застосування тендерних процедур. За даними СБУ від 50 до 75% бюджетних асигнувань під час процедури держзакупівель освоюється з численними порушеннями. Через корупційні оборудки у сфері держзакупівель збитки становлять 10-15% (35-53 млрд. грн.) видаткової частини держбюджету щорічно.

Обсяги виведення коштів, отриманих в результаті корупційних та економічних злочинів, за оцінками міжнародних експертів, перевищують 10 млрд. дол. США на рік. При цьому в останні роки виведення капіталів за рахунок заниження цін експорту складає від 73 до 79%. За оцінками Міжнародної організації праці (МОП), рівень тіньової зайнятості в Україні становить близько 9%. За даними Інституту економіки і прогнозування у 2012 р. частка працюючих в тіні складає 16,61% від усіх працюючих. За оцінками Конфедерації роботодавців України, «в тіні» працюють близько 5–7 млн. українців. За січень-жовтень 2013 року співробітники Міністерства доходів і зборів України виявили понад 80 тис. найманих працівників, які працювали без укладання трудових угод з працедавцями. Разом з тим, специфікою тінізації ринку праці в Україні є наявність комбінованих форм оплати праці, які передбачають часткову виплату заробітної плати «у конвертах». За підрахунками профспілок, обсяг тіньової зарплати в Україні складає орієнтовано 200 млрд. грн., а за оцінками податківців – 170 млрд. грн. щорічно.

Якщо оцінювати цей обсяг на основі зіставлення статистичних даних по доходам населення і роздрібному товарообігу, рівень тіньових доходів домогосподарств може сягати 40-45%. Орієнтовні втрати бюджету оцінюються на рівні понад 46 млрд. гривень, а недоотримані соціальні внески складають більш ніж 97 млрд. гривень на рік.

Аналіз Індексу економічних свобод-2014 засвідчив, що одні з найгірших умов для розвитку економіки серед країн Європи та більшості пострадянських країн є в Україні. Динаміка показників говорить про

незадовільний стан інвестиційного клімату та рівня корупції, де Україні традиційно належать одні з найнижчих рейтингів у світі: 168 та 152 місця відповідно. Аналогічні показники за критерієм рівня корупції у Камеруну, а за критерієм інвестиційного клімату – у Конго.

Дані статистичних обстежень і низки соціологічних опитувань дозволяють визначити основні тенденції розвитку неформальної зайнятості в Україні. До 1990 року зайнятістю у неформальному секторі було охоплено 2-6% населення України. У наступні роки кількість та питома вага неформально зайнятих різко зросла.

Дані, представлені Державною службою статистики України, не можна вважати остаточними. Насправді кількість зайнятих у неформальному секторі економіки України може бути більшою, зважаючи на те, що на цей сектор, на думку експертів, припадає понад половини валового національного продукту. На користь цього свідчать результати досліджень К. Уільямса, а також Фонду «Інтелектуальна перспектива», за якими неформальна зайнятість виступає основним або допоміжним джерелом доходів для 40-54% домогосподарств (Williams and Round 2008:282). Соціально-демографічний склад неформально зайнятих протягом 2000-х років залишився сталим. Серед них рівною мірою представлені як чоловіки, так і жінки, що збігається із гендерним поділом населення. У 2014 році кожний четвертий чоловік (27,6%%) та кожна п’ята жінка (21,8%) були задіяні у неформальному секторі. При цьому у вікових групах неформально зайнятих 15-59 років зафіксоване переважання чоловіків, а серед осіб старшого віку (більше 60 років) – жінок (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Зайнятість населення України у неформальному секторі економіки за статтю, місцем проживання та віковими групами у 2014 році [201]

Показник	Усього		У т.ч. за віковими групами у % до загальної кількості зайнятих відповідної вікової групи							Працездатного віку , тис. осіб
	Тис. осіб	% до зайнят.	15-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-70	
Усе населення	4578,7	24,8	32	24,7	23,1	23,3	23,1	23,5	41,2	4189,6
Жінки	1940,8	21,8	28,4	21,6	19,1	18,6	19,5	21,4	42,7	1702,4
Чоловіки	2637,9	27,6	34,6	27,1	26,3	27,5	27,1	23,6	39,5	2487,2
Міське населення	2246,6	17,2	23,5	19,2	17,5	17,4	16,5	14	16,3	2158,2
Сільське населення	2332,1	42,9	47,0	40,6	40,9	39,1	38,3	42,0	73,0	2031,4

Половина неформально зайнятих (50,9%) проживають у сільській місцевості. Це пов’язано з тим, що за умов хронічного безробіття на селі

єдиною сферою прикладання праці стала робота в особистих підсобних господарствах, а також нелегальна робота за наймом у фермерських господарствах. З огляду на вище зазначене цілком зрозумілою стає різниця у частці неформально зайнятого населення міст та сіл за окремими віковими групами. Якщо у 2014 р. частка неформально зайнятого міського населення працездатного віку становила 14-23,5%, то серед сільського населення цей показник коливався в межах 38,3-47%. Що ж стосується осіб похилого віку, то до неформальної економіки був залучений кожний шостий городянин і сім з десяти сільських жителів.

Аналіз освітнього рівня неформально зайнятих свідчить, що основну масу становлять особи з повною загальною середньою (35,3%) та професійно-технічною освітою (32,1%). Частка осіб із вищою та неповною вищою освітою складає 26,9%. Тільки в містах кожний третій неформально зайнятий має освіту, вищу за загальну середню. У той же час ступінь залучення зайнятого населення з вищою освітою до неформальної економіки вище на селі, ніж у місті. Те ж саме стосується й осіб із середньою та початковою освітою. Такий дисбаланс зумовлений, насамперед, більш високим рівнем участі селян у неформальному секторі економіки. Фактично такими ж є результати соціологічного дослідження Фонду «Інтелектуальна перспектива». Найбільшу частку неформально працюючих становили особи із середньою спеціальною освітою – 40%. Кількість тих, хто мав середню, вищу і неповну вищу освіту, майже однакова – відповідно 25% і 22%. Особи, які мали неповну середню освіту, становили 13%. Зауважимо, що рівень освіти цілком корелює з участю у неформальній економічній діяльності – чим освіченіше особа, тим рідше вона займається такою діяльністю.

Майже половину неформально зайнятих (46,7%, або 2140,4 тис. осіб) становлять особи, які працюють не за наймом. Переважна більшість із них (79,5%) мешкає у сільській місцевості. Натомість основна маса працюючих за наймом – це міські жителі (74,2%, або 1808,9 тис. осіб). При цьому серед найманих працівників переважають чоловіки, тоді як серед працюючих не за наймом чоловіки та жінки представлені майже рівномірно.

Незважаючи на те, що заняття сільським та лісовим господарство, мисливством та рибальством продовжує бути провідним видом економічної діяльності, зросла кількість неформально зайнятих на будівництві, в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів та побутових виробів, а також у діяльності готелів, ресторанів, транспорту та зв’язку.

Неформальна зайнятість в Україні має низку специфічних рис. Оскільки неформальна зайнятість має вторинний характер, то прибутки від неї є нижчими за доходи, отримані одночасно за допомогою офіційною та неофіційної діяльності. Загальна кількість та частка неформально зайнятих розподілені нерівномірно та залежать від регіону та місцевості проживання. В сільській місцевості неформальна зайнятість є чи не єдиним засобом виживання. Через це в агарних областях заходу та півночі України частка

неформально зайнятих осіб найбільш висока. Цим же пояснюється переважання серед неформально зайнятих осіб, які працюють не за наймом.

Більшість населення, залученого до неформальної економіки, цілком свідомо та добровільно зробила вибір на її користь. Таким чином, неформальна зайнятість перетворилась на стратегію пристосування та діяльності соціальних агентів в умовах капіталістичних відносин. Насамперед це стосується самозайнятих. У той же час багато роботодавців схильні порушувати норми трудового законодавства, нав'язуючи працівникам неформальну зайнятість як безальтернативне явище. Недивно, що саме для працюючих за наймом неформальна зайнятість має вимушений характер та є проявом ексклюзії та численних депривацій, яких вони зазнають у повсякденному житті.

Поглиблення економічної кризи в Україні та затягування війни в Донбасі дають підстави прогнозувати подальше поширення та поглиблення практик неформальної зайнятості.

Таким чином, проблема тіньової економіки – це не лише проблема економічна, а й соціальна. За великих обсягів тіньового сектора економіки суттєво зменшуються надходження до дохідної частини державного бюджету, а отже, зменшується видаткова частина на виплату пенсій та інших соціальних виплат, заробітної плати, стипендій тощо. Уряд України повинен зробити все, що від нього залежить, щоб істотно знизити рівень тінізації економіки. Основною причиною виникнення тіньового ринку праці є наявність можливостей для певної частини економічних агентів, не дотримуватись існуючого законодавства. Доречно також виокремити *фактори, що сприяють розвитку цього процесу*.

По-перше, низький рівень заробітної плати в державному секторі економіки. Не всіх громадян влаштовують розміри їх зарплат, тому відбувається, так би мовити, «відплив» частини трудових ресурсів у «тінь» задля отримання більших доходів.

По-друге, надмірний податковий тягар, складна система оподаткування, нестабільність податкового законодавства, високий податковий тиск і нерівномірність податкового навантаження на суб'єкти господарювання. Високе податкове навантаження на особисті доходи громадян і, зокрема, процент відрахувань до соціальних фондів, провокує перехід великої частини економіки в «тінь». На рік загальна кількість податків в Україні становить понад 100 (для порівняння, у Швейцарії – 2, в Сінгапурі – 5, Латвії – 7, Китаї – 4).

По-третє, низька якість державних послуг, передусім тих, що стосуються життєзабезпечення громадян, які надають медичні установи, заклади освіти та комунальні служби. Результати дослідження сфери громадських послуг засвідчують, що якість обслуговування населення державними установами не поліпшується. Так, лише 13–14 % опитаних позитивно оцінюють роботу поліклінік і лікарень, 6–9 % – органів

правопорядку та 14–21 % задоволені якістю послуг, що надають комунальні служби.

Розширення мережі платних послуг не призводить до поліпшення їх якості. Отже, формується тіньовий сектор – утворення макро-економічного рівня державного типу, в якому внаслідок високого рівня корупції та тінізації, державні послуги та суспільні блага розподіляються за ринковими принципами.

По-четверте, надмірне регулювання підприємницької діяльності, високий рівень корупції та некомпетентність державних службовців. Дослідження показують, що в умовах поширеної адміністративної корупції, державні службовці прагнуть до нарощування кількості перевірок і підвищення розмірів податків і штрафів. Унаслідок цього система податків і штрафів втрачає ефективність як інструмент державної політики.

По-п’яте, відсутність довіри до державних інституцій. Саме довіра до уряду або відчуття «соціальної солідарності» спонукає людей платити податки. За таких умов, будь-які обіцянки уряду проводити ефективні реформи в обмін на сплату громадянами податків викл кають щоразу суспільний супротив.

Оскільки тіньова економіка не сприяє розвитку ринкової системи, то всі країни прагнуть зменшити її обсяг. Як уже зазначалось, одним із основних факторів поширення тіньової економіки та тіньового ринку праці є надмірний податковий тягар і недосконаліть податкової політики держави.

Сьогодні Україна поділилася на дві частини: непорядний корумпований чиновник, – з одного боку, та пригнічена, сплюндрована людина праці – з іншого. Щоб подолати ці проблеми, потрібні негайні ринкові перетворення, легалізація прихованого безробіття, і прихованої зайнятості. Це дозволить українцям зберегти людське обличчя, не перетворитися на націю рабів. Відповідно до концепції зміщення акцентів соціальної політики на максимальне розширення зайнятості, забезпечення гідної винагороди за працю у сфері політики зайнятості, пропонуємо здійснити комплекс заходів, спрямованих на вдосконалення ринку праці та системи працевлаштування, випереджаюче зростання зайнятості в малому та середньому бізнесі, а також у сфері послуг. Система заходів щодо регулювання безробіття в офіційному секторі України повинна включати:

- створення умов для продовження періоду трудової діяльності за рахунок стимулювання, використання трудового потенціалу робітників зрілого (старшого) віку (гнучкий графік роботи, часткова зайнятість, упорядкування системи пільгових пенсій);
- стимулювання зайнятості жінок, які мають неповнолітніх дітей і дітей-інвалідів;
- формування у суспільстві толерантного ставлення до трудової міграції й емігрантів, створення системи соціалізації мігрантів, умов

для їх адаптації, забезпечення ефективного контролю за дотриманням законодавства по відношенню до трудових емігрантів;

- забезпечення дотримання усталених норм і правил у сфері регулювання ринку праці та трудових відносин, підвищення ефективності контролю та надзору за їх виконанням;
- створення умов для інтеграції в трудову діяльність осіб з обмеженими фізичними можливостями;
- державну підтримку нетрадиційним сферам зайнятості, стимулювання підприємців до навчання, перекваліфікації й подальшо- го працевлаштування додаткової робочої сили;
- залучення приватного (як вітчизняного, так й іноземного) капіталу в райони зі стійким рівнем безробіття;
- розвиток приватно-державного партнерства у сфері зайнятості населення і захисту від безробіття, формування партнерств бізнесу, місцевих і регіональних органів влади, які будуть займатися розв'язанням проблем соціальної адаптації, перенавчання працівників, звільнених з робочих місць у зв'язку з модернізацією і переоснащенням підприємств, що впроваджують працезберігаючі технології;
- заходи щодо квотування робочих місць для представників найуразливіших груп на ринку праці, безвідсоткові кредити, що надаються безробітним, які започатковують власний бізнес.

На сьогодні механізм соціальної допомоги безробітним становить різні види компенсацій у разі втрати роботи, особливі гарантії працівникам, які втратили роботу через зміни у структурі виробництва й організації праці, стипендії на час професійної підготовки та перепідготовки, виплати допомоги з безробіття.

Для подолання негативних наслідків тіньової зайнятості, значного зниження її рівня, необхідно розробити та реалізувати низку заходів щодо легалізації зайнятості та заробітної плати.

Аналіз нормативно-правової бази з питань легалізації зайнятості та заробітної плати дозволяє виділити декілька законодавчих актів. Зокрема, з метою зниження рівня тінізації доходів населення України, розпорядженням КМУ від 02 березня 2010 року №359-р було затверджено План заходів щодо детінізації доходів та відносин у сфері зайнятості населення. Даний План заходів передбачає здійснення моніторингу щодо: середньооблікової чисельності працівників, зокрема тих, що виконують роботи за договорами цивільно-правового характеру та за яких сплачуються податки і збори (обов'язкові платежі); розміру заробітної плати, заявленого в оголошенні про прийняття на роботу, та фактичного розміру заробітної плати з використанням інформації органів державної статистики про фактичний обсяг доходів, зокрема заробітну плату, одержану з інших джерел згідно з законодавством [225]. Для ефективного ж обліку платників і застрахованих

осіб у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування та їх ідентифікації передбачено створення Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Посилення мотивації до легальної продуктивної зайнятості, детінізація відносин на ринку праці є також одними із основних напрямів та шляхів реалізації державної політики зайнятості на 2017–2018 роки.

Не менш стратегічною метою детінізації зайнятості є й суттєве зниження рівня тінізації економіки шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів у легальну економіку та примноження національного багатства. Адже саме виведення на «світло» тіньових доходів сприятиме вагомому збільшенню національного інвестиційного потенціалу, матиме значний позитивний ефект для бюджетної сфери, слугуватиме зміцненню довгострокової стабільності та зорієнтованості національної економіки на стратегічний розвиток та зростання.

На превеликий жаль, доводиться констатувати, що в нашій країні процес легалізації доходів тривалий час залишається загальмованим. Це пояснюється двома причинами. Перша – недосконалість правової бази у сфері підприємницької діяльності та оподаткування, а друга – нестійка політична кон'юнктура та протистояння різних гілок влади протягом останніх років. Ці обставини, поєднані з корупційними явищами, призводять до того, що не лише суб'єкти господарювання, а й пересічні громадяни змушені офіційно не показувати свої реальні доходи.

Для сприяння легалізації тіньового капіталу, за словами академіка НАН України В.Тація, необхідно спрямувати зусилля законодавців на використання правових засобів. Це означає, що треба передбачати кримінально-правову норму, яка б стимулювала суб'єктів тіньової економіки до декларації своїх доходів. Водночас, серед правових засобів детінізації економіки вчений пропонує виділити три групи, а саме[226]:

- кримінально-правові, що перешкоджають переведенню капіталу з легальної економіки в тіньову (боротьба з традиційною злочинністю);

- правові засоби, які сприяють легалізації тіньового капіталу (його амністія);

- правові засоби боротьби з ухиленням від оподаткування та іншими фінансовими злочинами.

У цілому аналіз вітчизняної нормативно-правової бази з питань запровадження механізму легалізації дає підстави стверджувати, що сприяння легалізації тіньових доходів населення є одним із пріоритетних положень Стратегії «Основні напрями політики щодо грошових доходів населення України». Дана Стратегія передбачає реалізацію комплексу правових та організаційно-економічних заходів, спрямованих на легалізацію тіньових доходів, шляхом [227]:

- створення умов, що сприятимуть легалізації тіньової економіки та зниженню податкового навантаження на фонд оплати праці;

- прискорення формування повноцінної та стабільної правової бази для легальної та ефективної діяльності всіх підприємницьких структур, а також посилення боротьби із злочинністю і корупцією;

- посилення контролю та забезпечення оперативного супроводження зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання;

- активізації роботи з повернення валютних цінностей, що незаконно знаходяться за кордоном;

- сприяння поверненню в Україну експортованих капіталів некримінального походження та створення умов для їх інвестування в національну економіку з гарантіями недоторканності;

- послідовного зменшення податкового навантаження на платників податків з одночасним розширенням бази оподаткування та впровадження в практику ефективних методів виявлення прихованих доходів і об'єктів оподаткування;

- створення умов для легалізації через оподаткування тіньових доходів окремих категорій працюючих у сфері побутових послуг, послуг охорони здоров'я, освіти, транспорту тощо;

- запровадження механізму підтвердження законності доходів громадян у разі купівлі дорогих товарів (квартир, будинків, автомобілів), а також акцій, інших цінних паперів на велику суму, внесення (переведення) на банківські рахунки значних сум вкладів тощо;

- посилення фінансової, адміністративної та кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків.

Таким чином, комплекс заходів детінізації вітчизняного ринку праці може містити наступні елементи:

По-перше, створення сприятливих умов для розвитку підприємництва – необхідно істотно спростити процедуру реєстрації, звітності, врегулювання податкових та митних питань, скоротити мережу відповідних інстанцій, а також кількість обов'язкових відвідувань підприємців різними комісіями та інспекціями; забезпечити неухильне дотримання принципів державної регуляторної політики усіма без винятку органами влади; впорядкувати дозвільну систему на основі європейських стандартів.

По-друге, удосконалення законодавчої бази у сфері трудових відносин, посилення контролю за дотриманням норм трудового законодавства.

По-третє, оптимізувати відрахування до соціальних фондів. Варто зазначити, що навіть за існуючої ставки відрахувань до Пенсійного фонду держава не може забезпечити громадян похилого віку пенсіями, які відповідали б їх реальним фінансовим потребам. Крім того, не можна бути певними, що зниження ставки відрахувань на кілька відсоткових пунктів суттєво вплине на рішення роботодавців робити ці відрахування. Отже, цей захід досягне позитивних результатів, лише за умови, що:

- зниження ставки буде суттєвим;

- паралельно буде вжито заходів щодо подальшої реформи пенсійного законодавства;
- буде створено резервний фонд для покриття можливого дефіциту Пенсійного фонду (за рахунок коштів від приватизації чи відрахувань від виручки від експорту металів, як, наприклад, у Росії від експорту нафти).

По-четверте, спрощення податкового законодавства та заборона внесення змін протягом п'яти років. Цей захід створить можливості роботодавцям ефективно планувати бізнес-цикл, але, разом з тим, унеможливить коригування тих положень законодавства, що негативно впливають на економічне зростання країни та створюють можливості для зловживань.

По-пя'те, зменшення кількості податкових пільг. Це допоможе рівномірніше розподілити податковий тягар, збільшити надходження до бюджету та підвищити ефективність використання інвестиційного ресурсу, але, разом з тим, зменшить прибутковість ряду підприємств і може призвести до скорочення виробництва. Крім того, існує ризик скорочення економічно-виправданих пільг, якщо рішення про скорочення пільги не базуватиметься на ґрунтовному аналізі доцільності існування такої пільги.

По-шосте, спрощення системи адміністрування податків, розробка законопроектів про порядок проведення регулюючими органами перевірок діяльності суб'єктів підприємницької діяльності. Цей захід уможливить підвищення ефективності та забезпечить прозорість податкового адміністрування, а також зниження можливості для ухилення від сплати податків через недосконаліть законодавства.

Важливе значення для активізації державної політики на ринку праці має ухвалення в липні 2012 р. нової редакції Закону України «Про зайнятість населення». Запровадження додаткових стимулів для роботодавців до створення робочих місць, розширення доступу до професійного навчання та підвищення кваліфікації для працівників, збільшення можливостей працевлаштування для молоді й інших вразливих категорій населення, поширен- ня самозайнятості населення мають сприяти поліпшенню загальної соціально-економічної ситуації в країні [228, с. 113].

Підвищення рівня зайнятості населення, поліпшення якості робочих місць дадуть змогу скоротити видатки бюджетів різних рівнів на соціальну допомогу. Відповідно до ст. 30 Закону України «Про зайнятість населення» можливе сприяння підвищенню конкурентоспроможності громадян віком понад 45 років у спосіб надання ваучера для перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації за професіями та спеціальностями для пріоритетних видів економічної діяльності.

Дотепер недостатньо чітко врегульована процедуру сертифікації працівників (підтвердження навичок, отриманих неформально), не визначені

органи, відповідальні за здійснення контролю за цільовим використанням ваучерів, – усе це потребує відповідного доопрацювання.

Закон України «Про професійний розвиток працівників» від 12 січня 2012р. визначає базові правові, організаційні та фінансові засади функціонування системи професійного розвитку працівників. Статтею 14 цього Закону регламентується порядок підтвердження результатів неформального професійного навчання працівників завдяки створенню у складі Державної служби зайнятості України центрів визнання результатів неформального професійного навчання. Це може забезпечити більшу прозорість інформації на ринку праці щодо наявної робочої сили.

Маємо надію, що ухвалений в липні 2012 р. Закон України «Про зайнятість населення» сприятиме вдосконаленню механізмів державного регулювання у сфері зайнятості населення, забезпечить ефективне використання страхових коштів, спрямованих на програми сприяння зайнятості, посилить мотивації працівників і роботодавців до легального працевлаштування, знизить рівень молодіжного безробіття, поліпшить ситуацію із зайнятістю людей зрілого віку, збільшить можливості для професійного зростання особи, підвищення темпів створення нових робочих місць [229].

Стратегія національної безпеки України розглядає високий рівень тінізації економіки, зокрема поширення «тіньової» зайнятості, як загрозу життєво важливим національним інтересам України. Зрозуміло, що боротьба за істотне скорочення й обмеження неформальної зайнятості повинна стати одним із пріоритетів державної стратегії економічної безпеки та політики щодо ринку праці. Вона повинна мати комплексний характер і охоплювати заходи як суто економічного, так й адміністративного, соціально-психологічного, мотиваційного та виховного характеру.

Ефект від скорочення й легалізації неформальної зайнятості повинен оцінюватися в першу чергу не з позиції збирання податків, а з більш широких економічних, інституційних, перш за все соціальних позицій. Цей ефект виявлятиметься в подоланні негативних наслідків функціонування тіньової зайнятості, а саме: випадання цілого сегмента зі сфери законодавчого регулювання ринку праці, втрата кваліфікації й професійних навичок, консервація деформацій на ринку праці, відсутність контролю якості товарів і послуг, що надаються, формування у суспільстві атмосфери припустимості порушення податкового, трудового та іншого законодавств, створення сприятливого середовища для кримінальної діяльності.

Вивчення та запровадження світового досвіду щодо обмеження масштабів тіньового ринку праці дасть змогу Україні хоча б на декілька відсотків знизити рівень тіньової зайнятості та сприятиме не лише формуванню повноцінного ринкового середовища, розвитку економіки, легалізації капіталу, процесу демократизації економіки і суспільства в цілому, а й значному підвищенню конкурентоспроможності економіки та усуненню реальних загроз

національній безпеці держави. Перспективи ж подальших розробок у цьому напрямі полягають у більш структурованому та детальному описі кожного із запропонованих шляхів, розробці поетапних операцій, які б носили комплексний характер, охоплювали заходи як суто економічного, так і адміністративного, соціально-психологічного та виховного характеру; акумулювали б діяльність влади та громадян нашої держави.

3.3. Регулятивний вплив регіональної політики доходів у подоланні бідності населення та формуванні середнього класу

Населення країни є неоднорідним за потребами та можливостями їх задоволення. Однією з найгостріших соціально-економічних проблем, зумовлених трансформаційними процесами в економіці України, є низький рівень життя населення. Проблема подолання бідності населення, у тому числі зайнятого, в Україні й до теперішнього часу є вкрай актуальною. Неможливість сформувати потужний середній клас, є значною проблемою в розрізі регіонів. Це зумовлено як соціально-економічними чинниками так і фінансовими. Варто зазначити, що в Україні спостерігається значне розшарування населення, а розрив між багатими та бідними стає занадто великим, тому без формування середнього класу - опори суспільства, побудувати економічно-соціальну країну буде не можливо.

Середній клас у структурі розвинутих суспільств є сукупністю соціальних прошарків, які займають проміжне становище між основними класами (вищим і нижчим) у системі соціальної стратифікації і концентрації найбільш кваліфікованої дієздатної та активної категорії суспільства.

Сучасні наукові визначення середнього класу відрізняються різноманітністю ознак, які вкладаються в сутність та економічну природу усього прошарку населення. Публікації останніх років (В.Мандибура, Е.Лібанова, Т.Кірян, М.Шаповал та ін.) сходяться до думки, що середній клас – це соціальна спільнота, яка отримує рівень доходів, що дають змогу їй жити в умовах достатку й заможності і таким чином, робить ці верстви населення потужним гарантом збереження суспільної та політичної стабільності в країні. Ці погляди теоретично обгрунтовують поняття середнього класу як соціальної структури суспільства, пов’язуючи його головним чином з рівнем достатку [230].

Можна назвати такі ознаки середнього класу [230], (рис. 3.13).

Становлення в Україні середнього класу зумовлена низкою політичних, соціальних і економічних причин.

Основними перешкодами на шляху до формування повноцінного середнього класу в сучасній Україні є такі:

– низькі доходи більшості населення країни і високий ступінь економічної нерівності;

– миттєве споживання і відсутність будь-яких інвестицій, що забезпечуватимуть майбутнє (відкладене)споживання;

– відсутність дієвих механізмів стимулювання інвестицій в освіту, житло тощо;

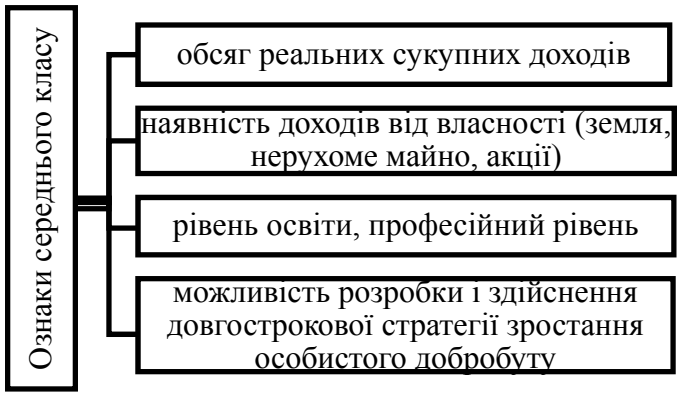

Рис. 3.13. Ознаки середнього класу

– відсутність будь-яких механізмів стимулювання споживання товарів національного виробництва;

– відсутність стимулів для збільшення акціонерного капіталу, прозорості інформації щодо його власників,товарних та фінансових потоків. [231].

Для соціально-економічної структури українського суспільства характерна суттєва диференціація населення за рівнем добробуту, а також значна частка бідного та низька питома вага середнього прошарку населення. За міжнародними стандартами Україна належить до держав з високим ступенем нерівності населення за доходами.

За останні два роки в Україні спостерігається значне зменшення доходів населення. *До основних факторів, які впливали на їх рівень в Україні, належать:*

- військовий конфлікті збільшення чисельності внутрішніх переселенців (станом на 01 січня 2016 р. – близько 1,5 млн. осіб),
- зменшення ВВП (у 2015 р. рівень ВВП знизився на 10%),
- високий темп інфляції (2014 р. – 25%, 2015 р. – 43%),
- прискорення девальвації (упродовж 2013–2016 рр. – понад 200%),
- збільшення податкового навантаження (наприклад, запровадження військового збору,
- збору з продажу-купівлі іноземної валюти,
- оподаткування частини пенсій, депозитів,
- підвищення акцизів на тютюнові вироби, алкогольні напої,
- розширення бази оподаткування для податку з нерухомого майна тощо),

- банкрутство банків і т.д. [232].

Світовий досвід вказує на те, що формування середнього класу обумовлюється стабільними процесами, пов'язаними з економічним зростанням, сприянням розвитку малого та середнього бізнесу, підвищенням рівня та якості життя населення, зменшенням розриву між доходами та багатством високозабезпеченого та малозабезпеченого населення, тобто поляризації суспільства.

У всьому цивілізованому світі середній клас виступає основним внутрішнім інвестором держави, піклуючись про майбутнє процвітання своєї країни і подальших поколінь. Підтримка фінансового ринку інвестиціями в державні цінні папери, страхові, пенсійні, інвестиційні і взаємовигідні фонди забезпечують його представникам певний рівень доходу. Через накопичення та участь в різних системах страхування середній клас забезпечує інвестиційний потенціал країни. Середній клас виконує функцію найпотужнішого економічного постачальника шляхом сплати податків, формування основної фінансової діяльності державної і місцевої влади. Сплачуючи податки, середній клас здатний підтримувати соціально пасивне населення і тим самим виступати гарантом реалізації державних соціальних програм. Як основний платник податків він формує державний та місцеві бюджети, створює можливості розширення фінансування науки, освіти, охорони здоров’я, культури. Маючи певні матеріальні можливості, середній клас створює масовий попит на споживчі товари і послуги. У свою чергу, платоспроможний попит, представниками якого є середній клас, сприяє формуванню масштабного внутрішнього ринку. Масовий попит породжує масову пропозицію на внутрішньому ринку, тобто базу для масового виробництва, яке створює нові робочі місця, а отже сприяє економічному зростанню і підвищенню добробуту населення. [229].

Майже в усіх розвинутих країнах питома вага середнього класу становить 60% суспільно активних громадян. В Україні при визначенні соціального прошарку, на який слід спиратись у зміцненні демократії та ринкових відносин, то маємо шукати його не тільки серед приватних власників, а й серед тих, хто має відповідний рівень життя, причому забезпечує його власною працею, набутою освітою, знаннями. Виходячи зі статистики, їх в Україні дуже мало, і як клас вони існувати не можуть, тому що ще не сформовано достатніх умов для розвитку численного середнього класу через політичні і соціальні перетворення, які відбуваються. Говорячи про можливості ідентифікації середнього класу за доходом і споживчими стандартами, слід розпочати із загальноекономічної ситуації в Україні. Особливість полягає в тому, що за невисокого ВВП та невисоких доходів на душу населення відбувається величезна поляризація доходів населення. Масштаб вітчизняної тіньової економіки – 30–60%. Проблема майнового розшарування населення набуває соціальної гостроти у зв’язку з проблемою бідності частини населення України.

Стратегія подолання бідності – це важливий крок до формування середнього класу, бо вона передбачає підвищення рівня доходів населення. Бідність, як соціально-економічне явище безпосередньо пов'язана як з рівнем економічного розвитку, так з нерівністю у доступі до матеріальних та нематеріальних благ. Офіційне визначення поняття бідності в Україні звучить так: «*бідність* – це неможливість унаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу».

Середній клас – як і бідність – наявний у кожному сучасному суспільстві, але різниця полягає в ступенях його однорідності, стабільності, масштабах та ролі в суспільстві.

Суспільно-географічне дослідження бідності має спиратися на національні підходи щодо її вимірювання, що є окремою методологічною проблемою. В Україні, як і в міжнародній практиці, усі підходи до кількісної оцінки бідності ґрунтуються на трьох основних різновидах, до яких (рис. 3.14) належать [231]:

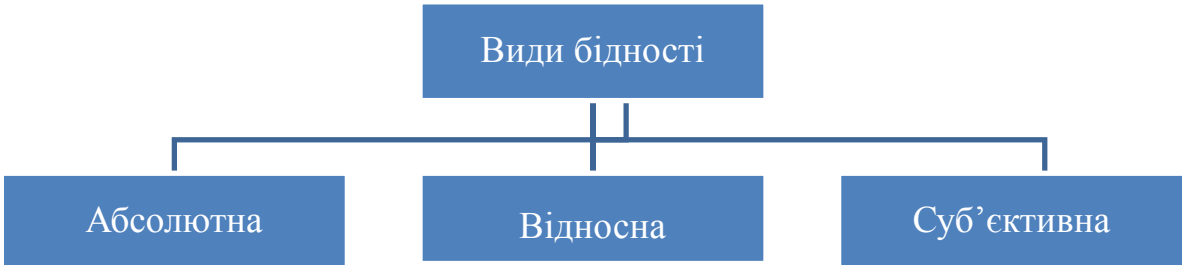

Рис. 3.14. Основні різновиди бідності

Абсолютна бідність передбачає таке становище індивіда, коли на свій дохід він не може придбати товари та послуги, необхідні для задоволення основних соціальних потреб, специфічних для даного суспільства. Кількісним критерієм виступає поріг (межа) бідності, або прожитковий мінімум. Його розмір залежить від низки критеріїв і може суттєво коливатися. Так, за розрахунками фахівців Світового банку, поріг абсолютної бідності для мешканців країн Центральної та Східної Європи становить 4,3 долара США на добу, *тобто 130 доларів на місяць*. У той же час, Законом України «Про Державний бюджет України на 2017 рік», прожитковий мінімум для працездатних осіб з 1 січня 2017 р. встановлений у розмірі 1600 грн. на місяць, *або 59 доларів на місяць (1,9 дол. на добу)*.

Відносна бідність розуміється як ситуація, коли індивід не має достатньо коштів, щоб вести прийнятний для даного суспільства стиль життя. В Україні національний критерій відносної бідності домогосподарств становить 75% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат, межа

крайньої бідності – 60% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат [234].

Суб'єктивна бідність не ґрунтується на розрахунках та думках експертів. Вона визначається на підставі самооцінки індивідом власного матеріального становища. Межа бідності (так зване Лейденське визначення межі бідності) оцінюється за відповідями респондентів на питання про мінімальний дохід, необхідний для досягнення достатнього стилю життя, як функції від справжнього доходу опитаних [234].

У 2015 році частка домогосподарств, яких за самооцінкою рівня доходів можна вважати злиденними (не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування) зросла до 4,9%, а бідних (постійно відмовляли в найнеобхіднішому, крім харчування) – до 43,2%. В таблиці 3.7 наведено думку домогосподарств щодо рівня своїх доходів [239].

Таблиця 3.7

Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2013 - 2015 роках

Оцінка власних доходів	2013 рік	2014 рік	2015 рік	Темп приросту 2015/2013, %
Коштів достатньо і робили заощадження	11,6	10,4	6,2	-46,6
Коштів достатньо, але заощаджень не робили	47.8	50,5	45,7	-4,4
Відмовилися від найнеобхіднішого, крім харчування	37,5	35,8	43,2	15,2
Не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування	3,1	3,3	4,9	58,1

Об'єктивно незадовільні умови життя, пов'язані з численними позбавленнями, браком коштів та самообмеженнями в споживанні різноманітних благ, зумовлюють формування суб'єктивних уявлень про власне нужденне становище. Проте варто зауважити, що частка осіб, які за оцінкою матеріального добробуту відносять себе до бідних, щонайменше вдвічі перевищує частку бідних за відносним і депривaційним критеріями. Більше того, рівень суб'єктивної бідності мав тенденцію до постійного зростання навіть попри відносно стабільну політико-економічну ситуацію в Україні в 2007-2013 роках (рис. 3.15).

На даний момент у країні працює солідарна пенсійна система – податки, які сплачують працюючі українці, йдуть на пенсії. При цьому за підсумками року Пенсійному фонду не вистачило 145 мільярдів гривень, "дірку" в бюджеті покрили за рахунок державного бюджету [237].

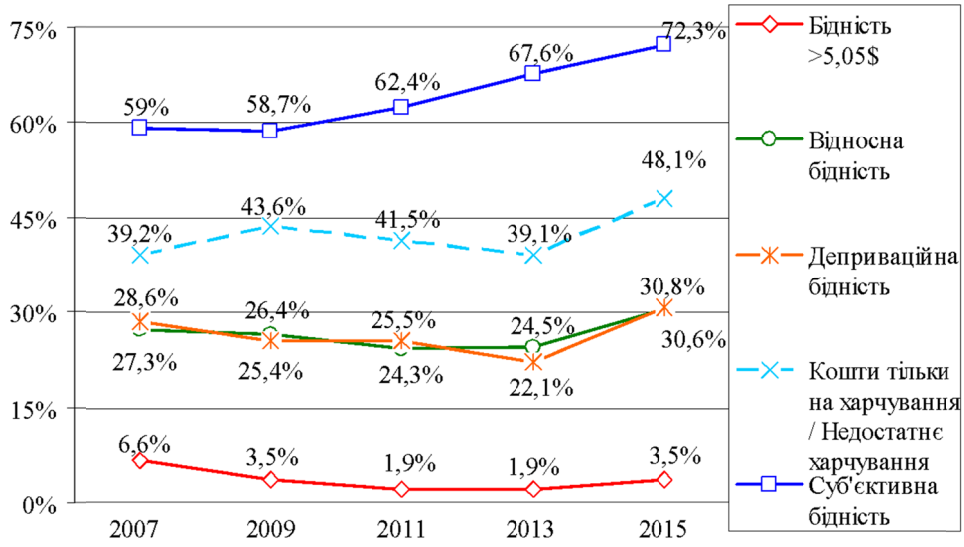

Рис. 3.15. Бідність в Україні за основними критеріями вимірювання в 2007-2015 роках [236]

Середня пенсія в Україні – приблизно 72 долари, що значно менше від своїх сусідів (Росія – приблизно 210 доларів, Білорусь – 150 доларів, Польща – 415 доларів, Франція – 1050 доларів, США – 1500 доларів) [237], рис. 3.16.

При цьому для отримання пенсії за віком необхідно напрацювати стажу не менше 15 років. З початку 2017 року відрахування в Пенсійний фонд (Єдиний соціальний внесок) знизили до 22% від зарплати.

У 2017 році Пенсійний фонд оприлюднив дані, згідно з якими, найвищі пенсії в країні виплачуються в Києві - їх розмір в середньому становить 2408 гривень. Після Києва за рівнем пенсій йде Донецька область (не окуповані території), і там середня пенсія сягає 2102 гривень. Дніпропетровська область знаходиться на третьому місці з середніми пенсіями в 1949 гривень, рис. 3.17 [238].

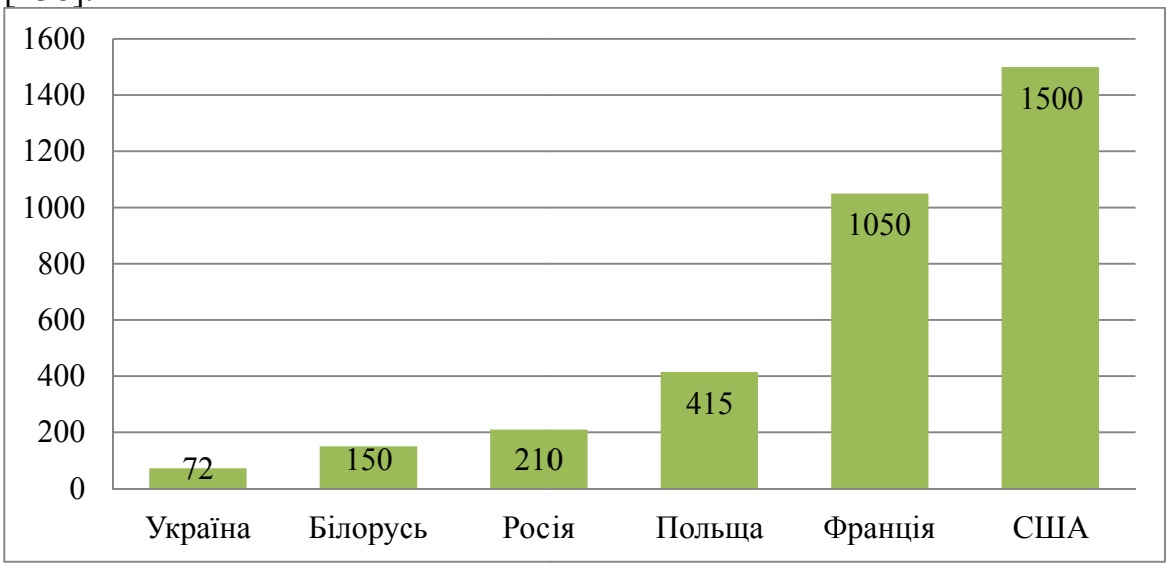

Рис. 3.16. Середня пенсія у світі, долари

Рис. 3.17. Середній розмір пенсійної виплати у січні 2017 р., грн.

Однак в Україні є і регіони, де розмір пенсії настільки низький, що виплат не вистачає навіть на те, щоб заплатити комуналку. Тернопільська область є лідером за найнижчим рівнем пенсії - 1560 гривень.

Є кілька причин, за якими українці отримують маленькі пенсії. Головна з них – низькі зарплати. При цьому левова частка українців частину своєї зарплати отримує «в конверті» [237].

Нелегко доводиться й молоді в умовах, коли держава не справляється з оздоровленням економіки та забезпеченням соціальних гарантій своїх громадян. Відтак, ті молоді люди, що мають дефіцит ресурсів, вимушені шукати інші шляхи виходу із кризи та забезпечення свого існування та розвитку.

Саме тому *найбільші ризики бідності в Україні мають представники молодого покоління.* Студенти та молоді люди у віці 18-24 років, як правило, ще не мають достатнього соціального та професійного досвіду і в зв'язку з цим є найбільш вразливою групою на ринку праці. Адже на цей життєвий період припадає завершення навчальної діяльності та професійної підготовки. І як наслідок ця вікова група молодих людей є менш конкурентоспроможною. У 22-29 років молоді люди вже знають, чого хочуть, поступово наближаючись до намічених цілей роблячи професійний вибір. Так само до цього віку людині вдається накопичити певний життєвий і професійний досвід, а також набути певної кваліфікації. Найчастіше в цьому віці люди вже мають власні сім'ї і тому вимоги, які висуваються до пропонованої роботи є досить високими.

Рівень бідності серед молоді є високим, причому водночас існує частка молоді, стан якої можна назвати зубожінням. Це змушує її погоджуватися на такі види діяльності, якими забезпечується лише примітивне виживання, терпіти надмірну експлуатацію з боку роботодавців. Дуже часто це стосується тієї молоді, яка працює у тіньовому секторі. В таких умовах неможливо реалізувати інтелектуальні та творчі здібності в процесі трудової діяльності [236].

Особливість бідності в Україні полягає у значному скороченні доходу більшості населення країни, яке при цьому зберігає високий соціальний статус (рівень освіти, кваліфікації, соціальні зв'язки).

Сьогодні, незважаючи на незначне підвищення показників рівня життя і загальне поліпшення ситуації з бідністю, зберігається залежність між рівнем матеріального добробуту родини та її соціально-демографічними (чисельність осіб у домогосподарстві, приналежність до вікової групи згідно з трудовим законодавством, навантаження осіб працездатного віку утриманцями, місцевість проживання) та соціально-економічними (статус, освіта, рівень доходу, економічна активність) характеристиками [231].

Експерти стверджують, що розрив між багатими і бідними в Україні досяг максимальних розмірів за останні роки. Важливою характеристикою ступеня соціальної нерівності регіонів України є регіональна диференціація рівнів бідності. Хоча бідність визначається за різними критеріями і досліджується за її різними формами, найбільш важливими показниками є відносна бідність – визначається за рівнем витрат, що не перевищує 75% середнього по країні в розрахунку на умовного дорослого, та абсолютна бідність – відповідно до законодавчо визначеного прожиткового мінімуму [231].

Виявляючи бідних осіб методом депривації, керуються не підрахунками наявних у них коштів, а кількістю та характером тих позбавлень та соціальних виключень, яких вони зазнають у повсякденному житті. Справа в тому, що далеко не всі позбавлення та ексклюзії можуть бути переведені у грошовий еквівалент, наприклад: зручності у житлі, доступність та якість освітніх, медичних та соціальних послуг тощо. Державна служба статистики України опитує домогосподарства за 33-ома ознаками бідності та позбавлення, які включають два блоки:

- *економічна депривація*;
- *розвиток інфраструктури*.

У разі виявлення 10 та більше позбавлень домогосподарство вважається бідним. Поряд із цим в обстеженнях використовують перелік з 18 базових депривацій, наявність 4 із яких також дає підстави кваліфікувати домогосподарство як бідне.

В Україні в 2015 році, в порівнянні з 2014-м, бідність - по фактичному прожитковому мінімуму - виросла в два рази, з 29% до 58%. У 2016 році стався перелом ситуації: рівень бідності незначно, але знизився - з 58% до

56%. Згідно з прогнозом, за підсумками 2017 року це вже буде 42%. Такі дані надали в Інституті демографії та соціальних досліджень імені Птухи [236], рис. 3.18.

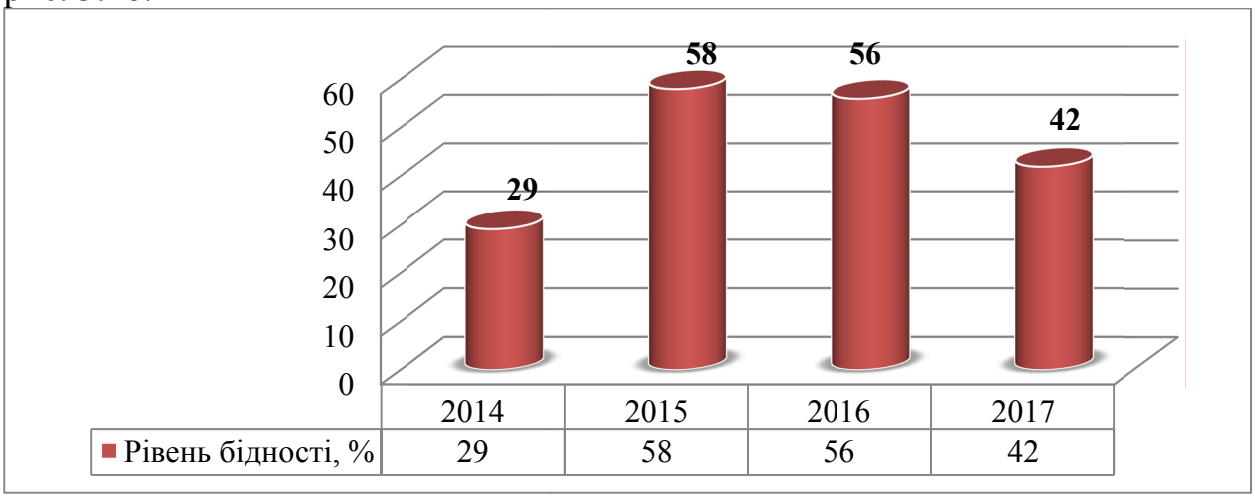

Рис. 3.18. Рівень бідності в Україні за 2014-2017 роки, %

Що стосується відносного показника бідності, який в нашій країні не змінюється, то такий критерій взагалі не може відображати кількість громадян, яким грошей не вистачає навіть на продукти харчування. Цей показник демонструє відсоток громадян, які примудряються виживати з доходами, нижчими середніх стандартів розвиненого суспільства [237].

За стандартами ООН, якщо людина витрачає на проживання та продукти харчування менше 5 доларів на день, а на місяць менше 150 доларів, то вона живе за порогом бідності. Тобто в Україні, за курсом Нацбанку, мінімальна зарплата мала б становити приблизно 3750 гривень. Якщо в африканських країнах поріг бідності 1,25 долара на день, то в Україні в 2016 році прожитковий мінімум на день становив півтора долара.

У різних країнах межа бідності визначається по-різному: у США складає не менше 40 дол./день, у країнах Східної Європи у складі Єврозони – 5 дол./день, в Україні – нижче прожиткового мінімуму, який станом на 1 січня 2016 р. для працездатних осіб становить 1 378 грн. У такий спосіб ООН констатувала, що в Україні понад 80% населення живе за межею бідності, а прожитковий мінімум України наближається до порогу бідності африканських держав [239], рис. 3.19.

За підрахунками Мінсоцполітики, споживчий кошик для українців коштує 3200 гривень. Всі, хто отримує менше, фактично перебуває за межею бідності.

Міжнародний валютний фонд передрікає, що навіть при темпах економічного зростання до 4-5 відсотків на рік Україні "знадобиться ціле покоління", щоб наздогнати сусідів у Центральній та Східній Європі [240].

За прогнозами американського ділового видання Bloomberg Україна в 2017 році залишиться в десятці найбідніших країн.

Рис. 3.19. Межа бідності у світі, долари

Фахівці оцінюють стан справ у кожній країні відповідно до спеціального Bloomberg's Misery Index - індексу бідності і знедоленості. Він грунтується на прогнозах інфляції і безробіття на рік. Чим вище бал, тим бідніша країна.

«Індекс бідності» видання Bloomberg включає в себе 65 країн. У новому рейтингу Україна займає сьому позицію з індексом 19. Згідно з оцінками Bloomberg [241], найгірша ситуація в цьому році буде у Венесуели. Її індекс становить 499,7 (рис. 3.20).

Правда, при цьому варто відзначити, що за прогнозами американських експертів, в 2017 році ситуація в Україні покращиться. Зокрема, у порівнянні з торішнім рейтингом наша країна піднялася на три позиції (рис. 3.21).

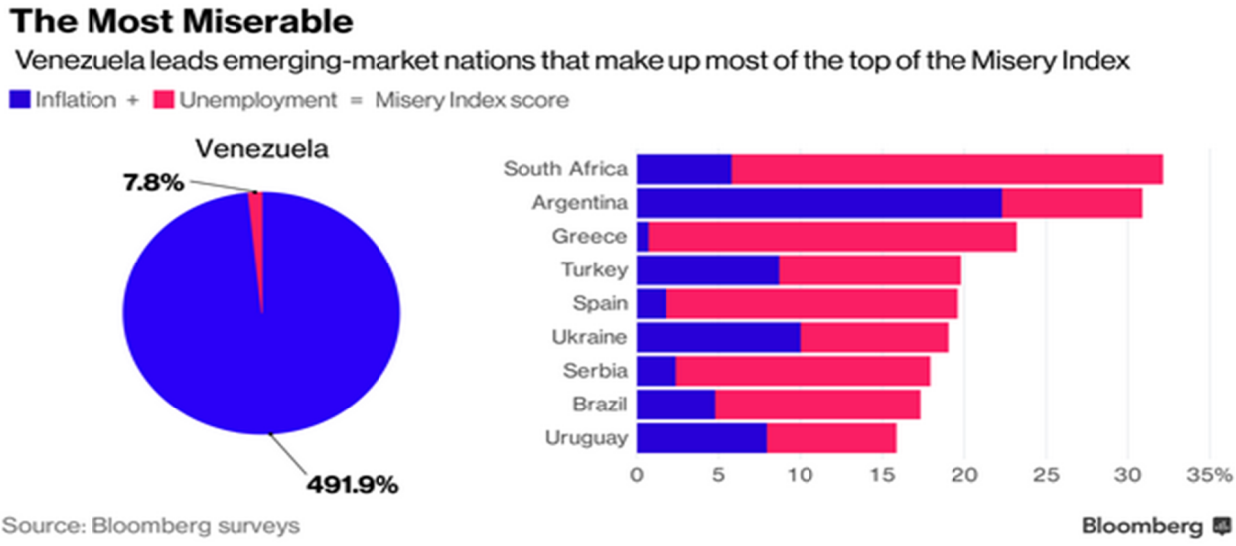

Рис. 3.20. Індекс бідності у світі

2017 Rank	Country	2017 Misery Index (projected)	2016 Misery Index (actual)	2016 Rank (actual)
1	Venezuela	499.7	-	-
2	South Africa	32.2	33.1	2
3	Argentina	30.9	50.1	1
4	Greece	23.2	22.7	4
5	Turkey	19.8	18.4	7
6	Spain	19.6	19.8	5
7	Ukraine	19	24.4	3
8	Serbia	17.9	-	-
9	Brazil	17.3	16.4	10
10	Uruguay	15.9	17.5	8
11	Colombia	14.1	16.7	9
12	Croatia	13.7	13.6	11
13	Italy	12.8	11.6	15

Sources: Bloomberg surveys, national data
Note: Countries without inflation and/or unemployment data for 2016 were not included in the 2016 ranking

Bloomberg

Рис. 3.21. Рейтинг найбідніших країн світу, січень 2017

В 2016 році країна перебувала на третьому рядку з індексом 24,4. Таким чином спостерігається зростання держави [241].

Рекомендації щодо напрямів державної політики у подоланні бідності та формування середнього класу

На нашу думку, подолання бідності населення України можливе лише за умови забезпечення економічного зростання, в процесі якого збільшується зайнятість населення, з'являються нові робочі місця, збільшуються доходи бюджетів та соціальних фондів, а також доходи працюючого населення.

Вирішення проблеми бідності населення України можливе за умови створення середнього класу і збільшення прошарку людей, які б ідентифікували себе як заможні люди за рівнем і структурою своїх доходів і видатків.

Важливим фінансовим інструментом подолання бідності є соціальні пільги. В Україні одна й та ж людина може користуватися пільгами за кількома видами, тому перелік пільговиків складає більше, ніж половина населення України. Щороку кількість пільгових категорій зростає, а тому збільшуються масштаби фінансування надання соціальних пільг. Наявність все більшої кількості пільговиків підриває основне призначення соціального захисту – підтримку найбільш вразливих верств населення. Соціальна допомога повинна надаватись лише тим громадянам, які дійсно її потребують, тобто тим, які позбавлені засобів для існування. В умовах ринкового господарювання слід використовувати переважно грошові виплати, а не натуральні. При цьому всі пільговики будуть поставлені в рівні умови і зможуть ефективніше розпоряджатися цими коштами.

Особливої уваги заслуговує рівень заробітної плати населення України. Лише зростання рівня оплати праці зможе підвищити задоволення

фізіологічних, соціальних та культурних потреб населення. Для зростання частки заробітної плати у ВВП і структурі доходів населення необхідно підвищити продуктивність праці. Досягти цього можна завдяки інноваційному розвитку економіки. Важливу роль має відіграти підвищення мінімальної заробітної плати до рівня прожиткового мінімуму.

Основними шляхами вдосконалення оплати праці в Україні є:

ефективні заходи в галузі розробки взаємодоповнюючих і послідовних заходів, що стосуються мінімальної заробітної плати і колективних договорів;

підвищення державного впливу на регулювання та контроль за системою оплати праці; переглянути політику регулювання оплати праці в частині розподілу витрат від національного до локального рівнів економіки;

впровадження нового підходу до оподаткування прибутку підприємства;встановити диференційовані ставки прибутку;

запровадження на кожному підприємстві сучасного, адекватного умовам перехідної економіки організаційно-економічного механізму визначення індивідуальної заробітної плати;

збільшення обсягів виробництва продукції шляхом запровадження новітньої техніки; збільшення кількості державних замовлень на виготовлення продукції вітчизняними підприємствами; запровадження погодинної оплати праці;

потрібно розробити і запровадити методику розрахунку регіональних прожиткових мінімумів тощо.

Варто зауважити, що український споживчий кошик не враховує сучасних потреб людини, пов’язаних з технологічними, інтелектуальними, інформаційними змінами в сучасному суспільстві. Важливо, щоб ті мінімальні гроші, які одержує людина, забезпечили їй повноцінне харчування.

В Україні вже більше 15 років не переглядався набір товарів та послуг і структура нормативів для обчислення прожиткового мінімуму, які відповідали б реаліям економічного життя в Україні. У прожитковому мінімумі не враховано низку життєво необхідних видатків домогосподарств: на будівництво чи купівлю житла або одержання його у найм, на освіту, оздоровлення, платні медичні послуги, утримання дітей у дошкільних навчальних закладах тощо. При розрахунках загального показника по Україні необхідно враховувати регіональні відмінності цін на продовольчі та непродовольчі товари.

Рівень зайнятості та ринок праці посідають не останнє місце серед фінансових інструментів подолання бідності. Для їх вдосконалення важливим є зниження рівня безробіття, розвиток тимчасової зайнятості і громадських робіт, зростання рівня трудових доходів, скорочення заборгованості з виплати заробітної плати і соціальної допомоги,

регулювання мінімальної заробітної плати, збільшення пенсій та споживання найбільш бідними верствами населення, підвищення ефективності виробництва за рахунок зростання продуктивності праці, посилення ефективності системи соціального захисту населення.

Перспективним шляхом підвищення рівня життя населення, а, отже, вдосконалення системи соціального захисту населення є створення сприятливих умов для ведення малого і середнього бізнесу. Нині в Україні частка доходів від підприємницької діяльності у структурі грошових доходів населення є недостатньо високою порівняно з іншими країнами. Проте саме ці доходи можуть стати важливим джерелом підвищення рівня добробуту в Україні. *За даними Світового Банку, у 2016 році Україна посідала 80 місце з 190 країн світу за індексом легкості ведення бізнесу.*

Особливої актуальності набуває проблема спрощення системи оподаткування. З ухваленням Податкового кодексу податкова система стала більш спрощеною, адже число податків та обов'язкових зборів скоротилося. Звичайно це полегшує сплату податків і є передумовою розвитку малого і середнього бізнесу. Проте додаткову складність при сплаті податків в Україні зумовлює громіздка система сплати відрахувань на соціальне страхування, що складається з чотирьох окремих програм соціального страхування.

Важливим є також запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб і, водночас, встановлення неоподаткованого мінімуму на рівні прожиткового мінімуму.

У системі соціального захисту населення України не виконують ефективний фінансовий контроль здійснення виплат і надання пільг, як один з принципів ефективного управління суспільними фінансами. Це проявляється в існуванні суперечностей у різних нормативних актах через їхню надзвичайно велику кількість. В Україні відсутній єдиний державний реєстр громадян, які мають право на соціальну підтримку і користуються пільгами. Необхідно організувати належний облік пільгових категорій населення, адже насьогодні в Україні нараховують більше 120 категорій пільговиків, майже половина з яких – за професійною ознакою.

Подальше вдосконалення соціального захисту неможливе без підвищення доступності якісних бюджетних послуг. Недоступними суспільними послугами є, насамперед, послуги з освіти та охорони здоров'я. У деяких населених пунктах, особливо в сільських місцевостях, поблизу житла відсутні медичні установи, аптеки, дошкільні заклади, а також об'єкти торгівлі. Проблемним питанням є також відсутність регулярного транспортного сполучення з іншими населеними пунктами. Фінансування створення таких зручностей лягає в основному на державу та органи місцевого самоврядування: необхідно вдосконалити механізм встановлення цін на суспільні послуги, мінімізувати зростання цін на суспільно важливі товари і послуги.

Досвід зарубіжних країн доводить, що перспективним шляхом

вдосконалення системи соціального захисту населення є досягнення сталого економічного зростання. Для цього потрібне підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Рушійною силою має стати науково-технічний потенціал нашої країни.

Україна, маючи значний науковий потенціал, використовує його недостатньо. Для підвищення ролі науки у забезпеченні економічного зростання необхідним є фінансування інноваційних проектів з державного бюджету.

Особливу увагу слід звернути на вирішення житлових проблем людей. Найважливішою з нереалізованих потреб як малозабезпечених громадян, так і тих, хто перебуває на межі бідності, є потреба у житлі. У більшості сімей України спостерігають таку ситуацію, що квадратних метрів житлової площі не відповідає кількості осіб у сім'ї.

На думку експертів, для вирішення проблеми держава повинна затвердити поняття "межа бідності", а значить встановити поріг неоподаткування на рівні 5 доларів в день (3750 грн на місяць) на кожного члена сім'ї.

Для поліпшення умов життя українського населення також необхідно знизити податок на ввезення і реалізацію продуктів з 20% до 7%. А також розробити та впровадити повномасштабну програму по компенсації вартості ліків для населення.

Внаслідок значного падіння реальних трудових доходів населення через соціально-економічні негаразди та зростання вартості життя, зниження купівельної спроможності населення та знецінення заощаджень істотно загострюються проблеми бідності та нерівності. Порушення нормального перебігу процесу формування сукупних доходів населення України містить реальну загрозу його збідніння, посилення нерівності та стрімкої інтенсифікації міграційного відпливу високоосвіченої частини українського суспільства.

На формування доходів населення країни, а отже і на забезпеченість людей впливає підвищення деференціації доходів населення. Для боротьби з диференціацією доходів населення в Україні необхідно вдосконалювати механізм регулювання її ступеня. *Основними шляхами подолання нерівності доходів населення можна вважати:*

запобігання виникненню заборгованості з виплат заробітної плати;

обмеження корумпованості та тінізації економіки;

складання сприятливих умов для розширення малого бізнесу з метою підвищення рівня життя населення та формування середнього класу в Україні;

послаблення обтяжливого оподаткування та стабілізації податкового законодавства, стримування інфляції, захист конкуренції;

підвищення ефективності виробництва, що приведе до зростання рівня оплати праці та підвищення частки заробітної плати у виробленому продукті;

встановлення мінімальної заробітної плати на рівні, не нижчому за реальний прожитковий мінімум.

Важливим напрямком підвищення рівня добробуту в Україні має стати покращення умов для підприємницької діяльності. Частка доходів від підприємницької діяльності у структурі грошових доходів населення в Україні є ще недостатньо високою порівняно з іншими країнами. Саме доходи від підприємницької діяльності можуть стати важливим джерелом підвищення рівня добробуту в Україні.

Реформування системи пільг є нагальною потребою в Україні, бо існування цієї системи спотворює економічну поведінку та викривляє конкуренцію. Можливість отримання певних привілеїв за допомогою пільг породжує ренто-орієнтовану поведінку, коли зусилля економічних суб'єктів спрямовані не на посилення їх конкурентоспроможності шляхом підвищення якості, а на отримання пільг, які нададуть конкурентні переваги простим прийняттям законодавчих актів.

Упорядкування системи соціальної допомоги, компенсацій та пільг дасть змогу різко підвищити ефективність системи соціального захисту, зокрема посилити адресність соціальних програм. Саме шляхом підвищення ефективності використання соціальних видатків в Україні можна буде знизити нерівність у розподілі доходів та ліквідувати бідність

Отже, всі шляхи подолання бідності можна згрупувати на три основні блоки: соціальний,економічний, правовий.

1. Соціальний блок:

− зміцнення довіри до держави, її фінансової і банківської систем;

− підвищення рівня освіти населення;

− ліквідація таких депривацій, як відсутність поблизу житла аптек, медичних установ, дошкільних закладів, регулярного щоденного транспортного сполучення.

2. Економічний блок:

− підвищення конкурентоспроможності національної економіки за рахунок значного науково-технічного потенціалу нашої країни;

− підвищення рівня зайнятості та розвиток ринку праці;

− підвищення та удосконалення оплати праці, а також збільшення її частки у структурі доходів громадян;

− створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу, що призведе до покращення добробуту населення формування середнього класу в Україні;

− вдосконалення системи соціального захисту;

− врахування майнового стану громадян при наданні соціальних допомог;

− удосконалення адресної соціальної допомоги та соціальних послуг, скасування соціальних пільг, що встановлені за професійною ознакою;

− ліквідація великого розриву між мінімальними і максимальними пенсіями, збільшення розмірів мінімальних пенсій;

− підвищення ролі бюджету у вирішенні житлових проблем людей;

− перегляд набору товарів та послуг і структури нормативів для обчислення прожиткового мінімуму, які відповідали б реаліям економічного життя в Україні;

− вдосконалення механізму встановлення цін на суспільні послуги, мінімізація зростання цін на суспільно важливі товари і послуги.

3. Правовий блок:

− розробка Стратегії попередження та подолання бідності населення України в умовах фінансово-економічної кризи та затвердження Урядом України заходів щодо її виконання (табл. 3.8) [242].

Таблиця 3.8

Очікувані результати реалізації Стратегії
попередження та подолання бідності населення України

Показники	Роки	
	2018	2020
Рівень бідності за абсолютним критерієм для порівняння з міжнародними показниками (за методологією Світового банку), відсотків	0,8	0,5
Рівень бідності за відносним критерієм (60 відсотків медіанного рівня середньодушових еквівалентних доходів з використанням шкали еквівалентності Європейського Союзу: 1,0; 0,5; 0,3), відсотків	6,6	6,5
Рівень бідності за абсолютним критерієм (витрати, нижчі від фактичного прожиткового мінімуму), відсотків	23	15
у тому числі серед працюючих осіб, відсотків	17	11
Рівень безробіття населення у віці 15-70 років за методологією Міжнародної організації праці, відсотків економічно активного населення відповідного віку	9,2	9
Частка коштів (без урахування житлової субсидії), що доходять до 30 відсотків найбіднішого населення у результаті виконання програм державної соціальної допомоги, відсотків	43	47
Частка бідного населення (витрати, нижчі від фактичного прожиткового мінімуму), охопленого програмами соціальної підтримки (соціальні пільги, житлові субсидії, допомога на дітей, допомога малозабезпеченим сім'ям та інші види соціальної допомоги), відсотків	61	65

Метою Стратегії є поетапне зниження в Україні масштабу бідності, соціального відчуження та запровадження нових механізмів її запобігання. Стратегію передбачається реалізувати до 2020 року, а саме:

− дієвий контроль за цільовим та ефективним використанням коштів, призначених для соціального захисту населення;

− створення єдиного державного реєстру громадян, які мають право на соціальну підтримку і користуються пільгами, налагодити облік пільгових категорій населення;

− спрощення системи оподаткування та запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб.

3.3.1. Соціальний захист найбільш вразливих верств населення регіону

Аналіз ходу економічних перетворень останніх років свідчить, що соціальні втрати України за ці роки досягли максимального розміру, становище найбільш вразливих верств населення оцінюється як критичне.

Дестабілізація суспільства сприяє росту числа девіантної поведінки. Інтенсивність процесу розшарування суспільства веде до різкого збільшення частки знедолених та маргіналізованих верств населення при збереженні відносно невеликої долі багатих. Подібні процеси сприяють розмиванню середнього шару населення, що є дуже небезпечним.У будь-якій країні завжди є найвразливіші соціальні групи, які потребують підвищеної уваги з боку суспільства та держави. Практика розвинених країн свідчить, що захист соціально вразливого населення повинен бути пріоритетним напрямком соціальної політики держави. В наш час в Україні соціальний захист вразливих верств населення здійснюється шляхом таких форм та заходів:

виплати пенсій за віком, з інвалідності, в разі втрати годувальника, за вислугу років, за особливі заслуги перед Україною, соціальних пенсій; виплати державних допомог (трудові допомоги, соціальні допомоги, допомога тим, хто доглядає психічно хворих; допомоги при малозабезпеченості);

виплати адресної соціальної допомоги (житлово-комунальні субсидії; адресна допомога малозабезпеченим сім'ям);

соціальне обслуговування непрацездатних (стаціонарне обслуговування, обслуговування на дому тощо);

надання пільг ветеранам війни, інвалідам, особам, які мають особливі заслуги перед Україною.

Міжнародний досвід свідчить, що добре налагоджена система соціального страхування активно сприяє розвитку економіки і розв'язанню соціальних проблем.

Реалізація системи соціального захисту населення на страховій основі - прогресивний напрям соціальної політики, який забезпечує індивідуалізацію внесків застрахованих осіб, встановлює залежність розміру допомоги від сплати страхових внесків, страхового стажу, сприяє легалізації трудових доходів громадян. Але, слід зауважити, що в Україні запровадження такої системи має бути тісно пов'язане з податковою політикою та політикою грошових доходів населення, тому що перекласти на працівників частину сплати страхових внесків з роботодавців можна лише за умови підвищення його заробітної плати.

Головні напрямки реформування соціальної сфери представлені на рисунку 3.22.

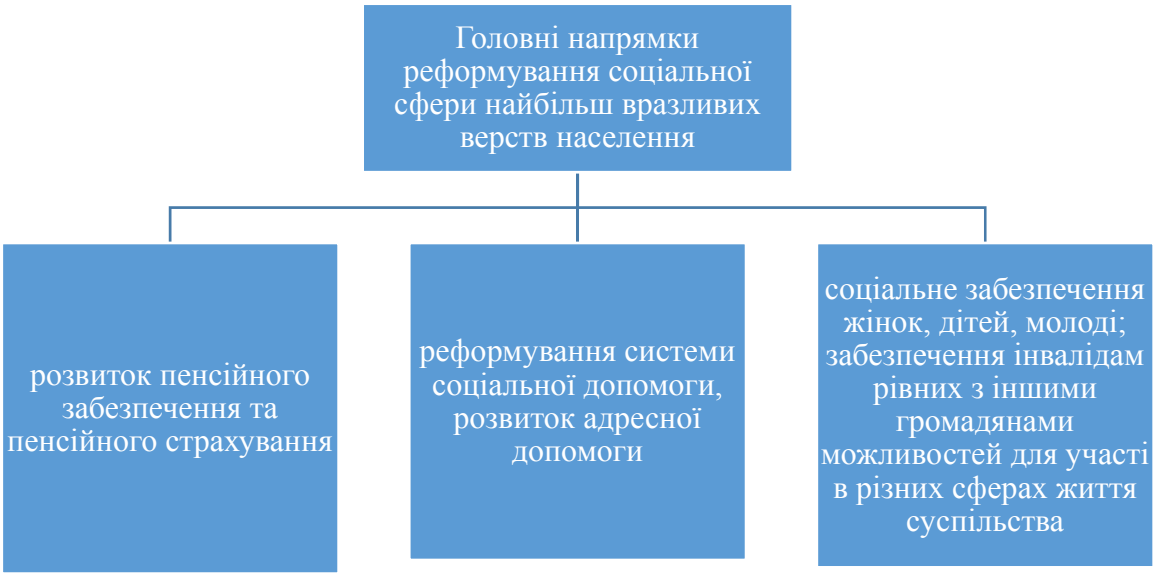

Рис. 3.22. Головні напрямки реформування соціальної сфери найбільш вразливих верств населення

Удосконалення соціального страхування передбачає заходи, спрямовані на законодавче, організаційне, фінансове, кадрове забезпечення сфери соціального страхування на основі Конституції України.

Реформування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян має відбуватися шляхом законодавчого визначення умов і порядку здійснення страхування на основі таких основних принципів, як відповідальність суспільства і держави за дбайливе ставлення до особистості громадянина та його потреб; державне гарантування реалізації застрахованими громадянами своїх прав, пов'язаних з отриманням соціальних послуг і матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Суттєвою складовою соціальної політики сьогодні є реформування насамперед тих структурних механізмів системи соціальної безпеки людини, які ставлять працюючого в абсолютну залежність від державної системи соціального захисту. Розв'язання таких суперечностей передбачає насамперед розширення та поглиблення соціально-економічної бази системи соціального забезпечення населення. В її основі повинен лежати перерозподіл функцій із соціального захисту населення і насамперед фінансової відповідальності за його здійснення між державними органами; працедавцями й працівниками. Такий перерозподіл розширить соціально-економічний простір підвищення соціальної безпеки населення, дасть змогу значно послабити потужний податковий прес на державні та місцеві бюджети, підвищить регулятивну ефективність власне державних форм соціального захисту населення й забезпечення соціальних гарантій. Проведена оцінка стану соціального захисту найбільш вразливих категорій населення свідчить про необхідність реформування цієї системи. Найважливішими задачами в цій сфері є *розробка і законодавче закріплення системи мінімальних соціальних*

стандартів, яка б включала погодинний розмір оплати праці, розмір пенсії, розмір допомоги на дитину, мінімальний набір загальнодоступних і безкоштовних послуг освіти, охорони здоров'я і культури, а також методику розрахунку прожиткового мінімуму.

При *визначенні розмірів соціальних допомог* в основу їх розрахунку доцільно закласти не мінімальний рівень заробітної плати, а середньодушовий сукупний сімейний дохід, як це прийнято в розвинених країнах.

У доповнення до допомог і виплат, встановлених на загальнодержавному рівні, необхідно розвивати *систему грошової й натуральної допомоги малозабезпеченим громадянам та сім'ям*.

Комплекс заходів щодо посилення соціального захисту найменш забезпечених груп повинен супроводитися *проведенням житлово-комунальної реформи.* З цією метою *потрібно удосконалити механізми надання субсидій на оплату житла, комунальні послуги* для окремих категорій населення, а також ввести *адресні субсидії* на користування транспортом, телефоном, іншими життєво важливими послугами.

Крім того, *заходи з соціального захисту найбільш вразливих громадян повинні включати*: створення фондів підтримки малозабезпечених людей; забезпечення гарантій отримання товарів (перш за все продовольчих) та послуг; розширення мережі соціального обслуговування одиноких та людей похилого віку тощо.

Головними напрямами вдосконалення державної молодіжної та сімейної політики можна визначити як:

розробка та реалізація комплексних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для формування здорової, економічно спроможної сім'ї, орієнтація молоді на самовизначення, здобуття освіти та економічної незалежності;

надання комплексної допомоги сім'ям, де є особи з обмеженими фізичними й психічними можливостями, розширення мережі клубів молодих інвалідів;

розвиток системи державного пільгового довгострокового кредитування на здобуття житла молодими сім'ями та одиноким молодим громадянам;

розробка та реалізація державних і обласних програм, спрямованих на соціальний та правовий аспекти дитинства;

реалізація гарантованої державної опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, розширення мережі дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, створення сприятливих умов для усиновлення дітей-сиріт;

розвиток і захист інтелектуального потенціалу молоді, поліпшення умов і створення гарантій для здобуття молоддю освіти, спеціальної професійної підготовки та перепідготовки;

забезпечення зайнятості молоді, її правового захисту з урахуванням економічних інтересів, професійних і соціальних можливостей

суспільства тощо.

Основним шляхом розв'язання проблем, щодо подолання бідності серед найбільш вразливих верств населення Одеської області, є відповідне формування регіональної соціальної політики. Існуюча соціальна ситуація обумовлює потребу визначити головну стратегію регіональної політики як удосконалення діючої обласної системи соціальної підтримки населення шляхом адміністративно-фінансової консолідації та інтеграції всіх соціальних програм, застосовуючи комплексність та системний підхід. При цьому, безумовно, регіональна соціальна політика повинна передусім базуватися на загальнодержавній політиці, бути складовою частиною суспільних та соціальних перетворень в нашій країні, відповідати основним напрямам започаткованої державної та самоврядної розбудови.

Таким чином, соціальний розвиток Одеської області в контексті розвитку всієї країни повинен бути спрямований на доведення певних місцевих соціальних стандартів до європейського рівня, створення нової якості життя людини, передусім через розвиток різновидів соціальних послуг, впровадження інноваційних соціальних технологій. Для цього необхідно запровадити наступні основні принципи регіональної соціальної політики:

сприяння забезпеченню соціально вразливим верствам населення області гідного рівня життя шляхом впровадження додаткових соціальних гарантій за рахунок коштів як обласного бюджету, так і бюджетів нижчих рівнів;

посилення цільової спрямованості програми та адресності надаваної допомоги малозабезпеченим громадянам і сім'ям та одночасно – забезпечення розвитку послуг, що надаватимуться усім соціально незахищеним верствам населення під гаслом: „З турботою про кожного";

удосконалення організаційно-правової та соціально-економічної бази надання соціальних послуг; запровадження консолідованого обліку різних видів допомоги та послуг, надаваних з бюджетів всіх рівнів, за отримувачами та за видом допомоги/послуги;

створення необхідних умов для забезпечення відкритості та безперешкодного доступу громадян до інформації стосовно державних та місцевих соціальних програм, існуючих державних і регіональних соціальних гарантій та стандартів.

Пріоритетними напрямками регіональної політики соціального захисту найбільш вразливих верств населення слід визначити наступні:

1. Підтримка ветеранів війни та прирівняних до них осіб, колишніх політв'язнів і репресованих.

2. Фінансування окремих заходів щодо соціальної захищеності, реабілітації інвалідів і дітей-інвалідів; подання допомоги їх громадським організаціям для подальшого впровадження рівних умов для людей з особливими потребами. Вжиття заходів для поліпшення фінансового забезпечення реабілітаційних установ, сприяння діяльності громадських організацій інвалідів та інших громадських організацій у здійсненні ними

заходів з реабілітації інвалідів, сприяння діяльності реабілітаційних установ, заснованих громадськими організаціями інвалідів.

3. Надання різних видів допомоги та соціальних послуг малозабезпеченим верствам населення з числа одиноких пенсіонерів і інвалідів, а також малозабезпечених сімей з дітьми - багатодітних сімей, сімей, які опікуються дітьми-сиротами, з метою їх підтримки, профілактики можливої асоціальної поведінки, попередження соціального сирітства, бездоглядності. Запровадження інноваційних соціальних послуг задля реінтеграції у суспільство бездомних громадян та осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

4. Підтримка громадських організацій, діяльність яких має соціальне, соціально-політичне спрямування; розвиток волонтерського громадського руху з метою поширення взаємодопомоги та здійснення соціального супроводу.

Також необхідно забезпечити провадження тих напрямів державної соціальної політики, реалізацію яких відповідно до чинного законодавства покладено на органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади.

Якщо розглядати питання соціального захисту найбільш вразливих верств насчелення на місцевому рівні, то у м. Одесі проживає понад 241 тис. осіб похилого віку, майже 51 тис. дорослих осіб з особливими потребами та більше 2,8 тис. дітей-інвалідів.

У м. Одесі функціонують 10 комунальних установ соціальної спрямованості, на обслуговуванні яких знаходиться близько 17 тис. мешканців міста. У 2016 році з метою забезпечення належних умов життєдіяльності для соціально незахищених верств населення міста здійснювалась реалізація Міської цільової програми надання соціальних послуг та інших видів допомоги незахищеним верствам населення міста Одеси на 2016-2017 роки.

На 01.09.2016 р. з бюджету м. Одеси для реалізації заходів зазначеної Програми профінансовано майже 130,2 млн.грн, що на 39,7 млн.грн більше відповідного періоду 2015 року. Це дало змогу отримати різні види соціальної допомоги та послуг близько 280 тис. мешканцям міста.

Для забезпечення комфортного соціального клімату та досягнення позитивних зрушень щодо рівня якості життя осіб з особливими потребами затверджено Міську програму «Рівність» на 2016-2019 роки, на виконання заходів якої за січень-вересень 2016 року профінансовано 4,0 млн.грн.

Реалізація заходів Програми забезпечить можливість пристосування інфраструктури міста Одеси до потреб осіб з обмеженими фізичними можливостями, поліпшення умов їх життєдіяльності, у тому числі лікування, навчання, працевлаштування, заняття спортом, відпочинку та спілкування з державними й місцевими органами влади.

Протягом 2016 – 2019 років в межах Програми планується провести роботу зі встановлення пандусів та перил у 25 об’єктах комунальної власності Одеської міської ради, а саме в 18 загальноосвітніх закладах, у

трьох спортивних школах, підпорядкованих управлінню з фізичної культури та спорту, у районних громадських організація інвалідів м. Одеси. Також, планується провести пристосування санітарно – гігієнічних кімнат до потреб осіб з інвалідністю у Малиновській районній адміністрації Одеської міської ради та за місцем проживання осіб з порушенням опорно – рухового апарату.З метою забезпечення безпечного руху інвалідів по зору через проїзну частину планується подовжити роботу із закупівлі, встановлення та технічного обслуговування мовних акустичних пристроїв у світлофорах. Щорічно планується закупівля 65 таких пристроїв.

Для повноцінної реабілітації і оздоровлення у літній період планується щорічно проводити відновлювальні роботи місць, пристосованих для вищезазначеної категорії громадян на трьох міських громадських пляжах «Гідропарк «Лузанівка», «Дельфін», «7 траверс» у районі 11 ст. Великого Фонтану. Також планується проводити підтримку роботи парадайвінг клубу.

Крім цього, для відновлення можливостей взимку осіб з особливими потребами планується забезпечувати їх абонементами до плавального басейну. Щорічно планується закупати 125 абонементів.

З метою вирішення проблеми пересування осіб з інвалідністю містом планується проводити відшкодування витрат за послуги надані у вигляді безкоштовного перевезення (служба «Інватаксі») осіб з обмеженими можливостями та супроводу інвалідів по зору I та II груп. Для забезпечення якомога більш незалежного способу життя людей з інвалідністю, стимулювання їх зайнятості, розвитку професійних навичок та реалізації власних можливостей протягом 2016 – 2019 років планується надати матеріальну допомогу на закупівлю комп'ютерною технікою 80-ти інвалідам працездатного віку та 80-ти дітям – інвалідам віком з 15 до 18 років. Також планується створити спеціальні робочі місця для осіб з інвалідністю на підприємстві об'єднання громадян Українського товариства сліпих «Одеське учбово-виробниче підприємство».

Діюча система пільг не забезпечує надання допомоги виключно бідним верствам населення, а сприяє помітному збільшенню доходів заможних верств, зростанню економічної нерівності в суспільстві, наголошено в Стратегії подолання бідності [243].

Безперечно, система надання населенню пільг і компенсацій є ключовим елементом соціальної політики. Але, на жаль, ступінь користування пільгами показує, що сучасна система пільг і компенсацій не виконує свого соціального завдання, яке полягає в забезпеченні підтримки соціально уразливих верств суспільства. Загалом лише 43% населення використовує своє право на ті чи інші пільги. З них 70% складають не бідні, а ті, хто належить до більш забезпечених верств суспільства [243].

Основні категорії населення, які мають право на пільги – це пенсіонери за віком, інваліди, учасники війни та особи, які виділяються за професійною ознакою (працівники судів, прокуратури, міліції та ін.), потерпілі внаслідок

катастрофи на ЧАЕС. Найчисленнішою серед користувачів пільг (38%) становлять сім'ї, що мають осіб пенсійного віку й не мають дітей. Найрідше користуються пільгами сім'ї, до яких входять: особи, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною; одинокі матері; багатодітні сім'ї; особи, що доглядають за інвалідом I групи чи дитиною-інвалідом. Серед сімей з дітьми пільгами користується менше 20% [243].

Основні проблеми нинішньої системи надання соціальних пільг соціально-уразливим верствам населення такі:

– низька адресність – лише 13,0 % коштів, які виділяються на ці пільги, дійсно надходять до 20,0 % осіб із найбідніших категорій населення [244, с.39]. Так відбувається тому, що надання пільг за принципом категорійності не передбачає адресності. Виявляється, що найбільш уразливі групи населення, які потребують безперечної додаткової допомоги від держави, становлять незначний відсоток серед населення, що має право на пільги.

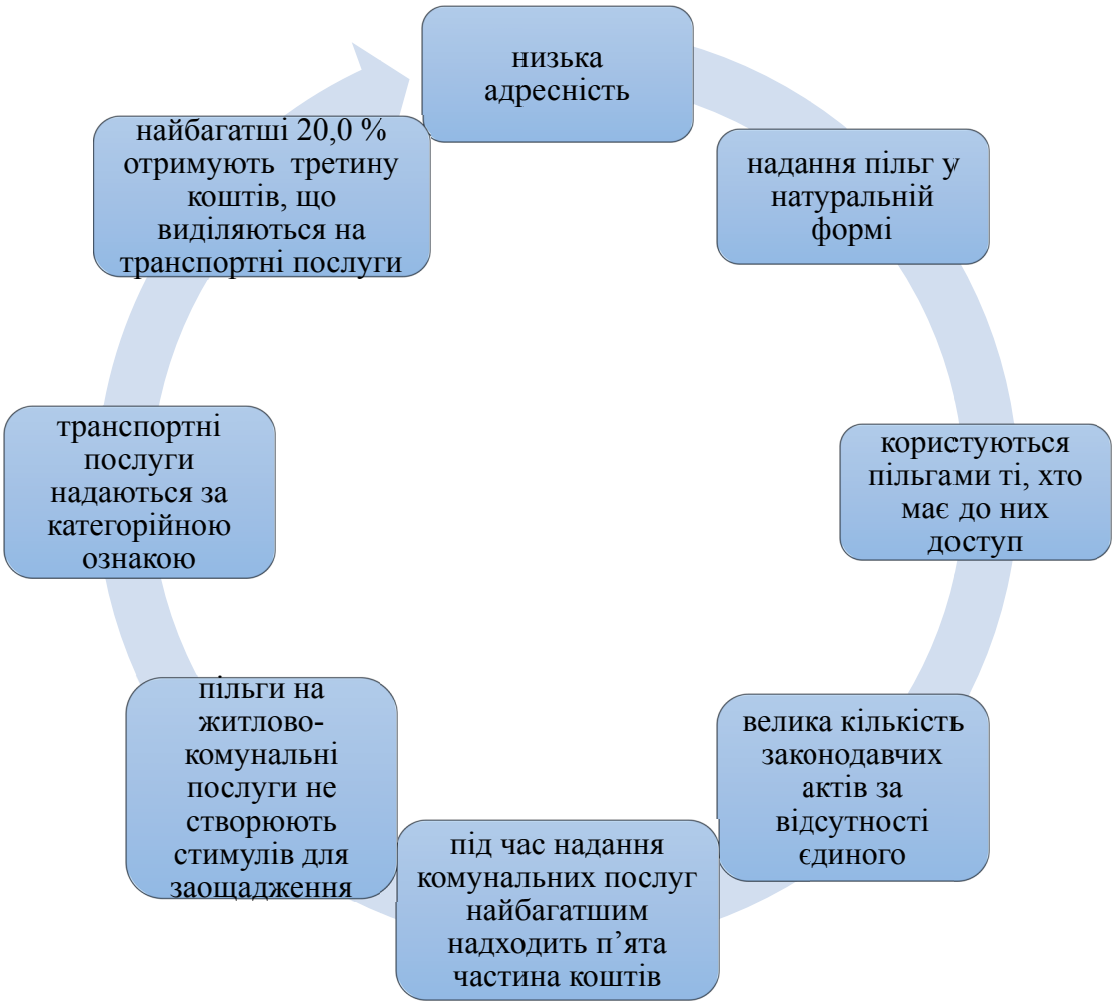

Рис.3.23. Основні проблеми системи надання соціальних пільг [244, с.39]

Так, члени багатодітних сімей та одинокі матері складають серед пільговиків менше одного відсотка. Натомість переважна частина пільговиків – це пенсіонери за віком. Сьогодні уряд країни стоїть перед необхідністю перегляду всієї системи пільг. Потрібно провести глибоку інституційну реформу всієї системи соціального захисту населення, щоб забезпечити такий розподіл ресурсів, при якому вони будуть надаватися бідним категоріям, а не поширюватимуться на забезпечені верстви населення [243];

– надання пільг у натуральній формі створює можливість для зловживань з боку надавачів послуг;

– користуються пільгами ті, хто має до них доступ (наприклад, сільські мешканці обмежені в користуванні транспортними послугами, телефонним зв'язком, медикаментами тощо) [244, с.39]. Некористування пільгами підтверджує тенденцію, що найбільшу частину серед тих, хто має право на пільги, але не користується ними, складають бідні. Крім того, найпоширеніша причина не користування пільгами серед бідних, які мають право на пільги, це відсутність підстав для користування. Інакше кажучи, право користуватися міжміським транспортом нічого не варте для сільських мешканців, які просто не можуть їм скористатися. В цій ситуації пільга стає лише декларативною й не має жодного практичного значення для тих, хто нібито має на неї право [243];

– велика кількість законодавчих актів за відсутності єдиного (типового) нормативно-правового акта, який би визначав чіткий єдиний порядок (механізм) призначення пільг громадянам;

– під час надання комунальних послуг найбагатшим верствам населення надходить п'ята частина коштів;

– пільги на житлово-комунальні послуги не створюють стимулів для ощадливого споживання;

– транспортні послуги також надаються за категорійною ознакою, тобто розмір доходів пільговика не враховується;

– найбагатші 20,0 % населення отримують майже третину коштів, що виділяються на транспортні послуги, а 20,0 % найбідніших – 10,0 % коштів];

– відсутність дійового обліку пільгових перевезень спричиняє недофінансування витрат на перевезення пільгових категорій пасажирів для одних перевізників, у той час як інші можуть виставляти до відшкодування і отримувати набагато вищі суми, ніж фактичні витрати на перевезення пільговиків [244, с.39].

Крім того, в чинній системі пільг та компенсацій є такі пільги, які в інших країнах не розцінювалися б як складові соціального захисту населення. Це безплатне або пільгове санаторно-курортне лікування, надання бюджетних кредитів тощо. Щоб зберегти цілісну систему соціального захисту, яка б задовольняла потреби дійсно соціально незахищених членів суспільства, потрібно відмінити пільги, які не можуть розцінюватися як складові системи соціального захисту населення. Однак відміняти такі пільги треба поступово і обережно, щоб звести до мінімуму негативні наслідки [243].

Треба відмітити ще таку особливість – не всі ті, хто має право на пільги, користуються цим правом. Дослідження показують, що лише 80% громадян, які мають право на пільги, користуються ними. Некористування пільгами та його причини показує недоліки сучасної системи пільг та компенсацій як засобу допомоги бідним верствам населення [243].

Така система несумісна з поняттям соціальної справедливості та потребами справжньої ринкової економіки і нежиттєздатна в довгостроковій перспективі. Значні бюджетні кошти надаються заможним категоріям населення, в той час як найменш забезпечені громадяни одержують лише незначну частку державних коштів, виділених на соціальні програми. Чинна система надто громіздка, витратна та складна. Більшість українських громадян мають право на ті чи інші пільги, а їх надання потребує утримання дорогої бюрократичної машини, а будь-яка інформація щодо витрат на неї фактично відсутня. У виграші від зазначених вад системи соціальної допомоги залишаються тільки окремі підприємства-монополісти, які підвищують плату за житлово-комунальні послуги [244, с.39].

Відповідності між зобов'язаннями держави та можливостями їх фінансування можна досягти двома способами: збільшенням видатків на пільги до рівня їх повного забезпечення чи скороченням зобов'язань держави відповідно до її фінансових можливостей. Перший варіант малоймовірний, бо потребуватиме збільшення в кілька разів витрат бюджету на пільги, що неможливо й невиправдано, оскільки вони надаються незалежно від доходу.

Таким чином, для спрощення механізму фінансування та забезпечення більшої прозорості надання пільг і субсидій населенню їх фінансування може бути децентралізовано (принаймні частково), тобто частково відбуватися за рахунок місцевих бюджетів. Звичайно, такий крок має супроводжуватися відповідним розширенням бази надходжень місцевих бюджетів.

Отже, шляхи підвищення охоплення соціальною підтримкою незаможних верств населення під час раціонального використання бюджетних коштів показано на рис.3.24.

При реформуванні державної політики з надання пільг і компенсацій треба враховувати відносну вагу визначених цілей і необхідність зробити чіткий політичний вибір у разі існування несумісних цілей.

Повинно бути менше пільг за професійною ознакою (працівники органів внутрішніх справ, прокуратури, транспорту, військовослужбовці тощо), і більше пільг, які надаються найбільш уразливим верствам населення (інвалідам війни та загального захворювання 1 та 2 груп, громадянам, віднесеним до 1 та 2 категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, дітям-інвалідам, пенсіонерам тощо). Це буде прогресом для системи в цілому, тому що рівень заробітної плати переважної більшості зазначених категорій, які одержують пільги за професійною ознакою, досить високий і значно перевищує середній.

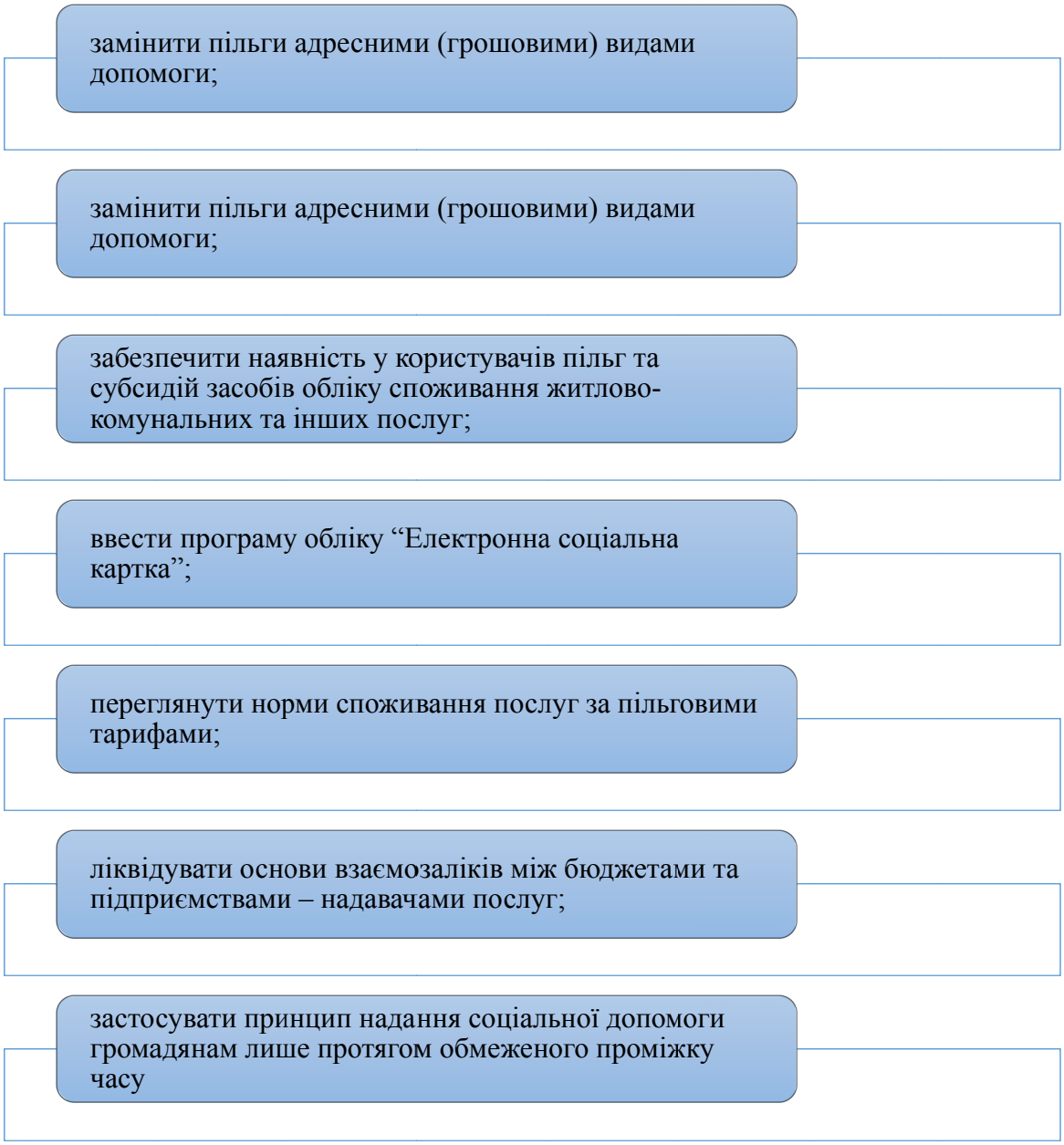

Рис. 3.24. Шляхи поліпшення системи надання соціальних пільг соціально-уразливим верствам населення [244, с.41]

Доки не буде приведено у відповідність наявність коштів з обсягами та різними видами пільг і допомог, бідна частина населення ніколи не одержить підтримки, яку повинна надавати їм система пільг і компенсацій. Систему потрібно зробити врівноваженою та концентрованою – такою, щоб пільги були не привілеями, а адресною допомогою найбільш нужденним членам суспільства.

І нарешті, потрібно збільшити прозорість та відповідальність у наданні пільг, що залишаться після реформи, налагодити зворотний зв’язок між державними органами, які втілюють у життя державну

політику щодо соціального захисту населення країни, та її громадянами для створення більш результативної системи захисту соціально уразливих верств населення [243].

Розглянемо міжнародний досвід системи соціального захисту соціально-уразливих верств населення в розрізі двох найбільш соціально-уразливих груп населення: інваліди та одинокі матері. Також дамо рекомендації щодо покращення системи соціального захисту інвалідів та одиноких матерів в Україні.

В Україні кожен 18-й громадянин – інвалід, тобто людина, яка потребує допомоги та підтримки від держави не лише в грошовому еквіваленті, а й особливого планування житла, облаштування під'їздів, громадського транспорту, забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення, сприяння у здобутті освіти, професійних знань, працевлаштування, медичних і культурних послуг [245, с.2-3].

Широкий спектр проблем людей з інвалідністю в Україні свідчить про необхідність посиленої і комплексної уваги з боку держави й суспільства. Сучасне життя формує відповідні вимоги до соціального захисту цієї категорії населення. Практика показує, що значна частина положень соціально-економічної політики щодо інвалідів застаріла і не відповідає потребам сьогодення, а також не узгоджується із загальновизнаними високогуманними міжнародними нормами і стандартами. Правове поле хоча й містить багато позитивних кроків на шляху вирішення численних проблем інвалідів, але є переважно декларативним, не забезпеченим матеріальними ресурсами та механізмами управлінського впровадження. Отже, існуюча система соціального захисту інвалідів потребує суттєвих змін і доповнень, модернізації [245, с.2-3].

Досвід високорозвинутих країн засвідчив про неефективність пасивної державної політики у сфері соціального захисту громадян з особливими потребами, яка формується на основі компенсаційних витрат – пенсій, грошової допомоги, пільг, компенсацій тощо. Соціальна підтримка інвалідів у провідних країнах Європи за останні 30 років характеризується виділенням значних ресурсів на створення доступного для осіб з обмеженими можливостями середовища для існування, навчання, створення спеціальних і облаштування наявних робочих місць [245, с.2-3].

Характеристика форм державної допомоги в різних країнах надана у таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

Характеристика форм державної допомоги в різних країнах

Країна	Форми державної допомоги інвалідам
США	Держава покриває витрати на сурдоперекладачів, начитувачів, записувачів, а також транспорт та інше необхідне обладнання для навчання та пересування
Німедчина	В багатьох університетах функціонують спеціально створені Центри по роботі зі студентами з особливими потребами. У них виявляють рівень готовності знань студентів, допомагають визначитись щодо вибору спеціальності, інформують про індивідуальні технічні засоби навчання, допомагають інтегруватись у групу та колектив
Швеція	Університети оснащені спеціально обладнаними під'їзними шляхами, ліфтами з широкими дверними проходами. Опікуються людьми з обмеженими функціональними можливостями місцеві ради. У навчальних закладах для інвалідів створені робочі місця.
Шотландія	Допомога інвалідам вдома: доставлення харчів, прання.
Франція	Існує Спеціалізована комісія по освіті, яка надає висновки щодо можливості їх навчання разом зі здоровими дітьми. Батькам, які виховують дитину-інваліда, виплачується допомога.

Розглянемо досвід роботи та надання соціальних послуг особам із функціональними обмеженнями в США.

Соціальна політика Сполучених Штатів Америки налічує вже понад сто років і базується на добре сформованій та чітко структурованій нормативній базі, яка суттєво відрізняється від української [246, с.191-192].

Система освіти у США спрямована на допомогу в навчанні та вихованні людей з обмеженими можливостями. Навчання здійснюється не в спеціалізованих закладах (так, як в Україні), а в звичайних школах, що полегшує інтеграцію дітей у соціум [246, с.191-192].

Студенти ВНЗ отримують матеріальну допомогу з боку держави. Зокрема, держава покриває витрати на сурдоперекладачів, начитувачів, записувачів, а також транспорт та інше необхідне обладнання для навчання та пересування [246, с.191-192].

У Німеччині в багатьох університетах функціонують спеціально створені Центри по роботі зі студентами з особливими потребами. У них виявляють рівень готовності знань студентів, допомагають визначитись щодо вибору спеціальності, інформують про індивідуальні технічні засоби

навчання, допомагають інтегруватись у групу та колектив [2, с.191-192].

Крім того, люди з особливими потребами у Німеччині мають право користуватися такими пільгами:

– інвалідам, які мають серйозні ураження опорно-рухового апарату (переміщаються в інвалідному візку), списують податкові витрати на транспорт;

– безкоштовний проїзд у громадському транспорті;

– якщо інвалід потребує постійного супроводу при користуванні громадським транспортом, то супроводжуючий має право безкоштовного проїзду в автобусі, поїзді та літаку на всій території Німеччини. А також особа, яка супроводить інваліда, має право на пільгову оплату при відвідуванні громадських заходів, виставок, музеїв тощо. В деяких випадках супроводжуюча особа взагалі звільняється від оплати [246, с.191-192].

Також здійснюється виплата допомоги на дітей-інвалідів. Вона виплачується навіть після досягнення 27-річного віку, якщо особа не може забезпечити себе матеріально самостійно, а інвалідність була встановлена до досягнення нею 27 років [246, с.191-192].

У національному театрі в Празі (Чехія) є спеціальна ложа, призначена для людей в інвалідних візках, а в більшості кінотеатрів людина з поганим слухом може скористатися підведеною до кожного місця мережею озвучення [246, с.191-192].

У Швеції для бажаючих здобути вищу освіту створені належні умови для навчання студентів з різними вадами фізичного розвитку. Університети оснащені спеціально обладнаними під'їзними шляхами, ліфтами з широкими дверними проходами. Аудиторії обладнані необхідною побутовою технікою – це апарати для роботи з аудіопідручниками, комп'ютерні програми для аудіо обробки друкованого тексту. В університеті працює телефонна служба, де виховання людей в загальноосвітній простір можна отримати кваліфіковану консультацію фахівців-спеціалістів. Опікуються людьми з обмеженими функціональними можливостями місцеві ради. До їх обов'язку входить створення належних умов для нормального життя, яке передбачає працевлаштування, забезпечення житлом, спеціально пристосованим для їхніх потреб [246, с.192].

Для формування в молоді гуманного, толерантного ставлення до такої категорії осіб у навчальних закладах для них створені робочі місця. Таким чином, громадськість Швеції намагається показати дітям, що всі люди рівні і фізична вада не повинна стати завадою у досягненні успіху, а інваліди, своєю чергою, не ізольовані від суспільства, а активно займаються потрібною й корисною роботою.

У Шотландії соціальні послуги для людей з фізичними та розумовими вадами надаються департаментом соціальної роботи місцевої влади та волонтерськими організаціями. Їх завдання полягає в допомозі цим людям вести повноцінне життя наближено до людей та суспільства.

Основною формою підтримки людей з функціональними обмеженнями є робота з ними вдома: доставлення харчів, функціонування системи сигналізації, прання. Соціальні служби надають довго- та короткотривалу опіку (на вихідні, під час відпустки) [246, с.192].

У Франції поняття «інвалід» сприймається як «особа зі злегка пониженою здатністю адаптації». Для осіб, що є інвалідами, яким не виповнилось ще 20 років і які навчаються в школі, існує Спеціалізована комісія по освіті, яка надає висновки щодо можливості їх навчання разом зі здоровими дітьми. Батькам, які виховують дитину-інваліда, виплачується допомога.

Якщо за дитиною доглядає стороння особа, то на це також передбачені кошти. Сума допомоги залежить від фінансового стану сім'ї. Працевлаштуванням інвалідів займається державна служба зайнятості, також є центри зайнятості для інвалідів, які забезпечують їх спеціалізованими робочими місцями [246, с.192].

Що стосується працевлаштування інвалідів в Україні, то слід відмітити, що далеко не всі підприємці погоджуються брати на роботу таких осіб. їм простіше сплатити штрафні санкції, аніж забезпечити робочими місцями. Для стимулювання роботодавців на державному рівні доцільно запровадити такі стимулюючі заходи, як наприклад:

– зменшити податкові витрати;

– надати грошові дотації підприємцям, в яких працюють особи з функціональними обмеженнями;

– відзначати нагородами, преміями тих роботодавців, які перевиконали нормативи, встановлені державою, і забезпечили належні умови праці;

– залучити засоби масової інформації для інформування громадськості та ін. [246, с.194].

Актуальним питанням є облаштування міського і приміського транспорту для перевезення інвалідів та виділення для їхніх автомобілів місць на автомобільних стоянках. Місцеві органи влади мають вжити відповідних заходів для оснащення автобусних, тролейбусних і трамвайних маршрутів принаймні одним транспортним засобом для перевезення людей з обмеженими фізичними можливостями. Необхідно також здійснювати закупівлю залізничних пасажирських вагонів, максимально пристосованих для перевезення цієї категорії осіб. Потребує організації служба супроводження інвалідів в аеропортах та вокзалах, забезпечення безперебійної роботи ліфтів та інших технічних засобів, призначених для інвалідів у візках та інших мало мобільних груп населення [245, с.8].

Самотні матері в неповних сім'ях одна з найбільш незахищених категорій населення. При організації соціальної допомоги одиноким матерям необхідно враховувати не тільки їх матеріальні труднощі, але перш за все їх духовно-особистісні переживання, психологічні та педагогічні проблеми. Соціальна допомога даної категорії повинна надаватися в залежності від потреб одиноких матерів, тобто адресно. Соціальний захист матерів-

одиначок може включати в себе наступні напрямки – інституціоналізація служб, що працюють з неповними сім'ями, робота з оточенням одиноких матерів, з самою матір'ю-одиначкою, а також психолого-педагогічна робота з дітьми з неповних сімей [247].

Соціальна підтримка не повинна бути спрямована на неіснуючу, "середню неповну сім'ю", щодо якої можна зробити лише абстрактні, невизначені припущення про проблеми, з якими вона може стикатися. Важливо орієнтуватися на конкретні, реальні сім'ї, що знаходяться на певній стадії життєвого циклу і які відчувають ті чи інші життєві труднощі [247].

Зарубіжні фахівці виділяють 4 основні стратегії, що повинні переважати в політиці соціальної допомоги цій категорії сімей.

1. Стратегія допомоги малозабезпеченим. Найбільш поширена у Великобританії. Самотні батьки отримують матеріальну допомогу в рамках програми "підтримка доходу (Inco me Support)". При цьому самотня матір може залишатися вдома до досягнення дитиною 16 років, отримуючи необхідну допомогу від держави. Вони так само отримують допомогу на дітей, безкоштовно користуються послугами державної охорони здоров'я та мають переважне право на отримання державного житла.

Рис.3.25. Напрямки реалізації принципу адресності в соціальній політиці країни [247]

2. Стратегія соціальної допомоги одиноким матерям. В Норвегії одиноким матерям видається спеціальна матеріальна допомога, з тим, щоб вони могли залишатися вдома до досягнення дитиною 10 років. Весь цей час вони отримують спеціальну допомогу для одиноких матерів (допомогу перехідного періоду). Неповні сім'ї отримують також дитячу допомогу (загальну для всіх), спеціальну допомогу на дітей (якщо другий батько не платить аліментів), допомогу на оплату житла, безкоштовну медичну допомогу.

Рис. 3.26. Стратегії, що повинні переважати в політиці соціальної допомоги неповних сімей [247]

3. Стратегія, орієнтована на підтримку всіх сімей з дітьми, в тому числі і неповних. В рамках даної стратегії неповним сім'ям може надаватися додаткова державна підтримка, але основну допомогу вони отримують за рахунок активної соціальної підтримки сім'ї в цілому.

Прикладом такої моделі є Франція. Тут всі сім'ї отримують сімейну допомогу (як загальну, так і залежну від доходу, включаючи основну допомогу, додаткову допомогу на оплату житла, спеціальну допомогу матерям з дітьми до 1 року, оплачувану матері (батьку) відпустку по догляду за дитиною.

4. Стратегія, орієнтована на успішне поєднання одиноким батькам батьківської та професійної ролей. У Швеції, наприклад, поряд із соціальною політикою по відношенню до сім'ї активно реалізуються програми, орієнтовані на створення робочих місць, стимулюючі отримання освіти, навчання, перенавчання та зайнятості в тому числі і жінок з малолітніми дітьми.

Державна допомога неповним сім'ям в США виявляється в рамках федеральної програми "Допомога сім'ям з дітьми (Aif to Families with Berendent Children)". Допомогу отримують лише матері, які виховують дитину вдома до 6 років. Одиноким матерям, чиї діти старші, для отримання такої допомоги необхідно зареєструватися як "шукають" роботу або навчаються на курсах для отримання спеціальності.

Вдовам, одиноким матерям, держава виплачує невелику пенсію. Широкий розвиток в США отримали групи самодопомоги і групи підтримки. Всі вони об'єднуються в найбільшу з існуючих в країні організацій такого роду - "Батьки без партнерів" - (Parent Wifhout Partners). У США існує багато просвітницьких програм, які надають педагогічну та психологічну допомогу одиноким батькам [247].

Американські вчені припускають доцільне здійснення соціальної політики щодо неповних сімей за наступними напрямками:

- створення гарантованого мінімуму державної підтримки всіх сімей з дітьми;
- створення більш широких можливостей для зайнятості жінок, в цьому числі усунення дискримінації при прийомі на роботу;
- матеріальна підтримка одинокій матері після народження дитини;
- створення робочих місць з гнучким графіком роботи;
- пільгове кредитування житла сім'ям з низьким доходами.

Соціальна підтримка неповних сімей - це частина державної сімейної політики, метою якої є надання допомоги сім'ям у подоланні різного роду стресових ситуацій, в рішенні проблем, що виникають в їх житті, з якими сім'ї не в змозі впоратися самі за рахунок своїх внутрішніх ресурсів [247].

3.3.2. Доходи домогосподарств у формуванні середнього класу регіону. Гендерна політика

Активне обговорення в українському суспільстві проблеми формування середнього класу триває вже два десятиліття. Це багато в чому пояснюється, з одного боку, тієї вагомою роллю, яку середній клас відіграє в ринковій економіці, а з іншого боку, пік інтересу до дослідження проблем середнього класу виникає кожен раз, коли в країні відбуваються радикальні зміни. У трансформаційній економіці актуальність дослідження середнього класу зростає, оскільки ускладнюються функції та завдання, які йому доведеться вирішувати. Процес його становлення багаторазово

ускладнюється тим, що в умовах корінних змін загострюється проблема пошуку національної ідентичності та історичних коренів, а самі ринкові трансформації носять незавершений характер.

До середнього складу, з одного боку, входять представники малого та середнього бізнесу, диференційовані на основі їх відношення до засобів виробництва. З іншого боку, до середнього класу також відносяться групи, виділені у відповідності з їх становищем в системі поділу праці - переважна частина інтелігенції (фахівці, професійно зайняті складною розумовою діяльністю) і службовці (особи, які виконують функції нефізичної праці). Середній клас об'єднує індивідів, що характеризуються стандартним рівнем доходів і споживання, мають досить високий рівень освіти, професійний статус, певні політичні і моральні цінності. Рівень добробуту є основним пареметром, що беруть до уваги при ідентифікації середнього класу.

Для визначення середнього класу за рівнем доходів, для початку, потрібно розглянути економічну ситуацію в країні. На протязі останніх років макроекономічна ситуація в Україні характеризувалася нестабільністю. Зниження ВВП не дозволило забезпечити стійке зростання грошових доходів населення (табл. 3.10). Особливої уваги заслуговують показники реальної заробітної плати. Відповідно до статистичних даних темпи зростання номінальної і реальної заробітної плати в Україні досить сильно відрізняються. Статистичні дані свідчать, що саме на 2015 р. припадає найнижчий рівень реальної заробітної плати, відхилення від номінальної заробітної плати складає 40,7%.

Таблиця 3.10

Індекси основних соціально-економічних показників

	2012	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ВВП	104,1	105,5	100,2	100,0	93,4	90,2	102,9
Номінальна заробітна плата	117,6	117,7	114,8	107,9	106,0	120,5	123,6
Реальна заробітна плата	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5	79,8	109,0
Роздрібний товарооборот	114,7	113,1	111,6	105,9	90,0	79,0	104,0

Ситуація в країні була вкрай важкою у 2014 - 2015 рр. Національна валюта знецінилась втричі, темп росту інфляції склав 143,3% у 2015 р. Девальвація гривні, падіння платоспроможності внутрішнього ринку, погіршення умов зовнішньої торгівлі та військові дії на Сході країни вплинули на динаміку зростання української економіки.

Макроекономічна ситуація в Україні в почала поступово стабілізуватися в кінці 2015 р. Обмінний курс залишався стійким, обсяг гривневих депозитів почав збільшуватись, інфляція сповільнювалась. Валові

міжнародні резерви до кінця серпня зросли до 12,6 млрд. дол. І в подальшому були підтримані угодою про валютний своп на 500 млн. дол.. між Національним банком України та Національним банком Швеції.

Найбільш поширеним критерієм віднесення до середнього класу є дохід на душу населення. Однак слід зазначити, що межі доходів, які використовуються різними експертами та організаціями, істотно розрізняються. Так, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) відносить до середнього класу ту частину населення, у якої витрати на душу населення становлять від 10 до 100 дол. США в день за ПКС [248]. Ці межі цілком співвідносяться з традиційною оцінкою середнього класу в країнах з розвиненою економікою, де 60% домогосподарств знаходяться в середині шкали розподілу доходів та отримують від 25 000 дол. США до 100 000 дол. США на рік. Зокрема, медіанний дохід домогосподарства в США склав 56516 дол.. у 2015 р. [249].

На відміну від ОЕСР Всесвітній банк використовує більш скромну оцінку доходів і витрат «середнього класу», відносячи до даної категорії населення з витратами від 11 до 47 дол. США в день на душу населення. Відповідно до даного підходу, чисельність середнього класу в країнах, що розвиваються до 2030 р. буде складати 1,2 млрд. чоловік. У свою чергу, Міжнародна організація праці (МОП) ще більше розширює межі середнього класу, виділяючи особливу категорію громадян з доходами від 4 до 13 дол. США в день, яких вона визначає як «середній клас, що розвивається». Це новий широкий прошарок представників середнього класу, які формують зростаючий попит на міжнародних ринках і стають новою силою у внутрішній політиці держав [250]. У традиційному розумінні в розвинених країнах люди з такими доходами не можуть бути віднесені до середнього класу. Верхня межа в 13 дол. США приблизно відповідає рівню бідності в Сполучених Штатах Америки. У той же час для багатьох жителів підвищення щоденного доходу до 4 і більше дол. США означає серйозне зростання можливостей споживання та відкриває доступ до основних споживчих товарів і послуг, включаючи доступ до чистої води, електрики та каналізації. Набуття подібних можливостей означає реальне поліпшення якості життя. Якщо середній клас розвивається, він робить все більший внесок у формування світового попиту на товари та послуги, впливаючи тим самим на динаміку і асортимент пропозиції. Підхід МОП різко розширює чисельність середнього класу в світі, загальна чисельність якого може збільшитися до 3,2 млрд. чоловік до 2020 року і досягти 4,9 млрд. чоловік до 2030 року.

За оцінками однієї з найбільших інвестиційних компаній у світі «Goldman Sachs», щорічно 70 млн осіб приєднуються до «середнього класу», коли їх дохід потрапляє в інтервал доходів від 6000 до 30000 дол. США на рік за ПКС [251]. Дохідні межі надано у таблиці 3.11.

Таблиця 3.11

Дохідні межі середнього класу за твердженнями деяких дослідників

	Межі загального середньодушового доходу, дол.. США	Межі загального місячного середньодушового доходу, грн.. (за курсом 8 грн../дол.. США)	Межі загального місячного середньодушового доходу, грн.. (за курсом 26 грн../дол.. США)
А. Бенерджі	6 – 10 на день	1464 – 2440	4758 – 7930
Н. Бердсолл	Від 10 на день	2440 – …	7930 – …
Р. Лерман–Ш. Ютзакі	3470 – 8000 на рік	2380 – 5320	7518 – 17333
М. Ревеліон	2 – 12 на день	488 – 2928	1586 – 9516

Джерело: [252, с. 57;249]

Таким чином, критерії, які використовуються для визначення середнього класу різними дослідниками та організаціями істотно відрізняються. Потрібно відмітити, що всі наведені критерії за рівнем доходів є достатньо високими для України. Державна служба статистики України визначала верхню групу населення за середньодушовим місячним доходом 1920 грн.. та вище до 2012 р., а з 2012 р. – 3720 грн.. та вище. Але і ця цифра, зважаючи на сучасний кризовий стан економіки, не може бути навіть нижньою межею доходів представника середнього класу. Незважаючи на це, в суспільстві все рівно є частка населення, яка отримує середній дохід, яка є «середняком».

За результатами соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова, в 2016 р. до середнього класу в Україні можна віднести 14% жителів (рис. 3.27).

Рис. 3.27. Результати соціологічного дослідження Центру Разумкова

Джерело: складено на основі [254]

Центр Разумкова проводив масове репрезентативне соціологічне опитування громадян України, а також групові інтерв'ю. 14% респондентів

складають "ядро" середнього класу, а 34,8% опитаних належать до "периферії" середнього класу. Інша велика група опитаних є нижчим класом та складає 30,7%. Вищий клас є найменш кількісним та складає лише 1,4%. 19,1% респондентів є такими, що не визначились.

За даними соціологічного опитування Центру Разумкова, 29,3% опитаних, що віднесли себе до середнього класу, зробили це оскільки мають середній рівень доходу (рис. 3.28). 35,7% опитаних віднесли себе до середнього класу на основі власного самопочуття та тому що вони вважають принизливим відносити себе до нижчого класу. 13,1% опитаних хочуть жити за стандартами ЄС. Займаються діяльністю, якою, як правило, займаються представники середнього класу 12,5% опитаних, 6,4% опитаних мають високий рівень кваліфікації. 1,6% віднесли себе до середнього класу тому що їх друзі належать до середнього класу та 1,4% опитаних не визначились.

Рис. 3.28. Питома вага тих, хто відносить себе до середнього класу за даними

соціологічного дослідження Центру Разумкова.

Джерело: складено на основі [255]

Державний комітет статистики України щорічно проводить дослідження самооцінки населенням України рівня своїх доходів та економічних очікувань на майбутнє. Щоб вивчити критерії визначення середнього класу як основи стабільного розвитку суспільства, респондентам запропонували визначити розмір середньодушового грошового доходу на місяць, який за їхньою думкою відповідає мінімальній межі майнового становища середнього класу (рис. 3.29).

У 2015 р., незалежно від типу домогосподарства найбільша частка опитаних, а саме 26,1%, вказали дохід в межах 8000,1 – 12000,0 грн. на місяць. Наступним за ступенем поширення оцінок був дохід у розмірі понад 20000 грн., який вказали 20,1%, що в 2,5 рази перевищує аналогічну оцінку в 2014 р.

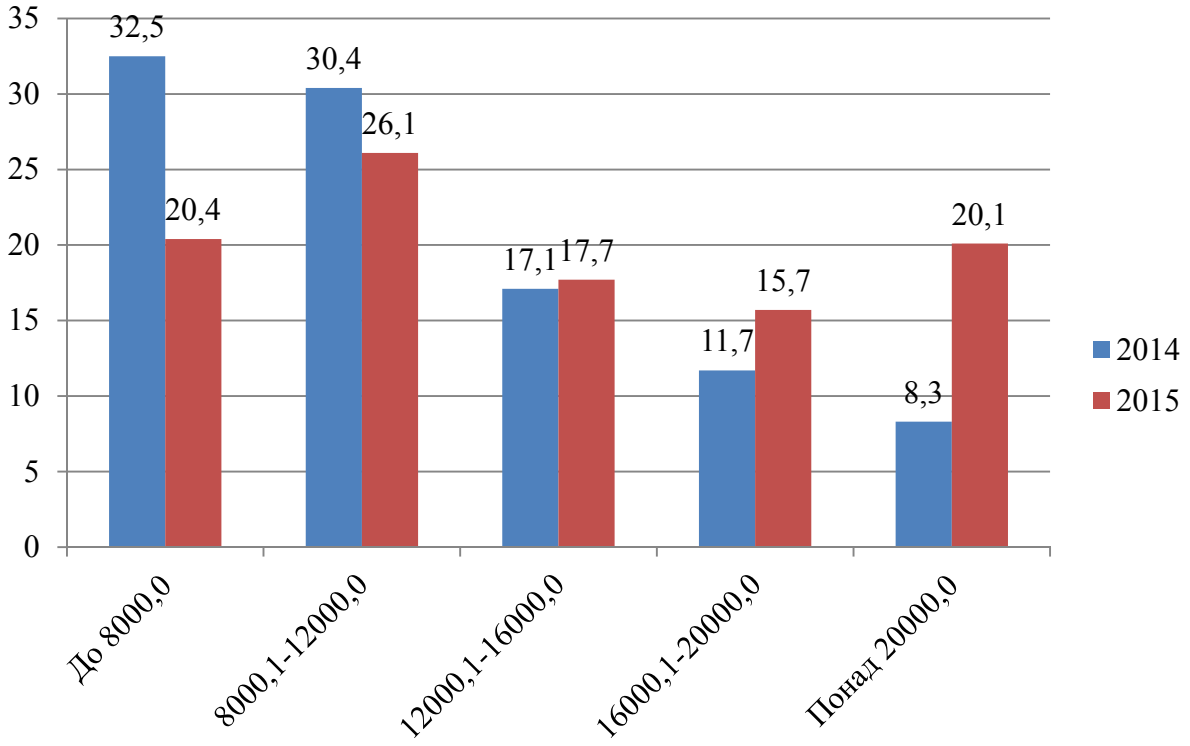

Рис. 3.29. Розподіл домогосподарств за розміром середньодушового грошового доходу на місяць, який за їхньою оцінкою, відповідає майновому становищу середнього класу за період 2014 – 2015 рр.

Джерело: складено на основі [256,257]

Щоб дослідити питання суб'єктивної бідності та соціальної самоідентифікації домогосподарства визначали до якого класу за оцінкою матеріального добробуту вони себе відносять. Результати даного опитування свідчать, що 72% респондентів віднесли себе до бідних (у 2014р. цей показник склав 71%), до небідних, але ще не представників середнього класу себе віднесли 27% (2014 р. - 29%), частка респондентів, які віднесли себе до представників середнього класу майже не змінилася порівняно з попереднім опитуванням (0,7%), і жоден з респондентів, як і у попередньому році, не вважав себе заможним. Така структура відповідей характерна для всіх груп домогосподарств незалежно від місця проживання, наявності та кількості дітей.

На нашу думку, для визначення частки середнього класу в українському суспільстві та Одеській області потрібно «відсікти» частку бідних та багатих. За даними Держкомстату у 2015 р. рівень відносної бідності 22,9%, а вищий клас складає 17,5% (табл. 3.12). За даними Держкомстату у 2015 р. медіанний рівень середньодушових еквівалентних загальних доходів складав 2218,33 грн.. Отже, керуючись цією логікою потенційний середній клас, складає 47,2%.

Таблиця 3.12

Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів[1] в Одеській області за період 2010 – 2015 рр..

№	Розподіл населення (%) за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів у місяць, грн.	2010	2011	2012	2013	2014[2]	2015[2]
1	до 480,0	2,3	0,1	-	-	0,1	0,8
2	480,1–840,0	7,5	4,6	4,5	2,6	0,4	2,7
3	840,1–1200,0	21,9	22,2	9,7	9,9	6,3	6,5
4	1200,1–1560,0	21,6	21,7	24,0	21,0	11,9	8,1
5	1560,1–1920,0	20,8	21,6	12,9	15,6	25,9	17,2
6	1920,1–2280,0	25,9	29,8	14,1	18,6	12,3	12,6
7	2280,1–2640,0	…	…	18,3	9,4	11,8	14,5
8	2640,1–3000,0	…	…	6,0	6,8	10,8	11,8
9	3000,1–3360,0	…	…	4,2	7,7	7,1	8,3
10	3360,1–3720,0	…	…	2,3	1,9	4,8	5,3
11	понад 3720,0	…	…	4,0	6,5	8,6	12,2

[1]Починаючи з 2011 року при розрахунках середньодушових показників, а також диференціації населення (домогосподарств) за рівнем матеріального добробуту використовується шкала еквівалентності. Для забезпечення зіставлення показників динамічних рядів був проведений перерахунок даних 2010 року з урахуванням шкали еквівалентності.

Джерело: [258]

Наше твердження співпадає з думкою провідного вітчизняного вченого, академіка Е. М. Лібанової. Вона виділяє між бідними та середньодохідними прошарок «протосередніх» – людей, які фактично балансують між бідністю та добробутом. Їхні доходи перевищують межу бідності (75% від медіанного рівня сукупних доходів (витрат) в розрахунку на одного умовно дорослого), але є недостатніми для віднесення до середнього прошарку. За прогнозами Е.М. Лібанової саме клас протосередніх має бути головним об’єктом дій держави щодо створення середнього класу [259, с. 150].

З 2010 р. по 2015 р. чисельність потенційного середнього класу в Одеській області змінювалась кожного року. Найбільші зміни відбулись в 2012 р., чисельність потенційного середнього класу зменшилась на 5,2% в порівнянні з 2011 р. В 2015 р. знову відбувся «стрибок», але цього разу чисельність збільшилась на 5,2%. Такі «стрибки» відбувались щороку. У 2015 р. частка чисельності потенційного середнього класу дорівнював аналогічній частці в 2010 р. (рис. 3.30).

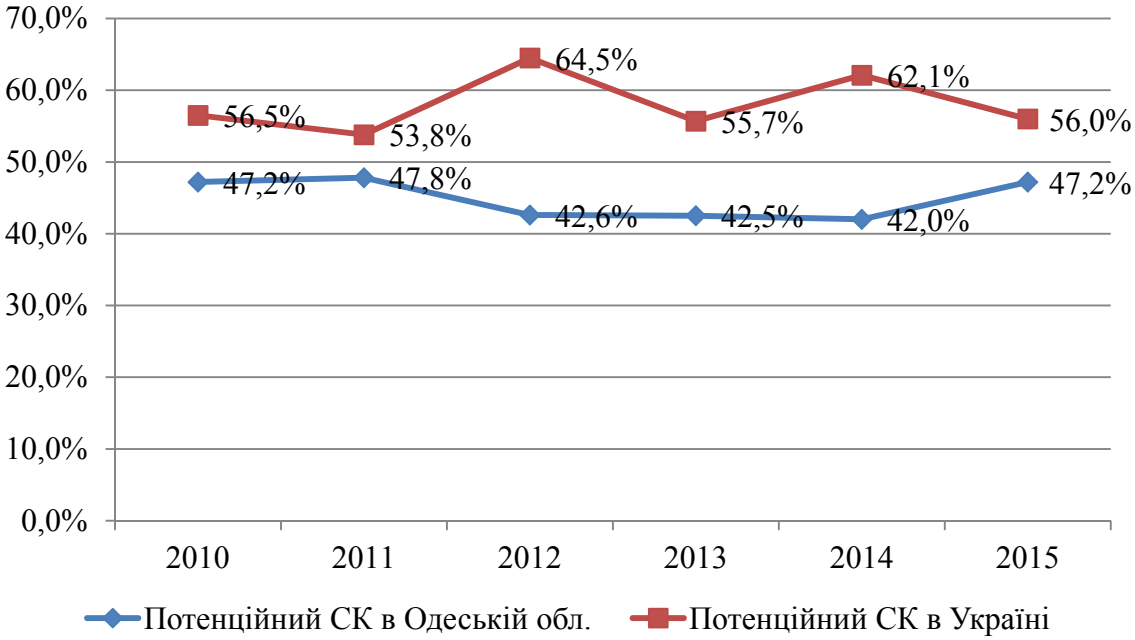

Рис. 3.30. Динаміка потенційного середнього класу в Україні та Одеській області за період 2010 – 2015 рр..

Джерело: розраховано автором

За період 2011 – 2015 рр. істотно не змінилася структура доходів домогосподарств Одеської області (рис. 3.31). Зросла частка оплати праці (+1,1 в. п.) в структурі грошових доходів домогосподарств. Зменшилась частка соціальних трансфертів (-1,6 в. п.). Принципове значення має місце частки доходів від підприємницької діяльності в структурі грошових доходів домогосподарств. Зниження масштабів малого бізнесу, які спостерігалися в Україні в останні роки, не стимулювали зростання доходів від підприємницької діяльності і частка цих доходів в структурі грошових доходів населення не зростала. В Одеській області частка таких доходів зросла в 2012 р. на 3,5% в порівнянні з 2011 р., впродовж наступних трьох років спостерігалася стрибкоподібна динаміка. У 2015 р. частка доходів від само зайнятості складала 3,5% в структурі грошових доходів домогосподарств Одеської області. Необхідно розвивати програми заохочення малого бізнесу та навчання самозайнятих, чисельність яких в Одеській області складала 141525 осіб у 2015 р., та доведення їх частки в доходах, принаймні, до 20% за рахунок підвищення числа активних підприємців .

Український середній клас і особливо його «периферія», являє собою політично активне утворення. Він відрізняється розвиненою самосвідомістю, цілком адекватною системою цінностей, сильною організованістю та бере активну участь в політичному житті країни.

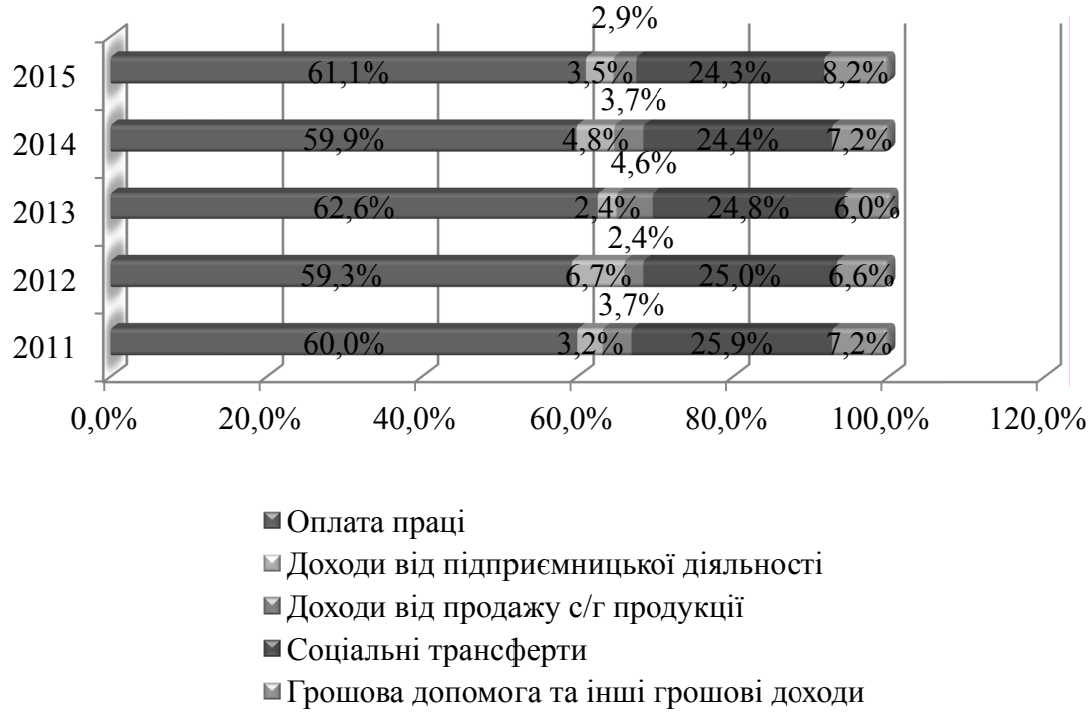

Рис. 3.31. Структура грошових доходів домогосподарств Одеської області за період 2011 – 2015 рр..

Джерело: [260, с. 118-119]

В цілому майже 50% населення складає так званий потенційний середній класс, або «периферію» середнього класу, що формується. Щоб бути представниками реального, наявного середнього класу людям не вистачає доходів. Разом з тим малозабезпечені професійні групи, які володіють відносно високим рівнем освіти, можна розглядати в якості потенційних центрів кристаллізації майбутнього численного та сильного середнього класу.

Важливим критерієм виділення середнього класу є самоідентифікація людини - суб'єктивне віднесення себе до середнього класу. Тобто соціальне віднесення себе до того населення, яке веде гідний спосіб життя, навіть при скромних доходах [261, с. 56]. Самоідентифікаційний критерій займає особливе місце в ідентифікації українського середнього класу. При застосуванні самоідентифікаційного підходу середній клас розуміється як сукупність людей, які позиціонують себе в певній соціальній групі на основі самовідчуття, сформованого за суб'єктивними ознаками. Самоідентифікаційний критерій є інтегральним, а середню групу населення, виділену за цим параметром, вітчизняні дослідники позначають як суб'єктивний середній клас. Суб'єктивний підхід до дослідження соціальної структури населення ґрунтується на самоідентифікації, що надає право самостійного вибору громадянину визначити своє місце в тому чи іншому класі суспільства, виходячи з суб'єктивних суджень про характер даних груп

[262, с. 15]. Самоідентифікацію слід розглядати як:

віднесення себе до якоїсь соціальної групи або класу на основі критерію, що об'єднує індивіда і даний клас;

самосвідомість індивіда, прагнення знайти власне "я" в певній якості;

ідентифікація себе з володарем необхідного економічного капіталу, що забезпечує йому і членам його родини гідну якість життя.

Соціологічні опитування респондентів з метою визначення серед них частки середнього класу проводились на підставі анкети, розробленої автором. Незважаючи на недостатність використання якого-небудь одного критерію ідентифікації представників середнього класу, саме самоідентифікаційний критерій дозволяє оцінити його зрілість, самосвідомість його представників.

За результатами різних українських досліджень середнього класу його діапазон коливається від 5 до 30%. Відсутність єдиної методології визначення чисельності середнього класу ускладнює діяльність політиків (при розробці програм розвитку регіонів, державної соціальної політики, передвиборчої діяльності) індивідуальних підприємців (при проведенні рекламних кампаній, оцінці обсягів поставок товару). Все це обумовлює розробку методології оцінки чисельності і складу українського середнього класу на основі комплексу критеріїв.

Анкетування проводилося на успішно працюючому підприємстві – ТОВ «Одеський промтоварний ринок 7-км» - найкрупнішому оптово-роздрібному ринку України і Європи. На підприємстві працює майже 60 тис. чоловік, у томі числі більш як 10 тис. підприємців. Безпосередньо штатна чисельність (адмінперсонал, обслуговуючий та допоміжний персонал і охорона) коливається у 2016 р. біля 1400 осіб [263]. Щорічні податкові відрахування підприємства становлять близько 120 тис. грн., окремо платять податки підприємці, комірники, реалізатори, вантажники. Середня заробітна плата штатного працівника у 2015 р. становила 5800 грн.

На цьому ринку працюють різнопрофільні службовці, фахівці, професіонали, як штатні працівники, а також комірники, реалізатори, вантажники тощо. Більшість з них – випускники одеських шкіл, профтехучилищ, технікумів, коледжів і ВУЗів. Визначення серед них осіб, ідентифікуючих в сучасних економічних умовах із середнім класом, на наш погляд, надає найбільш об’єктивну картину.

Проводилось також опитування серед викладачів і студентів Одеського національного економічного університету, результати якого за кількісної оцінки ідентифікації себе до середнього класу практично не відрізнялись від одержаних на промринку, коливаючись близько 30%. Узагальнені дані свідчать про те, що ідентифікують себе із середнім класом: 53% професіоналів, фахівців, підприємців та викладачів ВНЗ із науковими ступенями; 24% господарів торгових і складських об`єктів та службовців;

17% комірників, реалізаторів, кваліфікованих робітників, працюючих пенсіонерів та студентів. Підсумовано це складає 31,3% сукупності і може бути розповсюджено на генеральну сукупність з похибкою репрезентативності в межах 5%. Одержані результати корелюють із даними соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова в 2016 р.

Дані, що отримані у нашому дослідженні, за методологією цього Центру здебільшого відповідають «периферії» середнього класу. Але за методологією нашого дослідження окрім визначення потенційного середнього класу за економічного та критерію людського капіталу, самоідентифікація себе зі середнім класом свідчить про внутрішню мотивацію такої людини вважати себе середнім класом. Додаткові інтерв`ю з респондентами свідчать, що вони, як мінімум, не є байдужими до суспільного життя, а частіше - займають активну оптимістичну позицію у реальній побудові соціальної держави Україна. А об`єктивні труднощі, які сьогодні є у суспільному житті, вважають минущими. Отже, за результатами соціологічних досліджень можна вважати, що на сьогодні частка домогосподарств, члени яких свою сім`ю відносять до середнього класу, становить 31,3%.

У той же час необхідно відзначити, що, як і інші критерії (якщо їх застосовувати і інтерпретувати окремо), самоідентифікаційний не дає повного уявлення про структуру середнього класу, тому що містить психоемоційний компонент «чим я гірше інших», який змушує населення завищувати власну самооцінку. Компенсаторний механізм у класовій самоідентифікації обумовлює суб'єктивність виділення середнього класу за даним критерієм. Найбільшою мірою схильні до завищення самооцінки люди, які мають початкову і незакінчену вищу освіту, а також із середньою самооцінкою престижу професії. Проте цей критерій необхідний для ідентифікації структури середнього класу і виявлення чинників її формування і повинен застосовуватись в сукупності із об’єктивними критеріями.

Проведене дослідження та структура доходів домогосподарств дозволяє нам стверджувати, що важелями перетворення потенційного середнього класу в наявний середній клас є заробітна плата та соціальні трансферти. Перший крок на шляху до цього було зроблено Кабінетом Міністрів України шляхом підвищення мінімальної заробітної плати в 2 рази, з 1 січня 2017 р. вона складає 3200 грн.. Віце-прем'єр-міністр України П. Розенко заявив [264], що реальний ефект від такого підвищення можна буде побачити в квітні-травні 2017 року. Але вже на кінець лютого доходи до держбюджету від податків збільшилися на 50% у порівнянні з аналогічним періодом минулого року, до місцевих бюджетів - на 70%. Також на 43% в порівнянні з попереднім роком зросли надходження і до Пенсійного фонду.

Розглядаючи гендерну складову, можна зробити висновок, що більш вразливою частиною населення є жінки. Проаналізуємо їх становище за

показниками індексу гендерних відмінностей - в економічному, соціальному та інституціональному аспектах.

Економічний аспект: проблема гендерної нерівності за доходами вважається однією з ключових, оскільки обумовлює вищий ризик бідності для жінок та обмежує можливості реалізації всіх життєвих потреб. Основним джерелом регулярних поточних доходів є участь у ринку праці, тому при обчисленні індексу гендерної нерівності у глобальних звітах з людського розвитку ПРООН використовує в якості індикатора доступу до джерел добробуту рівень економічної активності в розрізі за статтю.

Проблеми у сфері забезпечення економічної рівності жінок і чоловіків зберігаються, оскільки гендерний розрив у рівні оплати праці не скоротився до цільового значення. Незважаючи на позитивну динаміку, середні заробітки чоловіків в Україні майже на чверть перевищують відповідні жіночі доходи. Зокрема, за підсумками 2015 року середня заробітна плата жінок становила лише 74,8% середньої заробітної плати чоловіків (відповідно 3631 грн проти 4848 грн на місяць)[265].

Дія чинників, що зумовлюють відмінності в розмірі середньої заробітної плати жінок і чоловіків, досі зберігає системний характер, оскільки суттєвих зрушень в напрямі скорочення їх впливу шляхом пом'якшення гендерних диспропорцій на ринку праці України не відбулось. Навпаки, окремі дослідження наголошують на зростанні рівня професійної сегрегації за ознакою статі, в умовах якої посилюється концентрація жінок у традиційно «жіночих» сферах діяльності, що характеризуються нижчими рівнями оплати праці. До цієї групи на вітчизняному ринку праці належать види економічної діяльності, що потребують досить високої кваліфікації, у тому числі розумової та творчої праці, проте не забезпечують високих зарплат – освіта, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, державне управління, діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування [266]. В умовах низької гендерної диференціації оплати праці саме в цих сферах відбувається поступове скорочення відмінностей у заробітках жінок і чоловіків: гендерний розрив не перевищував тут 15% в 2015 році.

Важливо, що існування гендерного розриву в рівні оплати праці впливає не лише на поточний рівень життя жінок, а й призводять до нижчого рівня пенсій, при обчисленні яких негативний вплив менших заробітків посилюється коротшою тривалістю стажу в умовах нижчого пенсійного віку. В результаті гендерний розрив у середньому розмірі пенсій помітно перевищує розрив у рівні заробітної плати жінок і чоловіків (на початок 2015 року середній розмір пенсії жінок становив лише 72,4% середньої пенсії чоловіків, у той час як середня заробітна плата жінок – 77,2% середньої заробітної плати чоловіків) [265].

Це суттєво впливає на якість життя у похилому віці, особливо беручи до уваги більший показник очікуваної тривалості життя жінок порівняно з чоловіками. Відповідно, саме жінки старших вікових груп формують одну з

найбільш уразливих категорій населення; особливо високі ризики бідності та соціального виключення характерні для самотніх літніх жінок, чиї доходи практично повністю формуються за рахунок пенсійних виплат, а загальний добробут часто визначається виключно обсягом державної підтримки.

Також уразливу категорію населення формують сільські жінки, які стикаються з проблемами низької оплати праці в аграрному секторі та обмеженими можливостями працевлаштування в інших видах економічної діяльності. Підвищені ризики бідності цієї категорії населення виявляються не лише в дохідних можливостях, а й в контексті доступу до базових соціальних послуг. Зокрема, близько 48% респонденток дослідження становища сільських жінок в Україні зазначили, що не мають можливості купувати необхідні їм ліки та оплачувати медичні послуги, ще 29% жінок не можуть дозволити собі отримати необхідну медичну допомогу у випадку хвороби, яка вимагає оперативного втручання або тривалого лікування. Позбавлення в інших сферах життя охоплюють незадовільні умови проживання (майже кожна десята сільська жінка оцінює свої житлові умови як погані та дуже погані), нерозвинену транспортну інфраструктуру та брак доступу до інформаційних комунікацій, обмежені можливості здобуття якісної освіти та підвищення професійного рівня впродовж життя. Лише 16% сільських жінок беруть участь у роботі різних організацій суспільно-політичного або професійного спрямування, при цьому переважна більшість із них залучена до релігійних та громадських організацій. Слід зазначити, що гендерні індикатори, моніторинг яких здійснювався протягом 2000–2015 років, наразі не забезпечують всебічного відображення проявів гендерної нерівності в українському суспільстві [267].

Стосовно ж інституціонального аспекту, у нинішньому парламенті найбільша за всі роки незалежної України кількість жінок - 50. Вони відповідають за гуманітарний блок роботи Верховної Ради України, більше виступають та активніше долучаються до творення законопроектів. Згідно щорічного звіту «The Global Gender Gap Report» від World Economic Forum в нинішньому парламенті 50 жінок, або ж 11,85 % від загального складу. Це найбільша кількість жінок серед усіх попередніх скликань парламенту (в першому скликанні було лишень 13 жінок, а в сьомому - 43, тобто 9,7 % загального складу). Однак до загальноєвропейського показника ще далеко. Адже в середньому по Європі показник участі жінок у політиці складає 23,4 % [268], (рис. 3.32).

Незначне представництво жінок в українському парламенті має кілька передумов, серед яких: не бажання будувати політичну кар’єру за рахунок часу, який можна присвятити сім'ї; упереджене ставлення з боку керівників до провідної ролі жінки в колективі; відсутність необхідного набору особистих якостей, якими має володіти особа для реалізації в українській політиці. Зростання частки жінок у парламенті в значній мірі забезпечене не ростом бажання жінок керувати країною та приймати рішення державного характеру, а потреби у представництві жінок серед перших облич політичних

сил для усвідомлення виборцями дотримання принципів «гендерної рівності» з боку партій [269].

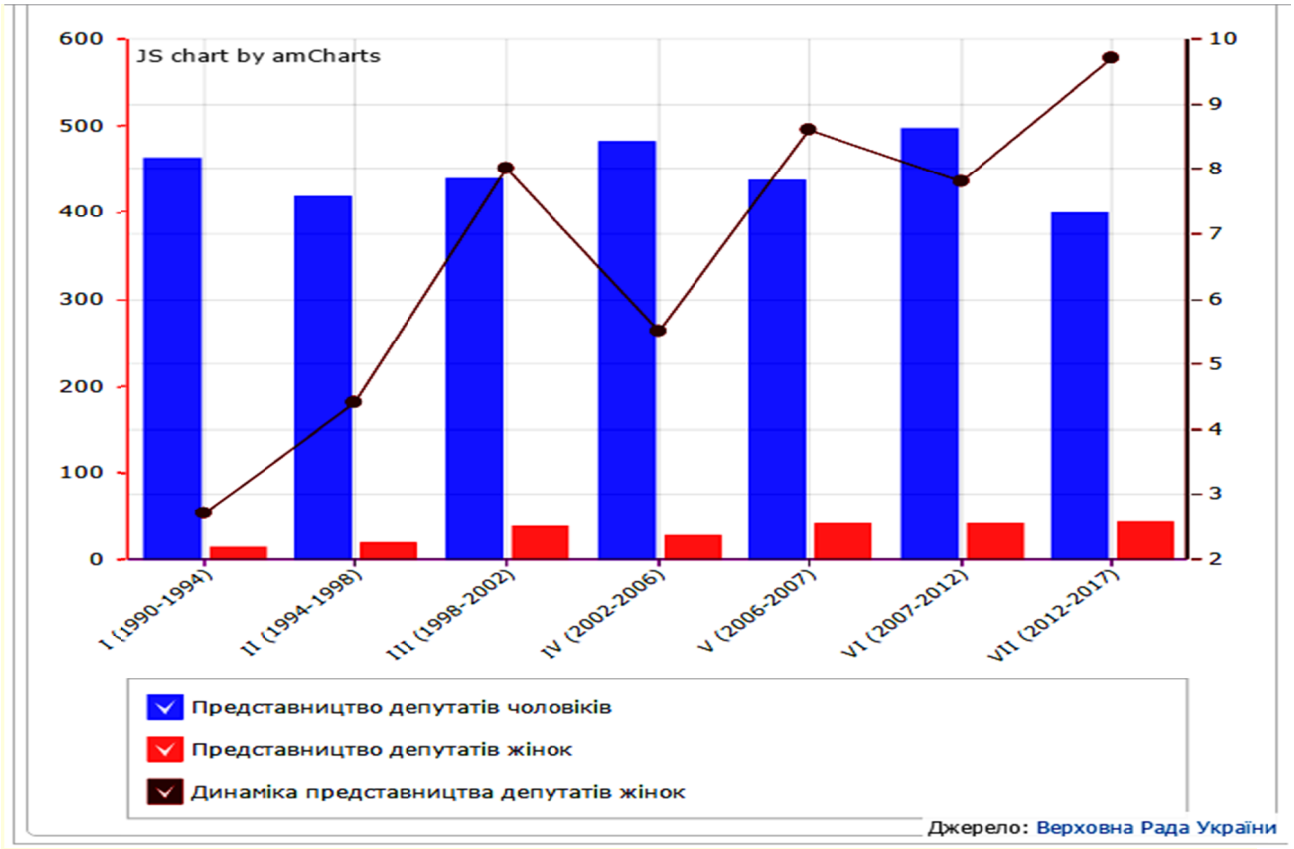

Рис.3.32. Представництво за статтю у Верховній Раді України I-VII скликання

Соціальний аспект будемо розглядати в розрізі гендерної рівності у вищій освіті. Ця тема є важливою і маловивченою. Адже, освіта є одним із соціальних інститутів гендерної соціалізації, а отже сприяє набуттю тих чи інших гендерних стереотипів.

Так склалось, що професії галузі виховання та освіти вважаються суто жіночими професіями. І лише найбільш престижні та високі посади та звання в цій галузі частково займають чоловіки. Продемонструємо це за допомогою статистичних даних.

Усього в українській середній та вищій школі працює 693,3 тис. викладачів та викладачок, з них жінок - 80%. Кожна десята працююча жінка зайнята у сфері освіти, тоді як відсоток чоловіків-викладачів і вчителів від усіх працівників цієї статі - 2,8%. Стосовно студентів, індекс гендерного паритету, тобто співвідношення жінок і чоловіків (вирахуваний за методикою ЮНЕСКО), серед студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації - 1,1; у ВНЗ I-II - 1,21.

Іншими словами, на 2013-2014 навчальний рік в Україні жінки становили 52,3% усіх студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації. Але при цьому чітко виділяються “жіночі” і “чоловічі” напрямки (рис. 3.33) [270].

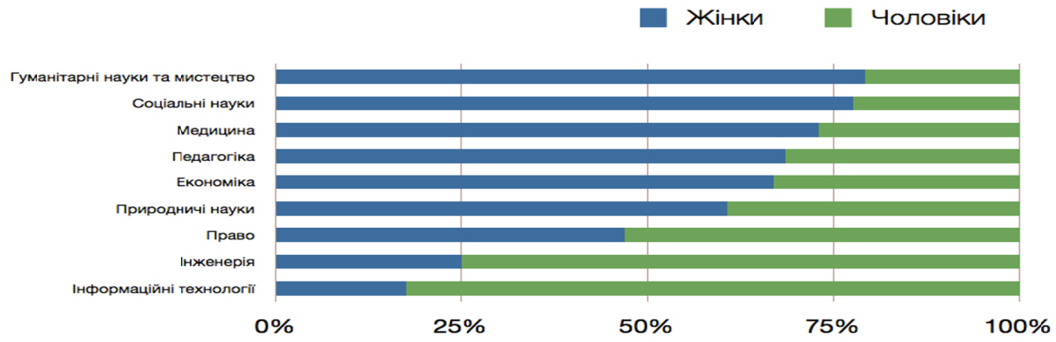

Рис. 3.33. Розподіл студентів ВНЗ 3-4 рівнів акредитації за спеціальностями та статтю, 2015 р. (за даними аналітичного центру CEDOS)

Така нерівномірність у розподілі жінок і чоловіків залежно від спеціальності присутня не тільки серед студентів. Вища школа України загалом характеризується горизонтальною сегрегацією, тобто наявністю "чоловічих" та "жіночих" галузей, спеціальностей, напрямків. Скажімо, з-поміж викладачів ВНЗ III-IV р. на спеціальностях гуманітарного напрямку жінок 73%, в напрямку "економіка та фінанси" - 67%, суспільні науки - 75%, педагогіка – 67%. Кількісні дані взято з дослідження "Професійне та соціально-економічне становище викладачів" ВНЗ III-IV рівнів акредитації, проведеного Центром Дослідження Суспільства у травні-червні 2013 р. Вибірка, розроблена для дослідження, є репрезентативною для викладачів ВНЗ України III-IV рівнів акредитації. Опитування відбувалося у 56 ВНЗ (у 21 області України, в Автономній Республіці Крим і м. Києві). Всього більше 60% жінок у вищій школі зосереджені на вищеназваних "жіночих" напрямках. Серед викладачів природничіх наук жінок вже менше - 45%, як і серед ІТ - 43%, а серед викладачів технічних наук, які після гуманітаріїв є найчисельнішою групою, жінок тільки 13% (рис. 3.34).

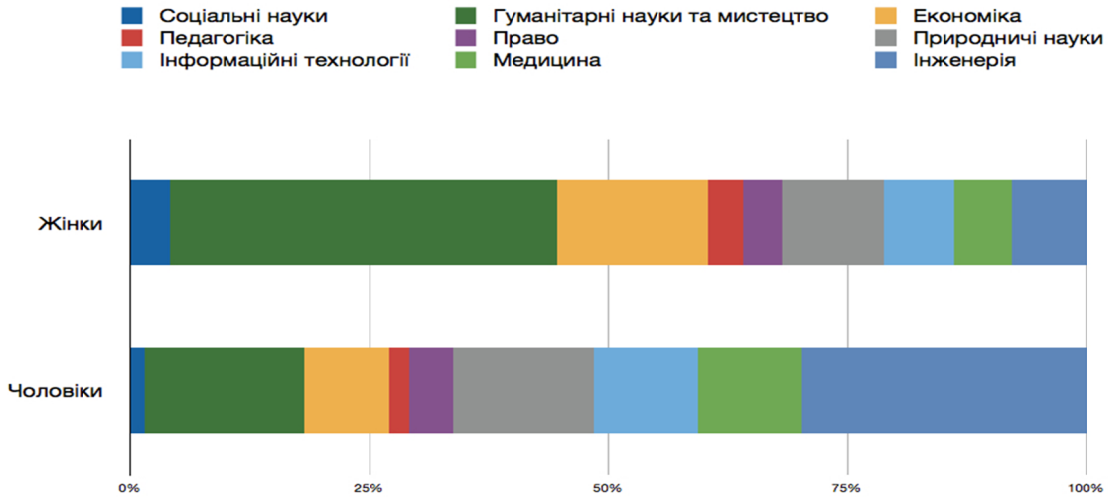

Рис. 3.34. Розподіл викладацького складу за статтю та спеціальностями (за даними аналітичного центру CEDOS)

Крім горизонтальної, в українській вищій школі присутня також і вертикальна сегрегація, тобто зменшення частки жінок на вищих професійних щаблях, причому це стосується як адміністративної сфери, так і науково-викладацької. Попри те, що освіта є однієї з найбільш фемінізованих галузей, в Україні не було жодної жінки-міністра освіти. Серед ректорів ВНЗ III-IV рівнів акредитації державної та приватної форм власності, яких в Україні налічується 234, усього 20 жінок, що складає 9% від загальної кількості керівників таких ВНЗ. Причому 10 із 20 ректорок очолюють педагогічні університети, засновані на базі колишніх педагогічних навчальних закладів. По три ректорки є в університетах фінансово-економічного та аграрного напрямків. Дещо кращою є ситуація з гендерним балансом серед проректорів або ж заступників ректора – серед них 228 жінок та 763 чоловіків, тобто трохи менше чверті проректорів у ВНЗ III-IV рівнів акредитації є жінками. Однак і цей показник очевидно далекий від рівності. [270].

Серед викладачів - бакалаврів жінки складають 76%, магістрів – 69%, кандидатів наук та докторів наук – 43% та 33% відповідно. Жінок – викладачів без звання 59%, доцентів – 48 % та жінок – професорів лише 30% (рис. 3.35).

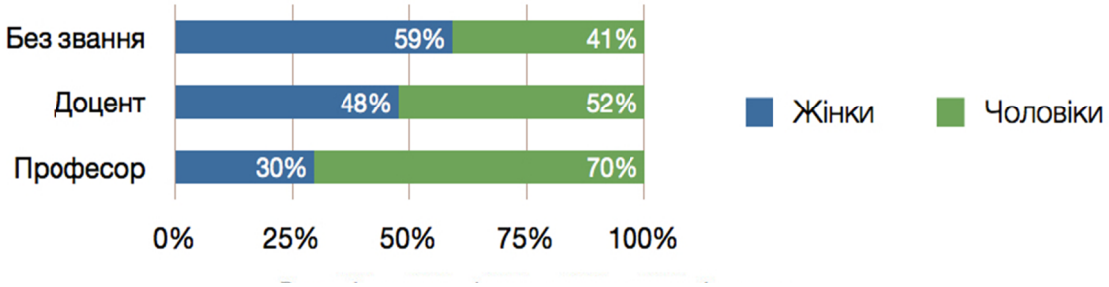

Рис. 3.35. Розподіл викладачів за вченим званням і статтю

Це гальмування у кар'єрному поступі жінок стосується не лише їхніх амбіцій чи принципового прагнення до рівності. Воно безпосередньо впливає на їхнє матеріальне становище. В українській вищій школі (як і у інших сферах зайнятості) статистика показує наявність gender pay gap - відмінності у платні, яку отримують чоловіки і жінки. Середньомісячна заробітна плата штатного викладача вищих навчальних закладів за даними Держстату становить 4103 грн., чоловіки отримують в середньому 4384 грн., а жінки - 3917 грн [265] .

Можна висунути припущення про причини цих проблем, базуючись на дослідженнях з даної теми в інших країнах та поясненнях гендерної нерівності у різних сферах зайнятості і професіях. Перш за все, це подвійне навантаження, яке мають майже усі жінки, – адже крім найманої праці, вони займаються працею хатньою і материнською, що обмежує можливості до професійного розвитку і зростання. Друге – це гендероване виховання, яке

передбачає, що змалечку дітей спрямовують у певні рамки, задані їхньою статтю, і через виховання дівчинкою чи хлопчиком формують певні гендерно- марковані соціальні схильності, риси характеру, когнітивні звички. Починаючи з магазинів іграшок та підручників для першокласників, діти засвоюють, що жінка – це вчителька, медсестра, бухгалтер чи стюардеса, а хлопчик – робітник, директор, інженер чи пожежник [271]. Виходячи з розглянутих статистичних даних, таке виховання працює.

Дослідження здобутків протягом десяти років у сфері всесвітньої гендерної рівності показали, що відбулися лише незначні покращення для жінок на робочих місцях. Згідно глобального звіту про стан всесвітньої гендерної рівності, підготовленому у 2016 році, Україна посіла 69 місце, що гірше ніж в 2014 році на 13 позицій (56 місце), але якщо проаналізувати значення показника, то він за ці роки змінився не істотно (0,706 в 2014 р. та 0,700 в 2016 р.). У 2006 році Всесвітній економічний форум вперше здійснив такі розрахунки. Тоді Україна посідала 48 місце (табл.3.13) [268].

Таблиця 3.13

Тенденції індексу гендерних відмінностей (Gender Gap Index -GGI) Всесвітнього економічного форуму за період 2006 -2016 р.р.

Рік	У цілому		Участь та можливості		Освіта		Здоров'я і виживання		Розширення політичних можливостей	
	Рейтинг країни	Значення	Рейтинг країни	Значення	Рейтинг країни	Значення	Рейтинг країни	Значення	Рейтинг країни	Значення
GGI 2006 (серед 115 країн)	48	0,680	24	0,691	25	0,998	1	0,980	97	0,050
GGI 2007 (серед 128 країн)	57	0,679	26	0,708	73	0,984	74	0,973	109	0,050
GGI 2008 (серед 130 країн)	62	0,686	27	0,714	34	0,998	38	0,979	117	0,051
GGI 2009 (серед 134 країн)	61	0,690	33	0,720	31	0,999	41	0,979	117	0,060
GGI 2010 (серед 134 країн)	63	0,687	43	0,707	23	1,000	56	0,976	105	0,065
GGI 2011 (серед 135 країн)	64	0,686	44	0,704	24	1,000	56	0,976	106	0,065
GGI 2012 (серед 135 країн)	64	0,689	34	0,725	22	1,000	34	0,979	119	0,054
GGI 2013 (серед 136 країн)	64	0,694	30	0,743	27	1,000	75	0,973	119	0,059
GGI 2014 (серед 142 країн)	56	0,706	31	0,748	29	1,000	74	0.973	105	0,101
GGI 2015 (серед 145 країн)	67	0,702	40	0,731	30	1,000	42	0,979	107	0,098
GGI 2016 (серед 144 країн)	69	0,700	40	0,722	26	1,000	40	0,979	107	0,098

Також не зважаючи на умовний ріст індексу впливу на політику, позиція нашої країни з 2006 року до 2013 спустилася з 97 до 119 місця в 2013 році, а к 2016 року піднялась на 107 місце, але все одно залишається найменшим рейтинговим та індексовим показником, який суттєво впливає на загальний рейтинг України, адже всі інші критерії оцінки суттєво вищі від «участі в політиці та управлінні» (рис. 3.36).

Наведемо графічно також рівень показників індексу гендерного розриву України порівняно з середніми стандартними значеннями показників (рис.3.37)[273].

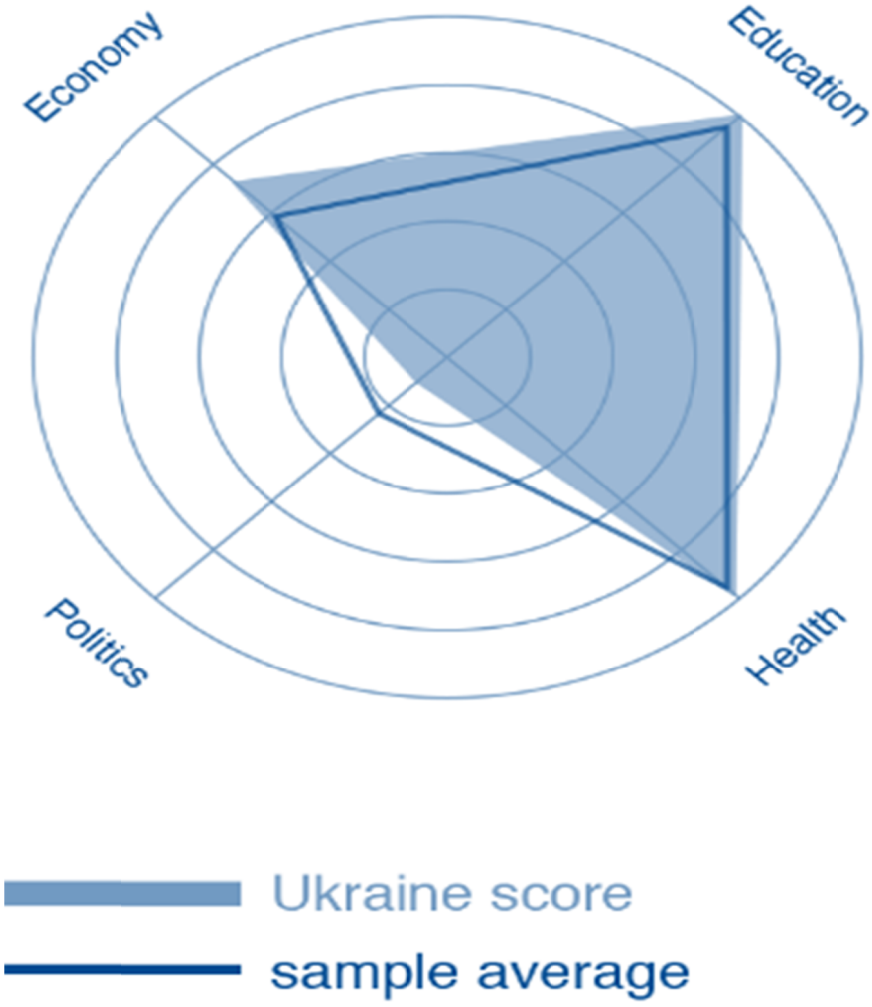

Рис.3.37. Рівень показників індексу гендерного розриву України порівняно з середніми стандартними значеннями показників (згідно даних Всесвітнього економічного форуму)

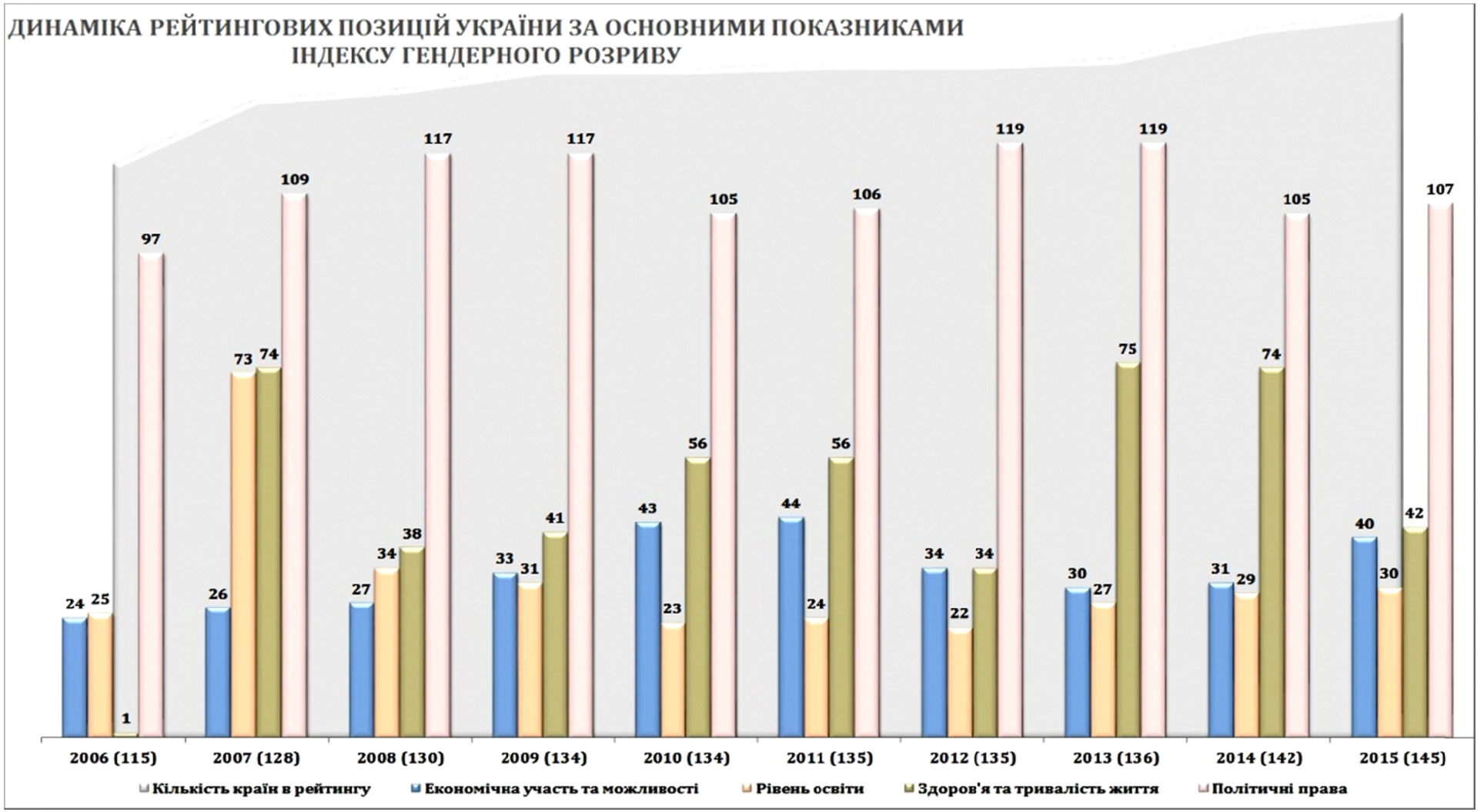

Рис.3.36. Тенденції індексу гендерних відмінностей (Gender Gap Index -GGI) за період 2006- 2015 рр.

Порівняємо існуючий рівень індексу гендерного розриву (ІГР) України та інших країн в 2016 році (рис.3.38). Україна посідає 69 місце серед 144 країн і індекс складає 0,7. На першому місці – Ісландія зі значенням показника 0,874.

Рис.3.38. Порівняння індексу гендерної рівності України з іншими країнами показників (згідно даних Всесвітнього економічного форуму)

Індекс гендерного розриву (The Global Gender Gap Index) призначений для вимірювання гендерних відмінностей в доступі до ресурсів та можливостей в окремих країнах, а не фактичного рівня наявних ресурсів і можливостей в цих країнах. Таким чином, індекс вимірює тільки гендерні відмінності в країнах світу незалежно від рівня їх розвитку. Передбачається, що Індекс повинен використовуватися державами, які прагнуть до скорочення гендерної нерівності, як інструмент для аналізу проблемних моментів в їх соціальній політиці, розробки заходів по скороченню гендерного розриву і відстеження їх ефективності з плином часу.

Індекс гендерного розриву приймає значення від нуля (повна нерівність) до одиниці (повна рівність) .

Індекс вимірює рівень гендерного розриву, який існує в тих чи інших країнах між жінками і чоловіками, по 14 різним змінним в чотирьох ключових областях. В таблиці 3.14 представимо характеристику показників, на основі яких розраховується індекс[274].

Репродуктивне здоров'я в даному випадку вимірюється двома показниками: рівнем материнської смертності і коефіцієнтом народжуваності в підлітковому віці (молодше 20 років). Чим вони нижче, тим ближче країна до гендерної рівності; за задумом авторів індексу, в ідеальній ситуації ні

материнської смертності, ні народжуваності серед підлітків бути не повинно. Материнські смерті служать ясним сигналом про статус жінок у суспільстві. Небезпека смерті при народженні знижується завдяки освіті, адекватному харчування, доступності контрацепції, допологової медичної допомоги та кваліфікованим лікарям. Раннє материнство завдає шкоди здоров'ю і обмежує майбутні можливості - заважає молодим жінкам здобувати освіту і часто прирікає на низькокваліфіковану роботу[275].

Таблиця 3.14

Характеристика показників індексу гендерного розриву

Показники індексу гендерного розриву	Характеристика показника
1.Репродуктивне здоров'я	Рівень материнської смертності і коефіцієнт народжуваності дітей у підлітків. Для розрахунку індексу за показником репродуктивного здоров'я, у дівчаток і жінок, порівнюються ідеальні показники, такі як: відсутність материнської смертності та підліткової вагітності. На чоловіків даний показник не поширюється.
2.Розширення прав і можливостей	Співвідношення числа жінок і чоловіків, які є депутатами парламенту (якщо жінки в парламенті не представлені, то замість показника рівного нулю необхідно проводити розрахунок за показником 0,1 так як жінки нехай і побічно, але впливають на роботу парламенту і політичну сферу в цілому).
3. Освіта	Співвідношення рівня середньої та вищої освіти серед жінок.
4.Ступінь економічної активності	Ступінь репрезентації жінок в економіці, тобто кількість жінок, які представляють робочу силу і зайняті в суспільному виробництві.

Розширення прав і можливостей також вимірюється двома показниками: співвідношенням числа жінок і чоловіків в парламенті і рівнем середньої та вищої освіти серед жінок і чоловіків. У політичній сфері жінки традиційно знаходяться в обмеженому положенні на всіх рівнях управління. Доведено, що підвищення рівня освіти розширює свободу жінок, зміцнюючи їх здатність ставити запитання, роздумувати, дієво впливати на умови свого життя. Освічені жінки мають більше шансів отримати задоволення від їх роботи, брати участь в громадських дискусіях, піклуватися про своє здоров'я і здоров'я своєї сім'ї і виступати з іншими ініціативами.

Ступінь економічної активності - частка жінок у загальній робочій силі, яка включає всіх зайнятих і безробітних (активно шукають роботу), а також

тих, хто шукає роботу з частковою зайнятістю. При всій корисності показника частки жінок в загальній робочій силі, він не враховує кількісний поділ професій на «жіночі» та «чоловічі» на ринку праці і розрив заробітної платні за гендерною ознакою.

До показника благополуччя жінок мають відношення й інші важливі питання, як то використання часу, доступ до активів, домашнє насильство і розширення прав і можливостей на місцевому рівні, але надійних і своєчасних даних з цих аспектів на даний момент не вистачає.

Тому, на перспективу, необхідно докладати на нові зусилля щодо вдосконалення інформаційної бази, щоб сприяти кращому розумінню проблем, публічних дискусій й подальшого прийняття відповідних рішень.

Для досягнення більш високого показника політичної активності жінок необхідно вдатися до наступних заходів:

Впровадження гендерних квот в представницьких органах влади та на вищих щаблях державного управління. Хоча квотування, певною мірою суперечить настановам демократичного суспільства, на сучасному етапі воно є протекціоністським заходом держави. Зважаючи на українські реалії та міжнародний досвід, доцільним є впровадження на найближчу перспективу гендерної квоти у розмірі не менше 25 -30% кожної статі.

Розробка та впровадження цілеспрямованої гендерної політики держави, тобто заходів, що сприятимуть утвердженню партнерства статей у визначенні та втіленні стратегічних цілей, завдань та методів їх досягнення в діяльності урядових структур.

Основні напрямки гендерної політики мають передбачати застосування гендерного підходу у всіх видах державної політики, програм, планів та рішень.

Поширення знань щодо гендерних відносин у громадянському суспільстві.

Для досягнення гендерної рівності в сфері зайнятості пропонуємо наступні заходи. Для ретельного моніторингу ситуації потрібні надійні дані з розбивкою за статевою ознакою, яких сьогодні недостатньо. Необхідні суттєві зміни в зборі статистичної інформації, що включають як збільшення кількості, так і якості даних в гендерному розрізі.

Необхідно реформувати правову базу і забезпечувати виконання законів з тим, щоб видалити будь-які перешкоди на шляху гендерної рівності та реально усунути дискримінацію, в тому числі забезпечивши рівну оплату за працю рівної цінності [271].

Ефективною була б система економічної підтримки і стимулів, спрямована на відмову від дискримінації по відношенню до жінок. Удосконалення інфраструктури, що полегшує виховання дітей, могло б вивільнити час і ресурси жінок і дозволити їм брати активнішу участь в економіці.

Багато що може зробити і приватний бізнес. Необхідне створення нової корпоративної культури і методів роботи, націлених на досягнення гендерного балансу. Ряд великих компаній уже почали працювати в цьому напрямку - вони обмінюються досвідом і розвивають співробітництво як всередині бізнес-спільноти, так і взаємодіють з іншими секторами, державними органами і неурядовими організаціями.

В сфері освіти необхідно:

підвищити ефективність системи використання наявних ресурсів;

поліпшити методичне та кадрове забезпечення системи освіти, а саме:

проводити навчальні тренінги та семінари для викладацького складу навчальних закладів з метою роз'яснення необхідності впровадження гендерних підходів у викладання;

включити курси з історії, теорії та практики гендерних досліджень до обов'язкової навчальної програми у вищих навчальних закладах;

однаково заохочувати дівчат та хлопців до громадської діяльності, участі в змаганнях, конкурсах та олімпіадах, що сприятиме формуванню основ лідерства.

Важливе значення має просвітницька та пропагандистська діяльність засобів масової інформації, направлена на зміну традиційних стереотипів щодо розподілу гендерних ролей, формування егалітарної свідомості в суспільстві:

проведення інформаційних кампаній у ЗМІ і освітніх програм з метою підвищення рівня інформованості про гендерну рівність і поширення нестереотипних уявлень про роль жінок і чоловіків у родині;

висвітлення успішних прикладів реалізації жінками своїх можливостей в традиційно чоловічих професіях, прикладів просування жінок на керівні посади в різних галузях економіки;

пропаганда гендерної рівності в сфері професійної зайнятості шляхом соціальної реклами;

підвищення інформованості суспільства про діяльність жіночих організацій, інших організацій громадянського суспільства [275].

Отже, реалізація поступового наближення до гендерної рівності за показником Індексу гендерного розриву має відбуватися поступово і з залученням заходів в усіх напрямках життя країни – інституціональному, економічному та соціальному. Пропонуємо, зокрема, наступні заходи:

1) Кваліфікаційні програми:

набір серед абітурієнтів необхідної кількості жінок та чоловіків на спеціальності певних галузей та бюджетування цих напрямків з подальшим працевлаштуванням випускників;

програми безкоштовної перекваліфікації за умови бажання переходу працівника в іншу сферу праці.

Створення окремого органу, наприклад Комісії з гендерної політики. Склад комісії визначається за видами діяльності:

аналітична (вивчення впливу політичних, соціально-психологічних, правових та інших чинників на реалізацію політики ефективного розподілу ресурсів);

освітня (розробка освітніх програм підготовки та навчання кадрів)

правова (розробка Програми гендерної політики; координація всіх розроблюваних заходів згідно прийнятої Програми).

Найбільш принципові завдання Комісії з гендерної політики:

координація дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування по реалізації політики гендерної рівності;

розробка системи заходів, що забезпечують створення чоловікам і жінкам рівних можливостей для реалізації їх прав з урахуванням їх гендерних особливостей;

формування громадської думки щодо необхідності дотримання гендерних прав в сім'ї та суспільстві через засоби масової інформації, роботу громадських організацій, освітніх програм і масових заходів.

2) В умовах ринку необхідним є впровадження економічного механізму стимулювання підприємств до працевлаштування жінок в тих галузях, де є доцільним підвищення кількості жінок. Стимулювання може бути представлене, наприклад, скороченням обсягів нарахувань на фонд оплати праці, реалізацією спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого бізнесу. Іншим шляхом заохочення роботодавців є надання безкоштовної або пільгової консультаційної допомоги державних служб зайнятості щодо створення схем нових робочих місць з урахуванням різних потреб чоловіків і жінок (гнучкі робочі графіки, зайнятість неповний час, можливість надомництва, аутсорсингу та дистанційної роботи).

3) Впровадження гендерних підходів до роботи державних центрів зайнятості, спрямованої на зменшення безробіття серед жінок та чоловіків, шляхом працевлаштування на вільні та новостворені робочі місця:

створення інформаційних центрів з питань вакансій, проведення ярмарків вакансій, випуск інформаційних бюлетенів для потенційних роботодавців про кадри, що знаходяться в даній час на обліку в службі зайнятості;

інформаційна робота серед населення з метою стимулювання чоловіків до реєстрації в державних службах зайнятості, а жінок – до більш активної позиції в процесі пошуку роботи;

проведення регулярних досліджень ринку праці на основі гендерного підходу з метою виявлення вільних ніш і перенавчання кадрів для їх заповнення;

4) Упорядкування системи оплати праці в бюджетній сфері, більшість серед зайнятих в якій становлять жінки, шляхом:

зближення рівнів оплати праці в бюджетній та небюджетній сферах шляхом підвищення мінімальної заробітної плати працівників бюджетної сфери;

запровадження Єдиної тарифної сітки, передбачивши прогресивну шкалу підвищення заробітної плати відповідно до кваліфікації, складності виконуваних робіт та їх відповідальності;

запровадження спеціальної тарифної сітки для працівників галузей освіти та охорони здоров'я, яка забезпечуватиме більш високий рівень оплати їх праці, а отже сприятиме більшому залученню чоловіків до цих сфер.

5) Проблема збереження і відновлення репродуктивного здоров'я населення вимагає комплексного підходу до її вирішення, який можливий тільки на державному рівні, шляхом цілеспрямованих скоординованих дій органів влади, служб охорони здоров'я, органів місцевого самоврядування, наукових і громадських організацій.

Дії мають бути спрямовані на збереження і збільшення репродуктивного здоров'я населення, підвищення його репродуктивного потенціалу, забезпечення державної політики в галузі охорони репродуктивного здоров'я населення, скорочення термінів відновлення втраченого здоров'я шляхом впровадження в медичну практику сучасних методів діагностики і лікування, удосконалення перинатальних центрів, підвищення кваліфікації фахівців, що працюють в галузі охорони репродуктивного здоров'я.

ВИСНОВКИ

Проведеним дослідження підтверджено, що у теперішній трансформаційній українській економіці та регіонах України під впливом дії об'єктивних і суб'єктивних чинників склалося положення, коли середні доходи населення в України та її регіонів є на порядок нижчими, ніж в економічно розвинених країнах. Низькі доходи, надмірна диференціація населення країни і регіонів за їх рівнем, порушення принципу справедливості при формуванні та розподілі доходів за видами економічної діяльності посилюють негативні соціальні явища: труднощі у сполученні соціальної відповідальності держави, бізнесу і людини за свої дії перед суспільством і собою; соціальної злагоди в суспільстві та суцільної згуртованості української нації. Невід'ємними чинниками названих негативних явищ є неефективна економіка, низька активність та надмірна експлуатація робочої сили на ринку праці.

Враховуючи наявну ситуацію, урядом України прийнято відомі інституціональні заходи щодо макроекономічної стабілізації та соціально-економічного зростання і розвитку. Серед яких центральне місце відведено соціально-трудовій сфері, проблемі неухильного зростання заробітної плати як основного чинника підвищення доходів населення.

Даному контексту економічного зростання відповідає зважена макро-регіональна політика доходів населення, окремі напрями якої авторами даного дослідження надалі пропонуються.

1.Усунення деструктивних виявлень ринкової економіки, які продукують надмірну експлуатацію найманого працівника, знижують ціну його робочої сили.

Реалізація цього напрямку пов'язана з боротьбою із корупцією, монополізмом і тіньовою економікою, які проникли у всі її сфери на макро-регіональних рівнях, що суперечить об'єктивним законам ринкових відносин. Згадане зумовлене дією таких деструктивних чинників:

низьким рівнем доданої вартості у виробленій продукції (послугах) особливо на експортно-сировинних підприємствах;

падінням продуктивності праці через застарілі техніку і технології;

високою матеріало-, енерго-, і трудомісткістю продукції;

нерозвинутим менеджментом організацій та персоналу, слабкими службами маркетингу;

привласненням володарем основного капіталу більшої частини новоствореного продукту;

ігнорування з боку роботодавця можливостей для капіталізації людського капіталу.

2. Забезпечення відчутного підвищення рівня заробітної плати шляхом економічного зростання.

В основі поставленого теперішнім урядом України завдання щорічного

зростання реальної заробітної плати на 15-20% находиться прискорене нарощування ВВП на 5-7% по відношенню до попереднього року, при індексі споживчих цін на кінець звітного року не більш як 1,05. Цього можна досягти через суттєву активізацію інноваційної політики країни, подальшу реструктуризацію та розширене інвестування в реальну економіку, оновлення технологічної бази підприємств, особливо у сільському господарстві, ефективне використання експортного потенціалу, опанування нових, перспективних ринків збуту для експортної продукції та зниження залежності від імпорту. Слід вкладати гроші, насамперед, в нові технології, освіту і науку, охорону здоров'я, стимулювати дрібний і середній бізнес. Тим самим створюються умови для відродження середнього класу, реалізації концепції людського капіталу, коли професійно-кваліфікаційні здібності,здоров'я людини забезпечують економічне зростання країни, підвищення заробітної плати працівника, доходу всього населення. Але в ринковому секторі економіки завдання підвищення заробітної плати може бути реалізовано на основі створення нових високооплачуваних робочих місць з урахуванням зростаючої конкуренції на висококваліфіковану робочу силу. Слід підтримувати тенденції підвищення роботодавцями заробітної плати у порівнянні із законодавчо встановленим її мінімальним рівнем, а також відносно її середнього рівня по країні. Такі робочі місця можуть створюватися також на підставі їх модернізації за рахунок надання цільового податкового кредиту підприємствам та їх власних коштів.

Отже, первісним напрямом є оновлення (заміна) фізично і морально застарілого обладнання, впровадження високотехнічних, інноваційних проектів, створення нових конкурентоспроможних, високооплачуваних робочих місць. Тільки принципово високий техніко-технологічний рівень виробничого середовища, його інноваційна спрямованість, ринкова процедура банкрутства збиткових підприємств, ефективне використання результатів їх приватизації, сильний менеджмент і маркетинг, запровадження реальної програми легалізації тіньової економіки, розвиток людського капіталу дозволяють досягнути суттєвого зростання доходів населення.

3. Додержання державних соціальних стандартів у соціально-трудовій сфері.

Слід враховувати, що в Україні сьогодні законодавчоприйнято нормативний підхід до визначення мінімальної зарплати (МЗП) як державної соціальної гарантії, вартісна величина якої зростає випереджаючими темпами у порівнянні з прожитковим мінімумом та могутньою інфляцією . Виконання стандартів МЗП і ПМ у сучасних умовах є першоосновою формування гідної зарплати і гідного доходу, що повинно знайти своє відродження у колективних договорах підприємств регіону.

На виробничому рівні роботодавець повинен бути готовим до коригування свого надприбутку, сформованого надмірною експлуатацією найманого працівника. Що стосується покриття видатків на приховану

складову (відкриття «свого діла» , «кришування» та інспектування), то на це сьогодні спрямовані антикризові заходи уряду. Слід розуміти,що в роботодавця є маневри у використані значних резервів виплати «мінімалки» наступного зростання СНЗП, насамперед завдяки справедливим розподільним відносинам, а також раціоналізації структури операційних витрат, зокрема зменшення так званих інших витрат на користь витрат на заробітну плату. Роботодавець повинен розуміти, що забезпечення «мінімалки» є його обов'язком. У протилежному за новим законодавством настає його персональна відповідальність за порушення чинного законодавства, як мінімум - виплата штрафів.

Керівництво регіону зобов'язане ефективно використовувати законодавство України , яким передбачено соціальні допомоги. Призначення яких знаходиться в компетенції місцевих органів соціального захисту населення. Зокрема. Вони визначені ст. 17 Закону України від 05.10.2000 р. № 2017-III «Про державні соціальні стандарти та держави соціальної гарантії.»

За ініціативи регіональної держадміністрації та за згодою з Міністерством соціальної політики України потрібно розробити проект регіонального, соціального стандарту прожиткового мінімуму та затвердити його у встановленому порядку як основи перегляду українського споживчого кошику з врахуванням сучасних потреб пересічної людини.

4. Вирішення проблем зайнятості, бідності населення та середнього класу

Дані проблеми по темі взаємопов'язані. Тому невипадкового в інституціональних урядових рішеннях стан ринку праці визначений основним фактором загострення проблеми бідності. Так рівень безробіття за методологією МОП у 2015р становить 9 %. Серед безробітних кожен п'ятий перебуває у стані незайнятості більше року, серед яких перебільшують наймолодші групи у віці 15-20 років. Стратегією подолання бідності, схвалено кабміном України від 16.03.2016 р. №101- р передбачується поступове зниження рівня бідності за абсолютним критерієм (прожитковим мінімум) у 2018р. – до 23%; у 2020 р. – до 15%.

Тому слід очікувати, що частка середнього класу (СК) буде зростати з переходом у дану верству бідного населення. Але для цього треба неухильно працювати у напрямі розширення доступу до продуктивної зайнятості, сприянню доходів населення від зайнятості та виплат у системі державного соціального страхування для забезпечення умов гідної праці.

Перехід потенційного середнього класу який сьогодні за економічного критерію становить 51,6%, а за самоідентифікацією – 31,3 % стає цілком можливим за умови застосування відповідних заходів та шляхів економічного реформування, що проводиться Урядом України сьогодні. Вона спрямована на макроекономічну стабілізацію шляхом реалізації найбільш очікуваного сценарію щорічного ВВП України у середньостроковій

перспективі на 3-4%. Зрозуміло, що макроекономічна стабілізація і зростання потребують великих інвестиційних вкладень. За всіма відомих причин є марною надія як на іноземного інвестора, так і вітчизняного. Іноземний інвестор – з огляду на нестабільне законодавство, вітчизняні олігархи виводять кошти в офшори. Основне населення, будучи в розвинутих країнах основним інвестором, відчуває в нашій країні хронічну недовіру до банківсько-фінансової системи, зберігаючи деякі гроші у своїх схованках. Залишається одне – йти шляхом стратегії сильної бюджетної політики інвестиційного кредитування, яка може бути реалізована у разі:

усунення фіскального дефіциту, що спричиняє тіньова економіка;

розширення бази платників;

посилення механізмів адміністрування;

раціоналізація соціальної сфери шляхом скорочення тієї частки її бюджетного фінансування, яка є помилковою та виділення тієї її частини, що може функціонувати на госпрозрахунковій основі.

Викладеному контексту макроекономічної оптимізації в напрямі реалізації стратегії сильної бюджетної політики задля створення умов щодо економічного зростання, підвищення доходів працюючого і непрацюючого населення відповідають вже прийняті ВР і Урядом України інституціонально-економічні акти. Їх реалізація сприяє становленню і розвитку СК, перетворенню його на рушійну силу, соціально відповідальну за економічне реформування, побудову соціальної держави України.

1. Програма Гідної праці МОП для України на 2016-2019 рр. (схвалено Національною тристоронньою соціально-економічною радою 07.04.2016р.).
2. Закон України «про внесення змін до деяких законодавчих актів України від 06.12.2016 №1774-VIII». Ним внесені зміни до всіх законодавчих актів України, починаючи з Кодексу законів про України, якими визначається мінімальна заробітна плата і прожитковий мінімум. Цим документом дозволяється Уряду України встановлювати з 01.01.2017р. мінімальну зарплату в Україні 3200.
3. Набули чинності Постанова КМ України від 03.02.2016 №55 та цілий ряд нормативно-законодавчих актів, якими визначено, що з 01.01.2017р. юридичні та фізичні особи-підприємці, які використовують найману працю за порушення законодавства про працю та зайнятість населення несуть окрім адміністративної відповідальності ще фінансові санкції у розмірі від 3200 до 9600 грн.

Результатом впровадження оновлених інституціонально-економічних умов реформування, що проводиться в Україні явилось у І кв. 2017 р. перевиконання держбюджету України по доходах: проти плану – на 10,6 млрд. або на 16,7 млрд. грн..; проти ІІІ кВ. 2016 р. – на 35,3% або на 45,6 млрд.грн. При цьому находження ЄСВ перевищило планове завдання на 7,0

млрд. грн.. та на 12,9 млрд.грн.. проти І кв. минулого року і становило 40,8 млрд.грн..

Наслідком прийнятих урядом заходів очікується створення нових, високотехнологічних робочих місць та зростання зайнятості. Це обумовлює підвищення попиту на кваліфіковану робочу силу, сприяє капіталізації людського капіталу,збільшення трудового доходу, а звідси – відраховано в бюджет і Єдиний фонд соціального страхування, тому зростають можливості для зростання пенсій, соціальних допомог та інших соціальних трансфертів. Таким чином, створюються матеріальні передумови для зростання доходу населення, що забезпечує перехід потенційного СК в реальний.

Гендерна рівність у доходах.

Аналіз вітчизняного досвіду, Інтернет-видань та Проекту МОП «Гендерна рівність у сфері гідної праці» свідчать, що сьогодні удосконалення гендерної політики в напряму забезпечення рівності в оплаті праці жінок і чоловіків потрібно бачити у контексті розвитку соціального діалогу, з активною участю жінок в інституціях.

Наприклад, Європейський соціальний діалог відбувається як на двосторонній основі між організаціями роботодавців та профспілок, так і тристоронній основі – між соціальними партнерами та органами державної влади. ЄС визначив шість пріоритетів, що стосуються гендерної рівності:

рівна економічна незалежність;

гармонізація приватного і професійного життя;

рівне представництво у прийнятті рішень;

викорінення всіх форм насильства за ознакою статі;

ліквідація гендерних стереотипів;

сприяння гендерній рівності в зовнішній та політиці розвитку.

В Україні здійснення гендерної політики в частині рівності в оплаті праці знаходиться у контексті стратегії розвитку ринку праці, яка полягає у розробці нової концепції зайнятості. Вона має спрямовуватися на подолання гендерної асиметрії на ринку праці, яка пов’язана з фемінізацією найменш престижних сфер діяльності. В цій концепції стратегічними пріоритетами у розвитку ринку праці України, на нашу думку, повинні бути:

зменшення відмінностей у змісті та оплаті праці за статевою та галузевою ознакою;

дотримання принципу рівності у зайнятості за гендерною ознакою;

посилення контрою за дотриманням роботодавцями трудового законодавства в частині гендерної рівності;

розробка і реалізація програм жіночого малого та середнього підприємництва;

створення умов щодо програм професійного навчання, їх зв’язок із професійним зростанням та матеріальним стимулами до праці у контексті реалізації концепції людського капіталу;

пропаганда рівності сімейних і професійних ролей між чоловіками та жінками.

6. Договірне регулювання доходів населення.

Основними взаємовигідними критеріями для соціальних партнерів щодо впровадження механізму розширення дії регіональних і галузевих угод на усіх працівників певного виду економічної діяльності можуть бути:

впровадження на регіональному і галузевому рівнях єдиних стандартів умов праці;

сприяння належного захисту законних інтересів працівників;

створення справедливих умов для діяльності працедавця у конкурентних умовах, що дозволятиме досягти значних економічних результатів.

У разі встановлення у колдоговорахна рівні підприємства трудових норм нижче за галузеві і регіональні, вони повинні обговорюватися виявлень причин відхилення.

Такий підхід є новим у практиці трудового законодавства, але такі принципи стимулювання для залучення роботодавців до колективних переговорів розширюють сферу охоплення угодою.

Одним з пріоритетів програми МОП «Гідна праця для всіх на 2016-2019 р.р.» є:

сприяння ефективному соціальному діалогу, що передбачає розробку нового законодавства;

внесення змін у чинне законодавство;

покращення системи колективних переговорів врегулювання трудових спорів в частині гідної праці.

Отримані результати і відповідні пропозиції можуть бути використаними у діяльності регіональних органів влади задля більш дієвого впливу на формування доходів населення регіонів і покращення рівня життя.

Список використаних джерел

1. Лосев А.Ф. История античной эстетики. Софисты. Сократ. Платон. – М.: Мысль, 1963. – 674с.
2. Большая Советская Энциклопедия. – М.:1974, Т.13.-С.523
3. Ксенфонт. Воспоминания о Сократе. Пер. С.И.Сиболевского. – СПб., 1993.-477с.
4. Платон. Апология Сократа. Пер. М.С.Соловьева / Платон. Собрание сочинений в 4-ч томах. Т.4.М.:1989. – 589с.
5. Платон. Собрание сочинений: в 4-х т. / Платон; пер. с древнегреч./ Ред. А.Ф.Лосев и др. - М. : Мысль, 1994. – Т.3. – 656с. – (Философское наследие).
6. Аристотель. Сочинения: в 4-х т. / Аристотель; пер. с древнегреч. Н.В.Брагинской. – М.: Мысль, 1983. – Т.4. – 830с. – (Философское наследие).
7. Ядгаров Я.С. История экономических учений / Учебник / Я.С. Ядгаров. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 480с.
8. Большая Советская энциклопедия, -М.: 1974, Т.16.-С.258-259.
9. Маркс К. и Енгельс Ф. Соч., 2 изд., Т.20 – С.240
10. Аникин А.В. Юность науки: жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. М.: Политиздат. - 1979.-367с.
11. Посошков И.Т. Книга скудности и богатства и другие сочинения. М.: Соцєкгиз. – 1951-395с.
12. Меркантилизм. Антология. – М.: – ОГНЗ. – 1955. – 340с.
13. Петти У. Трактат о налогах и сборах. Антология экономической классики. – М.:МП «ЭКОНОВ».- «КЛЮЧ», 1993. – 475с. – С.7-78.
14. Локк Дж. Соч.: в 3-х т. – Т.1. – М.: Мысль, 1988. – С.137-405.
15. Буагильбер П. Рассуждения о природе богатства, денег и налогов. М.: Наука, 1989. – 394с.
16. Кенэ Ф., Избранные экономические произведения. М.: Соцэкгиз, 1960. – 787с.
17. Злупко С.М. Історія економічної теорії. Київ: Знання, 2005. Підрозділ 5,5. «Погляди Р.Кантільона на вартість, торгівлю і гроші» – С.172-215.
18. Тюрго А.Р.Ж. Избранные экономические произведения. М.: Соцэкгиз, 1961. – 836с.
19. Тюрго А.Р.Ж. Размышления о создании и распределении богатства / Избранные экономические произведения. М.: Мысль. – 1961. – С.101-131.
20. Кєне Ф., Тюрго А.Р.Ж., Дюпон де Немур П.С. Физиократы. Избранные економические произведения. М.: Эксмо, 2008. – 671с.
21. Томас Мор. Эпиграммы. История Ричарда III. Серия «Литературные памятники». – М.:Наука, 1973. – 382с.
22. Валлич Э.И., Н.М.Карамзин - первый русский рецензент «Утопии Томаса Мора» / История социалистических учений: сб. статей. М.: Наука, 1977. С.243-256.

23. Кампанелла Т. Город Солнца. М.: АН СССР, 1947. – 413с.
24. Сен-Симон К.А., Очерки науки о человеке. Утопический социализм. Хрестоматия / Ред. А.И.Володина. М.: Политиздат 1982. – 401с.
25. Оуэн Р. Избранные сочинения. Том 1. Пер. с англ. С.А.Фейгиной., М.-Л.:АН СССР 1950.
26. Фурье Ш. Избранные сочинения, Т. III. М.: АН СССР, 1954. – 358с.
27. Герцен А.И. Собр. Соч. Т.27, кн.1. – СПб, 1966. – 245с.
28. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов». Антология экономической классики. – М.: МП «ЭКОНОВ», «КЛЮЧ», 1993. – 475с. – С.81-396.
29. Сміт А. О природе капитала, его накоплении и применении. Книга 2. Исследование о природе и причинах богатства народов (1776 г.) // Антология экономической классики.- М.: МП“ЭКОНОВ”, “КЛЮЧ”, 1993. – С.306-396.
30. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогообложения // Антология экономической классики.- М.: МП“ЭКОНОВ”, “КЛЮЧ”, 1993. – 475с., – С.399-473.
31. Маркс К., Энгельс Ф. – Полн. собр. соч. – 2 изд., Т.16.- С.155.
32. Сей Ж.Б. Трактат политической экономии, или простые изложения способа, которым образуются, распределяются и потребляются багатства. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – С.230-258.
33. http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/MILL_DZHEMS.html
34. Senior T.W. Investment in human capital. The role of political economy. New York:Farrar@Rincard, 1939. – 475p.
35. Бастиа Ф. Экономические гармонии. Пер. с англ. – М.: Мысль, 1954. – 459с.
36. Маркс К. Теории прибавочной стоимости. Гл.20 / Маркс К., Энгельс Ф. – Полн.собр.соч. – 2 изд.,Т.26. – С.65-81.
37. Мальтус Т. // Опыт о законе народонаселения // Антология экономической классики. – Кейнс Д., Ларин Ю. – М.: МП“ЭКОНОВ”, “КЛЮЧ”, 1993.- 486с. – С.5-134.
38. Милль Дж.Ст. Основы политической экономии и некоторые аспекты их приложения к социальной философии. Т.1: Пер. с анг.- М.: Прогресс, 1980.- 496 с.
39. Маршалл А. Принципы политической экономии. Т.1: Пер. с англ.- М.: Прогресс-Универс, 1993.- 416 с.
40. Кларк Дж. Распределение богатства. – М.-Л.: Нева, 1934.-351с.
41. Пигу А.С. Экономическая теория благосостояния: Пер. с англ.: В 2-х т.- М.: Прогресс, 1985.- 684 с.
42. Шумпетер Й.А. Капіталізм, соціалізм і демократія: Пер. с англ.: Экономика, 1995.- 478 с.
43. Туган-Барановський М.И. Політична економія.- К.: Наукова думка, 1994.- 363 с.

44. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации. СПУ, 1916. – 254с.
45. Кондратьев Н.Д. Большие циклы коньюнктуры // Вопросы коньюнктуры, Т.1, Вип.1.- М, 1925.- 346 с.
46. Б.Мандевиль. Басни о пчелах. М.: Мысль, серия «Философское наследие», 1974. – 293с.
47. Аникин А.В. История финансовых потрясений. От Джона Ло до Сергея Корниенко М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2000. – 378с.
48. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег // Антология экономической классики – М.: МП“ЭКОНОВ”, “КЛЮЧ”, 1993- 486с.
49. Осадчая И. Современное кейнсианство. Эволюция кейнсианства и неоклассический синтез. – М.: Мысль, 1971. – 881с.
50. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход. – М.: Изд. иностр. лит., 1959. – 246с.
51. Харрод Р., Теория экономической динамики. Пер. с англ. – М.: ЦЭМИ, 2008. – 210с.
52. Классики кейнсианства: в 2-х т. Т.1. Харрод Р. К теории экономической динамики. М.: Мысль, 1997. – 194с.
53. Эрхард Л. Благосостояние для всех. М.: Нагала-Пресс, 1991. – 307с.
54. Зарицкий Б.Е. Людвиг Эрхард: секреты «экономического чуда». – М.:ВЕК, 1997. – 253с.
55. Э.Шульц. Реформы Эрхарда // Вопросы экономики 1991, №8.
56. Ойкен В. Основные принципы экономической политики. – М.:Прогресс. – 1995. – 481с.
57. Мюллер-Армак А. Концепция социального рыночного хозяйства.
58. Фридмен М. Количественная теория денег // Класика экономической мысли: Сочинения.- М.: ЭКСМО-Пресс, 2000.- С.787-831.
59. Історія економічних вчень: Навчальний посібник / За ред. В.В.Кириленка. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 233с.
60. Самуэльсон П. Экономикс.- М.: Прогресс, 1980.- 228 с.
61. Макконнел К.Р., Брю С.Л. Економікс: принципи, проблеми, політика. – М.:ИНФРА. – М.,2003. – 972с.
62. Дятлов С.А. Основы теории человеческого капитала / С.А.Дятлов // СПб.:СПУЄ, 1994. – 160с.
63. Шульц Т. Ценность детей // THESIS.- 1994. – 279с.
64. Беккер Г.С. Человеческое поведение: Экономический подход. Избранные труды по экономической теории: Пер. с англ.- М.: ГУВШЭ, 2003.- 672 с.
65. Sen A. Development and Participation. – Oxford, 2002. – P. 35.
66. Кір’ян Т.М. Мотивація людського капіталу до продуктивної праці. К.: НДІ праці і зайнятості населення. 2008. – 416с.
67. Коуз Р. Фирма, рынок и право.- М: “Дело ЛТД”, 1993.- 192 с.
68. Кислицына О.А. Неравенство доходов в России в переходный период: чем оно объясняется? / О.А. Кислицына. – М.:E.E.R.C., 2003. – 79 С.

69. Норт Д. Институт, институциональные изменения и функционирование экономики.- М.: Начала, 1997.- 198 с.
70. Щерба Х.І. Розподіл доходів населення України та декомпозиція коефіцієнта Джині/ Х.І. Щерба - Національний університет "Львівська політехніка", 2013. – с. 368 – 373
71. Spithoven, A. H. G. M. Distribution of income and the structure of economy and society [Електронний ресурс] I A. H. G. M. Spithoven II International Journal of Social Economics. - 2005. - Vol. 32. - Issue 1/2. - P. 133-154. - Режим доступу: http://www.emeraldinsight.com/Insight/ViewContentServlet?Filename=Published/EmeraldFullTextArticleIArticles/0060320108.html.
72. Колот А. Теоретичні й прикладні аспекти впливу заробітної плати на мотивацію трудової діяльності // Україна: аспекти праці. – 2000, – №8. – С.8-14.
73. Звіт про НДР «Аналіз та оцінка показників якості життя працюючого населення» (№ держреєстрації 011U001879). – НДІ праці, 2011.-162с.
74. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку: Монографія / НАН України. Ін-т економіки промисловості / О.Ф.Новікова, О.І.Амоша, В.П.Антонюк та ін. – Донецьк, 2008. – 408с.
75. Лісогор Л.С. Формування конкурсного середовища на ринку праці. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. – 2006.
76. Подра О.П. Інвестування розвитку людського капіталу в системі чинників інформаційного суспільства. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата. Хмельницький національний університет. – 2013.
77. Ярошенко Г., Ярошенко М. Проблеми формування доходів населення від трудової діяльності / Г.Ярошенко, М.Ярошенко // Україна: аспекти праці. – 2013, №6. – с.39-43.
78. Тютюнникова, С. В. Бедность как социально-экономический феномен: содержание, формы, стратегии преодоления в современном мире / С. В. Тютюнникова // Соц. экономика. - 2001. - № 3-4. - С. 88-1О2.Кір'ян Т.М. Трудовий доход як форма інвестицій у людський капітал (методологічний аспект) // Україна: аспекти праці. – 2013,№3. – С.3-9.
79. Розділ І. Теоретичні і методологічні основи розподільчих відносин. // Звіт про НДР « Аналіз та оцінка доходів населення», № держреєстрації 0112U001926, НДІ праці, 2012. – 131с.
80. С.Цимбалюк. Компенсаційний пакет: сутність, структура, вимоги щодо формування // Цимбалюк С. // Україна: аспекти праці. – 2011, №1. – С.3-10.
81. Диха М. Оптимальний розподіл валового внутрішнього продукту як передумова соціально-економічного розвитку держави // Економіст. – 2013,№1. – С.39-41.
82. Клименко А.А. Проблема співвідношення між економічною і соціальною складовою в державній суспільній політиці. // Матеріали міжнародної

науково-практичної конференції, присвяченої 45-річчю факультету міжнародної економіки Одеського національного економічного університету, Одеса, 19-20 вересня 2013р. – С.46-48.
83. Державне фінансове забезпечення соціальної сфері // За ред. професора, заслуженого економіста України Т.М. Кір'ян; д.е.н., професора Ю.В.Пасічника. – Черкасі, 2012. – 398с.
84. Городецький Т.Е. Соціальні трансферти як економічна форма доходів населення України // Економічна та соціальна політика. – 2011, №5. – С.100-105.
85. Экономическая энциклопедия. Т.1. Политическая экономия. М.: Советсткая энциклопедия, 1972. – с.493.
86. Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15.07 1999 №966-XIV із змінами. Редакція від 09.12. 2012 (http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/966-14).
87. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon.nau. ua/ doc/?uid=1011.23.65&nobreak= 1
88. Про оплату праці Закон України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?uid= 1086.717.21&nobreak= 1
89. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2017–14.
90. Закон України «Про співробітництво територіальних громад», від 17 червня 2014р.;
91. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», від 5 лютого 2015р.;
92. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства», від 9 квітня 2015р.;
93. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», від 1 липня 2004р.;
94. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», від 15 травня 2003р.;
95. Закон України "Про внесення змін до статті 59 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" щодо поіменних голосувань", від 26 листопада 2015р.;
96. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи», від 28 грудня 2014р.;
97. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин», від 28 грудня 2014р;
98. Закон України «Про Державний бюджет на 2016 рік», від 25 грудня 2015р.;

99. Закон України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам», від 16 листопада 2000р.
100. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року», від 6 серпня 2014р.;
101. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні», від 1 квітня 2014р.;
102. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації у 2015 - 2017 роках Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року», від 7 жовтня 2015р.;
103. Арріго Д. Глосарій із трудового права та соціально-трудових відносин (з посиланням на досвід Європейського Союзу) / Д. Арріго, Д. Касале. – К. : International Labour Office, 2006. – 432 с.
104. Баранова Н. Удосконалення соціальних стандартів у системі соціального забезпечення / Н. Баранова, Н. Поляк // Україна : аспекти праці. – 2009. – №2. – С. 21–25.
105. Бикова А.Л., Лобза А.В., Семенова Л.Ю. Прожитковий мінімум як базовий соціальний стандарт в Україні: реалії та проблеми вдосконалення // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, 2016. – с.108-114.
106. Бобков В. Дифференциация благосостояния // Экономист. – 2005. – No 6. – С. 54-67.
107. «Витрати і ресурси домогосподарств Одеської області 2009-2013 рр.. (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств)» Статистичний збірник Головного управління статистики в Одеській області, 2015.
108. Гвелесіані А. Вплив соціально-економічного розвитку диференціації доходів населення України / А. Гвелесіані, І. Литвин // Економіка України. – 2010. − №1. – С. 82-89.
109. Герасименко Ганна В'ячеславівна. Гендерні аспекти соціально-економічної політики в Україні : дис... канд. екон. наук: 08.09.01 / Герасименко Ганна В'ячеславівна; НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень. - К., 2004. - 223 арк.: рис. - арк. 191-204.
110. Головне управління статистики у Київській області [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://kyivobl.ukrstat.gov.ua/content/p.php3?c=597&lang=1
111. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. Офіційний сайт, – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/
112. Дослідження Gallup: рівень життя українців впав до нових мінімумів [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.businessz.com.ua/news/27/429
113. Е. М. Лібанова Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу -

http://www.idss.org.ua/monografii/nerivnist_2012.pdf стр. 292
114. Експрес-випуски за 2011-2015 рр. Держкомстат Головне управління статистики в Одеській області. Веб-сайт Головного управління: www.od.ukrstat.gov.ua
115. Європейська соціальна хартія (переглянута) (ETS N 163) (укр/рос) Рада Європи від 03.05.1996 р. № ETS N 163 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_062
116. «Забезпечити гідний рівень життя». (http://www.psv.org.ua/arts/Spetcvipusk/view-2837.html)/.
117. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015
118. Звонар В. Теорія та практика ефективного регулювання мінімальної заробітної плати в Україні / В. Звонар // Україна : аспекти праці. – 2010. – №3. – С. 21–26.
119. Звягільський Ю.Л. Рівень заробітної плати - індикатор ефективності програми економічних реформ./ Ю.Л.Звягільський.- Економіка України.
120. Збірник Одеської служби статистики «Праця в Одеській області, 2014 р.», 175с.
121. Збірник Одеської служби статистики «Праця в Одеській області, 2013 р.», 177с.
122. Ільєнко Н., Спасенко Ю. Забезпечення оптимальної диференціації заробітної плати – важливий напрям регулювання оплати праці // Україна: аспекти праці, №1, 2015. – с. 22-27.
123. Карпенко Н. Розбалансованість у сфері доходів населення: регіональний аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stvua.com/?p=174
124. Кисельов К.Ю. «Статистичне вивчення споживання продуктів харчування населення України» Автореф дис.. на здобуття наук. ступеня к.е.н., Київ, 2016.
125. Крищенко К.Є. Грошові доходи населення: новітні тенденції рівня та структури // К.Є.Крищенко // Демографія та соціальна економіка. – 2004. - №1 – 2. – с.116 – 125.
126. Мельник С. Критерії оцінки бідності працюючого населення в Україні / С. Мельник ; Н. Гаєвська // Україна: аспекти праці. – 2012. – №2. – С. 14-19.).
127. Медведева В. Варенье на завтра: 7+1 корзины стран G-8 / В. Медведева // Профиль. – 2006. – 24 июня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.profile.ru/ekonomika/item/51066-items_19693
128. Мочерний С. В. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. / С. В. Мочерний. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864 с.
129. Мінімальна зарплата : світові стандарти й українські реалії // Юридичний вісник України. - 2011. - №29. - С. 8.
130. Н.В.Руденко Питання оптимізації регулювання зайнятості в умовах

відкритої економіки України // Зовнішня торгівля: право та економіка. – №6. – 2007. – С.120-126.
131. Офіційний сайт Верховної ради України. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/
132. Офіційний сайт Головного управління статистики в Одеській області. Структура сукупних ресурсів [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://od.ukrstat.gov.ua/stat_info/domogosp/domogosp3.htm
133. Офіційна сторінка Міністерства фінансів України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://minfin.com.ua/
134. Офіційний сайт міжнародної дослідницької мережі Фонду WageIndicator. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mojazarplata.com.ua/ua/main/minimum-wage/spojyvchiy-budget
135. Осучаснення прожиткового мінімуму як механізм підвищення рівня життя громадян(http://rada.gov.ua/news/Novyny/127346.html).
136. Осовий Г. Питання реформи оплати праці в Україні в контексті реалізації Плану дій щодо євроінтеграції / Г. Осовий // Україна : аспекти праці. – 2005. – №3. – С. 3–11.
137. Публікація документів Державної Служби Статистики України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://ukrstat.org
138. «Проблеми дотримання прав профспілок».(http://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/okhorona-pratsi-s-zdoronya/8074-problemi-dotrimannya-prfv-profspilok-v-poli-zoru-ukrajinskikh-pravozakhisnskh-organizatsij)Pf).
139. Петрушкевич Марія Стефанівна, кандидат філософських наук, доцент , «Про гендер, вищу освіту та європейський вектор розвитку: круглий стіл у Міністерстві освіти і науки України» » [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://kulturolog.org.ua/science/discussiontables/99-2011-02-11-09-32-40/804-2014-06-18-12-53-42.html
140. Пищуліна О. М. Соціальне значення мінімальної заробітної плати та її роль у формуванні ціни робочої сили на ринку праці України / О. М. Пищуліна // Соціальні пріоритети. – 2007. – №4(5). – С. 133–140.
141. Про основні цілі та норми соціальної політики: Конвенція МОП від 22.06.1962р. №117 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_016
142. Рейтинг благоприятности условий ведения бизнеса [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://russian.doingbusiness.org/rankings
143. Рішення 11.02.2015«Про інформацію Рахункової палати України щодо аналізу стану заборгованості з виплати заробітної плати» / - [Електронний ресурс] - https://docs.dtkt.ua/download/pdf/1064.1378.1
144. Рекомендації учасників семінару на тему: «Осучаснення прожиткового мінімуму як механізм підвищення рівня життя громадян» (http://komspip.rada.gov.ua/komspip/doccatalog/document;jsessionid=8D68826689911586F4DF6FB223345EA5?id=52509).

145. Н.В.Руденко Питання оптимізації регулювання зайнятості в умовах відкритої економіки України // Зовнішня торгівля: право та економіка. – №6. – 2007. – С.120-126.
146. Скибина С. А. Дифференциация доходов домохозяйств и ее влияние на степень социальной стратификации общества [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Efp/2009_11/Skybyna.pdf
147. Статистичний щорічник Одеської області у 2015 році. За ред. Копилової Т.В. Вид-во «Астропринт». – 2016. – 464с.
148. Статистичні збірники «Витрати і ресурси домогосподарств Одеської обл.. за 2009-2013 рр.» [Електронний ресурс] - http://www. od.ukrstat.gov.ua
149. Статистичні збірники «Праця України у 2010-2015 рр.» [Електронний ресурс] - http://www.ukrstat.gov.ua
150. Сулакшин С.С., Багдасарян В.Э., Колесник И.Ю. государственное управление в России и труд. Оплата, мотивация, производительность.
151. Україна: Звіт про актуарні розрахунки впливу змін у політиці пенсійного забезпечення. Емілі С. Ендрюс, Міжнародний експерт з пенсійних питань; Гері Хендрікс, Міжнародний експерт з пенсійних питань FINREP-II, Червень1.30, 2015 р.
152. Цілі Розвитку Тисячоліття Україна 2000 - 2015 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.idss.org.ua/monografii/2015%20MDG%20Ukr%20Report%20DRAFT.pdf
153. Щербатюк М. Секрети прожиткового мінімуму. Українська Гельсінська спілка з прав людини (http://www.i-law.kiev.ua/%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE-D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%BC%D1%83%D0%BC%D1%83).
154. Minimum Wages in Central and Eastern Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.databasece.com/en/statutory-minimum-wages
155. http://zn.ua/UKRAINE/tolko-14-ukraincev-mozhno-schitat-nastoyaschim-srednim-klassom-sociologi-161938_.html
156. http://www.slovoidilo.ua/2016/04/08/kolonka/aleksandr-radchuk/suspilstvo/kurs-na-vyzhyvannya-blyzko-80-ukrayincziv-zhyvut-za-mezheyu-bidnosti
157. UBR «Більш ниж 72% українцев вважають себе бідними» (http://ubr.ua/ukraine-fnd-world/events/bolee-72-ukraincev-schitaut-sebsa-bednymi-418068/
158. http://pidruchniki.com/1786062862936/politekonomiya/rozpodil_dohodiv naselennya
159. http://studentam.net.ua/content/view/5416/132/

160. Конституція України, режим доступу http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
161. Закон України "Про столицю України – місто-герой Київ", режим доступу http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/401-14
162. Бюджетний кодекс України, режим доступу http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17
163. Рішення Конституційного Суду України № 11/рп/2001 від 13.07.2001, режим доступу http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-01
164. http://pidruchniki.com/19570411/pravo/finansovi_povnovazhennya_organiv_mistsevogo_samovryaduvannya
165. Указ Президента України № 545/2016 «Про першочергові заходи з розвитку місцевого самоврядування в Україні на 2017 рік» від 07.12.2016, режим доступу http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/545/2016
166. Повышение «минималки»: как изменится жизнь украинцев http://ekonomika.eizvestia.com/full/232-povyshenie-minimalki-kak-izmenitsya-zhizn-ukraincev
167. Макарова Е.В. Образование в модернизированном обществе: цели и приоритеты для Украины / Е.В. Макарова // Демография та соціальна економіка – 2014. – № 1 (21). – С. 37–47.
168. http://korrespondent.net/business/economics/3730424-nbu-pokazal-proval-ydey-snyzhenyia-edynoho-sotsvznosa]
169. Соболєв С. Повышение «минималки» сейчас – авантюра чистой воды. http://blogs.eizvestia.com/full/817-povyshenie-minimalki-sejchas-avantyura-chistoj-vody
170. Степанова М. П. Налогообложение оплаты труда и ее реформирование в развитых странах / М. П. Степанова // Труд за рубежом. - 2007. - № 4. - С. 45 – 67
171. Закон України від 23.12.2010 № 2862-VI „Про соціальний діалог в Україні” –[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2862-17
172. Рекомендації № 91 про колективні договори, 1951 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/993_231
173. Закон України від 01.07.1993 № 3356-XII „Про колективні договори і угоди” – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3356-12
174. Генеральна угода про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні

2016 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-16
175. Хендерсон Р. И. Компенсационный менеджмент: Питер, 8-е изд, 2004, - 880 с.
176. Алехина О.Е. Компенсационная политика компании [Текст] / О.Е. Алехина // Справочник по управлению персоналом, 2005.– № 7 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.osvb.ru/articles/detail.php?id=4822
177. Колот А. Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань // Україна: аспекти праці. – 2007.– № 4. – С. 6-7.
178. Інноваційна праця : діагностика проблем, важелі активізації : монографія / М.В. Семикіна, С.Р. Пасєка та ін. / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. М.В. Семикіної. – Черкаси : ТОВ «МАКЛАУТ», 2012. – 320 с.
179. Заработная плата в мире в 2016–2017 гг.: Неравенство в оплате труда на предприятиях / Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии . – Москва : МОТ, 2017. - 164 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_544096.pdf
180. Куліков Г. Як розірвати порочне коло низьких зарплат? Дзеркало тижня №13 8 квітня 2016 р.
181. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/
182. Динамика изменения среднемесячной зарплаты по Одесской обл./ Финансовый портал Минфин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://index.minfin.com.ua/index/average/chart.php?15/
183. Доходи населення / Головне управління статистики в Одеській області: Режим доступу: http://www.od.ukrstat.gov.ua/
184. Індекс реальной заработной платы / Финансовый портал Минфин : Режим доступу: http://index.minfin.com.ua/index/real/?2016
185. Как повышение зарплаты сказалось на украинцах / dengi.ua [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://Dengi.ua/budget/294905-Kak-povishenie-minimalnoi-zarplati-skazalos-na-ykraincah
186. Мотиваційний менеджмент: підручник / А.М. Колот, С.О. Цимбалюк. – К.: КНЕУ, 2014. – 479 с.
187. Цимбалюк С.О. Компенсаційна модель винагороди за працю:

теоретико-методологічні та прикладні аспекти: монографія / С.О. Цимбалюк. – К.: КНЕУ, 2014.– 359 с.
188. Сосновый А.А. Компенсационный пакет: Содержание, структура, особенности создания / А.А. Сосновый // Московский психологический журнал.– 2004.– № 8. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://magazine.mospsy.ru.
189. Семикіна М.В. Компенсаційна політика як важіль активізації інноваційної праці / М. В. Семикіна, Т.І. Жеребченко // Соціально-трудові відносини: теорія та практика: зб. наук. пр. – 2014. – № 2(8). – К.: Ін-т соціально-трудових відносин КНЕУ.– С. 97-103. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/3753/1/Kompensatsiyna%20polityka.pdf
190. Макконнелл, К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю: пер. 16-го английского издания. – М.: ИНФРА-М, 2007. – С. 164
191. Н.Н. Котова, А.Е. Черепанова Неформальный сектор экономики России / Вестник ЮУрГУ. Экономика и менеджмент. - 2014, том 8, № 4, С.38-42
192. Ходжаян А., Шиптенко Т. Тіньова економіка як економічна категорія та об'єкт оцінювання // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – №11. – С. 74-80. http://dx.doi.org/10.17721/1728-2667.2014/164-11/13
193. Міністерство економічного розвитку. Офіційний сайт. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA
194. А. С. Захарова, А. Н. Химченко Легалізація доходів як засіб боротьби з тіньовою економікою / Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету. Том 2 / Ред. кол. Беспалова С.В. та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2014. с. 118-123
195. Варга Н. І. Соціологічні основи дослідження неформальної економіки і зайнятості / Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» – 2016, № 3 (30) с.108-116
196. Сото Э. де. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире / Эрнандо де Сото; пер. с англ. Б. Пинскер. – М.: Catallaxy, 1995. – 320 с.
197. Capecchi V. The Informal Economy and the Development of Flexible Specialization / Vittorio Capecchi // The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries / A. Portes, M. Castells, and L. A. Benton (eds.). – Baltimore, MD : The Johns Hopkins University Press, 1989. – P. 189–215.
198. Доходи неформального сектору економіки. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.debtexpert.ru/debts-178-1.html

199. Капелюшников, Р.И. Неформальная занятость в России: что говорят альтернативне определения?: препринт WP3/2014/04 / Р.И. Капелюшников. – М.: Издат. дом «Высшей школы экономики», 2012. – 84 с.
200. Сприяння переходу до формальної економіки на прикладі деяких держав-учасниць СНД / під ред. О. Кулаєва і Ф. Лапера. – М.: МОП, 2014
201. Економічна активність населення України 2015: Стат.збірник/ Державна служба статистики України, 2016 [Електронний ресурс]. Офіційний сайт, – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/
202. Харазішвілі А. Тіньова зайнятість та тіньова оплата праці в Україні: оцінки та прогнози // Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія, право. – 2011, том 1, № 4 с. 171-182
203. Струченков О. Неформальна зайнятість населення України: кількісний та якісний виміри. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://commons.com.ua/ru/neformalna-zajnyatist-naselennya/
204. Городецька Т. Е. Тіньові джерела доходів населення України в умовах відкритої економіки // Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси. - №2, 2013, с. 80-86
205. Пищуліна О. М. Диференціація населення за рівнем доходу та ефективність інституційної організації механізмів його перерозподілу в Україні // Стратегічні пріоритети,- №2(3), 2007, с. 93-102
206. Рівень тіньової економіки знизився до 35% - Мінекономрозвитку // Економічна правда. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.epravda.com.ua/news/2017/02/14/620881/
207. Тенденції тіньової економіки в Україні. Міністерство економічно розвитку і торгівлі України, - 2015. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.me.gov.ua/Documents/Download?id=404ea78d
208. Ринок праці у 2016 році. Доповідь. - Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. Офіційний сайт, – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/
209. А. Ходжаян Тенденції функціонування неформального сектору економіки України // Економіка. – 2017, №1 (190), с. 35-41
210. Підвищення мінімальної зарплати – перші наслідки скандальної реформи // Слово і діло. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.slovoidilo.ua/2017/01/27/kolonka/maksym-nechyporenko/finansy/pidvyshhennya-minimalnoyi-zarplaty-pershi-naslidky-skandalnoyi-reformy

211. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: Монографія / О.В. Макарова ; Ін-т демо- графії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 244 с.
212. Биковець В. Вплив громадських об'єднань підприємців на становлення і розвиток малого та середнього бізнесу в Україні : регіональний аспект / В'ячеслав Биковець // Аналітичний Центр Академія. – 2011. – Електронний ресурс: режим доступу: : http://www.academia.org.ua
213. Дідух А.О., Кравець І.М. Неформальна зайнятість як соціально-економічне явище / Вісник ХНУ, - 2014. - Том 2, №3 (212), с. 79-83
214. Дворецька Г. В. Соціологія праці: навч.посібник / Г. В. Дворецька. – К. : КНЕУ, 2005. – 244 с.
215. Танчин І. Соціологія: навч. посібник / І. Танчин. – Львів : УАД, 2005. – 360 с.
216. Большая О.В. Проблема неформальної зайнятості в Україні // Держава та регіони. – 2007. – №1. – С. 45–49
217. Петрова І. Заходи економічної та соціальної політики в сегменті неформальної зайнятості / І. Петрова // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 3. – С. 3–8
218. Искусство жить в тени. Украинской экономике поможет не правительство, а схемы уклонения от уплаты налогов [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://blog.liga.net/user/abakunec/article/6151.aspx
219. Юрчишин В. Боротьба з тіньовими зарплатами не буде плідною без зміни податків і підходів [Електронний ресурс] / В. Юрчишин. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=2145
220. Україна увійшла до п'ятірки найгірших економік світу [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу : http://www.epravda.com.ua/news/2011/07/6/290977/
221. Shadow Economies all over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007 this version as of June 8, 2010 [Electronic resource]. – Access mode : http://corruptionresearchnetwork.org/datasets/shadoweconomies- all-over-the-world-newestimates-for-162-countries- from-1999-to-2007
222. Швабій К. І. Дослідження структури тіньового сектору економіки / К. І. Швабій // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 3 (105). – С. 115–122
223. Уровень тенизации украинской экономики приближается к 60 % (интервью З. Варналия) // Дело. – 2009. – № 205 (958)

224. Яценко Н. Тінь – від низьких зарплат [Електронний ресурс] / Н. Яценко // Дзеркало тижня. – 6– 12 листопада 2010. – №41(821). – Режим доступу : http://www.dt.ua/2000/2020/70732/
225. План заходів щодо детінізації доходів та відносин у сфері зайнятості населення Затверджений розпорядженням КМУ від 02 березня 2010 р. №359-р [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi
226. Тацій В. Правові засоби детінізації економіки [Електронний ресурс] / В. Тацій // Вісник НАН України. – 2001. – №4. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2001-04/5.htm]
227. Про Основні напрями політики щодо грошових доходів населення України : Указ Президента України від 07 серпня 1999 р. №969/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uazakon.com/document.htm
228. Краус Н. М. Детермінанти тіньової економіки в інноваційних умовах господарювання : монографія. – Полтава : Дивосвіт, 2014. – С. 148
229. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2013. – С. 97
230. Івашків В.О. «Теоретико - методологічні пропозиції щодо формування середнього класу в Україні» [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/15759/3/50-Ivashkiv-110-111.pdf
231. Перегуда Юлія /стаття УДК 911.3 «Географічні особливості бідності та формування середнього класу в Україні» // Часопис соціально-економічної географії. - 2015. - Вип. 18(1). - С. 184-189
232. Дуда Оксана «Проблемні аспекти доходів домогосподарств в Україні» [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/13316/1/%D0%94% D1%83%D0%B4%D0%B0.pdf
233. Смаглюк Вікторія «Основні напрямки державної політики в сфері формування та розвитку середнього класу в Україні» [Електронний ресурс] - Режим доступу: Pubupr_2014_1_19%20.pdf
234. Динаміка бідності в Україні [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://commons.com.ua/en/dynamika-bidnosti-in-ua/
235. Рівень бідності в Україні зріс вдвічі [Електронний ресурс] - Режим доступу:http://espreso.tv/news/2016/10/09/riven_bidnosti_v_ukrayini_zris_vdvichi

236. Петіна О.М. «Бідність серед молоді та її вплив на розвиток інноваційного потенціалу» [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/3878/1/Bidnist%CA%B9%20sredy%20molodezhy.pdf
237. Як живуть пенсіонери різних країн і що можуть собі дозволити [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://news.finance.ua/ua/news/-/392073/yak-zhyvut-pensionery-riznyh-krayin-i-shho-mozhut-sobi-dozvolyty
238. Названы регионы Украины, где живут самые богатые и бедные пенсионеры [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://replyua.net/news/58979-nazvany-regiony-ukrainy-gde-zhivut-samye-bogatye-i-bednye-pensionery.html
239. 80 відсотків населення України живе за межею бідності – ООН [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/a/26959841.html
240. Страна.ua [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://strana.ua/news/45325-v-mvf-uvideli-desyatiletnee-otstavanie-ekonomiki-ukrainy-ot-evropejskih-stran.html
241. Bloomberg: В 2017 году Украина останется в топе рейтинга бедности [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://mignews.com.ua/society/16999841.html
242. Про схвалення Стратегії подолання бідності [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80
243. Надання пільг соціально уразливим верствам населення: державна політика. [Електронний ресурс] режим доступу: http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=53282
244. Івашова Л.М., Івашов М.Ф. Фінансові механізми реалізації соціальної політики держави: пільги та субсидії для населення. Вісник АМСУ. Серія: “Державне управління”, № 2 (9), 2013 р.
245. Кравченко М.В., Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів в Україні. [Електронний ресурс] режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10kmvziu.pdf
246. Березовська Л.І., Зарубіжний і вітчизняний досвід соціального захисту людей з особливими потребами УДК 376: 378. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. № 2 (49). – 2015 р.
247. Каменева Т.Н. Проблемы и опыт социальной поддержки семей одиноких матерей [Електронний ресурс] режим доступу:

http://mirznanii.com/a/202072/problemy-i-opyt-sotsialnoy-podderzhki-semey-odinokikh-materey
248. Kharas H. The Emerging Middle Class In Developing Countries. OECD Development Centre. January 2010 Working Paper No. 285. P.9 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.oecd.org/dev/44457738.pdf
249. What is “middle class” in the United States? Tue Sep 14, 2010. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.reuters.com/article/2010/09/14/us-usa-taxes-middleclass-idUSTRE68D3QD20100914
250. Kapsos S. and Bourmpoula E. Employment and Economic Class in the Developing World. June 2013 International Labour Office. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_216451.pdf
251. WBCSD, Fact & Trends: Sustainable consumption from a business perspective,2008 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.wbcsd.org/Pages/EDocument/EDocumentDetails.aspx?ID=142
252. Василюк Д. Я. Організаційно-економічні засади формування та розвитку середнього класу в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : 08.00.07 / Василюк Дмитро Ярославович ; МОН України, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника». – Івано-Франківськ, 2016 – 225 с.
253. Shlomo Yitzhaki Robert Lerman «Income Stratification and Income Inequality» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.researchgate.net/publication/4785284_Income_Stratification_and_Income_Inequality
254. Дослідження проведене соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова «Середній клас в Україні: уявлення і реалії» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Seredn_klas.pdf
255. Дослідження проведене соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова з 19 по 25 червня 2008 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=334
256. Доповідь Державного комітету статистики України «Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) у 2015 р.»
257. Доповідь Державного комітету статистики України «Самооцінка

домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) у 2014 р.»
258. Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.od.ukrstat.gov.ua/
259. Лібанова Е. М. Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання. / Е.М. Лібанова // Український соціум. – 2003. – № 1 (2). – С.146-164
260. Статистичний цорічник Одеської області у 2015 р.
261. Макеев С., Оксамитная С., Швачко Е. Социальные идентификации и идентичности. – К.: ИС НАН Украины, 1996.—135с.
262. Bergman M., Joye D. Comparing Social Stratification Schemas: CAMSIS, CSP-CH, Goldthorpe, ISCO-88, Treiman, and Wright. Cambridge: Cambridge Studies in Social Research, 2001. 35 pp.
263. Седьмой километр (рынок) [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Седьмой_километр_(рынок)
264. Розенко: Решение о повышении минимальной зарплаты выполняется в государственном и в негосударственном секторах [Електронний ресурс] – Режим доступу:секторehttp://www.novostimira.com.ua/news_177030.html
265. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу:http://www.ukrstat.gov.ua/
266. Державна служба зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index
267. Аналітичне дослідження участі жінок у складі робочої сили України / ЮНФПА, МОП, ІДСД НАНУ, Київ, 2012. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.idss.org.ua/monografii/2013_ua_womens%20participation.pdf
268. Мельниченко А. « Представництво жінок у Парламенті зросло менш ніж на 1,5 %» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://povaha.org.ua/predstavnytstvo-zhinok-u-parlamenti-zroslo-mensh-nizh-na-15-scho-vplynulo-na-tsej-rezultat/
269. Громадянська мережа ОПОРА [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.oporaua.org/news/7443-v-ukrajinskomu-parlamenti-zhinky-pracovytishi-za-cholovikiv
270. Аналітичний центр CEDOS (Центр дослідження суспільства) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.cedos.org.ua/

271. Марія Волинська «Соціально-економічний та професійний портрет українського викладача» Газета «Світ» № 33-34 (781-782) вересень [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www1.nas.gov.ua/svit/Article/Pages/13_3334_3.aspx
272. The Global Gender Gap Report 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2016/
273. Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://old.niss.gov.ua
274. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу : [колективна монографія / за ред. Е.М. Лібанової]. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2012. – 404 с.
275. Герасименко Г. В. Гендерні аспекти соціально – економічної політики в Україні: дис. канд. ек. наук : 08.09.01 / Герасименко Ганна В'ячеславівна – Київ, 2004. – 205 с.